Держава та регіони

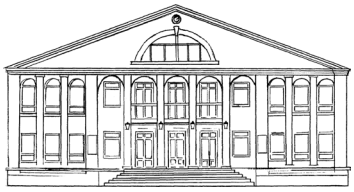

Серія: ПРАВО
2022 р., № 3 (77)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: О. В. Покатаєва,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук, професор

Головний редактор:
П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:
О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ
А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»
М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет
А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет
Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)
Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет
О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ
В. В. Шаблистий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова
Редактори: С. В. Старкова
Технічний редактор: А. С. Лаптєва
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Засновник:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою Класичного приватного університету
28 вересня 2022 р., протокол № 2

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2022. – № 3 (77).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 05.09.2022.
Підписано до друку 29.09.2022.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 1022/403.

ISSN 1813-338X

© Класичний приватний університет, 2022

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Т. Д. Дем'янчук
ПРАВОВІ ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ **6**
В. С. Нікіфоренко, О. І. Нікіфоренко
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ТА СУСПІЛЬСТВА (МІФИ ТА СПОТВОРЕННЯ)..... **12**

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Р. Б. Поляков
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСУДОВОЇ САНАЦІЇ
ЗА ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ..... **23**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

О. С. Грудовенко
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІГАННЯ
ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ..... **41**

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Ю. В. Абакумова, Р. Р. Романенко
ДОВЕДЕННЯ ОСОБИ ДО САМОГУБСТВА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАНЬ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ..... **46**
А. В. Боровик
ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛИХ У СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ..... **55**
Н. О. Щербина, В. В. Шаблистий
ПОНЯТТЯ «ЗБРОЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ
ТА ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ..... **67**

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

К. Е. Булдакова
ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
В УКРАЇНІ..... **72**
П. С. Єпринцев
КРИМІНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ОЗБРОЄНИХ ФОРМ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ..... **77**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. В. Сердюк
АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ЕФЕКТ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИСНОВКИ НА ОСНОВІ МОНІТОРИНГІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ **83**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Д. М. Тичина
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ
В УМОВАХ ВІЙНИ **91**
К. З. Пирцхалава
СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ
ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ..... **98**
А. В. Марченко
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКУТРА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД
ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У ЙОГО СИСТЕМІ..... **105**
Н. С. Слаблюк
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **109**
М. В. Сорока
ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ЦІЛЬ РЕСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ..... **113**
Г. Г. Лорткіпанідзе
ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... **128**

А. В. Бенескул
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....**132**
С. С. Аліна
ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ЦИФРОВІ АКТИВИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....**138**
В. Є. Іванчук
ЯКІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ.....**144**
К. В. Подлєгаєва
ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.....**150**
В. П. Тодоров
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИТОКІВ КОРУМПОВАНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ВАЖЕЛІВ ВПЛИВУ ЩОДО ЇЇ УСУНЕННЯ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....**156**
О. В. Пересоляк
ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ».....**163**
В. В. Буга
АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА.....**170**
І. В. Підпала
СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МОРЯКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА.....**177**
О. Є. Щоткевич
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ.....**183**
Ю. В. Мех
ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ І ЦИВІЛЬНА СЛУЖБА З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО СТАНУ.....**188**
І. А. Козак
ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРО ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....**193**
Н. В. Хортюк
МІСЦЕ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....**200**
В. Ю. Терехов
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....**206**
Д. Г. Іллящук
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....**211**
О. В. Раздольська
ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПОЛІЦІЄЮ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....**218**
М. П. Коваль
МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ.....**223**
О. М. Лавошник
ГЕНДЕРНИЙ ВПЛИВ НА КАР'ЄРНЕ ЗРОСТАННЯ: ДОСВІД ЄС.....**228**
С. М. Гаврилко
ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ».....**233**
Р. М. Губа
ФІЛОСОФСЬКІ, СВІТОГЛЯДНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ПЕРІОДУ КОЗАЧЧИНИ.....**238**
В. І. Яремак
ФОРМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....**243**
Білогубка Т. М.
ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ.....**249**
Ю. О. Чорний
ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ.....**258**
Н. В. Гринь
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР.....**263**
Є. М. Василенко
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....**268**
А. І. Винокуров
ВИНА ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 354 КК УКРАЇНИ.....**274**
А. В. Гаврилюк
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....**280**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Demianchuk T. D.
LEGAL CHARACTERISTICS AND FUNCTIONING MECHANISMS OF THE TOTALITARIAN STATE..**6**
Nikiforenko V. S., Nikiforenko O. I.
HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FORMATION
OF THE UKRAINIAN STATE AND SOCIETY (MYTHS AND DEFORMATIONS).....**12**

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Polyakov R. B.
COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTICS OF A PRE-TRIAL SANITATION
UNDER THE LAW OF UKRAINE AND GERMANY.....**23**

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW**

Hrudovenko O. S.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS
OF PREVENTING VIOLATIONS OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS
BY OFFICIALS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....**41**

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

Abakumova Yu. V., Romanenko R. R.
PROOF OF A PERSON TO SUICIDE IN INSTITUTIONS FOR THE EXECUTION
OF PUNISHMENTS: INDIVIDUAL ISSUES CHARACTERISTICS AND WARNINGS.....**46**
Borovyk A. V.
PROBLEMS OF THE UNIFICATION OF VICTIMS IN CRIMINAL OFFENSES
AGAINST REPRESENTATIVES OF THE AUTHORITIES.....**55**
Shcherbyna N. O., Shablystyi V. V.
THE CONCEPTION OF "WEAPONS" IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE
AND THE DRAFT CRIMINAL CODE.....**67**

**CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC ANALYSIS**

Buldakova K. E.
PECULIARITIES OF THE GENESIS OF JUDICIAL CONTROL
IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF MINORS AT THE PRESENT STAGE
OF DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE.....**72**
Yepryntsev P. S.
CRIMINOLOGICAL APPROACHES TO THE CONCEPT
AND ESSENCE OF ARMED FORMS OF ORGANIZED CRIME.....**77**

INTERNATIONAL LAW

Serdiuk O. V.
ANTI-CORRUPTION EFFECT OF DIGITALIZATION
OF PUBLIC ADMINISTRATIVE SERVICES: METHODOLOGICAL CONCLUSIONS
BASED ON MONITORING OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS **83**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Tychyna D. M.
SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES FOR THE PREVENTION OF DOMESTIC
VIOLENCE IN THE CONDITIONS OF WAR **91**
Pyrtskhalava K. Z.
UKRAINE'S LEGAL SECURITY FOR PROTECTING THE OBJECTS
OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS. CURRENT STATE.....**98**

Marchenko A. V.
THE CONCEPT AND STRUCTURE OF THE MECHANISM FOR ENSURING
THE RIGHTS AND FREEDOMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS
AND THE PLACE OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN ITS SYSTEM.....**105**
Slablyuk N. S.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE:
TRANSFORMATIONAL CHANGES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....**109**
Soroka M. V
RESTORATION OF JUSTICE AS A GOAL OF RESTORATIVE JUSTICE.....**113**
Lortkipanidze G. G.
CONCEPT, ESSENCE AND TYPES OF ADMINISTRATIVE LAW INSTRUMENTS
IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....**128**

Beneskul A. V.
ENSURING CRIMINOLOGY SECURITY IN THE SPHERE OF USE
OF DIGITAL TECHNOLOGIES: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT..... **132**
Alina S. S.
AN OVERVIEW OF COURT PRACTICE IN CASES CONCERNING THE EXERCISE
OF RIGHTS TO DIGITAL ASSETS: PROBLEMS AND PROSPECTS..... **138**
Ivanchuk V. Ye.
QUALITATIVE AND SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF THE SUBJECTIVE
COMPOSITION OF LEGAL MONITORING..... **144**
Podliehaieva K. V.
PROCEDURAL ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS
REGARDING THE USE OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE..... **150**
Todorov V. P.
RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE SOURCES OF CORRUPTION
AND THE DEVELOPMENT OF LEVERS OF INFLUENCE FOR ITS ELIMINATION
IN THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE..... **156**
Peresolyak O. V.
CONCEPT OF «ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF THE RIGHT
TO ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE»..... **163**
Buha V. V.
ADMINISTRATIVE AND PREVENTIVE MEASURES TO PREVENT OFFENSES
IN THE FIELD OF CONSTRUCTION..... **170**
Pidpala I. V.
THE ESSENCE, FEATURES AND PURPOSE OF PROFESSIONAL TRAINING
OF SAILORS IN MODERN CONDITIONS..... **177**
Shchotkevych O. Ye.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF INTERACTION OF SECURITY ENTITIES
WITH LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND THE PUBLIC..... **183**
Mekh Yu. V.
CIVIL CONTROL AND CIVIL SERVICE FOR THE PROTECTION OF PUBLIC
ORDER AND THE STATE BORDER..... **188**
Kozak I. A.
INTERACTION OF INVESTIGATORS AND OPERATIVE UNITS IN THE CRIMINAL
PROCEEDINGS ON RECEIVING UNLAWFUL BENEFITS BY AN OFFICIAL PERSON..... **193**
Khortiuk N. V.
THE PLACE OF NORMS OF LABOR LAW IN THE SYSTEM OF LEGAL FOUNDATIONS
OF SOCIAL GUARANTEES OF MILITARY PERSONNEL..... **200**
Terekhov V. Yu.
MODERN TRENDS IN REFORMING LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... **206**
Illiashchuk D. H.
PECULIARITIES OF THE PROSECUTOR'S CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY
REGARDING ENSURING THE RIGHTS OF A PERSON IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... **211**
Razdolska O. V.
CHARACTERISTICS OF OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
BY THE POLICE DURING ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES..... **218**
Koval M. P.
ADMINISTRATIVE JUSTICE KNOWLEDGE METHODOLOGY: STRUCTURAL ASPECT..... **223**
Lavoshnyk O. M.
GENDER IMPACT ON CAREER DEVELOPMENT: EU EXPERIENCE..... **228**
Havrylko S. M.
THEORETICAL CONTENT AND EVOLUTION OF THE CONCEPT OF "REPRESENTATIVE DEMOCRACY"..... **233**
Huba R. M.
PHILOSOPHICAL, IDEOLOGICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STATE AND LEGAL THOUGHT
OF THE COSSACK PERIOD..... **238**
Yaremak V. I.
FORMS OF DIGITALIZATION OF PUBLIC CONTROL:A GENERAL THEORETICAL CHARACTERIZATION..... **243**
Bilohubka T. M.
PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF REAL ESTATE OWNERSHIP IN UKRAINE:
LEGAL POSITIONS
OF THE SUPREME COURT..... **249**
Chornyi Yu. O.
PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF MEDICAL SUPPORT
OF TRANSPORT SECURITY..... **258**
Gryn N. V.
LEGAL REGULATION OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES:
THE EUROPEAN DIMENSION..... **263**
Vasylenko Ye. M.
REGULATORY AND LEGAL ACTS DETERMINING GUARANTEES OF THE LEGALITY
OF THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION..... **268**
Vynokurov A. I.
GUILT AS A FEATURE OF THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE
UNDER ART. 354 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... **274**
Havryliuk A. V.
TO THE CHARACTERISTICS OF KEY FORMS OF INTERNATIONAL COOPERATION
WITH THE PARTICIPATION OF THE NATIONAL POLICE..... **280**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.1

Т. Д. Дем'янчук
кандидат історичних наук, доцент,
докторант Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розкриваються історико-правові підходи до розвитку поняття «тоталітаризм», визначається його засадничий зміст та ознаки тоталітарної держави. Встановлено, що тоталітаризм можна розуміти, як спосіб політичної організації суспільства, так і державно-політичний устрій. В обох випадках здійснюється тотальний контролем з боку влади чи однієї особи (диктатора) над суспільством і підпорядкуванням всієї політичної системи державницькій ідеології. На прикладі СРСР доведено, що основними ознаками тоталітарної держави є повна зміна всіх попередніх політичних інститутів, руйнування правових та політичних традицій, соціальних зв'язків, що існували до встановлення тоталітарного режиму. Також усі ресурси держави спрямовуються на реалізацію єдиної правової ідеології, противники якої автоматично визначаються «ворогами народу». Апелювання до волі народу є одним із інструментів досягнення абсолютної підтримки населення, а контроль за цим процесом здійснюється розгалуженим репресивним апаратом. Останній був представлений Народним комісаріатом державної безпеки, Народним комісаріатом внутрішніх справ, так званим Головним управлінням виправно-трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення, яке здійснювало керівництво системою виправно-трудових таборів, численними пенітенціарними установами і системою тюрем, які разом формували кримінально-виконавчу систему. Тоталітарна держава спрямовує свої зусилля не на попередження злочинності, а на утримання і фізичну ліквідацію противників політичного режиму. Визначальною рисою тоталітарної держави, є те, що вона заради власної легітимізації, копіює усі атрибути неавтократичних режимів – конституцію, законодавчий орган, судову, правоохоронну, кримінально-виконавчу системи, тощо. Однак роль і функції цих інституцій кардинально відрізняються від традиційних. Вони насамперед є інструментом примусу й засобом забезпечення диктатури партії чи конкретної особи, виступають інструментом боротьби з опозицією, контролюють рівень суспільної свідомості, не допускають розвиток громадянського суспільства.

Ключові слова: *тоталітаризм, кримінально-виконавча система, органи влади, громадянське суспільство, держава, органи влади.*

.

Постановка проблеми. Статус посттоталітарної держави, якою часто називають сучасну Україну, накладає свій вплив не тільки на суспільство, а й на науку. Радянський період укрїнської державності охарактеризувався масовими репресіями, терором проти мирного населення, а правова система була винятково тоталітарною. Одночасно, нерозривність державницької традиції незалежної України та УРСР має й негативні наслідки. Насамперед це численні ідеологічні стереотипи радянської епохи, які стосуються характеристики правової системи впродовж 1918-1991 рр., практичного функціонування владних інституцій, зокрема органів правопорядку.

Як наслідок, в умовах формування соціальної правової держави і розвитку громадянського суспільства, доцільно чітко визначити

© Дем'янчук Т. Д., 2022

зміст і суть тоталітаризму, що мав місце впродовж зазначеного періоду, встановити способи його реалізації через органи державної влади, а також правову систему. Це, на нашу думку дозволить швидше подолати радянські правові рудименти, кваліфікувати радянський правовий режим, як тоталітарний, продемонструвати не тільки масштаби порушень прав людини в СРСР, а й вказати на планові дії влади стосовно обмеження національних і політичних прав українців. Наукове обґрунтування радянського тоталітаризму дозволить також переглянути і процес реабілітації масових жертв режиму.

Вивчення тоталітаризму важливе й з огляду на те, що й впродовж останніх десятиліть в Україні мали місце встановлення окремих елементів тоталітаризму. Однак, реакція громадянського суспільства на подібні процеси, зокрема революція Гідності, продемонстрували, що в основі правової культури українців нетерпимість до авторитаризму та тоталітаризму. Навіть в умовах сьогодення, зокрема повномасштабного військового вторгнення Росії, є підстави говорити про новий різновид тоталітаризму і його закономірне несприйняття українським суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що саме поняття «тоталітаризм» є новим, адже вперше було використане 1923 р. в Італії для характеристики правового режиму Б.Мусоліні. З наукової точки зору тоталітаризм почали вивчати з 1952 р. коли американська дослідниця Г. Арендт запропонувала власне визначення, у відповідності до якого тоталітаризм – це закрита і нерухома соціокультурна і політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру [7]. Згодом тоталітаризм став об'єктом наукових досліджень відомих філософів та політологів Р. Андерсона, Р. Арона, З. Бжезинського, К. Попера та ін. Серед українських вчених, закономірний інтерес до змісту тоталітаризму появився після розпадку СРСР. В цьому контексті вартими уваги є дослідження Т.Андрусяка [1], К.Бондаревої [3], О.Калініної [4], З.Петриченка [9], С.Суботи [11] та ін.

Серед українських дослідників прослідковується певний тенденційний підхід до вивчення проблеми тоталітаризму та особливостей функціонування тоталітарної держави. Акцент здійснюється на особливості її утворення (внутрішні причини) та відмінні риси від інших авторитарних правових режимів. Позитивно, що абсолютна більшість українських дослідників погоджуються з тоталітарним характером радянської держави, однак дуже обережно наводять приклади прояву тоталітарного режиму. Як наслідок, глибокого наукового дослідження вимагають масові зловживання владних інституцій, зокрема кримінально-виконавчої системи, як сукупності органів державної влади, які відповідали за кримінально-виконавчу політику.

Мета статті – полягає у визначенні правового змісту, ознак та механізмів функціонування тоталітарної держави. Для аналізу правових засад тоталітарної держави використовується радянська правова система і норми права УРСР зокрема.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи етимологію поняття «тоталітаризм», слід сказати, що в суспільстві він насамперед розуміється, як недемократичний політичний режим. Власне таке й значення було закладено в нього у 1920-х рр., коли намагалися охарактеризувати перший тоталітарний режим – італійський фашизм. Пізніше, з огляду на особливості розвитку тоталітаризму в Німеччині, СРСР, ряді азійських країн, етимологія цього поняття змінилася і набула чітких правових ознак.

Серед сучасних вчених основними є два визначення тоталітаризму:

1) «спосіб політичної організації суспільства, який характеризується тотальним контролем з боку влади над суспільством і особою, підпорядкуванням всієї системи колективним цілям і державній ідеології [10, с. 15]»;

2) «державно-політичний устрій, яким керує одна особа (особиста диктатура), що має цілковитий (тоталітарний) контроль над усіма сферами суспільного життя. Ця особа діє від імені держави і є уособленням цієї тоталітарної держави» [12, с. 16].

Загалом, ми погоджуємося з твердженням А.Калініної, що «тоталітаризм є найбільш витонченою формою авторитаризму» [5, с. 266]. Тому, в широкому розумінні, тоталітаризм можна трактувати як різновид політичного режиму, в якому вся влада підпорядковується одній партійній одиниці чи особі. Сам тоталітаризм має кілька різновидів, які характеризуються різним ступенем радикалізму, наявністю владних інституцій, що повністю копіюють органи влади демократичних режимів, тощо.

Аналіз теоретичної бази дослідження дозволяє виокремити кілька основних рис тоталітарного режиму:

1) в державі встановлено монополію однієї політичної сили (партії);

2) однопартійність обумовлює домінування єдиної правової ідеології, яка трактується як державна і загальнообов'язкова (складовою цієї ідеології є глобальна місія держави, це або встановлення власного «світопорядку» або поширення аналогічної правової ідеї в сусідні держави);

3) держава здійснює тотальний контроль за засобами переконання;

4) повна політизація та ідеологізація суспільства (при цьому політизація відбувається не в контексті зростання правосвідомості чи правової культури населення, а як обов'язок абсолютної підтримки правлячої партії);

5) основними інструментами досягнення контролю над суспільством є репресії та терор, а їх виконавцями є правоохоронні органи, кримінально-виконавча система, тощо [13, с. 72].

Закономірно, що тоталітарна держава встановлює повний контроль за засобами виробництва, економіка країни має винятково плановий характер і підпорядкована для реалізації ідеологічної мети держави.

Ми погоджуємося із наведеними ознаками, однак, з правової точки зору їх необхідно конкретизувати і систематизувати більш детально. Насамперед, потрібно зауважити, що тоталітаризм відрізняється не тільки від демократії, а й від диктатури та тиранії. Тому, доцільно виокремити риси тоталітарної держави, які реалізуються в політичній та правовій площині:

- тотальна зміна всіх попередніх політичних інститутів, а основним завданням органів влади – є руйнування правових та політичних традицій, соціальних зв'язків;

- усі ресурси держави спрямовуються на реалізацію її правової ідеології, а противники останньої визнаються ворогами держави. Реалізація цієї функції покладається на органи правопорядку, які політичним злочинам приділяють більше уваги як кримінальним;

- досягнення абсолютної підтримки населення відбувається як через ідеологічне переконання, так і через розгалужений репресивний апарат, одним із елементів якого виступає, для прикладу кримінально-виконавча система, яка виконує не тільки функції реалізації державної політики у сфері виконання покарань чи контролю за дотриманням прав осіб взятих під варту, а навпаки використовує засоби примусу, як механізми обмеження інакодумства, опозиції, тощо;

- повне заперечення політичної конкуренції, опозиції, в тому числі й в середовищі правлячої партії.

Тоталітарна держава не можлива без власної ідеології. А.І.Луцький досліджуючи розвиток правової ідеології в Україні прийшов до слушного висновку, що в тоталітарній держав існує, так звана «державницька ідеологія», яка асоціюється «з їх монопольною пропагандою певного ідеологічного політичного ладу та відповідно жорсткого і часто нелюдського ідеологічного контролю» [8, с. 78]. Дослідник також справедливо зауважує, що «правова ідеологія тоталітарного типу знищує та/або не дозволяє формуватися громадянському суспільству з властивою йому демократичною формою правління й вільнодумством» [8, с. 193]. Якщо говорити про тоталітарну державу радянського зразка, то ідея громадянського суспільства там навіть не стояла на порядку денному, превалювали питання забезпечення елементарних соціальних і політичних прав громадян, які повністю нівелювалися комуністичним вченням.

Основним змістом будь-якої ідеології тоталітарної держави є досягнення спільної мети, яка по факту не може бути реалізована. Мається на увазі світоглядна установка, що провокує країну до постійної боротьби і мобілізує сили суспільства для цієї боротьби. Окрім цього, тоталітарна держава характеризується постійною боротьбою з внутрішніми та зовнішніми ворогами, що в свою чергу аргументує наявність репресивного державного апарату й правоохоронної системи, яка покликана не стільки слідкувати за дотриманням законності та правопорядку, а здійснювати примус проти власного народу. Як наслідок, має місце практика громадського (публічного) осуду будь-якого критичного ставлення до панівної правової ідеології. Реалізація цих заходів відбувалася через кримінально-виконавчу систему, каральні і виховні інституції якої застосовували до противників режиму заходи каральної психіатрії, трудові повинності, фізичні заходи, тощо. Тоталітарна держава спрямовує свої зусилля не на попередження злочинності, а на утримання і фізичну ліквідацію противників політичного режиму. Тому для тоталітарної держави традиційним є організоване насильство, яке виправдовується відданістю державній ідеології та потребою досягнення державної мети (у випадку СРСР відбувалася систематична зміна офіційної державної ідеологеми стосовно побудови комунізму, соціалізму, розвиненого соціалізму).

Практичним наслідком реалізації подібної державної політики було те, що цілі соціальні прошарки та групи людей перетворювалися на противників держави, переслідувалися і навіть фізично знищувалися. З цією метою держава надавала необмежені права владним інституціям, що формували правоохоронну та кримінально-виконавчу систему.

Одночасно, слід вказати на ще одну ознаку тоталітарної держави, яка відрізняє її від поліцейської держави. У останній, правоохоронні органи діють у відповідності до правил і послідовних процедур, натомість у тоталітарній державі правоохоронні органи діють не зважаючи на закони і правила. Більше того, їх дії навмисно непередбачувані [15]. Державний апарат та владні інституції в тоталітарній державі підпорядковані волі єдиного керівника, а чинні норми права не завжди є визначальними. Яскравим прикладом в цьому випадку може бути союзна конституція 1936 р., яка так і не стала основою радянського законодавства, адже монополія у цій царині належала безпосередньо Й.Сталіну, який виступав останнім арбітром у тлумаченні марксизму-ленінізму-сталінізму і тлумачив норми права на власний розсуд [15].

Ще однією особливістю тоталітарної держави є повне пригнічення або ліквідація громадянських інституцій. Як наслідок органи влади не відчувають жодної опозиції від суспільства, а пересічні громадяни втрачають будь-який інтерес до суспільно-політичних процесів, що відбуваються. В кінцевому випадку абсолютно нівелюється ідентичність особистості, індивідуальні потреби змінюються на масові (класові), а всі дії держави чи органів державної влади сприймаються як догма. У поєднанні з розгалуженим силовим апаратом, правоохоронною, кримінально-виконавчою системою, тоталітарна держава не тільки контролює суспільство, а й визначає вектор його розвитку. Ця ситуація є безпосереднім наслідком того, що в тоталітарній державі норми права перетворюються засіб досягнення державницької ідеології, тобто нівелюються усі права людини, а суспільству навязується воля самого керівника (чи партії) такої держави [11, с. 74].

Визначальною рисою тоталітарної держави, є те, що вона заради власної легітимізації, копіює усі атрибути неавтократичних режимів – конституцію, законодавчий орган, судову, правоохоронну, кримінально-виконавчу системи, тощо. Однак роль і функції цих інституцій кардинально відрізняються від традиційних. Вони насамперед є інструментом примусу й засобом забезпечення диктатури партії чи конкретної особи. Вони виступають основним інструментом боротьби з опозицією, контролюють рівень суспільної свідомості, не допускають розвиток громадянського суспільства.

Якщо говорити про радянське минуле України, то СРСР загалом і УРСР зокрема, були тоталітарними державами, адже мали усі класичні атрибути тоталітаризму. Правовий режим УРСР та СРСР були тотожними, а жодні правові механізми самостійного функціонування окремої союзно республіки не були повноцінними. Більше того, загальне керівництво здійснювалося з союзного центру, на УРСР поширювалася загальна «державницька ідеологія», так само спільними були інструменти і механізми терору проти противників влади. На нашу думку, можна виокремити наступні ознаки СРСР, як тоталітарної держави:

1) концентрація влади в одному центрі (юридично в СРСР був диктат комуністичної партії, але керівник партії мав формальну зверхність над всіма і був практично одноособовим диктатором, як скажімо Й.Сталін);

2) основною опорою влади були силові або правоохоронні органи, завданням яких було не забезпечення правопорядку, а придушення опозиції та обмеження соціальних заходів, які можуть спровокувати опозиційні настрої;

3) центральна влада не мала жодних, навіть формальних механізмів зовнішнього контролю і не обмежувалася жодними правовими нормами, а отже – була абсолютистською.

Створена більшовиками держава була унікальним поєднанням ієрархічного тоталітаризму з виразними рисами вождизму, коли в умовах існування єдиної політичної партії, її тотального домінування в межах союзної республіки, головну роль відігравав керівник партії – перший секретар, який міг поєднувати в тому числі й посади керівника законодавчого органу влади. Як наслідок, правовий режим СРСР, а отже й УРСР був тоталітарним. Єдині наукові дискусії стосовно визначення радянського тоталітаризму точаться довкола того, чи можна союзну державу після смерті Й.Сталіна, вважати посттоталітарною. Автором подібного висловлювання була основоположниця вчення про тоталітаризм Х. Арендт. З її подачі було введено в науковий обіг поняття «детоталітаризація», який використовувався як синонім «десталінізація». Пізніше, З.Бжезінський запропонував називати суспільства, що утвори-

лися з колишнього СРСР «посттоталітарними» [2, с. 162]. Показово, що серед радянських вчених періоду перебудови, вивчення тоталітаризму набуло популярності. Частково завдяки науковим дослідженням, у новій радянській конституції 1988 р. було забрано статтю яка визначала керівну роль компартії й встановлювалася можливість прямих виборів до представницьких органів влади.

Тоталітарна держава не допускає жодних форм суспільного спротиву до державної політики. З цією метою, в кожній тоталітарній державі функціонує дієвий владний апарат, що здійснює терор. Такими органами, у випадку радянських державних утворень можна вважати правоохоронні органи, органи юстиції, збройних сил, а також кримінально-виконавчу службу. Виправні інституції останньої виступали інструментом тиску на внутрішніх опонентів держави – дисидентів, а методи цього тиску були досить різноманітними і всі супроводжувалися порушенням прав особи.

Подібні дії чітко відповідали державницькій ідеології СРСР та УРСР – марксизму-ленінізму з елементами наукового соціалізму К. Маркса та Ф. Енгельса. Суть цієї ідеології полягала в тому, що соціалізм був нижчим щаблем комунізму, а тому держава у своєму розвитку мала пройти закономірну еволюції. Цій еволюції були підпорядковані усі ресурси і засоби. Власне у союзній конституції 1977 р. зазначалося, що «вища мета Радянської держави – побудова безкласового комуністичного суспільства, у якому розвивається громадське комуністичне самоврядування… [6].

Тоталітарним атрибутом радянської держави була комуністична партія, яка була єдиною і масовою партією, керівник якої, автоматично мав основну керівну роль в державі. Характерно, що якщо у 1920-х рр. шляхом політики коренізації, влада намагалася залучити до числа компартії місцеві народи в конкретній республіці, то з 1970-х рр. формується закрити номенклатурний апарат, що робить доступ до партійного і державного керівництва недоступним. Цікавою видається статистика, що у 1980-х рр. тільки 19 з 250 млн. жителів СРСР були членами компартії. Однак вплив партії був настільки великим, що навіть приналежність до неї 10% населення країни, дозволяє визначати її як «партія-держава».

Якщо тоталітаристська ідеологія чи комуністична партія малоцікаві з наукової точки зору, то система «поліцейського контролю» видається перспективною з наукової точки зору. Вивчення останньої дозволить насамперед здійснити реабілітацію десятків тисяч українців та їхніх предків, яких незаконно засудили впродовж існування СРСР.

Слід зауважити, що радянська поліцейська або правоохоронна система спрямовувала свою діяльність не тільки проти так званий «ворогів народу», а й проти власного населення. Система органів державної безпеки СРСР характеризувалася чіткою структурою. Основними складовими цієї системи був Народний комісаріат державної безпеки, Народний комісаріат внутрішніх справ, так зване Головне управління виправно-трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення, яке здійснювало керівництво системою виправно-трудових таборів, численні пенітенціарні установи і система тюрем, які разом формували кримінально-виконавчу систему. Для широкого загалу відомі численні факти масових репресій та розправ над людьми, яких звинувачували в «інакодумсті», таврували, як «ворогів народу», «дітей ворогів народу». Складовою радянського тоталітаризму було те, що людей часто засуджували не за факт протидії політичному режиму, а за намір, неприйняття, негативне ставлення, що не було злочином за змістом, але міра покарання за такі діяння була як ув’язненням чи засланням до трудового табору, або й взагалі розстріл.

Висновки і пропозиції. Таким чином, впродовж ХХ ст. існувало три основні форми тоталітаризму: італійський фашизм, німецький – націонал-соціалізм та радянський соціалізм (комунізм). Усі вони відрізнялися між собою за ідеологічною спрямованістю, однак характеризувалися набором спільних правових ознак, а саме: тотальний контроль з боку держави за суспільством, політична монополія однієї політичної сили чи особи (диктатора), розвиток держави підпорядковувався досягненню державницької ідеології (мети), яка не мала кінцевого вираження і характеризувалася, як «постійна боротьба». Виразною рисою тоталітарної держави, зокрема СРСР була наявність структурованого і розгалуженого карального апарату, до якого входили органи правопорядку, а безпосереднім інструментом реалізації державної політики з контролю над громадянами, що не поділяли державницьку ідеологію була кримінально-виконавча служба.

Список використаної літератури:

1. Андрусяк Т. Тоталітарні структури: базові характеристики. *Ї. Незалежний культурологічний часопис*. 2002. Ч.25: Насильство, влада, терор. С. 135–145.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
3. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 11–16.
4. Калініна А.О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики :* зб. наук. пр. 2014. Вип. 51. С. 264–272.
5. Калініна А.О. Виникнення тоталітаризму : умови формування та типологія. Актуальні проблеми політики : зб. наук. Праць. НУ «ОЮА» ; Південноукр. центр гендерних досліджень; / Голов. ред. доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік АПН України С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 264-272.
6. Конституція СРСР 1977 року. URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_1977_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.html
7. Кульчицький С. В. Тоталітаризм. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/.
8. Луцький А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. 312 с.
9. Петречко З.М. Витоки ідеї поліцейської держави. *Наше право.* 2014. № 2. С. 33–37.
10. Полякова Н. Л. XX век в социологических теориях общества. М. : Логос, 2004. 384 с.
11. Субота С.І. Особливості взаємодії громадянського суспільства та поліції в умовах тоталітарного політичного режиму. *Право і безпека.* 2016. № 1 (60). С. 73–80.
12. Сумбатян Ю. Г. Тоталитаризм как категория политической социологии. *Социологические исследования*. 1994. № 1. С. 13-16.
13. Тарасюк В.Ю. Різноякісність правових систем у тоталітарному і демократичному суспільствах. *Часопис Київського університету права*, 2020. Вип. 3. С. 71-74.
14. Chappel J. The Catholic Origins of Totalitarianism Theory in Interwar Europe. *Modern Intellectual History, 2011. Volume* 8(3). P. 561-590. URL: https://philpapers.org/rec/ZHATAP-2.
15. Totalitarianism and autocracy. The Editors of Encyclopaedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/totalitarianism/Totalitarianism-and-autocracy.
16. Villa D. Totalitarianism, Tradition, and the Human Condition. *Arendt Studies*, 2018. Volume 2. P. 61-71. DOI: 10.5840/arendtstudies201829.

Demianchuk T. D. Legal characteristics and functioning mechanisms of the Totalitarian State

The article reveals historical and legal approaches to the development of the concept of «totalitarianism», defines its fundamental content and features of a totalitarian state. It has been established that totalitarianism can be understood both as a way of political organization of society and as a state-political system. In both cases, total control by the authorities or one person (dictator) over society and subordination of the entire political system to a single state ideology is carried out. On the example of the USSR, it has been proven that the main features of a totalitarian state are the complete change of all previous political institutions, the destruction of legal and political traditions, and social ties that existed before the establishment of the totalitarian regime. All state resources are directed to the implementation of a single legal ideology, opponents of which are automatically defined as «enemies of the people». Appealing to the freedom of the people is one of the tools for achieving absolute support of the population, and a branched repressive apparatus carries out control over this process. The latter was represented by the People's Commissariat of State Security, the People's Commissariat of Internal Affairs, the so-called Main Directorate of Correctional Labor Camps, Labor Settlements, and Places of Imprisonment, which managed the system of correctional labor camps, numerous penitentiary institutions, and the prison system, which together formed the criminal and executive system. The totalitarian government directs its efforts not to the prevention of crime, but to the maintenance and physical liquidation of opponents of the political regime. A distinctive feature of a totalitarian state is that it copies all the attributes of non-autocratic regimes for the sake of its own legitimization – the constitution, the legislative body, the judicial, law-enforcement, criminal-executive systems, etc. However, the role and functions of these institutions are fundamentally different from traditional ones. They are, first of all, an instrument of coercion and a means of ensuring the dictatorship of a party or a specific person, they act as an instrument of struggle against the opposition, control the level of public consciousness, and prevent the development of civil society.

Key words: *totalitarianism, criminal-executive system, authorities, civil society, state, authorities.*

УДК 34.01:321.01
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.2

В. С. Нікіфоренко
ORCID ID: 0000-0003-1452-2312
доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
перший заступник Голови Державної прикордонної служби України

О. І. Нікіфоренко
ORCID ID: 0000-0002-0487-7606
вчитель історії та правознавства спеціалізованої школи № 149 м. Києва

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА (МІФИ ТА СПОТВОРЕННЯ)

У статті наведено результати дослідження історико-правових аспектів формування України як суверенної і незалежної держави, яке відбувалось під постійними спробами росії фальсифікувати історію для виправдування своєї агресивної політики. З використанням історичних джерел проведений ретроспективний аналіз динаміки змін периметру кордонів українських земель, історичної та антропологічної єдності сучасних українців з народами, які населяли зазначені території, починаючи з трипільської культури. Зазначено, що історія Київської Русі тривалий час досліджувалась під впливом ідеології та цензури з боку російської еліти. Для спростування фейків використані історичні джерела та результати останніх досліджень ДНК людини, які дозволяють уявити історичну територію компактного проживання предків сучасних українців, що виходить далеко за межі міжнародно визнаних державних кордонів України. Звернута увага на існування чисельних міжнародних договорів про визнання незалежності та державного кордону України одразу після розпаду Російської імперії, у т.ч. і з радянською росією. Разом з тим після захоплення України росія зменшила її територію під час штучного створення радянських союзних республік. Акцентовано увагу, що на відміну від росії, Україна жодного разу після отримання своєї незалежності не ставила під сумнів Гельсінську угоду, що закріплює принципи територіальної цілісності держав. Відмінності історичного розвитку українського і російського народів вплинули на особливості побудови системи публічного управління, впровадження норм Магдебурзького права, дотримання правопорядку та законності. Враховано документи за результатами російсько-німецьких перемовин 1918 р., де радянська влада відкрито ставила питання про позицію ЄС щодо вторгнення радянських військ в Україну. Наведені принципові історичні розбіжності організації охорони державних кордонів України та росії, створення органів і підрозділів охорони державного кордону. Показана відсутність правонаступництва між російськими прикордонниками 1918 та 1920 рр.

Стаття спрямована на протидію російській пропаганді та спростуванню її історичних міфів. Підкреслено, що осередки зародження української нації та української державності простежуються від часів Трипілля, Скіфії, Київської Русі до сьогодення.

Ключові слова: *російські міфи, українська державність, розвиток українського суспільства, державний кордон України.*

Постановка проблеми. Значна кількість сучасних геополітичних проблем пов'язана з тим, що не лише українські, а й світові політичні еліти не приділяли достатньої уваги протидії російській пропаганді та розвінчування історичних міфів. Головні ідеї «руського миру» – існування єдиного на пострадянському просторі оточеного ворогами народу, постійні спроби іноземних держав розколоти і підкорити його. Зазначені імперські амбіції найбільш яскраво проявлялися під час російсько-фінської війни 1939–1940 рр, на території України впродовж 1917–1920 рр. і починаючи з 2014 р. Росія досі продовжує імітувати запровадження демократичних принципів, поділ державної влади, дотримання прав і свобод людини та громадянина [1, с. 351].

У складі колишнього СРСР росія позиціонувала себе головним суб'єктом. Знищення наці-

© Нікіфоренко В. С., Нікіфоренко О. І., 2022

ональної ідентичності народів здійснювалось нав'язаною русифікацією, боротьбою з опозицію, насильницьким переселенням людей та мотивацією внутрішньої міграції. Після розпаду Радянського Союзу вона безпідставно вважає себе його спадкоємцем, що закріплено в останній редакції її конституції [2].

Починаючи з 1991 р., єдиним «здобутком» росії є створення та провокування кризових ситуацій світового масштабу. За час незалежності вона встигла спровокувати та взяти активну участь у придністровському конфлікті, перший і другій чеченських війнах, війнах на територіях Грузії і Сирії та порушити не тільки власні, а й міжнародні норми права, що стосуються агресії відносно низки незалежних держав. З огляду на те, що політична еліта росії століттями виховувалась на імперській ідеології, неможливо було очікувати іншого розвитку подій. У сучасних умовах для реалізації своїх імперських амбіцій, позиціонування себе правовою державою вона поширює серед світової спільноти фейки про походження українців та України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми історико-правових аспектів формування української держави досліджували Б. Шрамко, І. Шрамко, С. Задніков, О. Толочко, П. Толочко, Д. М. Шебаніц, С. Сегеда, В. Куйбіда, М. Майоров, Б. Черкас, О. Филь, І. Кукін, О. Ананьїн та інші вчені. Разом з тим спростуванню російських міфів дослідники не приділяли належної уваги, що дало змогу росії тривалий час безперешкодно просувати ідеологію «руського миру» у світі. На жаль активізація заходів щодо спростування російських історичних міфів була розпочата лише після 2014 р.

Мета статті – визначення факторів, що істотно впливають на спростування російських наративів, які пов'язані з історико-правовими аспектами формування української держави і суспільства та наносять шкоду демократичному розвитку України, її іміджу серед міжнародної спільноти та приєднанню до європейського безпекового простору.

Виклад основного матеріалу. Історія Київської Русі протягом багатьох століть досліджувалась під впливом ідеології російських правителів та цензури. На сьогодні немає сумніву, що стародавні літописи не складалися очевидцями подій. Під час перепису більш ранніх джерел інформація узагальнювалась та адаптувалась до пануючих на той час концептів або переконань їх автора. Це потребує кропіткої перевірки наявної в історичних та археологічних джерелах інформації з урахуванням знов виявлених фактів [3, с. 14].

Київська Русь утворювалась не на порожньому місці. Останні дослідження Трипільської культури, осередки якої були знайдені на території сучасної України, руйнують концепції «великого переселення» народів у бронзову добу. Навпаки, простежується антропологічна спадкоємність між представниками цієї культури, скіфами українського лісостепу та сучасними українцями. Дослідники відмічають залишки в сучасній мові трипільської спадщини у вигляді милозвучності звуків, топонімах річок, іменах язичеських богів та десятках найбільш поширених побутових слів. Це віддаляє початок формування української культури та суспільства на початок VI тисячоліття до н.е. [4, с. 137]. Це набагато раніше відомих фактів про культурний розвиток стародавнього Єгипту.

Багато суперечностей внесла росія в історію Скіфії. Так, М. Артамонов одним з перших висловив згадку про тотожність Більського городища, що знаходиться на стику сучасних Сумської, Полтавської і Харківської областей, з описаним Геродотом містом Гелон. Зазначену гіпотезу під час подальших розкопок підтвердив професор, доктор історичних наук Б. Шрамко (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) [5].

Сьогодні в цьому районі можна спостерігати залишки земляних кріпосних стін міста Гелон, обнесених величезним ровом загальною протяжністю понад 30 км. На території сучасної росії аналогічних за часом і масштабами історичних об'єктів не знайдено. Скіфи нікуди не поділися. Їх нащадки досі знаходяться серед сучасних українців та корінних народів Криму.

На сьогодні відомі норманська, антинорманська, хозарська, автохтонна теорії походження Київської Русі, які мають як сильні сторони, так і недоліки. Наукові дослідження в рамках зазначених теорій досі далекі до завершення. Наявні в історичних джерелах відомості про існування великих міст Київської Русі дозволяють приблизно окреслити її кордони.

На території сучасної України це – Київ, Чернігів, Переяслав, Галич, Новгород, Володимир (Волинська обл.), Новгород-Сіверський; на території сучасної росії – Смоленськ, Ростов, Білозеро (Вологодська обл.), Владимир (Владимирська обл.); на території сучасної білорусі – Полоцьк.

З урахуванням гіпотези, що князівські дружини формувалися з найманців, надмірний тиск на місцеве населення був цілком ймовірним явищем. Це підтверджується однією з концепцій тлумачення терміну «русь» – озброєна дружина, яка разом із князем збирала данину з навколишніх племен, частину якої вони продавали у Візантії. До середини X століття була відсутня необхідність об'єднання територій, з яких збиралася данина, в єдину державу [3, с. 58].

Це дозволяє тлумачити термін «Київська Русь» як князівська дружина, яка дислокувалася в Києві; утримувалась князем та комплектувалася найманцями, які майже не мали стійких родинних зав'язків з місцевим населенням та поступово перетворювались у привілейований, відірваний від основної маси суспільства прошарок. Єдиним сенсом тимчасового та ситуативного об'єднання сусідніх князівств могла бути необхідність вирішення власних економічних та політичних інтересів, що підтверджується чисельними міжусобними війнами.

Російська історична концепція не виокремлює принципових розбіжностей у розвитку системи управління на російських та українських територіях. Князівства представляються однаковими елементами, які можна об'єднувати. Разом з тим, якщо князі були самостійними політичними гравцями та конкурували між собою за владу, то не могло існувати єдиних правил ведення політичної та господарської діяльності. Ці розбіжності вплинули на розвиток політичної свідомості населення, пануючих у суспільстві уявлень про доцільні межі централізації та децентралізації державного управління, розвиток місцевого самоврядування, демократичні процеси, норми права. З початку російського вторгнення на територію України ці відмінності стають все більш очевидними через різницю реакції на перебіг основних подій у росіян та українців.

Починаючи із середини XIV століття, на території України поступово поширювалось Магдебурзьке право. Воно сприяло розвитку місцевих органів самоврядування, судоустрою та судового процесу, запровадженню цивільно-правових відносин, розвитку підприємництва та торгівлі [6, с. 71]. Це також протягом багатьох століть сприяло розвитку культури та свідомості місцевого населення.

Як приклад, Магдебурзьке право отримали у 1329 р. – Хуст, Вишкове, Тячів, у 1356 р. – Львів, у 1494 – 1497 рр. – Київ, у 1625 р. – Ніжин. Українські міста поділялися на категорії, залежно від того, хто їм надавав таке право (Литовські та Польські правителі; власники міст; українські гетьмани). Слід зазначити, що це право застосовувалось лише в тому обсязі, що було потрібно для створення та забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування [6, с. 71]. Цей досвід в умовах сьогодення відчувається через різницю ставлення громадян України та росії до змінності влади та виборного процесу.

Аналіз основних законів держав також виявляє унікальність конституційних актів, що зумовлюється історичними особливостями державотворення, впливом пануючої релігії, уявленнями законодавця про принципи розподілу влади для забезпечення демократії, сталого розвитку суспільства, гарантування національної безпеки, протидії корупції, розвитку загального рівня культури та здатності громадян відстоювати свої права [7, с. 120].

Так, у Конституції П. Орлика законодавчу владу мали: генеральна старшина; цивільні полковники з урядниками й сотниками; генеральні радники від полків і послів від Низового Війська Запорізького. Виконавчу владу очолювали: гетьман; генеральна старшина; генеральний скарбник. На генеральний суд, який мав розглядати справи державної ваги, покладалась судова влада. Зазначений майбутній устрій козачої держави сприяв запобіжником корупції та узурпації влади. Зокрема гетьману надаються застереження щодо позбавлення козаків чинів через власні образи. Забороняється вимагання на безоплатній основі підвід та харчів під час пересування у приватних справах [8, с. 17]. Слід зазначити, що конституція П. Орлика була написана ним в імміграції та не набула законної чинності на певній території, але вона є одним з перших таких документів у світовому масштабі.

Відповідно до сучасної Конституції України державна влада також розподілена за трьома гілками: законодавча, виконавча, судова [9]. Це знаходить відображення в реальному житті через запровадження дієвих механізмів стримувань та противаги.

У росії органи законодавчої, виконавчої та судової влади мають бути незалежними, але в реальності ними управляє президент. Про це прямо сказано в статті 11 конституції росії – «державну владу здійснює президент росії» [2]. На відміну від України органи державної влади росії можуть брати участь у формуванні органів місцевого самоврядування, призначенні та звільненні їх посадових осіб. Природні

ресурси вважаються основою життя та діяльності народів, але в реальності розкрадаються політичною елітою. Визнано, що міжнародні договори мають вищу силу, але на практиці росія їх грубо порушує. Рівноправність утворюючих державу суб'єктів через ототожнення термінів «росія» та «російськая федерація» [2] є сумнівною.

Сутність радянського режиму в 1928 р. яскраво описана О. Малиновським теорією «революційного радянського звичаєвого права», норми якого, на його думку, цілком відповідають революційній правосвідомості. Ця концепція передбачала надання юридичного характеру конференціям та з'їздам комуністичної партії, діяльності партійних, комсомольських та піонерських організацій. Соціалістична правосвідомість мала покладатися у систему судочинства [10, с. 4]. Політично-правова реальність сучасної росії цілком відповідає зазначеній теорії.

Протягом багатьох століть кордони українських земель чітко окреслюються численними джерелами. На початку XVI століття південний кордон проходив біля укріплених міст Брацлав, Вінниця, Канів, Черкаси. Через чисельні сутички з татарами він більш нагадував лінію фронту. Одним із найвідоміших та суперечливих людей того часу був О. Дашкович. На початку своєї політичної кар'єри він служив Московському, згодом Литовському князівству. У той час це не вважалося зрадою, про що свідчить призначення його у 1514 р. старостою одночасно двох міст – Канева та Черкас. Він також був активним посередником та учасником дипломатичних стосунків з Кримським ханством. У 1520 р. кримський хан особисто клопотав про призначення О. Дашковича головою війська від союзників для здійснення спільного з ним походу на Москву. Також він у 1522 р. запропонував сейму створити умови для заселення козаками дніпровських островів у нижній частині його течі [11, с. 55].

Одним із вагомих джерел історії України є спогади французького офіцера Боплана, яким також була складена найбільш детальна карта українських земель того часу [12, с. 3]. За його свідченнями, у XVII столітті територія компактного проживання козаків знаходилась по обидва береги Дніпра. Найбільш відомі стародавні міста – Київ, Канів, Черкаси, Чигирин, Кременчук, Запоріжжя. Уздовж узбережжя Чорного моря міста Очаків (Джанкріменда), Кілія, Білгород, Ізмаїл, а також Тамань у Черкаських землях належали туркам. Між Білгородом та Кілією переховувались татари-бунтівники (до 90 поселень), які не підкорювались нікому [12, с. 33].

Крим був густонаселеним вихідцями з Великої Татарії. Кримський хан підпорядковувався турецькому султану. Разом з тим у Криму проживало багато інших народів. У Кафі (Феодосія) було 12 грецьких церков, 32 вірменські та католицький храм. Між річками Дон та Кубань знаходились Нагайські татари (Боплан ототожнює їх з дикими кочовими племенами). Між місцями компактного проживання козаків, татар та росіян були великі незаселені простори. Дике поле мало протяжність близько 30-40 миль [12, с. 48]. Ці землі залюднювалися в міру зменшення набігів татар [12, с. 122].

Про реальне розселення українців та українські території за станом на середину XVIII століття свідчить зроблений ще у часи колишнього СРСР Генеральний опис лівобережної України. Так, сотні Стародубського полка традиційно розміщувались майже на всій сучасній території Брянщини (н.п. Душатін, Клінци, Погар, Почеп та інш.) [13, с. 90]. Незважаючи на наведені історичні реалі, Україна, на відміну від росії, ніколи не ставила під сумнів підписану колишнім СРСР Гельсінську угоду, якою закріплені принципи непорушності кордонів та територіальної цілісності держав, невтручання у внутрішні справи іноземних держав.

Історичні міфи росії базуються також на тому, що у 1654 р. відбулась Переяславська рада, наслідком якої було укладання військово-політичного союзу Гетьманщини і Московського царства. Пошуки оригіналу цієї угоди досі не дали результату. Це спростовує юридичний факт добровільного об'єднання України з Московією в єдину державу.

Про правосуб'єктність Б. Хмельницького свідчить визнання його польським королем та турецьким султаном гетьманом України. Разом з тим у 1649 р. він, побачивши послаблення польської влади, повів своє військо на територію Поділля. У 1653 р. було підписано мирну угоду з Польщею. Очевидно, що в обох сторін не вистачало сил для продовження боротьби [12, с. 128]. Необхідність пошуку нового союзника можливо і було основною ідеєю Переяславської угоди з Московією, достеменний зміст якої досі невідомий.

Економічне підґрунтя для тимчасового союзу дійсно було. Економіка Польщі занепадала. Для її стабілізації польський монетний двір був переданий в оренду братам Тимфам (з 1663 до

1666 р. друкували срібні монети) та Боратині (упродовж 1659–1668 років випускав у обіг мідні монети). Музей грошей Національного банку України коментує ці події таким чином: «У той час, коли цінність монети визначалася якістю металу … правителі країн … піддавалися спокусі і «псували» гроші». Історія польського срібного тимфу почалась у 1663 році та завершилась у 1666 році економічною кризою» [14]. Заміна срібних монет мідними в Московії відбулась у 1654 році. У 1662 році в Москві відбувся «мідний бунт», саме там, де нові монети набули масового використання, але це безпосередньо не вплинуло на грошовий обіг на українських землях.

З першого погляду зазначені події 1654, 1662 і 1666 рр. не сумісні за часом. Разом з тим передавання в оренду польського монетного двору не могло відбутися спонтанно, розрахунки між козаками та Московією здійснювались переважно будь-якими срібними монетами за їх вагою. Наслідки економічного занепаду не складно було спрогнозувати.

Варто зазначити, що в міжнародному праві питання необхідності делімітації кордонів між сусідніми державами вперше виникає після підписання у 1648 р. Вестфальського миру. Виникають спроби самовизначення держав за особливостями пануючої мови або наявними «природними бар'єрами» [15, с. 868]. Це відбувається унаслідок масового розселення людей на раніше незаселених територіях. Ці тенденції спостерігаються й на українських землях. Дати заснування багатьох населених пунктів Лівобережної України датуються після 1650 р. Зокрема історія сучасного Харкова ведеться з 1654 р., Вовчанську – з 1674 р., Красограду – не раніше 1731 р. (нині – районні центри Харківської обл.) тощо.

Багато суперечностей в історії України пов'язано з ім'ям гетьмана І. Мазепи. На початку XVIII ст. він у союзі з польським та шведським королями здійснив спробу реалізувати свій військово-політичний проєкт, метою якого був вихід з-під протекторату Московської держави і утворення на українських землях незалежної держави. З історії Полтавської битви відомо, що частина козаків воювала на боці шведів, а решта у складі російського війська [12, с. 139].

Причина такого розколу в козачому середовищі може полягати в тому, що: переважна більшість українців не підтримувала проведену в росії церковну реформу [12, с. 133]; несподівано для всіх учасників російсько-шведської війни на території Стародубського полку шведам протистояла третя невідома раніше сила. Її основу складали біглі від свавілля російського царя старообрядці. Шведська окупація ними сприймалася як загроза їх існування. Шведські загони знищувалися там, де за їх даними нікого не було. Підтвердженням цього є масова легалізація чисельних слобод на цих територіях після закінчення війни та зміни політики государя стосовно противників церковної реформи.

Реальне відношення українського населення до росії відображено на одному з чудес Сумщини – пам'ятнику мамонтові. У джерелах, датованих до 1917 р., він зазначається як «прикордонний знак» та присвячений одразу двом подіям. Перша – місце археологічної знахідки світової ваги (знайдено велику кількість решток доісторичних тварин). Про другу свідчить напис, що село Кулішівка раніше знаходилось на кордоні між Польщею та росією. Слід зазначити, що назва сусідньої прикордонної держави написана з маленької літери, на відміну від назви прикордонного населеного пункту [16, с. 331].

На думку К. Маркса, Московія – віртуоз кріпосницького ремесла, що ховається за назвою іншої держави. Вона вихована та зрощена школою монгольського рабства. Завжди поєднувала майстерність раба з прагненням завоювання чужих земель [17]. Це відображено в його публікації «Revelations of the Diplomatic History of the 18th», яка не була включена радянською цензурою до багатотомного видання робіт класиків марксизму.

Про лінію українсько-російського кордону за станом на травень 1918 р. свідчить доповідь Бонч-Бруєвича у Вищу воєнну раду про створення комісій на демаркаційних лініях. Було запропоновано розміщувати їх на залізничних станціях: № 10 – Унеча (ділянка відповідальності від річки Сож до залізниці Унеча-Стародуб); № 11 – Зернове (від ділянки № 10 до дороги Севськ-Глухів); № 12 – Колонтаєвка (від ділянки № 11 до залізниці Льгов-Ворожба); № 13 – Локінська (від ділянки № 12 до річки Псел біля міста Обоянь); № 14 – Бєлєніхіно (від ділянки № 13 до населеного пункту Троїцьке); № 15 – Бабіково (від ділянки № 14 до річки Тихая Сосна), та селищах: № 16 – Генералівка (від ділянки № 15 до річки Ржевка); № 17 – Бадуров (від ділянки № 16 до селища Осіновка) [18, с. 78]. Станом на 30.09.1918 управління районів 3-го округу Прикордонної охорони були дислоковані в містах Орел, Брянськ, Льгов, Курськ, Новий Оскол, Острогожськ [18, с. 410].

Не витримує критики фейк про створення 28.05.1918 Прикордонних військ СРСР. Це спростовується змістом оприлюднених ще радянською владою нормативно-правових документів, листів та доповідей того історичного періоду. Так, Окремий корпус прикордонної охорони Російської імперії отримав нову назву – Прикордонна охорона. Його органи та підрозділи відповідно: управління корпусу – головне управління; округ – округ; бригада – район; відділ – підрайон; загін – дистанція; пост – застава. У зв'язку з переходом на комплектування військових частин добровольцями Головним управлінням генерального штабу поповнення особовим складом прикордонних частин не проводилось [18, с. 117]. Станом на квітень 1919 р. (!) старий апарат цього відомства залишився в повному складі [18, с. 145].

В Україні питання охорони державного кордону були організовані та нормативно впорядковані набагато краще. Так, Українська Центральна Рада 22.01.1918 прийняла Четвертий Універсал. Українська Народна Республіка була проголошена самостійною і незалежною державою. Визначення її території проводилось з урахуванням компактного проживання етнічних українців. Впродовж 1918 року її державні кордони були визнані міжнародними угодами з Австро-Угорщиною, Румунією, Польщею, Білоруською Народною Республікою, Великим Військом Донським, Кубанською Народною Республікою. Кордон з росією мав проходити по лінії Сураж–Унеча–Стародуб–Новгород-Сіверський–Глухів–Рильськ–Колонтаївка–Суджа–Беленіхіно–Куп'янськ (так звана «нейтральна зона»). На залізничних станціях Орша, Клинці, Хутір-Михайлівський, Кореневе, Гостинцеве та Валуйки було встановлено «кордонні пункти». 20.03.1918 прийнято рішення про створення Окремого Корпусу Кордонної охорони, вже 23.03.1918 було затверджено його статут. Нормативно-правовим актом «Про порядок пропуску через кордон пасажирів» від 27.05.1918 було впорядковано пропускні операції на державному кордоні [19, с. 11].

З метою забезпечення суверенітету Української Народної Республіки на всій її території окрема Слов'янська група військ Запорізького корпусу під командуванням генерал-майора В. Сікевича 15.04.1918 звільнила населені пункти Слов'янськ, Барвінкове, Бахмут, Микитівку та залізничну станцію Колпакове. Станом на 30.04.1918 українські війська вийшли на кордон з більшовицькою росією та Великим Військом Донським, де встановили українські державні символи [19, с. 12]. Зазначені документально підтверджені факти були враховані під час визначення 30 квітня професійним святом українських прикордонників.

З докладної записки Головного управління Прикордонної охорони росії стає відомим, що Декрет «Про створення Прикордонної охорони РСФРР» від 28.05.1918 з невідомих причин довгий час не був оприлюднений. Це негативно вплинуло на формування прикордонних частин, особливо на лінії «Гдов-Орша-Суджа». Оприлюднення цього документа відбулось проміж 17 і 27 червня 1918 р. [18, с. 83].

Постановою радянського уряду від 18.07.1919 Головне управління Прикордонних військ було розформовано. Замість нього створено підпорядкований Наркомторгпрому відділ прикордонного надзору [18, с. 152]. Обговорювання необхідності організації прикордонної охорони знов починається 17.04.1920. Відповідно до постанови радянського уряду від 14.07.1920 створюється Центральне управління прикордонного надзору. Передбачається, що передані для охорони кордону війська залишатимуться в розпорядженні Наркомвоєндела та виконуватимуть накази Наркомвнешторга [18, с. 192].

Про відсутність правонаступництва між радянськими прикордонниками 1918 та 1920 років свідчить наказ Всеросійської надзвичайної комісії від 27.12.1920, де відповідальність за охорону державного кордону з Польщею покладається на Особливий відділ Західного фронту (від озера Освій до Гусятина), з Румунією – на Особливий відділ 14-ої армії (від Гусятина до Маяки). З 19.01.1921 відповідальність за охорону державного кордону радянським урядом була покладена на війська Всеросійської надзвичайної комісії [18, с. 167]. Окремий прикордонний корпус військ Головного прикордонного управління був створений 27.09.1922 відповідною постановою радянського уряду [18, с. 198].

Після утворення УРСР охорона її західних кордонів була розподілена на три сектори: польський (рухомий у зв'язку з веденням бойових дій) – від стику із Західним фронтом до Кам'янська-Подільського; румунський – від Кам'янська-Подільського до Кам'янська-Аккермана; чорноморський – від Кам'янська-Аккермана до Таганрогу [18, с. 465]. Тобто в 1920-х рр., з погляду на побудову охорони державного кордону, Крим розглядався частиною території України.

На початку ХХ століття в Україні відбувалась боротьба між прихильниками різних форм державного устрою, а саме: Україна – частина росії; Україна – автономне утворення у складі росії; Україна – Федеративна Демократична Республіка; незалежна Україна. Постійні суперечності між політичними елітами того часу негативно вплинули на консолідацію суспільства для відбиття російського вторгнення [20, с. 119].

Основні політичні течії на території Української Народної Республіки зводились до можливості знаходження компромісу з радянським режимом на підґрунті націоналізму (сменовеховці); розгляду росії як особливого геополітичного утворення з федеральним устроєм та сильною центральною владою (євразійці); поєднання монархії із системою радянських рад та єдиною державною релігією (младороси) [21, с. 63].

Наприкінці 2020 року українським дипломатам та науковцям вдалося знайти оригінали текстів Брест-Литовського мирного договору від 09.02.1918 та ратифікаційну грамоту Гетьмана П. Скоропадського у Великому Османському архіві [22]. Оприлюднені електронні копії документів підтверджують, що Брест-Литовська мирна угода була підписана між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією. З цього моменту розпочався період правління українського Гетьмана під патронатом Німеччини. Незалежність Української Народної Республіки була визнана росією 03.03.1918 [23].

З доповідної записки за підсумками переговорів з представниками німецьких військ від 04.12.1918 стає відомим, що радянська влада відкрито ставила питання про їх позицію у разі просування радянських військ на територію України. Відмову від здачі Гомеля німецька делегація обґрунтовувала тим, що ділянка місцевості Уза (знаходиться на правому березі річки Сож біля Гомеля) – Гоміль належить Україні. Це може розпалити нову війну [18, с. 433]. Позиція німецької сторони чітко відповідає змісту підписаного ними Брест-Литовського мирного договору.

Таким чином питання захоплення України та інших держав розглядалися росією з перших днів радянського перевороту. Наведені факти пояснюють дійсні причини повільного формування прикордонної охорони росії. Лише відчайдушний супротив українців відтермінував подальшу окупацію російськими загарбниками польських, прибалтійських та фінських земель.

З врахуванням перспективи формування на початку 1919 року Української радянської бригади взагалі розглядались пропозиції відведення прикордонних підрозділів 3-го округу на тилову лінію «Брянськ-Льгов-Єлець-Курськ-Новий Оскол» для реорганізації та доукомплектування. Також зазначалось, що поступова заміна армійських частин (загонів завіси) на українсько-російській ділянці кордону проводилась вкрай повільно. Так, у листі від 28.01.1919 констатується обстановка насилля та грабежів на Оршанському та Курському напрямках [18, с. 138].

Ймовірно через свою агресивну політику радянський уряд не бачив потреби охорони державного кордону, які, на його думку, мали постійно розширюватися у всі боки. Свідченням окупації України є факт того, що Кам'янець-Подільський прикордонний загін був сформований з військових частин Залізної самарсько-ульяновської дивізії та дивізії Всеросійської надзвичайної комісії імені Петросовету [18, с. 534].

Ймовірно необхідність маскування збройної агресії громадянською війною для введення міжнародної спільноти в оману примусила радянську росію оформлювати захоплені території союзними республіками з імітацією їх добровільного об'єднання в нову єдину державу. Саме цей сценарій застосовано й на територіях окупованих обласних центрів України, де росія створила фейкові народні республіки, які очолили громадяни росії.

Тривалий час етнічна належність населення визначалась через пануючі на певній території його лінгвістичні, культурні, релігійні, політичні особливості [24, с. 236]. На сьогодні більш точні результати можуть бути отримані шляхом порівняння ДНК людей. У ході дослідження ДНК корінного населення Європи було виявлено сильні географічні диференціації Y-хромосом. В окремих випадках вони чітко виражені та співпадають з політичними кордонами [25, с. 240].

Аналогічні дослідження були проведені й на території росії серед 1228 мешканців 14 європейських регіонів росії. Для мінімізації впливу пізніших міграцій були обрані сільські райони та малі міста. Вибірка була обмежена людьми, у яких усі чотири бабусі та дідусі народилися на території, де проводилось дослідження [24, с. 238].

Якщо поєднати максимуми територіального розподілу гаплогруп (haplogroups) з ознаками *R1a* та *I1b*, то їх максимуми майже співпадають із сучасним державним кордоном України, територією навколо нього та Кубані, що наведено на

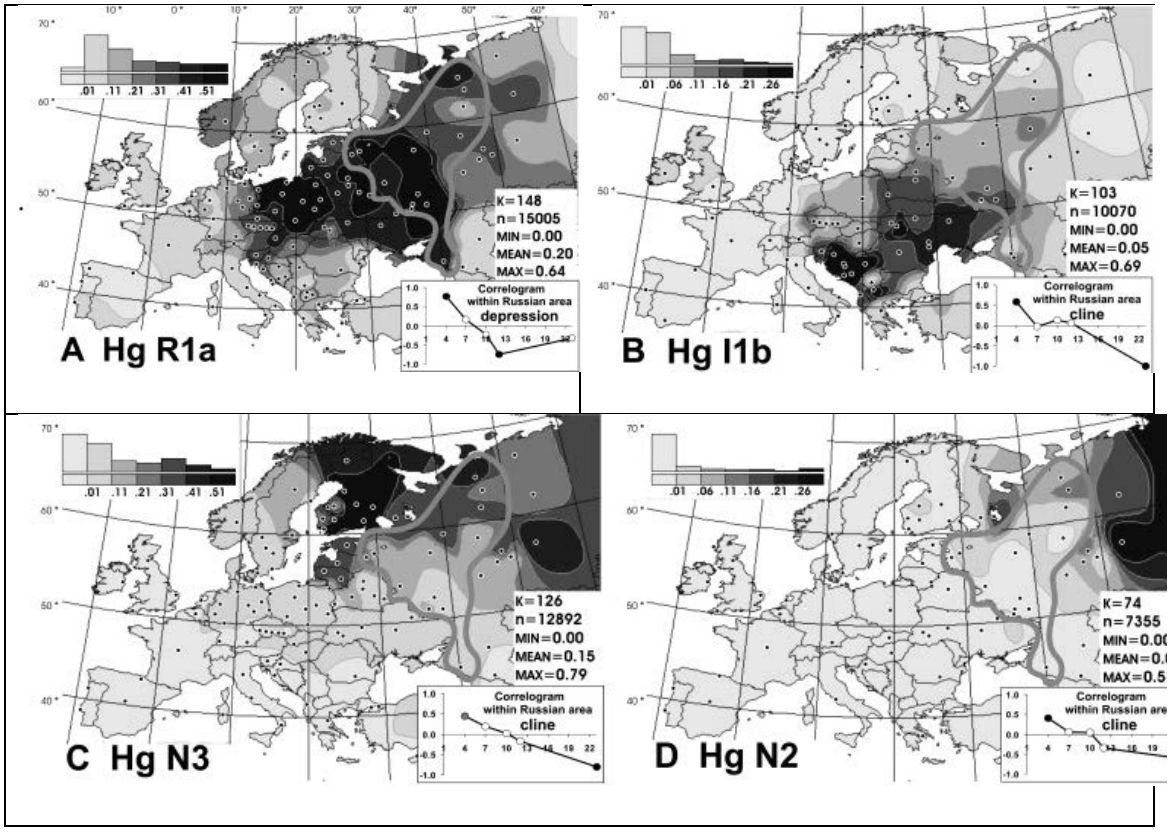

Мал. 1 – Територіальний розподіл окремих галогруп, що спростовують російський міф єдиного народу на пострадянському просторі

мал. 1 [24, с. 240]. Так само максимуми ознак гаплогруп *N3* та *N2* спостерігаються на значній частині сучасної території росії та майже відсутні в Україні та навколо її сучасного державного кордону. Це руйнує російський міф про етнічну єдність українського та руського народів. Також це пояснює основну причину відсутності жодних згадок про московську державу в період існування Київської Русі.

Наведена інформація майже збігається з територією України, яка була показана в документі «Mémoire sur l'indépendance de l'Ukraine présenté à la Conférence de la paix par la délégation de la république ukrainienne», що був представлений делегацією української республіки на мирній Паризькій конференції в 1919 р., що показана на мал. 2 [26].

Питання історичної першості та походження української й російської мов часто використовується росією для спотворення історії. Порівняння кількості однакових слів з нормативно-правових актів, що були викладені спорідненими мовами, не дозволяє аргументовано спростувати цей міф, оскільки людська мова та писемність змінюється у часі. Розвиток науки призводить до появи нових слів та виключення застарілих. Поширення міжнародної співпраці також сприяє запозиченню слів іншомовного походження, що не змінює історичне минуле.

Загально визнаним є походження слов'янських мов від санскриту. Відповідно до підручника Ф. І. Кнауера (професор Київського університету Святого Володимира) в санскриті існує вісім відмінків: називний, знахідний, орудний, давальний, відкладний, родовий, місцевий, кличний [27, с. 17]. У сучасній українській мові відсутній відкладний відмінок, в російській – відкладний та кличний відмінки. З огляду на це, саме російська мова виглядає штучно створеною на базі української шляхом її поступового спрощення та адаптації до потреб політичної еліти та пересічного населення.

Висновки і пропозиції. Протягом багатьох століть історичний, культурний, науковий розвиток росії був підпорядкований геополітичним амбіціям її політичної еліти. Спотворення історичного минулого необхідно росії для обґрунтування її агресивної політики та привернення до себе ідеологічних союзників.

Межі території та осередки зародження української нації та української держави простежуються на всьому відрізку відомої на сьогодні

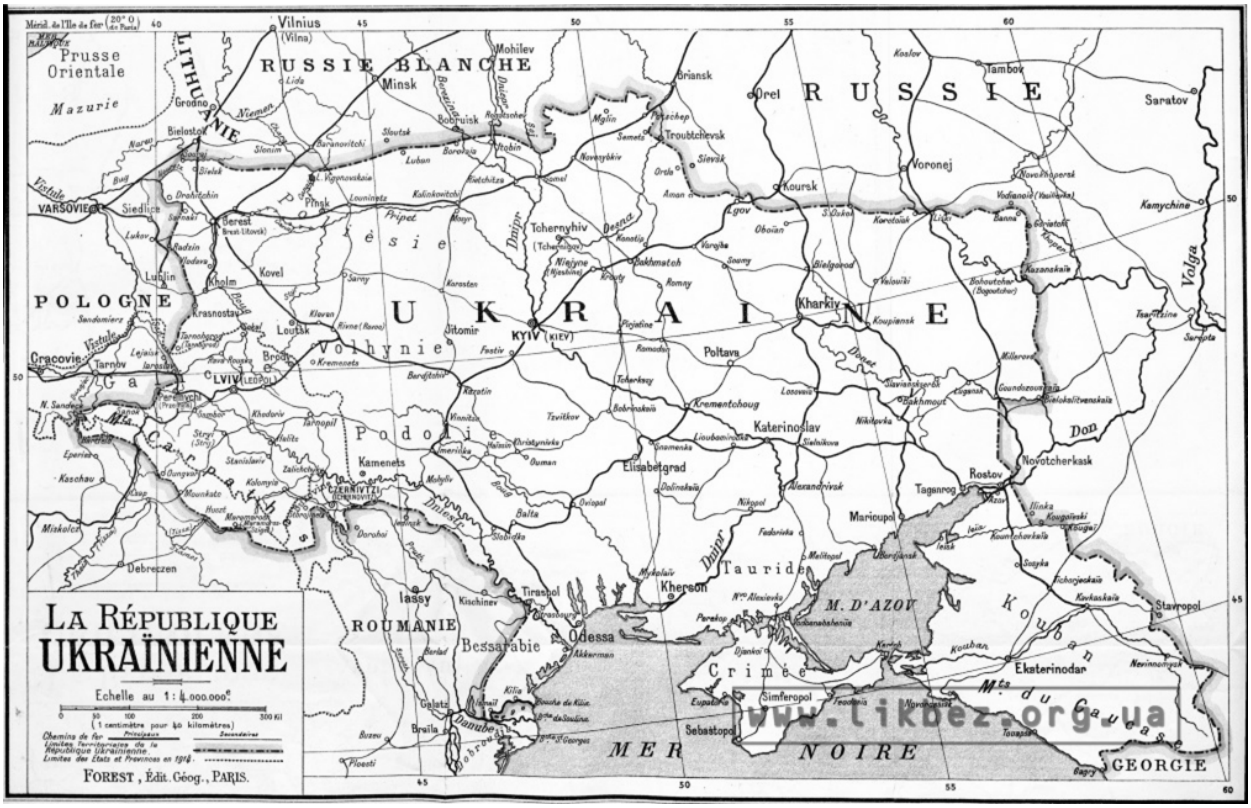

Мал. 2 – Мапа України, представлена у 1919 р. на мирній конференції (Париж)

історії розвитку людства, починаючи від Трипілля, Скіфії, Київської Русі тощо. Є чисельні свідчення, завдяки яким чітко відслідковуються зміни території населених українцями земель. Міф про російський Крим не витримує критики, оскільки руський етнос на цій території був штучно створений Московією.

Порівняння зазначених факторів разом із результатами останніх досліджень ДНК остаточно руйнує російські міфи про правонаступність Московії від Київської Русі, «єдиний» народ та «руський» мир. На жаль, Україна завчасно не вживала заходів для руйнування російських історичних міфів. Військове вторгнення росії на територію України, вчинений нею геноцид відносно українців на окупованих територіях, руйнування критичної цивільної інфраструктури остаточно закриває будь-які питання «єдності» Українців та росіян.

Необхідність протидії російським міфам потребує розширення шкільних загальноосвітніх програм з історії, створення можливостей для ознайомлення школярів з різноманітними історичними першоджерелами, результатами археологічних досліджень тощо. У рамках програми цифровізації Україні необхідно забезпечити безперешкодний та вільний доступ громадян до електронних копій історичних артефактів, результатів розкопок та інших наукових досліджень, що пов'язані з розвитком українського народу та державного будівництва.

Напрямом подальших досліджень може бути проведення аналізу факторів, які приводили до укладання тимчасових союзів українського козацтва із суміжними державами, а також вплив на розвиток політичних процесів у період козачої доби структури міжнародних торгівельних операцій, особливо що стосується шляхів постачання солі, золота, срібла.

Список використаної літератури:

1. Куйбіда В. Державність, демократія та національна безпека. К.: ТОВ «САК лтд», 2019. 478 с.
2. Конституция российской федерации. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202210060013?index=1&rangeSize=1
3. Толочко О. П., Толочко П. П. Україна крізь віки. Київська Русь / за заг. ред. В. Смолія. К.: Альтернативи, 1998. Т. 4. 352 с.
4. Сегеда С. Трипілля в етнокультурній історії України. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 2. С. 135–137.
5. Більське городище в наукових працях Б. А. Шрамка / Уклад.: С. А. Задніков,

І. Б. Шрамко; відп. ред. – І. І. Корост. Харків; Котельва: Майдан, 2016. 605 с.
6. Шебаніц Д. М. Магдебурзьке право як історичне підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юрид. науки. 2015. Вип. 3(1). С. 70–73.
7. Кукін І. В. Вплив інформаційної безпеки особистості на розвиток конституціоналізму. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 119–125.
8. Конституція Пилипа Орлика. Конституція України. Загальна правова довідка людини. К.: Альфа Реклама, 2019. 146 с.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
10. Малиновський О. Революційне радянське звичаєве право. К.: [б.в.], 1928. 99 с.
11. Черкас Б. В. Остафій Дашкович – Черкаський та Канівський староста XVII ст. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 53–67.
12. Боплан Г. Л., Проспер М. Опис України. Українські козаки та їх останні гетьмани. Богдан Хмельницький / Пер. з фр. Я. І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.
13. Генеральний опис лівобережної України 1765–1769 років. Покажчик населених пунктів. Київ: [б.в.], 1959. 185 с.
14. Історія срібного польського тимфу була короткою. *Музей грошей Національного банку України*. URL: http://surl.li/dqupp.
15. Nikiforenko V. S. Modern Threats to the National Security of Ukraine Related to Incomplete Legal Formalization Process of Ukrainian State Border. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, No 68. pp. 866–881.
16. Кукін І. В. Окремі способи використання фотомистецтва в музейних експозиціях. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2020. Вип. 29. С. 331–335.
17. Marx K. Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century. Chapter IV. URL: https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1857/russia/ch04.htm
18. Пограничные войска СССР 1918–1928: сб. док. и матер. М.: Наука, 1973. 928 с.
19. Филь О. М., Ананьїн О. В. Нова дата 30 квітня 2018 року. *Кордон*. 2018. № 3. С. 11–13.
20. Конституційні акти України (1917–1920). Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
21. Кудинов О. Конституционные проекты белого движения и конституционные теории российской белоэмиграции (1918–1940): монография. М.: Ось-89, 2006. 234 с.
22. Українські дипломати віднайшли в Османському архіві оригінальні тексти Брест-Литовського мирного договору (1918) та ратифікаційної грамоти Гетьмана Павла Скоропадського. URL: https://www.facebook.com/UkraineMFA/posts/3446516288735600.
23. Міністерство закордонних справ України. URL: https://www.facebook.com/UkraineMFA/posts/3446516288735600
24. Balanovsky O., Rootsi S., Pshenichnov A., Kivisild T. et al. Sources of the Russian Patrilineal Heritage in Their Eurasian Context. *The american journal of human*. 2008. No 82(1). pp. 236–250.
25. Rosser Z. H., Zerjal T., Hurles M.E. et al. Y-chromosomal diversity in Europe is clinal and influenced primarily by geography, rather than by language. *American Journal of Human Genetics*. 2000. No 67(6). pp. 1526–1543.
26. Майоров М. Українська республіка. Карта для Паризької мирної конференції 1919 р. URL: http://likbez.org.ua/ua/ukrainskaya-respublika-karta-dlya-parizhskoj-mirnoj-konferentsii-1919-g.html
27. Кнауэръ Ф. И. Учебникъ санскритскаго языка. Лейпцигъ: Типографія В. Другулина, 1908. 294 с.

Nikiforenko V. S., Nikiforenko O. I. Historical and legal aspects of the formation of the Ukrainian state and society (myths and deformations)

the article presents the results of research into the historical and legal aspects of the formation of Ukraine as a sovereign and independent state, which took place under constant attempts by russia to falsify history in order to justify its aggressive policy. With the use of historical sources, a retrospective analysis of the dynamics of changes in the perimeter of the borders of Ukrainian lands, the historical and anthropological unity of modern Ukrainians with the peoples who inhabited the specified territories, starting with the Trypil culture, was carried out. It is noted that the history of Kyyivska Rus was studied for a long time under the influence of ideology and censorship on the part of the Russian elite. Historical sources and the results of recent human DNA research are used to refute fakes, which allow us to imagine the historical territory of the compact residence of the ancestors of modern Ukrainians, which goes far beyond the internationally recognized state borders of Ukraine. Attention is payed to the existence of numerous international treaties on the recognition of Ukraine's independence and state borders immediately after the collapse of the russian empire, including with soviet russia. However, after the capture of Ukraine, russia reduced its territory during the artificial

creation of the soviet union republics. Attention is drawn to the fact that, unlike russia, Ukraine never once after gaining its independence questioned the Helsinki Agreement, which establishes the principles of territorial integrity of states. The differences in the historical development of the Ukrainian and russian people affected the peculiarities of the construction of the public administration system, the implementation of Magdeburg law, the observance of law and order and legality. Documents based on the results of the Russian-German negotiations of 1918 were taken into account, where the soviet authorities openly raised questions about the position of European countries regarding the invasion of soviet troops into Ukraine. Fundamental historical differences in the organization of the protection of the state borders of Ukraine and russia, the creation of state border protection bodies and units are given. The absence of legal succession between the russian border guards of 1918 and 1920 is shown.

The aim of this article is to counteract russian propaganda and denial of its historical myths. It's being highlighted that cells of Ukrainian nation and Ukrainian statehood are traced from ancient times of Tripillia, Scythians, Kyyivska Rus and till present day.

Key words: *russian myths, Ukrainian statehood, development of the Ukrainian society, state border of Ukraine.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.736
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.3

Р. Б. Поляков
юрист

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСУДОВОЇ САНАЦІЇ ЗА ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Стаття присвячена порівняльно-правовій характеристиці досудової санації за правом України та Німеччини. Обґрунтовано, що крім того, що боржник є ініціатором початку процедури досудової санації, український законодавець покладає на нього також повноваження щодо вибору вичерпного переліку кредиторів, які будуть включені до цього плану. Таким чином, кредитор, який включений до плану санації, втрачатиме право на відкриття провадження у справі про банкрутство у випадку, якщо його вимоги будуть погашатись у встановлений цим планом спосіб, тоді як кредитор, якого не було включено у план досудової санації, матиме змогу ініціювати процедуру банкрутства.

Наголошено на недоліках диспозитивності призначення керуючого санацією у процедурі досудової санації, оскільки за відсутності такої процесуальної фігури втрачається левова частка особливостей процедури досудової санації.

Встановлено, що за німецьким законодавством замість двох окремих інститутів конкурсного процесу – мирової угоди та досудової санації, існує конкурсний план, який являє собою окремий вид угод у конкурсному процесі і може бути поданий до суду як боржником, так і конкурсним кредитором.

Виявлено, що положеннями німецького Insolvenzordnung передбачено структуру конкурсного плану – описова та конститутивна частини. В описовій частині зазначаються заходи, які були чи будуть застосовані з метою забезпечення правової основи виконання прав учасників плану, а також інші питання та інформація, що стосуються підстав схвалення плану і його наслідків. У конститутивній частині вказується, як саме зміняться права учасників плану.

Обґрунтовано, що порівняно з Україною у Німеччині суд має набагато більше повноважень щодо конкурсного плану, оскільки на нього покладено обов'язок сприяти голосуванню за план, який неможливо відхилити відповідно до положень § 231 Insolvenzordnung.

Встановлено, що німецький законодавець презумує згоду боржника на затвердження конкурсного плану, якщо останній не подав проти плану заперечення. Виявлено, що в Німеччині контроль (моніторинг) за виконанням конкурсного плану покладається на конкурсного керуючого, який щорічно звітує як перед членами комітету кредиторів, так і перед судом.

Ключові слова: *боржник, досудова санація, кредитор, конкурсний план, неплатоспроможність.*

Постановка проблеми. Україна, як кандидат в члени Європейського Союзу, повинна мати законодавство, яке направлене на відновлення платоспроможності господарюючих суб'єктів і захист іноземних інвестицій. Таким нормативно-правовим актом є Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КзПБ). При цьому, основною задачею цього кодексу є не лише «лікування» фінансово хворих підприємств або задоволення вимог кредиторів в умовах неплатоспроможності боржника, але й профілактика банкрутства суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика відновлення платоспроможності боржника та застосування інституту досудової санації була темою дослідження як вітчизняних,

© Поляков Р. Б., 2022

так і зарубіжних вчених, серед яких: Е. Вінтер, І. Демченко, О. Дмитров, А. Зайдль, Ґ. Папе, Б. Поляков, К. Улендер, Т. Фосс, Ю. Чорна. Проте актуальним залишається розкриття природи досудової санації шляхом здійснення порівняльно-правового дослідження її регламентації за правом України та Німеччини.

Метою статті є порівняльно-правова характеристика досудової санації за правом України та Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Механізм запобігання банкрутства, який використовується у КзПБ, отримав назву «санація до відкриття провадження у справі про банкрутство» або ж – досудова санація. Поява цього механізму мала місце в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) в редакції 1999 року, але остаточно він сформувався в редакції 2011 року.

Необхідно відзначити, що досудова санація за своєю суттю навіть не поступається судовій, а враховуючи швидкі строки погашення боргів перед кредиторами, то її сміливо можна назвати прискореною реструктуризацією.

В КзПБ законодавець присвячує питанню досудової санації, як не дивно, лише одну статтю. Відверто кажучи, така практика не є поодинокою, і при аналізі положень КзПБ [1] нерідко трапляються випадки, коли питання, які заслуговують щонайменше на окремий розділ, розглядаються досить побіжно.

О. М. Дмитров та І. В. Демченко вказують на недоліки досудової санації, зокрема: «Проведення санації до відкриття провадження у справі про банкрутство можливе тільки за письмовою згодою і погодженням власників та більшості кредиторів. Крім того, існує необхідність погодження плану у господарському суді» [2, с. 267]. На нашу думку, із таким твердженням важко погодитись, ця позиція є спірною. По-перше, власники (засновники, учасники, акціонери) входять до вищого органу управління боржника і саме вони, в першу чергу, зацікавлені у збереженні суб'єкта господарювання. По-друге, кредитори безумовно повинні схвалити подальший порядок врегулювання заборгованості, яка виникла у боржника, таким чином захищаючи свої майнові інтереси. По-третє, господарський суд обов'язково повинен встановити відповідність плану досудової санації вимогам КзПБ.

Отже, регулюванню досудової санації присвячена ст. 5 КзПБ. Втім, навіть неозброєним оком можна помітити недосконалу юридичну техніку при її формуванні, адже вказана норма включає в себе аж 11 частин.

За великим рахунком, план досудової санації, а саме відповідно до цього документа вона має здійснюватися (абз. 2 ч. 1 ст. 5 КзПБ), нагадує мирову угоду у процедурі банкрутства. А положення ч. 2 ст. 51 КзПБ, що є застосовними, визначають перелік заходів, які може містити план санації. Окрім іншого, не слід забувати і про те, що правова природа зазначених інститутів є неодмінно подібною, адже задля схвалення плану досудової санації необхідні:

1) волевиявлення боржника. Відповідно до ч. 1 ст. 5 саме боржник за рішенням засновників має право ініціювати процедуру санації;

2) волевиявлення кредиторів, яке здійснюється із певним обмеженням їхньої волі. Мається на увазі той факт, що план досудової санації може бути схвалений навіть за умови, що деякі кредитори проголосують проти цього. Таким чином, можемо сміливо стверджувати про легітимне обмеження вільного волевиявлення;

3) затвердження його судом. При цьому таке затвердження не є формальним.

Наразі пропонуємо зупинитися на аналізі кожного пункту більш детально. Отже, крім того, що боржник є ініціатором початку процедури досудової санації, законодавець покладає на нього ще й повноваження щодо вибору вичерпного переліку кредиторів, вимоги яких будуть включені до цього плану. Зокрема, це підтверджується як системним аналізом приписів ст. 5 КзПБ (зокрема ч. 2, абз. 3 ч. 3, абз. 4 ч. 3, відповідно до яких стає зрозуміло, що до плану досудової санації не включаються вимоги всіх кредиторів), так і судовою практикою. Так, у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 15 квітня 2021 року у справі № 904/3325/20 [3] зазначено: «… участь у санації всіх кредиторів боржника та включення всіх зобов'язань боржника до плану санації не є вимогою до плану санації у розумінні положень частини другої статті 5 КУзПБ, а невключення до плану санації всіх кредиторів Боржника не є порушенням наведених норм Закону…».

Описаний стан речей ми оцінюємо схвально з огляду на таке. По-перше, в результаті включення вимог кредитора до плану досудової санації їх задоволення може відбутися пізніше або не відбутися взагалі в разі списання. До того ж такий кредитор втрачатиме право на відкриття провадження у справі про банкрутство

у випадку, якщо його вимоги будуть погашатись у спосіб, встановлений затвердженим планом досудової санації. Таким чином, ми не можемо стверджувати, що включення вимог певного кредитора до плану санації є привілеєм, скоріше навпаки.

По-друге, боржник, як ніхто інший, має бути зацікавлений у тому, щоб включити до плану досудової санації якнайбільше вимог кредиторів, адже відповідно до ст. 37 КзПБ не передбачено такої підстави для відмови у відкритті провадженні у справі про банкрутство, як надходження заяви від кредитора, чиї вимоги не були включені до затвердженого плану досудової санації. Тому у випадку, якщо боржник «залишить за бортом» вимоги певного кредитора і в подальшому не виконає їх, такий кредитор матиме змогу ініціювати процедуру банкрутства.

Отже, можна презумувати той факт, що законодавець стимулює боржника до виконання схваленого плану досудової санації.

Зрештою, маємо зазначити, що така «свобода» може мати й негативний вплив. Зокрема, окремої уваги заслуговують положення абз. 4 ч. 3 ст. 5 КзПБ. Вказаною нормою боржнику надається повноваження виключити з плану досудової санації вимоги, які не були змінені чи реструктуризовані. При цьому у боржника з'являється можливість задля схвалення плану зборами кредиторів спочатку включити туди певного кредитора, найчастіше винятково «на папері», тобто в результаті фіктивного правочину, із найбільшим порівняно з іншими вимогами розміром. Це пояснюється бажанням боржника отримати контроль над рішенням зборів кредиторів, адже в абз. 5 ч. 4 ст. 5 КзПБ закріплено: «План санації має бути схвалений у кожній категорії незабезпеченими кредиторами, які володіють більше ніж 50 відсотками від загальної суми незабезпечених вимог, включених до плану санації, у такій категорії».

Саме завдяки введенню «кредиторів-мажоритаріїв» недобросовісний боржник отримує змогу схвалити необхідний йому план, навіть якщо інші кредитори на це не згодні, а в подальшому вже виключити «свого кредитора» з плану.

З огляду на це ми пропонуємо виключити абз. 4 ч. 3 зі ст. 5 КзПБ.

Розглянувши перший пункт, перейдемо до другого: обмеження вільного волевиявлення кредиторів. Із системного аналізу положень ст. 5 вбачається, що такі обмеження є різноманітними. Якщо ми говоримо про конкурсних кредиторів, то, як уже зазначалося, єдине обмеження єдності волі та волевиявлення можна констатувати у випадку схвалення плану досудової санації, адже для цього необхідна згода конкурсних кредиторів, які володіють більше ніж 50 % від загального розміру незабезпечених вимог.

На нашу думку, такий стан речей є не дуже виправданим, особливо враховуючи попередній приклад можливого зловживання недобросовісним боржником. Тому пропонуємо уточнити абз. 5 ч. 4 ст. 5 КзПБ, додавши, що, крім більше ніж 50 % вимог, необхідно отримати згоду більше половини кредиторів від загальної кількості кредиторів.

Цікава ситуація складається і з органом стягнення податків, оскільки питання щодо вільного волевиявлення не стоїть взагалі, адже план досудової санації, яким передбачається відстрочення, розстрочення або списання частини боргів, вважається схваленим таким органом у частині податків без необхідності голосування (ч. 3 ст. 5 КзПБ).

При цьому, якщо заборгованість боржника перед податковою становитиме більше 50 % від загальної суми заборгованості, то план досудової санації буде схвалений автоматично. Описаний стан речей обумовлюємо тим, що, як вже зазначалося, волевиявлення органу стягнення податків презумує законодавець. І цілком ймовірно, що ані кредитори, ані сам орган стягнення податків не матимуть волі щодо схвалення такого плану.

З другого боку, вказану проблему можна розв'язати за допомогою судової практики. Адже відповідно до абз. 5 ч. 4 ст. 5 КзПБ план санації має бути схваленим.

Враховуючи наведене вище, безумовно, знаходимо підтвердження нашої позиції в тому, що для схвалення плану санації, крім іншого, необхідне схвалення більше половини від загальної кількості кредиторів.

Якщо мова йде про забезпечених кредиторів, то в КзПБ передбачені спеціальні умови щодо схваленнями ними плану досудової санації. Згідно з абз. 2 ч. 4 ст. 5 у випадку участі у плані досудової санації забезпечених кредиторів для прийняття такого плану кожен пункт має бути схваленим 2/3 голосів забезпечених кредиторів. Якщо ж у цьому плані передбачаються зміни пріоритетності задоволення вимог забезпечених кредиторів, то такі пункти мають бути схвалені кожним кредитором.

На цьому пріоритетне становище забезпечених кредиторів порівняно з конкурсними під

час схвалення плану досудової санації не закінчується. Законодавець передбачає необхідність отримати згоду кожного із забезпечених кредиторів у випадку зміни порядку виконання їхніх вимог (абз. 3 ч. 4 ст. 5 КзПБ). Здебільшого подібна ситуація простежується і щодо інших кредиторів. Йдеться про абз. 2 ч. 3 КзПБ, у якому закріплено, що умови задоволення вимог кредиторів, які проголосували проти схвалення плану судової санації, мають бути не гіршими, ніж умови задоволення вимог кредиторів, які проголосували за схвалення.

Таким чином, можемо констатувати, що законодавець при обмеженні єдності волі та волевиявлення кредиторів при схваленні плану досудової санації першочергово керується намаганням задовольнити вимоги більшої частини кредиторів, водночас забезпечуючи привілейоване становище як для забезпечених кредиторів (що, безсумнівно, пояснюється їхньою меншою зацікавленістю в існуванні такої процедури, як санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство), так і для тих кредиторів, яких боржник ставить у завідомо гірше положення порівняно з іншими.

Окрім описаної вище проблематики волевиявлення кредиторів при схваленні плану досудової санації, маємо згадати про ще одну проблему, яка вбачається із судової практики. Розглянемо ситуацію з новацією у випадку схвалення плану досудової санації.

Якщо звернутися до приписів Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), то в ч. 2 ст. 604 цього нормативного акта закріплено: «Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація)». За великим рахунком, це твердження якнайкраще підходить і до припинення зобов'язання у разі схвалення плану досудової санації між боржником та кредиторами.

Одразу зазначаємо, що мова йде про конкурсний процес, і ми не можемо говорити, що домовленість має існувати між боржником та кожним кредитором окремо, адже в нашому випадку сторонами виступають боржник та кредитори. Тому з огляду на це наведена вище норма має бути цілком застосованою.

Разом із тим маємо згадати про ч. 4 ст. 604 ЦК України, де закріплено, що новація припиняє додаткові зобов'язання, крім випадків, коли первісне зобов'язання змінене планом санації або реструктуризації згідно з Кодексом України з процедур банкрутства і заставодержатель проголосував проти такого плану. Дещо подібне віднаходимо і в абз. 7 ч. 4 ст. 5 КзПБ, де зазначено: «Затвердження судом плану санації щодо первісного зобов'язання не припиняє пов'язаних з ним додаткових зобов'язань згідно зі статтею 604 Цивільного кодексу України, якщо заставодержатель проголосував проти такого плану».

І тут виникає логічне запитання: що має на меті законодавець?

Чи законодавець передбачає окреме привілейоване становище для забезпечених кредиторів, яке пов'язане із тим, що в разі схвалення ними плану досудової санації їхнього забезпечення може і не стати (звісно, якщо протилежне не буде передбачене самим планом)?

Чи законодавець через неякісну юридичну техніку припускається помилки й насправді має на меті неможливість застосування наслідків новації до тих кредиторів, які не надавали своєї згоди на схвалення плану досудової санації? Принаймні це буде більш справедливим відносно кредиторів, які не схвалили план досудової санації. Більше того, проаналізувавши ч. 2 ст. 604 ЦК України, стає зрозуміло, що новація можлива лише за домовленістю сторін, тому, якщо кредитор голосує проти, то про жодну домовленість не може бути й мови. Також на підтвердження такого прагнення законодавця звернемося до абз. 4 ч. 4 ст. 5 КзПБ, де зазначено: «За заявою забезпеченого кредитора до плану санації включається положення про відмову забезпеченого кредитора від забезпечення. Такий кредитор є незабезпеченим кредитором у частині тих вимог, щодо яких він відмовився від забезпечення». Тобто, за великим рахунком, вказана норма входить у колізію із ч. 4 ст. 604 ЦК України, а також абз. 4 ч. 4 ст. 5 КзПБ, адже нею встановлюється можливість позбавлення кредитора забезпечення на підставі його заяви.

Незважаючи на наші намагання зрозуміти істинне прагнення законодавця, зробити нам цього так і не вдасться, останнє слово залишиться за судовою практикою.

Однак маємо навести позицію Центрального апеляційного господарського суду, який у своїй постанові від 5 липня 2021 року у справі № 904/3827/20 [4] доходить такого незрозумілого висновку: «Скаржник помилково вважає, що в результаті затвердження судом плану санації Приватного акціонерного товариства "Дніпровський металургійний завод" до від-

криття провадження у справі про банкрутство відбулася новація зобов'язання». А Господарський суд Дніпропетровської області не вбачає новації у справі № 904/3954/20 [5].

З огляду на таку судову практику виникає запитання, чи приписи ч. 4 ст. 604 ЦК України, а також абз. 4 ч. 4 ст. 5 КзПБ взагалі коли-небудь застосовуватимуться в судах.

Нам зовсім незрозуміло, як можна не вбачати новації при схваленні плану досудової санації, якщо про це прямо свідчить ст. 604 ЦК України, в ч. 4 якої і вказані спеціальні наслідки застосування новації щодо, принаймні, забезпечених кредиторів.

Наразі пропонуємо перейти до аналізу третього пункту: волевиявлення суду при затвердженні плану досудової санації.

Згідно із ч. 5 ст. 5 КзПБ боржник подає до суду заяву про затвердження плану санації. Тобто затвердження судом плану санації є необхідним.

Сама дискреція щодо затвердження або відмови у затвердженні надається законодавцем у ч. 8 ст. 5 КзПБ. Цією нормою встановлюються такі підстави для відмови в затвердженні плану: «… при схваленні плану санації були допущені порушення законодавства, що могли вплинути на результат голосування загальних зборів кредиторів;

кредитор, який не брав участі в голосуванні або проголосував проти схвалення плану санації, доведе, що в разі ліквідації боржника у порядку, визначеному цим Кодексом, його вимоги були б задоволені в розмірі, що перевищує розмір вимог, які будуть задоволені відповідно до умов плану санації;

боржником були надані недостовірні відомості, що є суттєвими для визначення успішності плану санації».

Зважаючи на оціночні поняття, суд має право на розсуд, зокрема, стосовно того, чи порушення могли вплинути на результат голосування, чи надання недостовірних відомостей є суттєвим для визнання успішності плану санації або ж виконання плану досудової санації є менш вигідним, аніж ліквідація боржника.

При цьому щодо останнього положення склалася вельми цікава судова практика – йдеться про постанову КГС ВС від 15 квітня 2021 року у справі № 904/3325/20 [3], де зазначено: «Водночас у суду зберігається обов'язок ураховувати вирішальний критерій – вигідність виконання плану санації для кредиторів порівняно з ліквідацією, опираючись на відомості ліквідаційного аналізу (абзац другий частини другої статті 5 КУзПБ)».

Таким чином, доходимо висновку, що дискреція, яка надається суду законодавцем у ч. 8 ст. 5 КзПБ, є чимось більшим, навіть подібним до права на волевиявленні та єдність його із волею суду.

Річ у тім, що на суд покладається обов'язок розраховувати вигідність виконання плану досудової санації. І абсолютно аналогічно її мають розраховувати як боржник, так і кредитори. При цьому, коли кредитори розраховують вигідність, дбаючи винятково про свої власні інтереси, то на боржника такий обов'язок покладений ще й законом (ч. 2 ст. 5 КзПБ).

Таким чином, можемо стверджувати, що план досудової санації, як і спеціальна мирова угода, є симбіозом правочину та процесуального документа.

До того ж наведене нами твердження абсолютно підпадає під положення ст. 202 ЦК України, адже відповідно до ч. 1 цієї норми правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а згідно із ч. 4 багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін. Тобто при логічному аналізі наведених законодавчих положень можна дійти висновку, що багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін, спрямована на набуття, заміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Відповідно, якщо визнавати план досудової санації як правочин, це неодмінно матиме свої результати та особливості.

Зокрема, застосовуваними тоді будуть і положення глави 16 розділу IV ЦК України, що дасть змогу, наприклад, оскаржувати план досудової санації на загально-цивільних підставах (ст. 203 ЦК України) або як фіктивний правочин (ст. 234 ЦК України) тощо.

Більше того, окрему увагу слід приділити випадку, в якому щодо одного з кредиторів, вимоги якого включено до затвердженого плану досудової санації, було відкрите провадження у справі про банкрутство.

За великим рахунком, у такому випадку існуватиме ймовірність застосування такого інституту конкурсного процесу, як визнання правочинів боржника недійсними. Мова йде про застосування приписів ст. 42 КзПБ, зокрема, цілком можливим убачається застосування ч. 2 ст. 42 КзПБ у зв'язку із такою підставою: боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних май-

нових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог.

З огляду на наведене виникає певна неузгодженість, оскільки незрозуміло, яким чином можливо визнати недійсним план досудової санації, якщо він був затверджений судом.

Для розв'язання цієї проблеми маємо знову повернутися до правової природи плану досудової санації, адже дещо вище ми визначали його не тільки як правочин, а і як симбіоз правочину та процесуального документа, тобто його оскарження може мати місце винятково в діях або кредитора, або боржника, отже, лише в певній частині. Більше того, якщо говорити про оскарження лише в діях кредитора, то воно може відбутися виключно у випадку, якщо такий кредитор проголосував за схвалення плану досудової санації.

Зазначене пояснюємо тим, що при вчиненні правочинів необхідна єдність волі та волевиявлення, а при цьому вона має місце лише в разі схвалення плану кредитором.

У такому випадку можливо буде застосувати приписи ст. 217 ЦК України, якою передбачаються правові наслідки визнання недійсною частини правочину (а саме недійсною буде визнаватися та частина правочину, що стосується задоволення вимог кредитора, який проголосував за схвалення плану санації).

Втім, якщо план санації не міг би бути схвалений без відповідних дій цього кредитора, то він має визнаватися судом недійсним.

Щодо процесуального виходу із вказаної ситуації пропонуємо додати випадок визнання недійсною частини плану санації, без якої план досудової санації не був би схваленим, як підставу для перегляду справи за нововиявленими обставинами.

Варто зазначити, що такий розвиток подій якнайкраще підходить в разі оскарження правочину на підставі ст. 42 КзПБ. Так, якщо говорити про ч. 2 цієї норми, то ми точно можемо «викреслити» із переліку таку підставу, як укладення договору із заінтересованою особою, адже відповідно до положень ст. 5 КзПБ вимоги заінтересованих осіб щодо боржника не враховуються для цілей голосування. Так само неможливим буде оскарження з такої підстави, як укладання договору дарування. Таким чином, застосовувати ч. 2 ст. 42 КзПБ можна лише у випадку, якщо боржник або відмовився від власних майнових зобов'язань, або взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони.

Зазначимо, що ми спеціально наголошуємо на застосуванні ч. 2 ст. 42 КзПБ, оскільки саме ця норма передбачає можливість визнання недійними правочинів боржника без необхідності доведення негативних наслідків вказаних правочинів, а отже, її застосування порівняно із ч. 1 цієї статті є набагато простішим.

Зрештою, необхідність описаних змін можемо пояснити й у світлі такого проблемного питання. Так, наразі законодавець не встановлює жодних темпоральних обмежень щодо дії плану досудової санації. Раніше згідно із ч. 9 ст. 6 Закону про банкрутство [6] строк досудової санації встановлювався тривалістю 12 місяців із моменту затвердження плану судом. Такий стан речей можливо пояснити тим, що відповідно до абз. 2 ч. 9 ст. 6 Закону про банкрутство протягом дії досудової санації справу про банкрутство за заявою будь-якого кредитора відкрити було неможливо. Зрештою, така ситуація видається цілком логічною, оскільки тоді ініціатором вказаної процедури міг бути як боржник, так і кредитор (ч. 1 ст. 6 Закону про банкрутство), а також для схвалення плану досудової санації вимагалося надання письмової згоди кредиторів, загальна сума вимог яких становить більше половини кредиторської заборгованості боржника (абз. 3 ч. 2 ст. 6 Закону про банкрутство). Тобто до плану санації включалися вимоги всіх кредиторів.

Наразі будь-які законодавчі обмеження щодо строку дії досудової санації відсутні. До того ж не варто забувати й про надання таких повноважень боржнику, як самостійний вибір кредиторів, вимоги яких будуть віднесені до плану санації. Уявімо ситуацію, що боржник створює, як ми вже зазначали, «свого кредитора» з метою отримання можливості схвалити план досудової санації. У поєднанні з відсутністю темпорального обмеження цієї процедури ми отримаємо справжню «вибухову суміш».

Змоделюємо ситуацію. Скажімо, план досудової санації розрахований на 10 років, із яких від 5 до 9 років буде відстрочення виконання зобов'язання. Безумовно, боржник надасть ліквідаційний аналіз, в якому буде зазначено про те, як вигідно ввести процедуру санації до відкриття провадження у справі про банкрутство порівняно з ліквідацією. Завдяки «кредитору-мажоритарію» план досудової санації буде схвалений без особливих проблем, а згідно з абз. 3 ч. 8 ст. 5 КзПБ за відсутності підстав для відмови суд має його затвердити. Після затвердження плану, в якому передбачатиметься вже

згадане нами відстрочення, боржник почне «виводити» всі свої активи. Водночас усі кредитори будуть позбавлені можливості судового захисту, адже відповідно до ч. 1 ст. 37 суд відмовляє у відкритті провадження у справі про банкрутство, якщо заява надійшла від кредитора, чиї вимоги були включені до плану досудової санації, та відсутні докази невиконання зобов'язань за таким планом. Таким чином, у кращому випадку за заявою кредитора процедура банкрутства відкриється після закінчення періоду відстрочення. До того ж із самого початку боржник матиме можливість вивести власне майно, і найстрашніше в цьому те, що кредитори не зможуть оскаржити жодний із правочинів чи жодну майнову дію боржника як на загальних підставах, так і на підставі ст. 42 КзПБ у зв'язку з тим, що загальний період позовної давності, як і період «недовіри», становить 3 роки.

Безумовно, на противагу описаному вище прикладу можна згадати про положення п. 37 розділу X Податкового кодексу України [7] (далі – ПК України), у якому зазначено: «Загальний строк погашення розстроченого (відстроченого) податкового боргу не може перевищувати трьох років з дня підписання плану реструктуризації або затвердження плану санації». Однак необхідно зауважити, що, по-перше, у п. 1.3 ст. 1 ПК України закріплено: «Цей Кодекс не регулює питання погашення податкових зобов'язань або стягнення податкового боргу з осіб, на яких поширюються судові процедури, визначені Кодексом України з процедур банкрутства». По-друге, згаданий нами п. 37 стосується плану санації, а не плану досудової санації. І по-третє, цей пункт містить у собі посилання на застарілий Закон про банкрутство, який вже втратив свою чинність.

Таким чином, враховуючи наведене вище, можна дійти висновку, що законодавець надає можливість боржнику безперешкодно вивести все належне йому майно. Звичайно, такий стан речей потребує негайних змін, тому ст. 5 КзПБ необхідно доповнити додатковою частиною, у які зазначити, що строк дії санації до відкриття провадження у справі про банкрутство не може перевищувати трьох років з моменту затвердження судом плану санації до відкриття провадження у справі про банкрутство. Строк, зазначений у ст. 42 КзПБ, починається з моменту затвердження судом вказаного плану, а також із цього моменту припиняється перебіг позовної давності.

Враховуючи наведену проблему, маємо констатувати той факт, що трактування плану досудової санації як симбіозу правочину та процесуального документа є цілком виправданим, оскільки завдяки цьому з'являється можливість для додаткового захисту порушених інтересів кредиторів.

Окремої уваги заслуговує така особливість процедури досудової санації, як призначення арбітражного керуючого. На наш погляд, вона є характерною ознакою згаданої процедури, яка відрізняє її від мирової угоди.

Так, у ч. 2 ст. 5 закріплена необхідність визначення у плані досудової санації обсягу повноважень керуючого санацією. Таким чином, ми віднаходимо схожі риси між керуючим санацією під час досудової санації та арбітром у разі врегулювання спору за допомогою арбітра, адже в обох випадках такі особи отримують вичерпний перелік повноважень, який визначається виключно сторонами.

Однак щодо диспозитивності призначення керуючого санацією у процедурі досудової санації маємо певні запитання. Звичайно, зрозумілим є той факт, що сама мета цієї процедури полягає у збереженні роботоздатності боржника за умови відновлення його платоспроможності з максимально можливим задоволенням майнових вимог кредиторів, а саме по собі існування керуючого санацією може нашкодити вказаній меті, адже діяльність останнього принаймні має бути оплачена.

З другого боку, ми твердо переконані, що за відсутності такої процесуальної фігури, як керуючий санацією, втрачається левова частка особливостей процедури досудової санації. Зокрема, йдеться про застосування приписів ст. 40 КзПБ. Як стає зрозуміло з аналізу цієї правової норми, її використання без керуючого санацією неможливе.

Так, незрозуміло, чому законодавець дозволяє використовувати елементи процедури санації, передбачені у ч. 2 ст. 51 КзПБ, однак не встановлює імперативну норму щодо призначення керуючого санацією із обсягом повноважень, визначених ч.ч. 4–6 ст. 50. Згадані нами додаткові повноваження видаються цілком логічними, адже управління боржником мало б здійснюватися керуючим санацією, що мало б призвести до таких позитивних результатів:

1) унеможливлення зловживань з боку боржника;

2) більш якісний контроль за виконанням плану досудової санації боржником;

3) допомога боржнику у фінансовому оздоровленні.

Стосовно останнього пункту маємо зазначити: необхідність допомоги обумовлюється тією обставиною, що боржник вже довів свою нездатність вести прибуткову діяльність та перебуває на межі чи вже спричинив власну неплатоспроможність.

Врешті маємо констатувати, що за відсутності керуючого санацією фактично встановлюється знак рівності між процедурами досудової санації та мирової угоди.

Щодо призначення керуючого санацією, неодмінно маємо зауважити, що його кандидатура обирається більшістю голосів кредиторів на зборах кредиторів. Тобто кредитори більшістю голосів самостійно обирають керуючого санацією. Безумовно, це логічно з огляду на таке. У разі затвердження плану судом кредитори мають безспірне право на очікування його належної реалізації боржником, а така процесуальна фігура, як керуючий санацією, має цьому сприяти. Тому наділяти повноваженнями його вибору боржника є щонайменше невиправданим кроком.

З другого боку, підстави відсторонення керуючого санацією, передбачені ч. 9 ст. 5 КзПБ, можна виокремити у три такі категорії:

1) відсторонення на підставі звернення боржника, кредитора чи за ініціативою суду;

2) відсторонення на підставі відповідної заяви керуючого санацією;

3) відсторонення на підставі відповідного звернення кредиторів, суми вимог яких становлять більше половини від загальної суми вимог.

І якщо в першому випадку законодавець наводить додаткові вимоги, дотримання яких є необхідним для відсторонення керуючого санацією, то в другому та третьому таких вимог немає.

Отже, в описаних вище другому та третьому випадках відсторонення відбувається лише на підставі відповідного звернення. Коли таке звернення ініційоване керуючим санацією, то ми ще можемо із цим погодитись, адже як-не-як, таким чином законодавець гарантує останньому незалежність. Але щодо третього випадку маємо висловити своє критичне ставлення.

На нашу думку, в такий спосіб законодавець дозволяє кредиторам усунути в подальшому «незручного» для них керуючого санацією. При цьому останній втрачає власне право на незалежність, тому, відповідно, не зможе залишатись об'єктивною та безсторонньою особою, яка діє в інтересах як кредиторів, так і боржника.

Зрештою, виникає питання: навіщо надавати такі повноваження кредиторам, якщо вони самостійно обрали цю кандидатуру?

Вважаємо, описаний стан речей потребує змін, тому переконані, що положення про таке відсторонення керуючого санацією необхідно вилучити.

Переходячи до аналізу положень Німецького законодавства, маємо зазначити, що ситуація з мировою угодою та планом досудової санації є доволі схожою на українську.

Річ у тім, що в Німеччині замість двох окремих інститутів конкурсного процесу – мирової угоди та досудової санації, існує конкурсний план. Цей інститут німецької процедури неспроможності являє собою окремий вид угод у конкурсному процесі, а отже, безумовно, матиме схожі риси як із мировою угодою, так і з процедурою досудової санації, оскільки, як і останні два інститути, належить до однієї «сім'ї» інститутів у конкурсному процесі.

Дещо подібні з нашими висновки можна віднайти і в праці Ю. В. Чорної [8], яка, описуючи інститут конкурсного плану в Німеччині, називає його по-різному – як мировою угодою, так і досудовою санацією.

Це пояснюється, як уже зазначалося, однією «сім'єю» інститутів конкурсного процесу. Жодних заперечень щодо схожості трьох інститутів конкурсного процесу бути не може. Усі вони мають на меті одну ціль – відновлення платоспроможності боржника із максимально можливим задоволенням майнових вимог кредиторів. Задля досягнення поставленої мети вводяться спеціальні засоби контролю за виконанням з боку боржника умов конкретної угоди, а також допускається певне обмеження єдності волі та волевиявлення її сторін, яких, звичайно, більше, ніж дві. Не слід забувати й про публічний характер цих угод, який проявляється в обов'язковій участі суду та наявності його волевиявлення для їх затвердження, що в подальшому знаходить відображення у формі судового рішення. Останнє, своєю чергою, неодмінно підтверджує описану вище природу вказаних угод, тобто це симбіоз правочину та судового рішення.

Тим не менше, саме наявність відмінностей поряд зі схожими рисами слугує як підставою, так і підтвердженням належності цих інститутів до однієї правової сім'ї.

Схожі та відмінні риси конкурсного плану ми зможемо віднайти після детального аналізу нормативних положень, які спрямовані на його регулювання. Однак вже зараз можна конста-

тувати, що, за великим рахунком, за наявності такого одного інституту відпадає потреба в існуванні двох інших. Адже сам по собі конкурсний план у тому вигляді, який існує в німецькій процедурі неспроможності, відіграє роль як мирової угоди, так і плану досудової санації.

Зрештою, незважаючи навіть на наведене нами твердження, значення конкурсного плану в Німеччині важко переоцінити. Б. М. Поляков із цього приводу зазначав: «У Німеччині немає судових процедур. Тут здійснюється провадження у справі про неспроможність у класичному порядку, наявна прокредиторська спрямованість конкурсного провадження. Якщо є можливість зберегти підприємство, то тоді затверджується конкурсний план, що містить елементи відновлення платоспроможності боржника й умови погашення боргу кредиторам, а провадження у справі підлягає припиненню» [9, с. 522].

Дещо подібної позиції дотримується і Ю. В. Чорна: «Слід зазначити, що саме конкурсне провадження не передбачає ніяких механізмів реорганізації чи санації, натомість будь-яке фінансове оздоровлення здійснюється в позасудовому порядку та оформлюється у вигляді мирової угоди. … Свого роду дана позасудова процедура класифікується як мирова угода, що виступає у якості запобіжного заходу щодо банкрутства боржника» [8, с. 146].

Наразі пропонуємо перейти до поглибленого аналізу норм Insolvenzordnung (далі – Статут) [10], які спрямовані на регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з укладанням, зміною, затвердженням, виконанням та скасуванням конкурсного плану.

Вказаному німецький законодавець відводить у Статуті цілу частину під номером 6, до якої входять 3 розділи, що містять загалом 64 параграфи. Таким чином, одразу констатуємо серйозний та виважений підхід до цього питання, враховуючи всю його важливість.

Звичайно, ст. 5 КзПБ не може йти в жодне порівняння із описаною ситуацією, втім, не слід забувати, що конкурсний план у Німеччині має на меті замінити будь-які судові процедури у конкурсному процесі, які направлені на збереження роботоздатності боржника.

Саме по собі законодавче поняття конкурсного плану наводиться у ч. 1 § 217, де зазначено про можливість врегулювання за допомогою конкурсного плану задоволення вимог як забезпечених, так і конкурсних кредиторів, реалізації ліквідаційної маси, розподілення ліквідаційної маси між учасниками плану, про відповідальність боржника після закриття провадження у справі про неспроможність.

Доволі цікавим є те, що в цьому випадку законодавець одразу зазначає про диспозитивність норм, припускаючи хід подій, за якого конкурсний план може відступати від законодавчих положень. Однак ми твердо переконані, що таку норму не слід трактувати як можливість суперечення конкурсного плану законодавству. Навпаки, трактувати її необхідно як відсутність імперативного характеру норм, що дає змогу учасникам правовідносин встановлювати додаткові умови чи регулювання, які не будуть суперечити Статуту, а лише доповнюватимуть його.

Підтвердження цьому знаходимо у Др. Еґерта Вінтера: «(Конкурсний план, – *прим. авт.*) надає сторонам, які беруть участь, правову основу для мирного врегулювання проблем із відступленням від Статуту, які виникли» [11].

Стосовно такого твердження маємо зазначити, що відступлення слід розуміти в контексті відступлення від загальних правил проведення процедури неспроможності, адже сторони такої угоди в змозі передбачити власне регулювання.

Окрім іншого, привертає увагу й останнє речення ч. 1 згаданої нами норми, у якій наведено спеціальне виключення із правил щодо боржників – юридичних осіб, яке нерозривно пов'язане із відмінністю їхньої правової природи від правової природи фізичної особи. Так, законодавець припускає включення до плану права участі або членства осіб, які беруть участь у діяльності боржника.

Вказана особливість пояснюється наявністю особливого контролю за виконанням конкурсного плану боржником, до якого ми неодмінно повернемося пізніше.

Питання суб'єктів та моменту звернення до суду з метою затвердження конкурсного плану регулюється § 218. Цікавим є те, що, крім боржника, до суду план може подати й конкурсний керуючий.

І в цьому випадку є очевидним, що конкурсний керуючий може діяти і як самостійна особа, яка, вбачаючи можливість ухвалення конкурсного плану, займається вказаним питанням з метою збереження та раціонального використання майна боржника, і як особа, якій кредиторами було доручено розроблення такого виду угоди.

Щодо моменту подання плану до суду із метою його подальшого затвердження, то у ч. 1

вказаної норми законодавець передбачає можливість для боржника подати такий план разом із заявою про відкриття провадження у справі про неспроможність. А якщо забігти наперед і згадати про фізичних осіб, то така вимога матиме для них імперативний, тобто безальтернативний характер.

Також зрозумілим є той факт, що цей план може бути поданий до суду і під час провадження у справі про неспроможність.

Єдиним обмеженням щодо етапу подання конкурсного плану законодавцем встановлюється момент закриття провадження у справі.

Отже, вже на цьому етапі ми можемо простежити спільні та відмінні риси конкурсного плану як із мировою угодою, так і з планом досудової санації. Безумовно, спільним із досудовою санацією є те, що конкурсний план може бути поданий до відкриття провадження у справі. Щодо подібності до мирової угоди, то конкурсний план також може бути поданий на будь-якому етапі процедури неспроможності, крім як після закриття провадження у справі. Не слід забувати й про таку характерну рису конкурсного плану, як можливість звернення щодо його затвердження конкурсним керуючим, а також опосередкованої дії кредиторів через цю процесуальну особу.

Окремої уваги потребують положення § 225а, а саме ч.ч. 2 та 3, якими врегульована можливість зарахування вимог кредиторів шляхом їхньої конвертації у права володіння боржником. Про це ми згадували вище.

Насправді зазначений стан речей нагадує нам конкурсний процес Стародавнього Риму, де існували такі інститути, як «manus injecto» та «patres secare». На відміну від античних часів сьогодні фігура боржника набуває змін, тому згаданий інститут «patres secare» стосується не частин тіла людини, а часток у володінні боржником.

Що стосується Німеччини, то описане є «нововведенням». Ю. В. Чорна із цього приводу зауважувала: «Ще одна реформа 2012 року мала місце в конкурсному плані та стосувалася можливості для кредиторів конвертувати свої борги в акції боржника («боргова-своп»). Такі зміни виявилися привабливими як для боржників, так і для їхніх кредиторів. Раніше для заміни боргу акціями обов'язковою була згода на це акціонерів боржника» [8, с. 148].

Маємо підтримати наведену позицію щодо привабливості такого нововведення як для кредиторів, так і для боржника, а також доповнити її тим, що такий стан речей, безперечно, вигідний і для держави.

Звичайно, на перший погляд може видатися, що власникам боржника невигідно віддавати власну компанію, однак, звернемо увагу на таке. Річ у тім, що, віддаючи кредиторам власну компанію, власники боржника позбуваються боргів цього товариства, а також уникають процедури неспроможності разом зі всіма її негативними наслідками. Тут буде доречно забігти трохи наперед та згадати про положення § 227, яким передбачається можливість для боржника уникнути відповідальності. Так, згідно із ч. 1 вказаної норми боржник звільняється від обов'язків задоволення майнових вимог кредиторів у випадку повного виконання власних зобов'язань за конкурсним планом. У ч. 2 зазначається про застосування ч. 1 щодо учасників як командитного товариства, так і компанії без юридичної особи. Звичайно, що все це можливо в разі його передбачення конкурсним планом. Таким чином, справедливо можемо стверджувати, що укладання конкурсного плану буде вигідним для боржника, а вчинення «боргової-своп» неодмінно слугуватиме додатковим аргументом.

Більше того, вигідність для кредиторів та держави, на нашу думку, є очевидною. Для останньої такий шлях розвитку подій є привабливим, адже підприємство залишається, а отже, буде відбуватись як сплата податків, так і працевлаштування громадян. Що стосується кредиторів, то вигідність для них пояснюється тим, що вони отримують змогу задоволення власних майнових вимог шляхом отримання компанії, яка в подальшому може принести більший прибуток, а також завдяки такому володінню кредитори отримують можливість якомога краще контролювати виконання боржником майнових зобов'язань.

Доволі цікавим є положення ч. 4 § 225а, відповідно до якої кредитори не мають змоги відмовитися від правочинів боржника, у яких він є стороною. Таким чином, можемо констатувати направленість німецького законодавця на збереження та нерушимість цивільно-правового ділового обороту.

Зрештою, незважаючи на нашу позитивну оцінку зазначеної можливості для кредиторів та боржника, ми переконані, що для України адаптування досвіду Німеччини в питанні «боргової-своп» навряд чи є необхідним. Справа в тому, що цей елемент зможе спричинити чимало негативних наслідків, якщо його перенести в наші реалії, зокрема, таким чином для

недоброчесних учасників цивільних правовідносин з'явиться ще одна можливість для «правового рейдерства».

Аналізуючи наступні положення Статуту про конкурсний план, не можемо не висловити своєї підтримки рішенню законодавця утвердити структуру конкурсного плану. Цьому питанню присвячено §§ 219–221. У §219 вказано про обов'язкову наявність двох складових: описової та конститутивної. Окрім іншого, до плану мать застосовуватися положення §§ 229 та 230.

§ 220 присвячений саме описовій частині, де має бути зазначено, які заходи були чи будуть застосовані з метою забезпечення правової основи виконання прав учасників плану (ч. 1). Також до цієї частини плану мають бути віднесені всі інші питання та інформація, що стосуються підстав схвалення плану і його наслідків, а також можуть бути необхідними для ухвалення плану кредиторами і затвердження його судом.

Щодо конститутивної частини, то відповідно до § 221 в ній має бути вказано, як саме зміняться права учасників плану.

Із приводу згаданих положень §§ 229 та 230 маємо зазначити, що §229 передбачає необхідність надання фінансового аналізу в разі, якщо боржник буде задовольняти майнові вимоги кредиторів у результаті своєї подальшої діяльності, або ж такі вимоги будуть задоволені третьою стороною.

§ 230 стосується необхідності надання заяви боржника про його бажання продовжити свою діяльність у разі затвердження конкурсного плану. При цьому така заява може надходити від різних осіб, залежно від конкретного випадку. Як ми вже зазначали, це може бути заява від самого боржника, а також від кредиторів, якщо вони отримують боржника у володіння, або ж від третьої особи – інвестора – в разі, якщо він буде виконувати обов'язки боржника.

На цьому етапі констатуємо відмінність конкурсного плану від плану досудової санації та його схожість із мировою угодою у процедурі банкрутства, яка пояснюється можливістю участі третьої особи в погашенні боргів, у результаті чого для такої особи законодавцем передбачається спеціальний правовий статус.

Також у Німеччині одразу встановлюється необхідність передбачення певних груп у конкурсному плані (§ 222). Звичайно, встановлюється окрема група як для забезпечених, так і для незабезпечених кредиторів. Зазначаємо, що вимоги кредиторів, які були конвертовані за «борговою-своп», все одно можуть включатися до конкурсного плану і тоді формуватимуть окрему групу. Крім того, привертає увагу положення про можливість створення окремої групи для кредиторів із незначними вимогами до боржника. Щодо працівників боржника, які мають немалі вимоги і вважаються конкурсними кредиторами, законодавець так само встановлює необхідність об'єднати їх в окрему групу.

Зрештою, описаний підхід із легкістю можемо назвати «хірургічним», однак він справді виправданий, адже відповідно до § 244 для прийняття плану необхідна згода в кожній із груп. Утім, положення § 244 потребують окремого аналізу, до якого ми повернемось пізніше, завершивши із аналізом правового статусу учасників певних груп кредиторів.

Згідно з § 226 члени кожної із груп є рівними у своїх правах. Однак, якщо всі члени групи проголосують за це, до них може передбачатися різне ставлення (ч. 2 § 226). При цьому ч. 3 вказаної норми одразу передбачає недійсність будь-яких угод між боржником чи конкурсним керуючим із певним кредитором, якому надаватиметься привілейоване становище у своїй групі.

Таким чином, ми знаходимо подібні риси із українським аналогом – планом досудової санації, та твердо переконані, що детальне розподілення на групи із рівним становищем кожного кредитора у власній групі – це вірний шлях, який має призвести винятково до позитивних наслідків та зменшення зловживань.

Також досить схожа ситуація і з правовим регулюванням статусу забезпечених кредиторів у конкурсному плані в Німеччині та плані досудової санації в Україні. Так, у ч. 1 § 223 Статуту передбачено, що конкурсний план не змінює прав забезпечення, якщо іншого не передбачено самим планом. Тобто, враховуючи необхідність згоди кожної із груп кредиторів для схвалення плану, забезпечені кредитори можуть втратити власні права на предмет забезпечення виключно із власної ініціативи.

Наразі пропонуємо перейти до аналізу волевиявлення сторін угоди. Почнемо із волевиявлення такої сторони, як суд.

У Німеччині суд при укладанні конкурсного плану відіграє значно більшу роль, аніж в Україні. Слід неодмінно зауважити, що відповідно до положень Статуту до суду подається конкурсний план, однак волевиявлення інших сторін із вказаного питання відбудеться пізніше. Ця особливість повністю змінює весь спектр пов'язаних правовідносин.

Зокрема, згідно з § 231 суд одразу може відхилити конкурсний план на певних підставах, до яких належать такі:

1) у поданому плані наявний недолік, що полягає у невідповідності законодавству стосовно розподілення кредиторів на різні групи, і сторона, яка подала план, не може виправити його в розумний строк;

2) якщо поданий боржником план не має перспектив бути прийнятим сторонами та бути затвердженим судом;

3) коли вимоги у конститутивній частині плану, який був поданий боржником, об'єктивно не можуть бути виконані.

Таким чином, можемо стверджувати, що суд із самого початку має слідкувати за тим, щоб конкурсний план був як вигідним для кредиторів, так і реальним. Впевнені, що такий досвід буде корисним для України. Безумовно, як ми описували раніше, судова практика внесла свої корективи, однак ця позиція має бути висвітлена на законодавчому рівні, адже завдяки зазначеному вище відбуватиметься як економія часу, так і економія процесуальних витрат.

Кардинально протилежним є законодавче регулювання в Німеччині повторного подання плану. Відповідно до ч. 2 § 231 суд має відхилити план, поданий боржником, у випадку, якщо боржник вже подавав план і в подальшому або його відізвав, або він не був підтриманий кредиторами, або був відхилений судом. Такий варіант розвитку подій можливий за умови подання відповідного клопотання конкурсним керуючим за дорученням комітету кредиторів.

Отже, доходимо висновку, що вказана правова норма Статуту, як і попередня, направлена на пришвидшення процедури неспроможності, недопущення створення боржником додаткових судових витрат, а також стимулювання останнього до подання реального та вигідного плану для кредиторів.

Якщо ж суд не вбачає підстав для відхилення конкурсного плану, то згідно з § 232 він має передати його для ознайомлення комітету кредиторів та боржнику чи конкурсному керуючому залежно від суб'єкта подання. Тобто в Німеччині законодавець покладає на суд обов'язок сприяти прийняттю конкурсного плану.

У подальшому, після обговорення плану, допускається внесення правок ініціюючою стороною (§ 240). Потім голосують за його прийняття. Таким чином, на цьому етапі відбувається волевиявлення інших сторін угоди.

Щодо боржника, то законодавець презумує його згоду, якщо він не подав письмового заперечення проти плану (§ 247). При цьому суд має відхилити заперечення боржника, якщо жодний із кредиторів не отримає більше, ніж має право вимагати, або якщо після ухвалення плану становище боржника не буде гіршим, ніж у результаті реалізації процедури неспроможності. Таким чином, законодавцем не допускається безпідставне оскарження з боку боржника, яке здійснене винятково з метою блокування ухвалення конкурсного плану.

Якщо говорити про згоду кредиторів, то, як уже зазначалося, цьому питанню присвячений § 244 Статуту.

Сам факт того, що для ухвалення плану необхідна згода кожної із груп кредиторів, відіграє колосальну роль. Річ у тім, що завдяки такому регулюванню з'являється можливість врахувати інтереси якомога більшої кількості кредиторів, навіть із незначними вимогами. До того ж у такий спосіб неможливим буде зловживання з боку кредитора-мажоритарія. Адже відповідно до п.п. 1 та 2 ч. 1 § 244 для ухвалення вимагається згода як більшості кредиторів, так і наявність у них більшої кількості майнових вимог від усіх вимог у цій групі. Крім того, маємо згадати і § 251, яким передбачена можливість незатвердження судом плану за заявою кредитора. При цьому таке клопотання буде плідним лише у випадку, якщо заявник заявив заперечення у письмовій формі або зазначив про це у протоколі до дати голосування, а також якщо заявник зможе довести, що в результаті ухвалення плану він опиниться в гіршому становищі, аніж у разі його відсутності. Ми підтримуємо досвід Німеччини та знаходимо ще одне підтвердження нашої позиції про необхідність таких змін у КзПБ.

Не слід також забувати і про § 243, у якому закріплена необхідність окремого голосування кожної із груп.

Отже, німецький законодавець хоч і вдається до певного обмеження волі кредиторів при ухваленні конкурсного плану, однак таке обмеження носить мінімальний та незначний характер, адже відбувається воно всередині кожної із груп, а не відносно всіх кредиторів у загальному плані.

Заслуговують чималої уваги і положення § 245, які забороняють кредиторам створювати перепони на шляху до ухвалення конкурсного плану. Здебільшого ці положення направлені на унеможливлення шикани з боку кредиторів, які

через особисті необ'єктивні причини прагнуть не ухвалити план.

Законодавець зазначає про можливість презумування згоди однієї конкретної групи кредиторів у таких випадках:

1) члени групи не опиняються у гіршому становищі в разі ухвалення плану;

2) кредитори групи отримують співрозмірну участь в економічній цінності, яка відповідно до конкурсного плану має бути надана учасникам;

3) більшість груп кредиторів проголосували за схвалення плану.

Щодо другої підстави законодавець наводить уточнення у ч. 2 вказаної правової норми. Так, співрозмірна участь може мати місце у випадку якщо:

1) жоден кредитор не отримує більше від суми майнових вимог у результаті ухвалення плану;

2) ані кредитор, вимоги якого за відсутності плану були виконані в порядку черговості після задоволення кредиторів групи, ані боржник не отримують жодної економічної цінності;

3) жоден із кредиторів тієї самої черговості не отримує кращого становища.

Із логічного аналізу стає зрозуміло, що в цій нормі законодавець виключає можливість наявності об'єктивних підстав з боку кредиторів не підтримати конкурсний план. У решті ж випадків непідтримання плану матиме винятково необ'єктивний характер. Такий необ'єктивний характер може бути зумовлений різними суб'єктивними чинниками кредитора, зокрема особистою неприязню до інших кредиторів чи до особи боржника. Тому описаний стан речей вважаємо цілком обґрунтованим та припускаємо його застосування і в українських реаліях.

Після того, як конкурсний план був схвалений всіма зацікавленими сторонами, останнє слово залишається за судом. Із системного аналізу положень §§ 248, 248a, 250 та 251 можемо стверджувати, що в Німеччині дещо подібне до України правове регулювання. Річ у тім, що суд ухвалює конкурсний план з огляду на його вигідність, адже якщо хтось доведе, що в результаті звичайного провадження отримає більше, аніж при конкурсному плані, – суд зможе не затвердити план.

Також цікавими є положення § 250, відповідно до яких суд відмовляє у затвердженні плану у спрощеній формі судочинства в разі порушення процедурних норм під час ухвалення плану лише у випадку або неможливості усунення значних недоліків, або явної значної вигоди певної сторони. Таким чином, законодавець спрямовує правові норми Статуту на затвердження плану без огляду на дрібні процесуальні аспекти. Водночас, якщо такі процесуальні порушення були зроблені або з корисливою метою, або ж у значному розмірі, з метою економії часу та коштів допускається спрощене судочинство.

Отже, можемо констатувати, що в Німеччині суд має набагато більше повноважень щодо конкурсного плану. При цьому законодавець покладає на нього обов'язок сприяти голосуванню за допустимий план (тобто такий, який неможливо відхилити відповідно до положень § 231). Після ухвалення плану всіма зацікавленими сторонами останнє слово залишається за судом. Таким чином, доходимо висновку, що конкурсний план є багатостороннім правочином, який після затвердження судом отримує форму процесуального документа, а отже, є симбіозом цих понять.

Зрештою, враховуючи описану вище процедуру схвалення та затвердження конкурсного плану, дуже легко зрозуміти всю її масштабність та довготривалість. Загалом цілком імовірна ситуація, коли процедура неспроможності буде проходити сама собою, а на затвердження конкурсного плану банально не вистачить часу. Саме з метою недопущення такого варіанту розвитку подій існує § 233, яким суду надається повноваження призупинити реалізацію та розподілення активів боржника, якщо при цьому відбуватиметься загроза реалізації поданого конкурсного плану.

З аналізу зазначеної норми доходимо висновку, що призупинення реалізації та розподілення активів може не відбутись або бути скасованим у двох випадках: призупинення несе значні ризики для конкурсної маси або конкурсний керуючий та комітет чи збори кредиторів проти призупинення.

Отже, якщо в першому випадку суд має керуватися виняткова економічними інтересами, адже коли призупинення реалізації та розподілення майна боржника несе ризик для конкурсної маси, значить, сам по собі конкурсний план не є вигідним, то в другому випадку ключову роль відіграє вже логічний критерій, оскільки в разі непогодження із призупиненням кредиторів безспірним є те, що конкурсний план не буде погоджений.

Зрештою, слід приділити увагу наслідкам затвердженого конкурсного плану, а також контролю (моніторингу) за його виконанням.

Вказаному питанню присвячений наступний розділ Статуту, до аналізу якого ми переходимо.

Так, затверджений судом план є обов'язковим для всіх його учасників (ч. 1 § 254). Однак цікавим є те, що відповідно до ч. 2 кредитори не втрачають права вимоги до солідарних боржників та поручителів боржника, причому останні втрачають право на регрес відносно боржника. Таким чином, можемо дійти висновку, що конкурсний план опосередковано впливає на права третіх осіб, які не були включені до нього. Підтвердження нашої позиції щодо широкомасштабної дії конкурсного плану віднаходимо й у § 254b, де законодавець встановлює обов'язковість положень конкурсного плану як для кредиторів, які були проти його ухвалення, так і для кредиторів, які не встигли заявити свої вимоги до боржника в законодавчо встановлений спосіб.

Так само не зайвим буде згадати і про §§ 259a та 259b. § 259a встановлює можливість для суду за клопотанням боржника призупинити виконавче провадження кредиторів, чиї вимоги не були внесені до конкурсного плану. Однак такий варіант розвитку подій можливий, лише якщо боржник доведе загрозу невиконання конкурсного плану в результаті здійснення виконавчого провадження щодо нього. Що стосується § 259b, то вказаною нормою встановлюється спеціальний строк позовної давності для таких кредиторів щодо незатверджених вимог тривалістю один рік. Проте такий строк застосовується, тільки якщо строк позовної давності збігає швидше, ніж будь-який інший застосовуваний строк позовної давності. Своєю чергою, § 259a припиняє перебіг такого строку.

Маємо зазначити, що, крім іншого, відбувається і стимулювання самого боржника стосовно виконання схваленого конкурсного плану. Положеннями ч. 1 § 255 передбачається можливість кредитора вимагати від боржника повного виконання відстроченого чи прощеного зобов'язання в разі, якщо боржник відстає від виконання зобов'язання у встановлений конкурсним планом спосіб. Отже, відбувається як уже згадана стимуляція боржника до добросовісного та якісного виконання конкурсного плану, так і захист інтересів кредиторів. Безумовно, в Україні ми можемо віднайти дещо подібне при досудовій санації, адже кредитори у випадку порушення боржником плану досудової санації можуть звернутися до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство. Однак наслідки неналежного виконання конкурсного плану в Німеччині значно серйозніші, ніж в Україні, адже відкриття процедури банкрутства не є настільки негативним явищем, враховуючи продебіторський характер.

При цьому задля застосування описаних вище наслідків необхідні як письмове попередження боржника, так і встановлення щонайменше двотижневого періоду для виправлення ситуації. Аналогічні вимоги ми знаходимо й у ч. 2 § 256, який стосується неповного виконання зобов'язань за конкурсним планом з боку боржника.

Крім наведеного вище, § 256 регулює і кардинально протилежні правовідносини, які виникають у разі надмірного виконання з боку боржника. В такому випадку останній матиме право вимагати від кредиторів відшкодування надлишку.

Ще одним наслідком затвердження конкурсного плану судом є вже неодноразово згадане перетворення правочину на судове рішення. Відповідно до § 257 затверджений конкурсний план може слугувати підставою для виконавчого провадження, причому таке провадження може відбуватись як щодо боржника, так і щодо третьої особи, яка взяла на себе зобов'язання задовольнити майнові вимоги кредиторів замість боржника (інвестор).

У § 258 визначається такий наслідок затвердження конкурсного плану, як закриття провадження у справі про неспроможність. Про цю особливість було згадано і Ю. В. Чорною: «Відповідно до німецького законодавства про банкрутство однією з підстав для припинення провадження у справі про банкрутство може бути прийняття конкурсного плану» [8, с. 147]. Однак згідно із ч. 1 цієї норми вказані положення не наділені імперативним характером, і в конкурсному плані може передбачатись інакший варіант розвитку подій. Якщо все таки суд приймає рішення про закриття процедури неспроможності, то відповідно до ч. 1 § 259 припиняються повноваження конкурсного керуючого та членів комітету кредиторів, разом із тим боржнику повертається право розпорядження конкурсною масою. Не менш важливим є те, що вказана норма не стосується повноважень із приводу нагляду за виконанням конкурсного плану (ч. 2 § 259). Також зазначаємо і про покладений на конкурсного керуючого обов'язок до закриття провадження у справі погасити із конкурсної маси безспірні вимоги кредиторів, а також надати забезпечення для виконання оспорюваних вимог (ч. 2 § 258). Також згідно із ч. 3 § 259

конкурсний керуючий може продовжити брати учать у судовому розгляді справи.

Проаналізувавши наслідки затвердження конкурсного плану, переходимо до контролю за його виконанням.

Із деяким уточненням маємо погодитися з позицією Б. М. Полякова, який зазначав: «Оскільки конкурсний план буде виконуватись за межами справи про неспроможність, то Insolvenzordnung установлює спеціальний нагляд. Такий нагляд може здійснюватися конкурсним керуючим, комітетом кредиторів. … Попри те, що припинення провадження у справі поновлює боржника в правах, у конкурсному плані можуть бути встановлені обмеження в частині здійснення угод, розпорядження майном» [9, с. 522–523].

Згідно із ч. 1 § 260 за виконанням конкурсного плану може відбуватися контроль (моніторинг), відповідно до ч. 1 § 261 обов'язок контролю покладається на конкурсного керуючого. Також у цій нормі закріплено, що конкурсний керуючий має щорічно звітувати як перед членами комітету кредиторів, так і перед судом. Останні також мають право вимагати від конкурсного керуючого надання негайного звіту.

Отже, можемо стверджувати, що обов'язок контролю першочергово покладено на конкурсного керуючого, який здійснює такий контроль як під наглядом суду, так і під наглядом комітету кредиторів. У такому випадку суд та комітет кредиторів мають здебільшого додатковий (непрямий) обов'язок щодо здійснення контролю, втім зазначене аж ніяк не скасовує факту його наявності.

Зрештою, величезну увагу слід приділити саме останньому реченню ч. 1 § 261, у якому міститься посилання на ч. 3 § 22. Своєю чергою, § 22 стосується правового статусу тимчасового конкурсного керуючого, а ч. 3 вказаного параграфа визначає право такого керуючого на доступ до бухгалтерії та управління боржника. Крім того, у цій нормі знову знаходимо посилання на §§ 97, 98, перше і друге речення ч.ч. 1 та 2 § 101. Зазначені положення відносяться до розділу «Наслідки відкриття провадження у справі про неспроможність» та стосуються обов'язку боржника сприяти діяльності конкурсного керуючого. До того ж відповідно до положень § 98 суд може арештувати боржника в разі несприяння діяльності конкурсного керуючого.

Безумовно, дещо подібне ми можемо віднайти й у КзПБ, адже керуючий досудовою санацією теж може бути наділений повноваженнями щодо контролю за виконанням плану досудової санації, якщо відповідне буде передбачатися самим планом.

Однак стає не зовсім зрозуміло, чому із самого початку німецький законодавець відсилає нас до норми щодо повноважень тимчасового конкурсного керуючого, а вже в цій нормі наявні посилання на норми, які стосуються безпосередньо самого конкурсного керуючого. При цьому такі посилання не завершуються зазначеними нормами, адже далі закріплені посилання і на інші норми згаданого розділу. Якщо спробувати знайти відповідь у коментарі до права неспроможності [12], то можна зрозуміти, що такі повноваження конкурсному керуючому в нашому випадку надаються з метою забезпечення контрою за виконанням конкурсного плану. Проте, якщо вдатись до системного аналізу коментаря з приводу положень про моніторинг за конкурсним планом, можемо знайти таку назву процесуальної особи, на яку покладено обов'язок за моніторингом виконання конкурсного плану: Planüberwacher, тобто керуючий конкурсним планом.

Схожу термінологію використовують і А. Зайдль та Т. Фосс у своїй праці «Другий шанс: так ви можете врятувати свою компанію за допомогою процедури конкурсного плану» [13].

Отже, зазначене вище дає відповідь на наше запитання. Безперечно, ми маємо справу із не зовсім досконалою юридичною технікою, адже законодавець, за великим рахунком, називає особу, уповноважену проводити нагляд за конкурсним планом, загальним терміном «конкурсний керуючий» (Insolvenzverwalter). Однак із аналізу розглянутих вище норм дуже легко дійти висновку, що ця процесуальна особа неодмінно повинна мати іншу процесуальну назву, яку можемо віднайти на теоретичному рівні, – Planüberwacher (керуючий конкурсним планом).

Про цю проблему свого часу зазначав Б. М. Поляков, вказуючи, що у випадках невідсторонення боржника від управління й розпорядження майном «… призначається не конкурсний керуючий, а просто керуючий. Такий керуючий нагадує за своїми функціями розпорядника майна за українським законом» [9, с. 522].

Наразі маємо перейти до аналізу повноважень керуючого конкурсним планом. Слід сказати, що вони зазначені й у самому розділі щодо наслідків затвердження конкурсного плану та здійснення контролю за його виконанням.

Отже, у § 262 закріплено обов'язок керуючого конкурсним планом негайно повідомити комітет кредиторів (за відсутності – всіх кредиторів із затвердженими вимогами) та суд у разі, якщо йому стає відомо про неможливість виконання боржником взятих на себе зобов'язань за конкурсним планом.

Також звертаємо увагу на надання згоди керуючого конкурсним планом на правочини боржника з метою вступу останніх у законну силу. Вказаному питанню приділений § 263, у якому зазначається, що це має бути відображено у самому конкурсному плані.

Насправді вказане питання має вельми цікавий характер, адже, якщо в конкурсному плані буде передбачатися зазначена правомочність керуючого, то ми отримаємо обмеження дієздатності боржника. Також у коментарі до права неспроможності зазначається й про ретроспективний характер такої згоди конкурсного керуючого, що знову ж таки є особливістю конкурсного плану: «Якщо конкурсний керуючий дає згоду на двосторонній юридичний правочин, то він вступить в юридичну ретроспективу (ex tunc), тобто в момент вчинення правочину» [12].

Зрештою, маємо зазначити і про публічний характер, яким наділена процедура контролю (моніторингу) за конкурсним планом, адже § 267 встановлює обов'язок здійснити повідомлення про початок та кінець такого контролю (моніторингу).

Щодо кінцевих строків та оплати моніторингу, то цьому питанню присвячені §§ 268 та 269 відповідно. Таким чином, контроль за виконанням конкурсного плану згідно із ч. 1 § 268 припиняється у двох випадках:

1) якщо вимоги кредиторів були задоволені або їх виконання було гарантоване;

2) якщо з моменту закриття провадження у справі про неспроможність пройшло три роки та не було подано заяву про відкриття нового провадження.

Зважаючи на ці законодавчі положення, віднаходимо підтвердження позиції Б. М. Полякова, який зазначав: «Нагляд припиняється у разі: задоволення вимог кредиторів; закінчення 3 років з моменту припинення провадження у справі про неспроможність і відсутності нового» [9, с. 523].

Маємо вказати, що німецький законодавець наводить такі підстави для закінчення моніторингу, які виключають можливість існування неплатоспроможності боржника або незадоволення майнових вимог кредиторів, а отже, необхідність у контролі логічно відпадає. Справа в тому, що абсолютно логічним є презумування покращення фінансового становища боржника в разі виконання ним власних грошових зобов'язань або ж спливу трьох років. Адже якщо після закінчення трирічного строку не надійшла заява про відкриття провадження у справі про неспроможність, можна бути впевненим у тому, що кредиторів повністю влаштовує наявний стан речей.

Щодо фінансування контролю, то згідно з § 269 воно здійснюється за рахунок боржника, що, безумовно, є абсолютно логічним та правильним рішенням, оскільки конкурсний план здебільшого направлений на допомогу неплатоспроможному боржнику у відновленні його платоспроможності та виконанні майнових зобов'язань.

Висновки. На підставі проведеного порівняльно-правового дослідження досудової санації слушно вказати про такі висновки.

1. Виявлено, що правова природа мирової угоди у процедурі банкрутства та плану досудової санації подібні, оскільки для схвалення останнього необхідні: 1) волевиявлення боржника; 2) волевиявлення кредиторів із його легітимним обмеженням (план досудової санації може бути схвалений, навіть якщо деякі кредитори проголосують проти); 3) затвердження судом.

2. Обґрунтовано, що крім того, що боржник є ініціатором початку процедури досудової санації, законодавець покладає на нього також повноваження щодо вибору вичерпного переліку кредиторів, які будуть включені до цього плану. Таким чином, кредитор, який включений до плану санації, втрачатиме право на відкриття провадження у справі про банкрутство у випадку, якщо його вимоги будуть погашатись у встановлений цим планом спосіб, тоді як кредитор, якого не було включено у план досудової санації, матиме змогу ініціювати процедуру банкрутства.

3. Запропоновано уточнити абз. 5 ч. 4 ст. 5 КзПБ, додавши до нього, що, крім згоди кредиторів, які володіють більше ніж 50 % вимог від загального розміру незабезпечених вимог, необхідно отримати згоду більше половини кредиторів від загальної кількості кредиторів.

4. Аргументовано, що законодавець при обмеженні єдності волі та волевиявлення кредиторів при схваленні плану досудової санації першочергово керується намаганням задовольнити вимоги більшості кредиторів, водночас

забезпечуючи привілейоване становище як для забезпечених кредиторів, так і для тих кредиторів, яких боржник ставить у завідомо гірше становище порівняно з ними.

5. Наголошено на недоліках диспозитивності призначення керуючого санацією у процедурі досудової санації, оскільки за відсутності такої процесуальної фігури втрачається левова частка особливостей процедури досудової санації. Управління боржником мало б здійснюватися керуючим санацією, що могло б призвести до таких позитивних результатів, як: 1) унеможливлення зловживань із боку кредиторів; 2) більш якісний контроль за виконанням плану досудової санації боржником; 3) допомога боржнику у фінансовому оздоровленні.

6. Запропоновано підстави відсторонення керуючого санацією, передбачені ч. 9 ст. 5 КзПБ, виокремити у три категорії: 1) відсторонення на підставі звернення боржника, кредитора чи за ініціативою суду; 2) відсторонення на підставі відповідної заяви керуючого санацією; 3) відсторонення на підставі відповідного звернення кредиторів, суми вимог яких становлять більше половини від загальної суми вимог.

7. Встановлено, що за німецьким законодавством замість двох окремих інститутів конкурсного процесу – мирової угоди та досудової санації, існує конкурсний план, який являє собою окремий вид угод у конкурсному процесі. Такий план може бути подано до суду як боржником, так і конкурсним кредитором. Причому боржник має право подати конкурсний план разом із заявою про відкриття провадження у справі про неспроможність.

8. Виявлено, що положеннями німецького Insolvenzordnung передбачено структуру конкурсного плану – описова та конститутивна частини. В описовій частині зазначаються заходи, які були чи будуть застосовані з метою забезпечення правової основи виконання прав учасників плану, а також інші питання та інформація, що стосуються підстав схвалення плану і його наслідків. У конститутивній частині вказується, як саме зміняться права учасників плану.

9. Обґрунтовано, що порівняно з Україною у Німеччині суд має набагато більше повноважень щодо конкурсного плану. При цьому законодавець покладає на нього обов'язок сприяти голосуванню за план, який неможливо відхилити відповідно до положень § 231 Insolvenzordnung.

10. Виявлено, що у конкурсному плані встановлюються окремі групи для забезпечених і незабезпечених кредиторів, а вимоги кредиторів, які були конвертовані за «борговою-своп», у випадку їх включення до конкурсного плану також формуватимуть окрему групу. Передбачена можливість створення окремої групи для кредиторів із незначними вимогами. За положеннями Insolvenzordnung для ухвалення конкурсного плану необхідна згода кожної із груп кредиторів, завдяки чому з'являється можливість врахувати інтереси якомога більшої кількості кредиторів, навіть із незначними вимогами.

11. Встановлено, що німецький законодавець презумує згоду боржника на затвердження конкурсного плану, якщо останній не подав проти плану заперечення. При цьому суд має право відхилити ці заперечення, якщо жоден кредитор не отримає більше, ніж має право вимагати, або якщо становище боржника не буде гіршим, ніж у результаті реалізації процедури неспроможності, що вказує на недопущення законодавцем безпідставного оскарження конкурсного плану боржником із метою блокування його ухвалення.

12. Виявлено, що в Німеччині контроль (моніторинг) за виконанням конкурсного плану покладається на конкурсного керуючого, який щорічно звітує як перед членами комітету кредиторів, так і перед судом. У цьому випадку суд та комітет кредиторів мають здебільшого додатковий (непрямий) обов'язок щодо здійснення контролю.

Список використаної літератури:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 28.08.2022).
2. Дмитров О. М., Демченко І. В. Досудова санація як спосіб попередження банкрутства. *Всеукраїнська науково-технічна конференція* (Мелітополь, 9–18 листопада 2020 р.) : збірник тез доповідей. 2020. С. 266–267.
3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.04.2021 року у справі № 904/3325/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501402 (дата звернення: 28.08.2022).
4. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 05.07.2021 року у справі № 904/3827/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98264473 (дата звернення: 28.08.2022).
5. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 08.06.2021 року № 904/3954/20. URL: https://reyestr.

court.gov.ua/Review/97804796 (дата звернення: 28.08.2022).
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text (дата звернення: 28.08.2022).
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 28.08.2022).
8. Чорна Ю. В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. 292 с.
9. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2011. 560 с.
10. Insolvenzordnung: vom 5. Oktober 1994 (BGBl. I S. 2866). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/inso/BJNR286600994.html#BJNR286600994BJNG000100000 (дата звернення: 28.08.2022).
11. Winter E. Insolvenzplan. URL: https://wirtschaftslexikon-gabler-de.translate.goog/definition/insolvenzplan-39075?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,op,sc (дата звернення: 28.08.2022).
12. Pape G., Uhländer Ch. NWB Kommentar zum Insolvenzrecht. 2013. https://datenbank.nwb.de/Dokument/455569/ (дата звернення: 28.08.2022).
13. Seidl A., Voss T. Die zweite Chance: so retten Sie Ihr Unternehmen mit dem Insolvenzplanverfahren. 2006. URL: https://books.google.com.ua/books?id=6WTQ0pZvHNYC&pg=PA110&lpg=PA110&dq=Planüberwacher&source=bl&ots=DYdU6cj4YX&sig=ACfU3U2pSAjOxcOINcRO1447ZwR5psGcOQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjhoaHegcj0AhWtpYsKHfs0A2cQ6AF6BAgQEAM#v=onepage&q=Planüberwacher&f=false (дата звернення: 28.08.2022).

Polyakov R. B. Comparative legal characteristics of a pre-trial sanitation under the law of Ukraine and Germany

The article is devoted to the comparative legal characteristics of pre-trial sanitation under the law of Ukraine and Germany. It is substantiated that in addition to the fact that the debtor is the initiator of the commencement of the pre-trial sanitation procedure, the Ukrainian legislator also entrusts him with the authority to select an exhaustive list of creditors that will be included in this plan. Thus, a creditor who is included in the sanitation plan will lose the right to open bankruptcy proceedings if his claims are settled in the manner established by this plan, while a creditor who was not included in the pre-trial sanitation plan, in contrary, will be able to initiate bankruptcy procedure.

Disadvantages of the dispositive nature of the appointment of the sanitation manager in the pre-trial sanitation procedure are emphasized, since in the absence of such a procedural figure, the lion's share of the peculiarities of the pre-trial sanitation procedure is lost.

It has been established that under German law, instead of two separate institutes of the competitive process – an amicable agreement and a pre-trial sanitation, there is an insolvency plan, which is a separate type of agreement in the competitive process and can be brought to court by both the debtor and the competitive creditor.

It was found that the provisions of the German Insolvenzordnung provide the structure of the insolvency plan - declarative and constitutive parts. The declarative part specifies the measures that have been or will be applied with the aim of ensuring the legal basis for the implementation of the rights of plan participants, as well as other issues and information related to the grounds for approval of the plan and its consequences. The constitutive part specifies exactly how the rights of plan participants will change.

It was justified that, compared to Ukraine, in Germany the court has much more authority regarding the insolvency plan, as it is entrusted with the duty to facilitate a vote for the plan, which cannot be rejected according to the provisions of § 231 Insolvenzordnung.

It has been established that the German legislator presumes the debtor's consent to the approval of the insolvency plan, if the latter has not filed an objection against the plan. Furthermore, it was found that in Germany, the control (monitoring) of the implementation of the insolvency plan is entrusted to the insolvency manager, who reports annually both to the members of the creditors' committee and to the court.

Key words: *debtor, pre-trial sanitation, creditor, insolvency plan, insolvency.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.82
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.4

О. С. Грудовенко
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики, на основі якого охарактеризувати запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України. У статті проаналізовано визначення поняття контролю, досліджено визначення поняття фінансового контролю, а також розкрито поняття «військові посадові особи». Проведена адміністративно-правова характеристика запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України. Розкрито, що запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України полягає у проведенні роз'яснювальної, методичної, превентивної діяльності щодо ознайомлення посадових осіб Збройних сил України з вимогами фінансового законодавства. Зроблено висновок, що найчастіше адміністративне правопорушення щодо порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних Сил України полягає в несвоєчасному поданні без поважних причин декларації або ж поданні завідомо недостовірних відомостей у декларації. Загалом, можна виділити наступні адміністративно-правові характеристики запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України: 1) запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України полягає у проведенні роз'яснювальної, методичної, превентивної діяльності щодо ознайомлення посадових осіб Збройних сил України з вимогами фінансового законодавства; 2) дотримання вимог фінансового контролю є невід'ємним внутрішнім обов'язком посадових осіб Збройних сил України; 3) фінансовим контроль за своєю природою є адміністративним інструментом перевірки посадових осіб Збройних сил України встановлених вимог фінансового законодавства; 4) найпоширенішим адміністративним правопорушенням у сфері дотримання вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України є порушення порядку подання декларацій та недостовірність відомостей, поданих у них.

***Ключові слова*:** *контроль, фінансовий контроль, посадові особи, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією, Збройні Сили України.*

Актуальність теми. Незважаючи на вироблення нормативного та інституційного механізмів протидії та запобігання корупції, вона продовжує існувати в українському суспільстві, набуваючи інших форм. Неточність формулювань щодо сутності корупційних правопорушень, включаючи адміністративні делікти призводить до звільнення від відповідальності. Теоретично вірне обґрунтування визначення підстав притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення у формі порушення вимог фінансового контролю забезпечить ефективність системи електронного декларування для осіб, яких

© Грудовенко О. С., 2022

уповноважено на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [2].

Огляд останніх досліджень. Фінансовий контроль, за своєю природою, є превентивним інструментом запобігання корупції. Питання запобігання адміністративним правопорушенням пов'язаних із корупцією аналізували у своїх наукових роботах такі вчені як: В. Авер'янов, С. Алфьоров, А. Басов, М. Бездольний, О. Безпалова, Ю. Битяк, С. Гончарук, О. Губанов, О. Джафарова, В. Загородній, Н. Задирака, О. Клок, Ю. Коваленко, В. Колпаков, А. Комзюк, Г. Лученцов, П. Лютіков, М. Мельник, В. Настюк, О. Пасєка, А. Приходько, С. Рогульський, С. Серьогін, С. Стеценко, М. Хавронюк, О. Шимон та ряд інших.

Однак, враховуючи тенденцію вчинення корупційних правопорушень, питання превентивних інструментів і досі залишається актуальною темою.

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики, на основі якого охарактеризувати запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України.

Виклад основних положень. Попри запровадження в Україні протягом останніх років принципово нової системи декларування доходів і видатків осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також установлення відповідальності за порушення вимог законодавства в цій сфері, на теперішньому етапі розвитку визначеної групи суспільних відносин проблема врегулювання адміністративної відповідальності за їх порушення не є вичерпаною [3]. Як слушно зазначає О.Ф. Пасєка, що встановлення відповідальності за порушення вимог фінансового контролю стало черговим кроком держави у сфері боротьби із корупцією. І нехай подекуди ці кроки невпевнені, спірні, однак вони є. Автор зазначає, що законодавець передбачив різного роду засоби впливу на осіб, які вчиняють корупційні чи пов'язані з корупцією діяння. Такі норми, на думку автора, далекі від ідеалу, однак, очевидним є той факт, що ідеальними вони ніколи не були і не будуть. Відповідно ставити перед собою завдання визначити склад того чи іншого правопорушення, який б не викликав запитань ні у теоретиків, ні у практиків видається утопічним прагненням. О.Ф. Пасєка стверджує, що основне завдання, яке повинно поставати перед теоретиками, практиками, законодавчим органом – це уникнути наявності в положеннях законодавчих актів хоча б очевидних суперечностей, колізій, конкуренції норм. Чітко визначати кожну ознаку складу правопорушення, а при потребі надавати його легальне тлумачення [1].

Досліджуючи питання запобігання порушенню вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних Сил України, необхідно дати визначення таким правовим категоріям, як «контроль» та «фінансовий контроль», а також визначити посадових осіб Збройних Сил України на яких поширюються норми законодавства щодо відносин у сфері запобігання корупції, зокрема запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією.

Так, відповідно до Академічного тлумачного словника під терміном «контроль» розуміється перевірка, облік діяльності кого-,чого-небудь або ж нагляд за кимось, чимось [4]. Автори монографії розглядають поняття «контроль» у двох аспектах: як функцію управління та як економічну категорію. Контроль як функція управління відображає більш прикладний аспект тоді, коли контроль як економічна категорія має виключно теоретичне значення [5, с. 11]. На думку В.М. Гаращука, слово «контроль» більш правильно тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, тобто виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-кого [6, с. 37]. Науковець Т.О. Коломоєць стверджує, що «контроль» – це функція управління, засіб виконання завдань управління, особливість якого полягає в тому, що він має активний характер, тобто суб'єкти контролю наділені правом втручання в діяльність підконтрольних об'єктів [11, с. 21]. Автори підручника адміністративного права України зазначають, що «контроль» – це організаційно-правовий засіб забезпечення законності й дисципліни, який характеризується спостереженням і перевіркою діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручатися в оперативно-господарську діяльність для усунення виявлених недоліків зі спроможністю притягнення порушників до відповідальності [12, с. 283]. На думку Леонтович С.П. «контроль» в широкому розумінні – це процес, який пов'язаний із забезпеченням відповідності функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети [13].

Таким чином, термін «контроль» потрібно розглядати, як процес перевірки діяльності об'єкта контролю на відповідність нормам та порядку встановленому чинним законодавством з метою запобігання та/або протидії неправомірній поведінці.

Що стосується визначення поняття «фінансового контролю», то досить загальним є твердження Музика-Стефанчук О.А., яка, визначає «фінансовий контроль» як регламентована правовими нормами цілеспрямована діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, міжнародних організацій та інших суб'єктів з перевірки своєчасності й точності надходження коштів у банк, до бюджетів та інших публічних грошових фондів, правильності та ефективності використання таких коштів і матеріальних ресурсів бюджетних установ [14, с. 109]. На думку Хомутенко А.В., «фінансовий контроль» - це система дій та контрольних заходів органів державної влади і окремих суб'єктів господарювання при управлінні фінансами, яка направлена на попередження та усунення фінансових правопорушень, неефективного управління фінансовими ресурсами та активами з боку підприємств, організацій та установ у процесі їх фінансово-господарської діяльності [15]. На нашу думку, вартим уваги є науково-практичний коментар щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, автори якого вважають, що «фінансовий контроль» - це специфічна форма моніторингу у сфері обігу грошових коштів, інших матеріальних і нематеріальних благ (об'єктів фінансового контролю), здійснюваний по відношенню до встановлених Законом «Про запобігання корупції» категорій осіб, членів їх сімей, інших визначених категорій громадян з метою запобігання корупції. Об'єктом даного проступку автори визначають суспільні відносини у сфері дотримання вимог фінансового контролю (щодо подання декларацій, зазначення у ній достовірних відомостей, дотримання вимог додаткових заходів фінансового контролю). З об'єктивної сторони протиправне діяння може бути вчинено як у формі дії (несвоєчасне подання без поважних причин декларації, подання завідомо недостовірних відомостей у декларації), так і бездіяльності (неповідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані) [16, с. 31].

Таким чином, можна зробити висновок, що під «фінансовим контролем» слід розуміти системний превентивний захід, контрольно-наглядового характеру спеціальних фінансових правовідносин, що здійснюється шляхом перевірки фінансової діяльності конкретного об'єкта на відповідність нормам та встановленому порядку проведення фінансових операцій з метою запобігання корупції та вчиненню інших неправомірних дій.

Нормою законодавства, яка регулює питання щодо порушення вимог фінансового контролю є стаття 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якої несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Суб'єктами вищевказаного адміністративного правопорушення, які нас цікавлять в рамках цього дослідження у відповідності із Законом України «Про запобігання корупції» в тому числі є військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки [8].

Термін «військові посадові особи» знаходить своє відображення в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу». Так відповідно до частини 12 статті 6 вищевказаного закону, військові посадові особи – це військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством [9].

Відповідно до Роз'яснень Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.12.2021 року №11 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку)» під адміністративно– господарськими функціями (обов'язками) розуміються обов'язки з управління або розпорядження державним, комунальним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в різному обсязі є у начальників планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб, їхніх заступників, керівників відділів підприємств тощо. В свою чергу організаційно-розпорядчі функції (обов'язки) – це обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ, організацій, структурних підрозділів, їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт [10].

Таким чином, суб'єктами декларування є військовослужбовці, які: 1) обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно- розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків; 2) спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством [10].

Але варто відмітити, що є військовослужбовці, на яких не поширюються вимоги фінансового контролю взагалі. Такими зокрема є: 1) військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період; 2) військовослужбовці військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; 3) військовослужбовці військової служби за призовом осіб офіцерського складу; 4) військові посадові особи з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб рядового складу; 5) військові посадові особи з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; 6) військовослужбовці молодшого офіцерського складу військової служби за контрактом осіб офіцерського складу; 7) військовослужбовці строкової військової служби; 8) курсанти вищих військових навчальних закладів; 9) курсанти вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути; 10) курсанти факультетів, кафедр та відділень військової підготовки [10].

Підводячи підсумок, можна сказати, що найчастіше адміністративне правопорушення щодо порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних Сил України полягає в несвоєчасному поданні без поважних причин декларації або ж поданні завідомо недостовірних відомостей у декларації.

Загалом, можна виділити наступні адміністративно-правові характеристики запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України:

1) запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України полягає у проведенні роз'яснювальної, методичної, превентивної діяльності щодо ознайомлення посадових осіб Збройних сил України з вимогами фінансового законодавства;

2) дотримання вимог фінансового контролю є невід'ємним внутрішнім обов'язком посадових осіб Збройних сил України;

3) фінансовим контроль за своєю природою є адміністративним інструментом перевірки посадових осіб Збройних сил України встановлених вимог фінансового законодавства;

4) найпоширенішим адміністративним правопорушенням у сфері дотримання вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України є порушення порядку подання декларацій та недостовірність відомостей, поданих у них.

Список використаної літератури:

1. Пасєка О.Ф. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю. URL: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.3678828
2. Рева Ю. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю. *Юридичний вісник* 2019/3.
3. Петренко Г.О., Ковальчук В.І. Окремі аспекти застосування адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією у сфері фінансового контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/33
4. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 271. URL: http://sum.in.ua/s/kontrolj

5. Контроль у бюджетних установах: теорія та практика: монографія / Л.В. Дікань, О.В. Кожушко, Ю.О. Лядова та ін.; Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця. 2016. 332 с.
6. Гаращук В.М. Контроль та нагляд в державному управлінні. Харків: Фоліо, 2002.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* Української РСР. 1984. Ст. 1122.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року №1700- VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року №2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27.
10. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.12.2021 року №11 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку)». 2021. URL: https://www.pfu.gov.ua/2151214-roz-yasnennya-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptsiyi-vid-29-12-2021-11-shhodo-zastosuvannya-okremyh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-k/
11. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2008. 216 с.
12. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Сущенко В.Д. та ін. Курс адміністративного права України : підручник. Київ : Юрін-ком Інтер, 2012. 808 с.
13. Леонтович С.П. Розвиток фінансового контролю за використанням бюджетних коштів в аграрному секторі економіки: дис. канд.екон. наук: 08.00.08. Київ: 2012. 168 с.
14. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: навчальний посібник: 4-е ид., допов. та переробл. Київ: Ін Юре, 2018. 348 с.
15. Хомутенко А.В. Система фінансового контролю за діяльністю небанківських неприбуткових фінансових установ України: монографія. Одеса: Друк, 2009. 188 с.
16. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією: наук.-практ. комент. / С. С. Чернявський, Р. А. Сербин, І. Д. Пастух та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 90 с.

Hrudovenko O. S. Administrative and legal characteristics of preventing violations of financial control requirements by officials of the armed forces of Ukraine

the purpose of the article is to carry out a complex and systematic analysis of regulatory principles, theoretical foundations of administrative law and generalized practice, on the basis of which to characterize the prevention of violations of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine. The article disclosed the definition of the concept of control, the definition of the concept of financial control is investigated, and the concept of "military officials" is also disclosed. The administrative and legal characterization of the prevention of violation of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine was carried out. It was revealed that the prevention of violations of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine consists in conducting explanatory, methodical, preventive activities regarding the familiarization of officials of the Armed Forces of Ukraine with the requirements of financial legislation. It was concluded that the most common administrative offense in violation of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine consists in late submission of a declaration without valid reasons or submission of knowingly inaccurate information in the declaration. In general, the following administrative and legal characteristics of preventing violations of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine can be distinguished: 1) prevention of violations of financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine consists in conducting explanatory, methodical, preventive activities regarding the familiarization of officials of the Armed Forces of Ukraine with the requirements of financial legislation; 2) compliance with financial control requirements is an integral internal duty of officials of the Armed Forces of Ukraine; 3) financial control by its very nature is an administrative tool for checking officials of the Armed Forces of Ukraine against the established requirements of financial legislation; 4) the most common administrative offense in the field of compliance with financial control requirements by officials of the Armed Forces of Ukraine is the violation of the procedure for submitting declarations and the unreliability of the information provided in them.

Key words**:** *control, financial control, officials, administrative offense, administrative offense related to corruption, Armed Forces of Ukraine.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.614(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.5

Ю. В. Абакумова
доктор юридичних наук, доцент,
директор Інституту економіки та права Класичного приватного університету

Р. Р. Романенко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Юридичного факультету Національного авіаційного університету

ДОВЕДЕННЯ ОСОБИ ДО САМОГУБСТВА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У статті досліджено проблеми та особливості кваліфікації злочину доведення до самогубства (стаття 120 Кримінального кодексу України) вчиненого в установах виконання покарань. Проаналізовано проблеми законодавчого регулювання відповідних особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Розглянуто питання щодо особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Проаналізовано проблеми вітчизняного законодавства та практики щодо реалізації особистих немайнових прав засуджених, зокрема права на життя, особисту безпеку, гуманне ставлення та повагу до їх гідності.

Наголошено на тому, що всі люди від народження наділені певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які власно є результатом людської природи. Права людини та громадянина закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Ці права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання і захист прав людини є основним обов'язком держави. Наголошено, що як і будь-яка людина, права якої охороняються Конституцією України та іншими нормативними актами, особи, засуджені до позбавлення волі мають право на життя, захист якого забезпечується державою.

Зроблено висновок про те, що у місцях виконання (відбування) покарань право осіб, засуджених до позбавлення волі, на життя, особисту безпеку, особисту недоторканність, охорону здоров'я регулярно порушуються, хоча на достатньому рівні забезпечені положеннями вітчизняного законодавства. Означено обставини, які негативно впливають на стан та ефективність забезпечення таких права засуджених.

Ключові слова**:** *доведення до самогубства, суїцид, установа відбування покарання, установа виконання покарання, засуджений, позбавлення волі, особисті немайнові права, безпека, життя, жорстоке поводження.*

Вступ

Найвищою цінністю є людське життя, а також здоров'я, честь і гідність людини, її недоторканість та безпека. Життя людини є благом, на забезпечення та охорону якого спрямована більшість прав фізичної особи. У будь-якій розвинутій демократичній державі право на життя людини охороняється на законодавчому рівні. Охорона здоров'я та життя є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. У ст. 27 Конституції України наголошено, що кожна людина має невід'ємне право на життя. «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має

© Абакумова Ю. В., Романенко Р. Р., 2022

право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1]. Згідно з ст. 28 Основного закону кожен має право на повагу до його гідності. «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [1]. Будь-яка фізична особа має право захищати життя від протиправних посягань будь-яким засобом, не забороненим законом. Крім того, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, повагу до її гідності, свободу та особисту недоторканність тощо. Відповідно до ст. 281 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) кожна фізична особа має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути позбавлена життя. Людина має право на захист свого життя і здоров'я, а також життя і здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, що не заборонені законом [2].

Право на життя, особисту безпеку, гуманне ставлення та повагу до гідності – це все особисті немайнові права особи. Взагалі, кожна людина від народження наділена певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які власно є результатом людської природи. Права людини та громадянина закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Ці права є невід'ємними та невідчужуваними. При цьому саме таким людським цінностям, протягом всього існування цивілізації, завжди завдавалася шкода.

Особи, позбавлені волі, зокрема під час перебування в установах виконання покарань, залишаються громадянами своєї держави, а відповідно, їм належать і всі права та свободи людини, окрім певних обмежень, визначених на законодавчому рівні.

Дослідженням, пов'язаним з немайновими правами осіб, зокрема і засуджених до позбавлення волі, а також проблемами забезпечення права на життя, присвятили свої праці такі науковці як: О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. А. Бадира, А. П. Гель, М. Я. Гуцуляк, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. В. Дзера, О. Г. Колб, А. С. Нікифоров, В. О. Меркулова, В. В. Лень, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, В. Ф. Примаченко, П. Г. Пономарьов, В. М. Прусс, П. М. Рабінович, А. Х. Степанюк, Р. О. Стефанчук, В. М. Трубников, М. І. Хавронюк, Ю. А. Чеботарьова, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та інші. Представляючи значущі результати, більшості досліджень бракує висвітлення питання щодо реалізації особами, засудженими до позбавлення волі, права на життя, особливо у випадку доведення таких осіб до самогубства.

Мета статті

Виявити проблеми вітчизняного законодавства та практичні проблеми щодо кваліфікації злочину «Доведення до самогубства», який вчинюється відносно особи, засудженої до позбавлення волі.

Результати

Відповідно до ст. 269 ЦК України кожній фізичній особі від народження або за законом належить певне коло особистих немайнових прав. Такі права не мають економічного змісту. Вони тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, що належать їй, а також не може бути позбавлена цих прав. Цими правами фізична особа володіє довічно [2].

Особисті немайнові права є видом суб'єктивних прав, які належать до категорії нематеріальних благ. Досліджуючи проблеми забезпечення немайнових прав П. М. Рабіновіч характеризував їх наступним чином: «це є певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [3, с. 27].

Конституцією України визначаються види особистих немайнових прав людини, які дублюються, також, у ст. 270 ЦК України, зокрема зазначається, що до таких прав відносяться: право на життя; право на охорону здоров'я; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність особистого і сімейного життя; право на повагу до гідності та честі; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на недоторканність житла; право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [2]. Також ЦК України та іншими законами передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи. При цьому перелік особистих немайнових прав, встановлених Конституцією України, ЦК України та іншими законами не є вичерпним.

Особисті немайнові права людини спрямовані не тільки на її фізичну недоторканість, але й на недоторканність внутрішнього світу та інтересів особи. Право на життя, як одне з немайнових природних прав людини, можна розглядати

як особисте немайнове право фізичної особи, яке виникає з приводу особистого нематеріального блага, яким і є життя кожної людини. Народження та смерть людини – це особливий різновид юридичних фактів, що належить до подій. Право на життя має декілька аспектів, у тому числі право на збереження життя і право на розпорядження ним [4, с. 464]. Під правом на життя, в аспекті розпорядження ним, розуміється можливість: піддавати своє життя ризику; вирішувати питання про припинення свого життя. Людина може передчасно припинити своє життя шляхом самогубства (суїциду). Саме по собі самогубство не є злочином, злочином вважається доведення особи до самогубства, тобто ті дії, без яких би не відбувся суїцид. Такі дії є кримінальнокараними. У наукових виданнях різних галузей обговорюється питання про можливість визнання права на самогубство, права на смерть, вважаючи, що таке право повинно бути проголошено у законі. На відміну від інших немайнових прав, право на життя є визначальною передумовою, основою людської гідності, що гарантує недоторканність фізичного існування людини, оскільки її життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню [6, с. 325].

В Україні право людини на життя забезпечуються Конституцією, Цивільним кодексом, Кримінальним кодексом (далі – КК України), іншими нормативними актами. Право на життя осіб, засуджених до позбавлення волі, знайшло також своє відображення у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України). Так, у ст. 7 даного нормативного акту наголошується на тому, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених осіб, засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України. Право на життя та здоров'я засуджених та деякі елементи механізму його забезпечення визначається ст. 10 КВК України, відповідно до якої засуджені мають право на особисту безпеку [5]. Крім того, правові гарантії забезпечення та реалізації права засуджених на життя передбачено у: Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України); Законі України «Про попереднє ув'язнення»; Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; Наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань»; підзаконних нормативно-правових актах Міністерства юстиції України. Тобто право на життя осіб, засуджених до позбавлення волі, зберігається у повній мірі та захищається так же, як і у відношенні всіх інших людей. Зазначене стосується у тому числі й кримінально-правового захисту життя засуджених осіб. У випадку протиправного посягання на це благо у відношенні засудженого кримінальна відповідальність настає на загальних підставах, зокрема і у випадках доведення такої особи до самогубства.

Самогубство – це умисне позбавлення особою себе життя, часто вчинене з відчаю. Дії, спрямовані на доведення до самогубства, завдають найбільшу шкоду особі – позбавлення її найціннішого, що є у людини, тобто життя.

Якщо дослідити ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», то можна зазначити, що діяння, передбачене цією нормою посягає не тільки на фізичну, але й на психічну недоторканність потерпілого, його гідність матеріальні та нематеріальні інтереси, оскільки об'єктивна сторона даного злочину виражається у доведенні особи до самогубства або до замаху на самогубство, в наслідок жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства. Зокрема такі дії можуть вчинюватися щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого [7].

Законом України від 08.02.2018 р. № 2292-VIII до ст. 120 КК України було внесено певні зміни, а саме було встановлено кримінальну відповідальність за сприяння вчиненню самогубства. Крім того, перелік кримінально-караних способів доведення потерпілого до самогубства або до замаху на самогубство було розширено та доповнено такими способами, як схиляння до самогубства, а також іншими діями, що сприяють його вчиненню. Таку ознаку об'єктивної сторони злочину як примус до протиправних дій замінено на систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі особи [8]. І такі зміни є слушними. Як зазначають з цього приводу І. О. Зінченко та Є. В. Шевченко: «… перелік способів доведення до самогубства перестав бути вичерпним, що, без сумніву, має позитивний характер, адже дозволяє встановлювати ознаки складу даного кримінального правопорушення у нетипових ситуаціях впливу на психіку потерпілої особи з метою викликати у неї бажання скоїти суїцид» [9, с. 123].

Злочин «Доведення до самогубства» розміщений у Розділі ІІ «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України. В першу чергу він посягає на таку людську цінність як життя. Тобто основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 120 КК України виступають суспільні відносини, що знаходяться під охороною вітчизняного кримінального законодавства, порушення яких тягне кримінальну відповідальність, а саме – за заподіяння шкоди життю (хоча і опосередковано) чи здоров'ю іншої особи або створення загрози заподіяння подібної шкоди. Але також досліджуваний злочин посягає і на певні додаткові обов'язкові об'єкти, такі як фізична та психічна недоторканість особи, її честь та гідність, психічне здоров'я, про що свідчать ознаки об'єктивної сторони розглядуваного злочину, охарактеризовані в диспозиції ст. 120 КК України, а також у кваліфікованому складі злочину «доведення до самогубства» (ч. 2 ст. 120). Тобто об'єктивна сторона даного злочину виражається у доведенні потерпілого до самогубства шляхом:

- жорстокого поводження;
- шантажу;
- систематичного приниження людської гідності;
- систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать волі потерпілого;
- схиляння до самогубства;
- інших дій, що сприяють вчиненню особою самогубства.

Жорстоке поводження з потерпілим може виражатися у вчиненні дій, які спричиняють потерпілому особливі фізичні чи психічні страждання, зокрема: мордування, позбавлення свободи пересування, позбавлення їжі, води, ліків, сну, одягу, житла, систематичне приниження, побої, нанесення тілесних ушкоджень, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо.

Під шантажем, у розглядуваному злочині, слід розуміти погрозу розголошення компрометуючих, ганебних або інших, щодо потерпілого або близьких йому осіб, відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці. Також це може бути погроза вчинити інших шкідливих для потерпілого дій (звільнення з роботи, розлучення, відібрання дитини, позбавлення житла чи іншого майна або засобів для існування, виселення тощо).

Систематичне приниження людської гідності полягає у регулярних (три чи більше разів) образах особи. Це може бути глумління над нею, цькування (булінг), поширення вигадок, що порочать потерпілого, явно несправедлива критика, «знецінення» потерпілого тощо. Зазначене ще раз свідчить про необхідність введення у вітчизняне кримінальне законодавство кримінальної відповідальності за систематичний булінг, і не тільки за вчинення його відносно учасників освітнього процесу, як це передбачено ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [10], але й інших його різновидів. Систематичне приниження людської гідності потерпілого роз'яснюється у п. 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України [11].

Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі потерпілого, означає домагання від останнього, шляхом погроз, насильства чи інших подібних дій вчинити дії, які не відповідають бажанням, особистим переконанням або уявленням особи про чесність, мораль, релігійні погляди та принципи тощо. Під примусом же до протиправних дій можна розуміти фізичний або психічний вплив на потерпілого з метою спонукання його до вчинення дій, які прямо заборонені законом. При цьому «протиправність» такого примусу означає, що подібні вимоги щодо особи, не мають жодних законних підстав.

Схиляння до самогубства може виражатися у вчиненні будь-яких дій, які впливають на свідомість та рішення особи щодо вчинення суїциду. Для застосування ж ч. 2 ст. 120 КК України необхідно визначити наявність матеріальної або іншої залежності потерпілого від винного, яку встановлює суд відповідно до стосунків, які усталилися між жертвою та злочинцем [12, с. 116].

У КК України передбачено також кримінальну відповідальність за: катування (ст. 127); побої і мордування (ст. 126); домашнє насильство (ст. 126-1); кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, зокрема: зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (ст. 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); злочини, пов'язані з зараженням вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби або венеричної хвороби (ст. ст. 130-133), злочини, пов'язані з незаконним проведенням аборту або стерилізації (ч. ч. 2-4 ст. 134), незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145), незаконне позбавлення волі (ст. 146), незаконне поміщення в заклад з надання пси-

хіатричної допомоги (ст. 151), примушування до шлюбу (ст. 151-1), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ч. ч. 2-3 ст. 365), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375), дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (щодо тероризування в установах виконання покарань засуджених) (ст. 392), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ч. ч. 2-3 ст. 426-2) [7]. Подібні дії у відношенні до потерпілого також можуть стати причиною його самогубства, але в таких випадках кримінальна відповідальність винного настає за сукупністю статей.

Згідно зі ст. 289 ЦК України кожна особа має право на фізичну (особисту) недоторканість. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому нелюдському, або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 289) [2].

Відповідно до ст. 3 Хартії основних прав Європейського союзу (ЄС) кожна людина має право на фізичну недоторканість та недоторканість психіки [13].

У Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (ЄКЗПЛОС) право на фізичну та психічну недоторканість безпосередньо не згадується, однак, згідно з тлумаченням положень цієї Конвенції – це є частиною: права на особисту недоторканість (ст. 5); права на свободу від катувань або нелюдського, чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3); права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8); права на охорону здоров'я [14]. Також фізична та психічна недоторканість людини охороняється положеннями Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Відповідно до положень «Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню (розділ 2) [15]. З іншого боку причин вчинення самогубства в установах виконання (відбування) покарань може бути значна кількість. При цьому, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 120 КК України може здійснюватись як персоналом установи, трак і іншими ув'язненими, а також – родичами або близькими особи, засудженої до позбавлення волі.

Згідно з останніми даними статистики, щороку в українських установах виконання покарань вбивають себе від 40 до 50 людей. За останні п'ять років в установах відбування (виконання) покарання України в наслідок вчинення суїциду померло близько 236 осіб:

- 2017 р. – 48 самогубств;
- 2018 р. – 46 самогубств (з них 33 – у виправних колоніях, 13 – у СІЗО);
- 2019 р. – 50 самогубств (з них 34 – у виправних колоніях, 16 – у СІЗО);
- 2020 р. – 49 самогубств (з них 37 – у виправних колоніях,12 – у СІЗО, 1 – виховна колонія);
- 2021 р. – 43 самогубств (з них 25 – у виправних колоніях, 18 – у СІЗО) [16].

Звісно у порівнянні з загальною тенденцією вчинення суїциду в нашій державі, та й взагалі у світі, це не такі вже і значні дані. Так у світі щороку накладають на себе руки більше ста тисяч осіб. В Україні у 2016 р. самогубство вчинили 6898 особи, а вже у 2020 р. – 7654 особи [16].

При цьому слід також відзначити, що зареєстрованих випадків доведення засуджених осіб до самогубства не багато. Це пов'язано з тим, що будь-які правопорушення з боку засуджених свідчать про недоліки у роботі адміністрації колонії. Тож випадки доведення засуджених до самогубств приховуються. Такі випадки на практиці важко виявити та довести.

Переважно причини самогубств осіб, засуджених до позбавлення волі, пов'язані з особистими хвилюваннями щодо незаконного, на їх думку, притягнення до кримінальної відповідальності, призначенням надмірно суворого покарання, страхом перед його настанням, страхом перед перебуванням в установах позбавлення волі тощо. Особливо це стосується осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. В них відзначається підвищена схильність до суїциду та втечі. Так, наприклад, у Київському слідчому ізоляторі управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у місті Києві та Київській області скоїла самогубство через повішання 47-річна жінка, яка була засуджена Соломенським районним судом м. Києва на вісім років позбавлення волі за вбивство матері чоловіка. У передсмертній записці вона пояснила свій крок протестом проти судової несправедливості [17].

Як слушно зауважує О. Г. Колб – настанню смерті внаслідок суїциду зазвичай передують певні негативні міжособистісні стосунки, що скла-

даються між засудженими як у період відбування покарання, так і до нього (зокрема, у слідчому ізоляторі). Бажання покінчити з життям шляхом самогубства, в багатьох випадках, спричиняють гомосексуальні стосунки, вживання алкоголю, наркотиків, азартні ігри [18, с. 164]. А як зазначає з цієї проблеми І. М. Копотун, самогубство засуджених – це одна з найсерйозніших проблем у діяльності установ виконання покарань, оскільки вони можуть не лише негативно позначитися на оперативній обстановці, а також дезорганізувати діяльність такої установи, чинити тиск на засуджених і навіть її співробітників та викликати широкий суспільний резонанс, оскільки життя людини трагічно обривається нерідко з вини адміністрації установи [19, с. 597]. Наприклад, у Білоцерківській виправній колонії № 35 Державного департаменту України з питань виконання покарань вчинив самогубство засуджений, до звільнення якого залишалося менше чотирьох місяців. За інформацією правозахисників, засуджений вдався до самогубства після конфлікту із співробітниками колонії, які примушували його працювати на шкідливому гумовому виробництві [20]. Також, у Харківському Слідчому ізоляторі вчинив самогубство через повішення 17-річний засуджений який був засуджений за крадіжку та з квітня 2021 р. перебував в СІЗО у камері разом з трьома неповнолітніми. За словами адміністрації загиблий ніколи не скаржився ні на умови утримання, ні на погане ставлення з боку співкамерників або працівників слідчого ізолятора. Однак «не скаржився», не означає, що проблем не було. Тож з Києва до Харківського СІЗО було направлено перевірку, щоб зрозуміти в яких умовах живуть ув'язнені та чи дотримуються їхніх прав [21].

За останні два роки кількості самогубств у місцях позбавлення волі збільшилися на 22 % [22]. У «Рекомендаціях щодо запобігання самогубствам в установах Державної кримінально-виконавчої служби України» серед причин вчинення самогубства виокремлюються наступні:

- втрата засудженим соціально-корисних зв'язків (відсутність родичів, втрата родинних зв'язків під час перебування в місцях позбавлення волі);

- складні життєві обставини (втрата рідних чи близьких осіб, особисті фінансові борги або членів родини тощо);

- засудження особи вперше до тривалих строків позбавлення волі, що приводить до відчаю;

- сімейні проблеми (хронічна конфліктно-деструктивна атмосфера в родині, розлучення, зрада близької людини);

- порушення у сфері міжособистісних стосунків та відхилення у поведінці (соціальна дезадаптованість), що приводить до непорозумінь та викликає депресію;

- загроза чи факт регулярних принижень або зґвалтування;

- тяжка хвороба, зокрема соматичні захворювання або психічні та поведінкові розлади;

- наркотична чи алкогольна залежність, що приводить до неадекватного сприйняття реальності;

- поміщення у дисциплінарний ізолятор, карцер;

- переведення в приміщення камерного типу, одиночні камери;

- конфліктні стосунки з іншими засудженими або адміністрацією;

- емоційні проблеми у засудженого (тривожність, депресія, афект, фрустрація, агресія тощо), особливо у випадках, коли засудженим було вчинено злочин проти особистості (зокрема – вбивство близької людини);

- подовження строку покарання;

- невдача поданої апеляції [23].

Крім того, як одну з можливих причин суїциду серед засуджених можна виділити і злісну неповагу до потерпілого або членів його родини чи близьких осіб з боку адміністрації закладу виконання покарання.

Також до суїциду схильні ув'язнені, які: раніше мали суїцидальні спроби або чинили акти самоушкодження; рідні та близькі яких скоювали самогубство; мали високий соціальний статус до потрапляння в установи виконання покарань; особи похилого віку; особи, які належать до ЛГБТ спільноти [23].

Проблема полягає в тому, що, у переважній більшості, особи, засуджені до позбавлення волі, є однією з самих не захищених соціальних ланок суспільства. Достатньо непоодинокими, а навіть можна сказати – регулярними є випадки, коли засуджених принижують різними способами (як персонал, так і інші ув'язнені), що виражається в їх побитті, відбиранні продуктів, вимаганні прати одяг чи виконувати іншу, іноді принизливу роботу. Часті випадки зґвалтування або примушування до дій сексуального характеру, різноманітні погрози, щодо потерпілого та його близьких. З боку працівників установ виконання покарань на засудженого може здійснюватися певний тиск, шляхом

погроз, фізичного насильства, змушування перебування, без законних для того підстав, у одиночних камерах чи карцерах, що часто супроводжується застосуванням катувань шляхом використання світла та музики, внаслідок чого ув'язненого позбавляють сну, зважаючи на те, що одиночні камери та карцер взагалі дуже негативно впливають на ув'язнених з психологічної точки зору. Існує тотальне недофінансування із державного бюджету установ виконання покарань на поліпшення умов тримання (придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентарю тощо). Більшість установ виконання покарань отримають видатки на цю статтю бюджети у обсязі не більше 5% від потреб, які зазначені у бюджетному запиті відповідної установи [22]. Перебування у місцях позбавлення волі часто супроводжується антисанітарними умовами, відсутністю у достатній кількості їжі та засобів гігієни, відсутністю адекватної медичної допомоги тощо. У таких випадках, у разі вчинення суїциду ув'язненим, неможливо взагалі доказати факт саме доведення до самогубства, оскільки підставою кримінальної відповідальності є лише вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ст. 2 КК) [7]. Конкретна особа (суб'єкт злочину) несе кримінальну відповідальність за вчинення конкретного складу кримінального правопорушення. Працівник колонії не може відповідати за вчинення засудженим самогубства, через неприйнятні побутові умови, у зв'язку з недостатнім фінансуванням, на фоні чого ув'язнений став схильним до депресії. Інші ув'язнені не можуть відповідати за самогубство особи, вчинене внаслідок наявності у неї соціальної дезадаптованості. Як зазначає з цього приводу психолог Н. Ю. Максимова, у таких випадках самогубство є наслідком взаємодії складних суїцидальних рис засудженого та несприятливого соціального середовища, в якому він опинився. Засуджені, до яких застосовується насильство, терор, регулярний психологічній тиск, зазвичай опиняються у безвихідному становищі, з якого дуже важко вийти без сторонньої допомоги [24, с. 50]. Допомога має виходити від персоналу колонії та від кваліфікованого психолога, здатного надати реальну допомогу особі, на яку здійснюється фізичний або психологічний тиск.

Отже, враховуючи зазначене вище, можна дійти висновку про те, що кримінальній відповідальності підлягають лише винні особи, дії яких охоплюються ознаками об'єктивної сторони ст. 120 КК України. Тобто дії адміністрації закладу виконання покарання та інших засуджених (конкретних осіб) мають виражатися у жорстокому поводженні з потерпілим, його шантажі, систематичному приниженні людської гідності, систематичному протиправному примусі до дій, що суперечать його волі, схилянні потерпілого до самогубства, а також інших діях, що сприяють вчиненню самогубства, якщо внаслідок цього настали суспільно небезпечні наслідки у вигляді вчинення ув'язненим суїциду.

У місцях виконання (відбування) покарань право осіб, засуджених до позбавлення волі, на життя, особисту безпеку, особисту недоторканність, охорону здоров'я регулярно порушуються, хоча на достатньому рівні забезпечені положеннями вітчизняного законодавства. Серед обставин, які негативно впливають на стан та ефективність забезпечення таких права засуджених осіб можна назвати:

- невідповідність порядку виконання (відбування) покарань у виді позбавлення волі міжнародно-правовим актам щодо забезпечення охорони життя та здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі;

- неналежне державне фінансування медико-санітарного забезпечення засуджених;

- відсутність психологічної допомоги особам, засудженим до позбавлення волі;

- неналежне матеріально-побутове забезпечення засуджених;

- недостатній контроль з боку адміністрації установ виконання (відбування) покарання щодо забезпечення права на охорону життя, здоров'я засуджених, їх особистої безпеки;

- нездатність персоналу ефективно врегульовувати конфлікти серед ув'язнених ненасильницьким способом;

- недостатній контроль щодо дотримання адміністрацією установ виконання (відбування) прав засуджених та забезпечення нормального побуту.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/ konstituciya-ukrayini-rozdil-ii
2. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: http://zakon1.rada.gov.ua /laws/show/435-15/page

3. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Навчальний посібник. Київ : Атіка. 2004. 463 с.
4. Дзера О. В. Конституція України. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадина :навчальний посібник. Київ : Парламент. 1999. 761 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/1129-15.
6. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ : КНТ. 2007. 626 с.
7. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-03. URL: http://zakon1.rada.gov.ua.
8. Про внесення змін до ст. 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння самогубству. Закон України від 08.02.2018 р. № 2292-VIII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2018. № 13. Ст. 72. URL: https://zakon.rada.gov.ua
9. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Проблемні питання кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України). Економічна теорія та право. 2021. № 1 (44). URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/118-142.pdf
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради* Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text
11. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03.
12. Семак С. В. До питання доведення до самогубства особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності. Juris Europensis Scientia. Випуск 1. 2022. С. 114-120.
13. Хартії основних прав Європейського союзу. URL: https://ccl.org.ua.
14. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод. URL: https://healthrights.org.ua.
15. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18
16. 13 вбивств та понад 200 самогубств: у Мін'юсті розкрили статистику смертності в українських в'язницях. URL: https://apnews.com.ua/ua/news/13-vbivstv-ta-ponad-200-samogubstv-u-miniusti-rozkrili-statistiku-smertnosti-v-ukrainskikh-vyaznitcyakh/
17. В Лукьяновском СИЗО спустя несколько часов после вынесения приговора повесилась женщина, осужденная на восемь лет лишения свободы. Факты и комментарии. Всеукраинская ежедневная газета. 26.12.07. С. 2
18. Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах. Навчальний посібник. Луцьк. РВВ «Вежа». 2007. 399 с.
19. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія). Посібник. За ред. О. М. Джужі. Київ. НАВС. 2013. 620 с.
20. У Білоцерківській колонії засуджений учинив самогубство – правозахисники. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/1613203.html
21. У Харківському СІЗО знайшли повішеним на простирадлі 17-річного ув'язненого, який сидів за крадіжку. URL: https://apnews.com.ua/ua/news/u-kharkivskomu-sizo-znaishli-povishenim-na-prostiradli-17-richnogo-uvyaznenogo-yakii-sidiv-za-kradizhku/
22. Права в'язнів. Т. Беспала, Є. Захаров, Г. Овдієнко, М. Ревякін, Г. Токарев (матеріали вебінару XIIV 16.06.2021). URL: https://khpg.org/1608809215
23. Рекомендації щодо запобігання самогубствам в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. 2020. URL: Recommendations to prevent Suicidal behavior UKR +.pdf
24. Максимова Н. Ю. Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі. Київ. Паливода А. В. 2011. 128 с.

Abakumova Yu. V., Romanenko R. R. Proof of a person to suicide in institutions for the execution of punishments: individual issues characteristics and warnings

The article examines the problems and features of the qualification of the crime of suicide (Article 120 of the Criminal Code of Ukraine) committed in penal institutions. The problems of legislative regulation of the relevant personal non-property rights of persons sentenced to deprivation of liberty are analyzed. The issue of personal non-property rights, which ensure the natural existence of a natural person, is considered. The problems of domestic legislation and practice regarding the realization of personal non-property rights of convicts, in particular the right to life, personal safety, humane treatment and respect for their dignity, are analyzed.

It is emphasized that all people are endowed with a certain set of inalienable rights and freedoms, which are the result of human nature. Human and citizen rights are enshrined in the Constitution of Ukraine, according to which all people are free and equal in their dignity and rights. These rights are inalienable and inalienable. Recognition and protection of human rights is the main duty of the state. It was emphasized that, like any person whose rights are protected by the Constitution of Ukraine and other normative acts, persons sentenced to imprisonment have the right to life, the protection of which is ensured by the state.

It was concluded that the right to life, personal safety, personal integrity, and health protection of persons sentenced to imprisonment are regularly violated in the places of execution (serving of punishment), although they are sufficiently protected by the provisions of domestic legislation. Circumstances that have a negative impact on the state and effectiveness of ensuring such rights of convicts have been identified.

Key words: *driving to suicide, suicide, institution of punishment, institution of punishment, convicted, deprivation of liberty, personal non-property rights, security, life, cruel treatment.*

УДК 343.31+343.35
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.6

А. В. Боровик
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін,
проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0003-1834-404X

ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ПОТЕРПІЛИХ У СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

У статті досліджено ознаки потерпілих у складах кримінальних правопорушень, що посягають на представників влади. Запропоновано класифікацію потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК. У цих кримінально-правових заборонах потерпілими окрім представників влади визнаються й інші особи, зокрема особи, які здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, представники громадськості.

За загальним правилом термін «представник влади» охоплює працівників правоохоронних органів, однак термін «працівник правоохоронного органу» не включає усі категорії представників влади. На сьогодні критерії віднесення певних органів до правоохоронних потребують конкретизації так-як не дають можливості однозначно ідентифікувати той чи інших орган як правоохоронний.

Аналіз положень ст. 112, 344, 346 КК свідчить про неоднозначність підходів законодавця щодо розуміння таких категорій як «державний діяч» та «державний чи громадський діяч». Деякі категорії державних діячів визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК, однак не визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 346 КК, що видається абсолютно нелогічним. Окрім того, слід звернути увагу на недосконаліть переліку державних діячів в плані того, що не усі вони включені до нього. Видається кращим варіантом розв'язання цих проблем все ж уніфікацію зазначених осіб шляхом закріплення єдиного терміну.

Створення самостійних кримінально-правових норм для забезпечення кримінальної-правової охорони таких категорій державних діячів як народний депутат, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України видається сумнівним. Необґрунтованим видається і виокремлення державного виконавця та працівника органу державної виконавчої служби з поміж інших працівників правоохоронних органів.

У контексті вдосконалення кримінального законодавства в частині посягань на представників влади слід максимально уніфікувати як потерпілих так і вчиненні щодо них кримінально-протиправні діяння. Уніфікація потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, можлива шляхом виокремлення посягань на представників влади в самостійні кримінально-правові норми або забезпечення їх кримінально-правової охорони спільно з іншими особами як от особи, які надають публічні послуги, представники громадськості тощо.

Ключові слова*: *потерпілий, представник влади, працівник правоохоронного органу, державний або громадський діяч, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. З метою забезпечення посиленої кримінально-правової охорони представників влади у Кримінальному кодексі України (далі – КК) передбачено розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». У ньому розміщено кримінально-правові заборони, передбачені ст. 342–345, 346, 347, 348,

© Боровик А. В., 2022

349, 351–351-2 КК, які встановлюють підстави кримінальної відповідальності за посягання на різні категорії представників влади, зокрема працівників правоохоронних органів, державних діячів тощо.

Дослідження потерпілого має важливе значення не лише для кваліфікації кримінальних правопорушень, але в широкому розумінні і для доказування у кримінальному провадженні, криміналістичної, кримінологічної та оперативно-розшукової характеристики відповідних деліктів [1, с. 47].

Водночас детальний аналіз кримінально-правових норм, передбачених вказаними статтями, свідчить про порушення правил законодавчої техніки під час конструювання потерпілого як ознаки об'єкта цих кримінальних правопорушень.

Стан дослідження. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян досліджено в роботах В. П. Беленка, А. В. Бойка, Л. П. Брич, І. О. Давидович, О. О. Дудорова, О. О. Кирбятєва, В. А. Клименка, В. В. Кузнєцова, В. І. Осадчого, М. В. Сийплокі, А. М. Удода, О. А. Чувакова, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та ін. Однак низка проблем, пов'язаних з підставами кримінальної відповідальності за ці делікти, залишаються нерозв'язаними.

Метою статті є дослідження проблем уніфікації потерпілих у складах кримінальних правопорушень проти представників влади.

Основний зміст. Переважна більшість потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, належать до представників влади. У постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 роз'яснено, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [2]. Особу, яка виконує функції представника влади відносять до службових осіб (ст. 18, 364 КК).

Працівник правоохоронного органу як потерпілий від кримінальних правопорушень, що містяться в розділі XV Особливої частини КК. Не викликає заперечення той факт, що за загальним правилом працівник правоохоронного органу є представник влади. Однак в статтях КК ці терміни розмежовуються. Працівник правоохоронного органу є найбільш поширеною категорією потерпілих у досліджуваних кримінальних правопорушеннях (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК). Водночас окремі категорії потерпілих, як видається, можна віднести до працівників правоохоронних органів.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. *правоохоронні органи* – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [3].

В науковій літературі до правоохоронних органів окремі вчені відносять навіть суд. Наприклад, В. І. Осадчий з цього приводу вказує, що якщо суд здійснює охорону прав, а це так, відповідно до Закону України «Про судоустрій України», то, без сумніву, суд є правоохоронним органом. Належність же його до самостійної «гілки» влади – зовсім інше питання [4, с. 102]. Водночас усталеною є позиція відповідно до якої судові та правоохоронні органи все ж розмежовують.

Важливо також з'ясувати чи належать до працівників правоохоронних органів інші потерпілі. Насамперед слід дослідити таку належність державного виконавця, приватного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця, уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби.

Державний і приватний виконавець це особи уповноважені державою здійснювати діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) у порядку, передбаченому законом.

Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом (ст. 7 Закону України «Про органи та осіб, які здій-

снюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 р.) [5].

У зв'язку з цим виникає питання чи належать державні виконавці до правоохоронних органів? Як відомо до правоохоронних органів належать органи і установи виконання покарань, а також інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р.) [3]. З-поміж органів і установ виконання покарань виділяють органи державної виконавчої служби (ч. 8 ст. 11 КВК), які виконують покарання у виді конфіскації майна (ст. 12 КВК) за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» (ч. 2 ст. 48 КВК). Органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку входять до системи органів примусового виконання рішень (ст. 6 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 р.) [5].

Примусове виконання рішень про конфіскацію майна покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців). Приватні виконавці на це не уповноважені (ч. 1 ст. 5, ст. 62 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року).

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що державний виконавець є працівником державної виконавчої служби, яка належить до органів і установ виконання покарань, які у свою чергу є елементом системи правоохоронних органів.

Водночас державні виконавці окрім примусового виконання рішень про конфіскацію майна, уповноважені також на примусове виконання рішення на підставі таких виконавчих документів: 1) виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України; 2) судових наказів; 3) ухвал, постанов судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом; 4) виконавчих написів нотаріусів; 5) посвідчень комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій; 6) постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом; 7) рішень інших державних органів та рішень Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами; 8) рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України; 9) рішень (постанов) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень тощо (ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р.). Тому виникає слушне питання чи є державний виконавець працівником правоохоронного органу у випадку примусового виконання інших рішень, окрім рішень про конфіскацію майна. Очевидно, що відповідь на це питання можна дати лише на підставі аналізу термінів «правозастосовні функції» та правоохоронні функції». Однак з огляду на відсутність законодавчо закріплених дефініцій цих термінів можна зробити висновок, що це питання є дискусійним. Адже правозастосовні функції може виконувати практично будь-який орган держави. З огляду на це, на сьогодні критерії віднесення певних органів до правоохоронних потребують конкретизації так-як не дають можливості однозначно ідентифікувати той чи інших орган як правоохоронний.

Державний виконавець під час примусового виконання рішення про конфіскацію майна є службовою особою державної виконавчої служби, яка належить до правоохоронних органів, а саме до органів виконання покарань. Невипадково В.П. Коваленко пропонував Державну виконавчу службу України віднести до переліку правоохоронних органів [6, с. 6]. Підтримуючу цю пропозицію Є. М. Блажівський зробив деякі уточнення запропонувавши під працівником правоохоронного органу розуміти, зокрема осіб, які наділені повноваженнями представника влади у сфері правоохоронної діяльності та перебувають на службі у Державній виконавчій службі України [7, с. 118].

Важливо встановити співвідношення понять «державний виконавець» та «працівник державної виконавчої служби».

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про

органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 р. державними виконавцями є керівники органів *державної виконавчої служби*, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби [5].

Натомість у ст. 8 цього Закону зазначено, що державні виконавці, керівники та спеціалісти органів державної виконавчої служби є державними службовцями (ст.) [5]. Відтак очевидно, що не усі категорії працівників державної виконавчої служби належать до державних виконавців. Підтвердженням цього є й той факт, що, наприклад, у Департаменті державної виконавчої служби, окрім державних виконавців працюють також головні та провідні спеціалісти. Тому термін «працівник державної виконавчої служби» не можна ототожнювати з терміном «державний виконавець». Державний виконавець є одним із працівників державної виконавчої служби.

Конституційний Суд України слушно визнає, що поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначати відповідно до розуміння ознак цього суб'єкта злочину лише за змістом його застосування у КК. Із системного аналізу положень КК вбачається, що в ньому розмежовано поняття «працівник правоохоронного органу», «працівник державної виконавчої служби», «державний виконавець» [8]. Безумовно з цим неможна не погодитися, однак наскільки виправданим є вживання понять «працівник державної виконавчої служби» та «державний виконавець». Потрібно чітко визначитися чи в розділі XV Особливої частини КК має забезпечуватися кримінально-правова охорона лише державних виконавців чи усіх працівників державної виконавчої служби. Очевидно, що ці та інші проблеми можуть бути розв'язані лише в умовах комплексного реформування кримінального законодавства.

Приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності, який уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом (ст. 16 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 р.) [5]. Функції приватного виконавця (діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб)) у певних випадках тотожні правоохоронним функціям державного виконавця, що свідчить про наявність в нього ознак працівника правоохоронного органу. Однак він здійснює свою діяльність самостійно і не належить до жодного державного органу, зокрема правоохоронного.

Членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути громадяни України, які досягли 18-річного віку, виявили бажання брати участь у зміцненні правопорядку і в охороні державного кордону та здатні за своїми діловими, моральними якостями і станом здоров'я виконувати на добровільних засадах взяті на себе зобов'язання (ч. 1 ст. 12 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року) [9].

Громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому цим Законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин (скорочено їх називають громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону) [9].

Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо (ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року) [9].

Вчені вважають, що члени громадських формувань з охорони громадського порядку під час її здійснення є представниками влади [10, с. 983]. Незважаючи на це вони не належить до працівників правоохоронних органів.

За загальним правилом термін «представник влади» охоплює працівників правоохоронних органів, однак термін «працівник правоохоронного органу» не включає усі категорії представників влади. З огляду на це, наприклад, поліцей-

ський є працівником правоохоронного органу і представником влади одночасно. Тому під час кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, може виникнути питання до якої категорії потерпілих слід відносити правоохоронців. В нагоді тут стануть розроблені в теорії кримінального права правила тлумачення кримінально-правових норм.

Військовослужбовці – особи, які проходять військову службу (ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року). Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року) [11].

У п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року йдеться про військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, та членів їх сімей [12]. З огляду на це окремі категорії військовослужбовців можуть вважатися працівниками правоохоронних органів.

Водночас у диспозиції ст. 342 КК йдеться про військовослужбовців під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. Окремі вчені уточнюють, що у ст. 342 КК військовослужбовець, який не є службовою особою правоохоронного органу, може бути потерпілим від цього злочину лише під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку [13, с. 1051].

Уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – працівник цього Фонду, який від імені Фонду та в межах повноважень, передбачених законом та/або делегованих Фондом, виконує дії із забезпечення виведення банку з ринку під час здійснення тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку та/або ліквідації банку [13, с. 1051].

Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених цим Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року. Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (у тому числі відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду. Фонд є економічно самостійною установою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України, у тому числі рахунки умовного зберігання (ескроу), а також рахунки в цінних паперах у депозитарних установах – банках України (ст. 3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року) [14]. На підставі зазначеного уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб також не можна віднести до працівника правоохоронного органу.

Судовий експерт відповідно до положень Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. це особа, яка проводить судову експертизу. Натомість судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.) [15].

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що про-

водяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.) [15]. Виходячи з цих законодавчих положень судовий експерт також не належить до правоохоронців.

Уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, судовий експерт та приватний виконавець виходячи з положень ст. 365-2 КК України належать до осіб, які надають публічні послуги.

Державний чи громадський діяч як потерпілий від кримінальних правопорушень, що містяться в розділі XV Особливої частини КК. За результатами дослідження проблем підстав кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 112, 344, 346 КК, простежується певна непослідовність щодо захисту державних та громадських діячів на що неодноразово звертали увагу вчені, зокрема Є. М. Блажівський [7, с. 118–121], М. В. Довгаль [16, с. 103], В. В. Кузнецов [17, с. 25–26], В. І. Осадчий [18].

У КК вживаються терміни «державний чи громадський діяч» та «державний діяч». У зв'язку з цим виникає питання чи існує потреба в застосуванні обох термінів. Деякі категорії діячів віднесено до державних діячів у ст. 344 КК, однак не віднесено до державних чи громадських діячів у ст. 112, 346 КК (див. таблиця 1).

Аналіз положень ст. 112, 344, 346 КК свідчить про неоднозначність підходів законодавця щодо розуміння таких категорій як державний та громадський діяч. Деякі категорії державних діячів визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК, однак не визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 346 КК, що видається абсолютно нелогічним.

В. В. Кузнецов звертає увагу на те, що статті 112 та 346 КК України передбачають тотожні переліки посадових осіб, які віднесені до державних діячів (Президент України, Голова ВР України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член КМ України, Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови КС України або ВС України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор, Директор НАБУ, Уповноважений ВР України з прав людини, Голова або інший член Рахункової палати, Голова НБ України). Більш широкий перелік таких потерпілих від злочину передбачає ст. 344 КК України (окрім згаданих посадових осіб вказані: представник Уповноваженого ВР України з прав людини, Голова або член Центральної виборчої комісії, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) [17, с. 25–26].

В. В. Кузнецов звертає увагу на те чи доцільно виокремлювати серед потерпілих від злочинів поряд із державним діячем і громадського діяча. Цікаво, що в ст. 344 КК України взагалі не згадується громадський діяч. На його думку, відповідальність за протиправний вплив на громадського діяча (керівника політичної партії) повинна бути закріплена саме в розд. V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Тому що вплив на громадського діяча (керівника політичної партії) насамперед спрямований на завдання шкоди політичним правам громадян, а не національній безпеці України [17, с. 25–26].

Слід звернути увагу на недосконалість переліку державних діячів в плані того, що ***не усі вони до нього включені***. Наприклад, державним діячем чомусь визнають керівників таких правоохоронних органів як Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідування, Бюро економічної безпеки України, однак не визнається голова Національної поліції України. Вадою переліку державних діячів може бути і не віднесення до цієї категорії потерпілих керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

З переліком державних та громадських діячів час від часу виникатимуть проблеми, пов'язані з тим, що він ***може змінюватися у зв'язку з появою нових органів чи зміною назви існуючих.***

О. С. Сотула з цього приводу зазначає, що в українському законодавстві коло державних та громадських діячів є чітким і вичерпаним, що

Таблиця 1

Категорії потерпілих від втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК)	Категорії потерпілих від погрози або насильство щодо державного чи громадського діяча ст. 346 КК)	Категорії потерпілих від посягання на життя державного чи громадського діяча ст. 112 КК)
Президент України	Президент України	Президент України
Голова Верховної Ради України	Голова Верховної Ради України	Голова Верховної Ради України
народний депутат України	народний депутат України	народний депутат України
Прем'єр-міністр України	Прем'єр-міністр України	Прем'єр-міністр України
член Кабінету Міністрів України	член Кабінету Міністрів України	член Кабінету Міністрів України
Голова Конституційного Суду України	Голова чи суддя Конституційного Суду України	Голова чи суддя Конституційного Суду України
суддя Конституційного Суду України		
Голова чи член Вищої ради правосуддя	Голова чи член Вищої ради правосуддя	Голова чи член Вищої ради правосуддя
Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України	Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України	Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або *його представник*	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Директор Національного антикорупційного бюро України	Директор Національного антикорупційного бюро України	Директор Національного антикорупційного бюро України
Директор Державного бюро розслідувань	Директор Державного бюро розслідувань	Директор Державного бюро розслідувань
Директор Бюро економічної безпеки України	Директор Бюро економічної безпеки України	Директор Бюро економічної безпеки України
Генеральний прокурор	Генеральний прокурор	Генеральний прокурор
Голова Рахункової палати або інший член Рахункової палати	Голова або інший член Рахункової палати	Голова або інший член Рахункової палати
Голова або член Центральної виборчої комісії		
Голова Національного банку України	Голова Національного банку України	Голова Національного банку України
член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення		
Голова Антимонопольного комітету України		
Голова Фонду державного майна України		
Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України		
член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг		
	Голова чи суддя Верховного Суду	Голова чи суддя Верховного Суду
	Голова чи суддя вищих спеціалізованих судів	Голова чи суддя вищих спеціалізованих судів
	керівник політичної партії України	керівник політичної партії
	близькі родичі державного чи громадського діяча	

Примітка. Курсивом виділено категорії діячів, які не співпадають.

не дає можливість так широко тлумачити цей перелік, як це має місце у КК інших країн та проектах КК України. Україна знаходиться на етапі активного державотворення – будуть засновуватися нові вищі державні посади, буде змінюватися зміст вже існуючих посад, деякі з них взагалі можуть бути скасовані. Тому перелік вищих посадових осіб, що підпадають під кримінально-правову охорону ст.112 КК України, буде вимагати постійного коригування. Для виправлення цього недоліку необхідно, насамперед, дати термінологічне кримінально-правове визначення поняттю «державний діяч».

З урахуванням всього вищезгаданого,

О. С. Сотула пропонує таку форму викладу даного поняття: «Державний діяч – це вища посадова особа держави або член вищих органів державної влади, що користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях цих органів, якщо це прямо вказано у законах України» [19, с. 61–62]. На думку З. А. Загиней під державним діячем розуміється особа, наділена публічними державно-владними повноваженнями, яка обрана безпосередньо народом або призначена Президентом України чи Верховною Радою України, щодо якої у законодавстві України існує особлива процедура призначення на посаду, звільнення з посади і яка несе публічно-правову відповідальність за стан виконання своїх повноважень, а також на яку не поширюється Закон України «Про державну службу» [20, с. 603].

Такий спосіб викладу норми надасть можливість залишати незмінною ст. 112 КК України, але ураховувати при цьому зміни, що будуть відбуватися у законодавстві України. Таким чином, в кожному конкретному випадку при вирішенні питання про те, чи є потерпілий державним діячем, достатньо з'ясувати чи відноситься обіймана ним посада до вищих посад держави або він є членом вищих органів державної влади, що користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях цих органів і лише в тому випадку, якщо це прямо вказано у законах України [19, с. 61–62].

В контексті розв'язання цієї проблеми вчені висловлюють й інші пропозиції, зокрема В. М. Боровенко пропонує ***звуження переліку потерпілих*** осіб у ст. 112 КК, оскільки при «саморозмноженні» державного апарату цей перелік може стати безкінечним [21, с. 211]. З такою позицією не можна погодитися. Звуження переліку означатиме, що одні державні діячі підпадатимуть під посилену кримінально-правову охорону у зв'язку з їх державною діяльністю, а інші – ні. Це видається не зовсім справедливо.

Кращим варіантом розв'язання цих проблем є уніфікацію цих осіб шляхом закріплення єдиного терміну, який би використовувався у різних галузях законодавства. Має рацію В. В. Кузнецов в тому, що слід запропонувати нормативне визначення державного діяча та передбачити єдиний перелік державних діячів, які знаходяться під державною охороною [17, с. 26–27].

Однак не можна погодитися з позицією В. В. Кузнецова відповідно до якої особлива кримінально-правова охорона повинна стосуватися лише тих державних діячів, які перебувають під державною охороною – Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, Голова Верховного Суду України, особи, які тимчасово виконують обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України [17, с. 29].

В. В. Кузнецов пропонує також передбачити норми про відповідальність за протиправний вплив на громадського діяча в розд. V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих праві свобод людини і громадянина» [17, с. 29].

Заслуговує на увагу позиція вчених, які розроблюють проєкт нового КК. Для прикладу у проєкті нового КК термін «державний діяч» та «державний чи громадський діяч» не використовуються. Натомість вживається терміни *«публічна службова особа»*: а) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – службова особа, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських, контрольно-ревізійних чи реєстраційних обов'язків, в органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, зазначена у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»; б) службова особа, яка виконує такі обов'язки в юридичній особі публічного права; в) особа, яка здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг, тобто відповідно до закону та на підставі ліцензії, включення до реєстру чи укладення публічного договору надає публічні послуги, що створюють правові наслідки для інших осіб (зокрема, нотаріус, приватний виконавець, оцінювач, незалежний посередник, член трудового арбітражу, суб'єкт державної реєстрації прав, третейський суддя) (п. 59 ст. 1.3.1. проєкту) та термін *«публічна службова особа, яка займає особливо відповідальне становище»*: а) Президент України, б) Голова Верховної Ради України, Перший заступник, заступник Голови Верховної Ради України, Голова Комітету Верховної Ради України, в) Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України або особа, яка виконує його обов'язки, г) Секретар Ради національної безпеки і оборони України, д) керівник іншого державного органу, передбаченого Конституцією України, або особа, яка виконує його обов'язки, е) Директор Національного антикорупційного бюро України, Директор Державного бюро розслідувань України, Директор Бюро еконо-

мічної безпеки України або особа, яка виконує їхні обов'язки, є) керівник центрального органу виконавчої влади або особа, яка виконує його обов'язки, ж) керівник Офісу Президента України, керівник Апарату Верховної Ради України, керівник Секретаріату Кабінету Міністрів України (п. 58 ст. 1.3.1. проєкту) [22].

Окрім державного та громадського діяча варто звернути увагу й на *депутата місцевої ради* – представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу, обраного в порядку, установленому Конституцією та законами України до обласної, районної, міської, районної в місті, сільської чи селищної ради, повноваження якого визнані, розпочалися і не припинені в установленому законом порядку [13, с. 1069]. Фактично це публічна службова особа, представник місцевої влади. Вони не належать до державних чи громадських діячів, однак є представниками місцевої влади, а тому потребують кримінально-правової охорони в межах досліджуваних норм.

У контексті розв'язання цієї проблеми імпонує підхід авторів нового проєкту КК щодо уніфікації кримінально-правових заборон за ознакою потерпілого на що вже зверталася увага у попередніх публікаціях [23]. Однак і тут не все так однозначно.

У ст. 9.7.4. (Опір) проєкту виділяється три категорії потерпілих:

1) представник влади, який законно виконує службові обов'язки чи реалізує свої повноваження;

2) особа, яка законно здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг;

3) представник громадськості, який реалізує своє суб'єктивне право в інтересах суспільства [22].

Безумовно окрім, представників влади посиленого кримінально-правового захисту у зв'язку із здійсненням певної діяльності на користь держави та її громадян, потребують й інші категорії потерпілих.

Дещо інший підхід застосували автори проєкту КК у ст. 9.7.5. – «Насильство у зв'язку з виконанням особою службових повноважень чи професійних обов'язків, реалізацією суб'єктивного права чи виконанням юридичного обов'язку». Сама назва статті дає підстави виділити три категорії потерпілих: 1) особа, яка виконує службові повноваження; 2) особа, яка виконує професійні обов'язки; 3) особа, яка реалізує своє суб'єктивне право чи виконує юридичний обов'язок в інтересах суспільства, правосуддя або міжнародного правопорядку виконує професійних обов'язків.

Натомість у ст. 8.2.3. проєкту КК пропонується криміналізувати втручання в діяльність прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, захисника, представника особи, судового експерта, працівника державної виконавчої служби чи приватного виконавця», а у ст. 8.2.4. – перешкоджання діяльності прокуратури чи органів правопорядку [22].

Таким чином, на сьогодні існує нагальна потреба в уніфікації потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК. Про складність цієї проблеми свідчить той факт, що навіть розробники проєкту нового КК України ще не сформували однозначних підходів до розв'язання цієї проблеми. Видається, що оптимізація кримінально-правових заборон за ознакою потерпілої особи можлива за результатами дослідження не лише потерпілої особи, але й форм об'єктивної сторони відповідних кримінально-протиправних посягань. В контексті удосконалення кримінального законодавства в частині посягань на представників влади слід максимально уніфікувати як потерпілих так і вчиненні щодо них кримінально-протиправні діяння. Водночас щодо уніфікації потерпілих, то тут можливі декілька варіантів: виокремлення посягань на представників влади в самостійні кримінально-правові норми або забезпечення їх кримінально-правової охорони спільно з іншими особами як от особи, які надають публічні послуги, представники громадськості тощо.

За результатами опрацювання ознак потерпілого в складах кримінальних правопорушень, що посягають на представників влади, можна запропонувати декілька **висновків.**

По-перше, на підставі аналізу диспозицій ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК можна запропонувати таку класифікацію потерпілих у досліджуваних кримінальних правопорушеннях:

1) представники влади (ст. 342, 349 КК);

2) працівники правоохоронних органів (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК), зокрема державний виконавець (ст. 342, 343 КК), працівник органу державної виконавчої служби (ст. 343, 347 КК);

3) державні або громадські діячі (ст. 344, 346 КК), зокрема народний депутат України (ст. 351 КК), член Рахункової палати (ст. 351-1 КК), член Вищої ради правосуддя (ст. 351-2 КК), член

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2 КК);

4) особи, які надають публічні послуги – приватний виконавець (ст. 342, 343, 347 КК), судовий експерт (ст. 343 КК); уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК);

5) інші особи – член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 342, 348 КК), військовослужбовець (ст. 342, 348 КК), депутат місцевої ради (ст. 351 КК);

6) близькі родичі (ст. 343, 345, 347, 348, 349 КК).

Таким чином у кримінально-правових заборонах, призначених для забезпечення кримінально-правової охорони представників влади від кримінально-караних посягань на них, потерпілими окрім представників влади визнаються й інші особи, зокрема особи, які здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, представники громадськості.

По-друге, за загальним правилом термін «представник влади» охоплює працівників правоохоронних органів, однак термін «працівник правоохоронного органу» не включає усі категорії представників влади. З огляду на це, наприклад, поліцейський є працівником правоохоронного органу і представником влади одночасно. Тому під час кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, може виникнути питання до якої категорії потерпілих слід відносити правоохоронців. В нагоді тут стануть розроблені в теорії кримінального права правила тлумачення кримінально-правових норм.

На сьогодні критерії віднесення певних органів до правоохоронних потребують конкретизації так-як не дають можливості однозначно ідентифікувати той чи інших орган як правоохоронний.

Потрібно чітко визначитися чи в розділі XV Особливої частини КК має забезпечуватися кримінально-правова охорона лише державних виконавців чи усіх працівників державної виконавчої служби.

По-третє, аналіз положень ст. 112, 344, 346 КК свідчить про неоднозначність підходів законодавця щодо розуміння таких категорій як «державний діяч» та «державний чи громадський діяч». Деякі категорії державних діячів визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК, однак не визнаються потерпілими у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 346 КК, що видається абсолютно нелогічним. Окрім того, слід звернути увагу на недосконаліть переліку державних діячів в плані того, що не усі вони включені до нього. Наприклад, державним діячем чомусь визнають керівників таких правоохоронних органів як Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідування, Бюро економічної безпеки України, однак не визнається голова Національної поліції України. Вадою переліку державних діячів може бути і не віднесення до цієї категорії потерпілих керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Видається кращим варіантом розв'язання цих проблем все ж уніфікацію зазначених осіб шляхом закріплення єдиного терміну.

По-четверте, створення самостійних кримінально-правових норм для забезпечення кримінальної-правової охорони таких категорій державних діячів як народний депутат, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України видається сумнівним. Необґрунтованим видається і виокремлення державного виконавця та працівника органу державної виконавчої служби з поміж інших працівників правоохоронних органів.

По-п'яте, на сьогодні існує нагальна потреба в уніфікації потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК. Про складність цієї проблеми свідчить той факт, що навіть розробники проєкту нового КК України ще не сформували однозначних підходів до її розв'язання. Видається, що оптимізація кримінально-правових заборон за ознакою потерпілої особи можлива за результатами дослідження не лише потерпілої особи, але й форм об'єктивної сторони відповідних кримінально-протиправних посягань. У контексті вдосконалення кримінального законодавства в частині посягань на представників влади слід максимально уніфікувати як потерпілих так і вчиненні щодо них кримінально-протиправні діяння. Уніфікація потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, можлива шляхом виокремлення посягань на представників влади в самостійні кримінально-правові норми або забезпечення їх кримінально-правової охорони спільно з іншими особами як от особи, які надають публічні послуги, представники громадськості тощо.

Список використаної літератури:

1. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права* [Текст] : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 22 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45–47.
2. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text
4. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: Монографія. К.: Атіка, 2004. 336 с.
5. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text
6. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою чи службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: Львівський державний ун-т внутрішніх справ., 2009. 18 с.
7. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2010. 234 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби) від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12#Text
9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [5-тє вид., переробл. та доповн.]. К. : Юридична думка, 2008. 1216 с.
11. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text
12. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ: Дакор, 2018. 1360 с.
14. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text
15. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text
16. Довгаль М. Поняття злочинів, що посягають на осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №. 2. С. 96–108.
17. Кузнецов В. В. Удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2017. №. 33. С. 23–31.
18. Осадчий В. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 469 с.
19. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2003. 201 с.
20. Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.
21. Боровенко В. М. Злочини, що посягають на національну безпеку України. *Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст:* матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 209–211.
22. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 14 серпня 2022 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf
23. Боровик А. В. Окремі питання диференціації відповідальності за кримінальні правопорушення проти представників державної влади в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права:* матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 210–211.

Borovyk A. V. Problems of the unification

of victims in criminal offenses against representatives of the authorities

The article examines the characteristics of victims in criminal offenses that encroach on representatives of the authorities. The proposed classification of victims of criminal offenses provided for in Art. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 of the Criminal Code. According to these criminal law prohibitions, other persons are recognized as victims in addition to representatives of the authorities, in particular, persons who carry out professional activities in the provision of public services, representatives of the public.

As a general rule, the term "representative of the authority" includes law enforcement officers, but the term "law enforcement officer" does not include all categories of government officials. Currently, the criteria for classifying certain bodies as law enforcement agencies need to be specified, as they do not make it possible to unambiguously identify one or another body as a law enforcement agency.

Analysis of the provisions of Art. 112, 344, 346 of the Criminal Code testifies to the ambiguity of the legislator's approaches to the understanding of such categories as «state figure» and "state or public figure." Some categories of public figures are recognized as victims of the criminal offense provided for in Art. 344 of the Criminal Code. However, they are not recognized as victims of the criminal offense provided for in Art. 346 of the Criminal Code, which seems completely illogical. In addition, attention should be paid to the imperfection of the list of public figures in terms of the fact that not all of them are included in it. The best option for solving these problems seems to be the unification of the mentioned persons by establishing a single term.

The creation of independent criminal-legal norms to ensure criminal-legal protection of such categories of public figures as a people's deputy, a member of the Accounting Chamber, a member of the High Council of Justice, a member of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine seems doubtful. The separation of a state executive and an employee of a state executive service body from among other law enforcement officers also seems unfounded.

In the context of improving the criminal legislation in terms of assaults on representatives of the authorities, both the victims and the criminal acts committed against them should be unified as much as possible. Unification of victims of criminal offenses provided for in Art. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 of the Criminal Code, possible by separating encroachments on representatives of the authorities into independent criminal legal norms or ensuring their criminal legal protection jointly with other persons, such as persons who provide public services, public representatives, etc.

Key words**:** *victim, government representative, law enforcement officer, state or public figure, criminal offense, criminal liability.*

УДК 343.211
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.7

Н. О. Щербина
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
суддя Солонянського районного суду Дніпропетровської області

В. В. Шаблистий
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ «ЗБРОЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

У статті проаналізовані Кримінальний кодекс України та проєкт Кримінального кодексу України щодо формулювання та застосування дефініції «зброя». Описано види зброї, які містяться в обох досліджуваних об'єктах. Під час опрацювання статті з'ясовано, що визначення цього поняття в національному законодавстві не сформоване, проте проєкт кодексу є більш прогресивним з цього питання. Дослідженням проєкту Кримінального кодексу України на предмет вживання поняття «зброя» висвітлено динаміку його вживаності. Зазначено, що в проєкті Кримінального кодексу України питання законодавчого вирішення проблематики тлумачення такого поняття як «зброя» вирішено в статті 1.3.1. Висловлена думка про те, що поняття «зброя» в Кримінальному кодексі України тісно пов'язане та межує з такими поняттями як «предмети і засоби, які використовуються для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення» та «інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень». Дослідженням законопроектів з'ясовано, що динаміка появи такого визначення активізувалася. Проте на час збройного конфлікту з боку російської федерації, українське правове суспільство залишається сам на сам з труднощами тлумачення такого поняття. Врегулювання такої проблеми назріло до найвищого рівня, оскільки кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) і кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку на жаль, лише набирають обертів. Прикро, якщо виправдувальні вироки будуть ухвалюватися лише з тих підстав, що поняття «зброя», яка є предметом вчинення значної частини вказаних злочинів, так і не буде ідентифіковане в законі. Тому метою статті є аналіз застосування поняття «зброя» в чинному КК та в проєкті Кримінального кодексу України.

***Ключові слова**: зброя, національне законодавство, Кримінальний кодекс України, проблема, проєкт, визначення, дефініція.*

Постановка проблеми. Одним із засобів, за допомогою якого найвище право людини – право на життя в даний час масово порушується, зокрема і з боку сусідньої держави або ставиться під загрозу – є саме зброя. Проте за її ж допомогою таке право і захищається.

Якби не прикро було визнавати, але обіг зброї в нашій державі набирає значних обертів і життя людини все частіше залежить саме від того, в руках якої людини воно опиниться. А тут вже виникає питання правомірності володіння такою особою цією зброєю та правомірність його застосування.

Незважаючи на динамічний розвиток зброї та її присутність в житті людини впродовж всієї епохи існування людства, на даний час в науці кримінального права визначення поняття «зброя» відсутнє та залишається досить дискусійним. Навіть за наявності цілого ряду праць, які присвячені зброєзнавству, залишається відкритим питання – а що ж таке зброя в широкому розумінні? І як співвідноситься це поняття з будь-якими іншими засобами чи предметами

© Щербина Н. О., Шаблистий В. В., 2022

для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення та з іншим предметом, спеціально пристосованим або заздалегідь заготовленим для нанесення тілесних ушкоджень? Спробуємо знайти відповідь шляхом аналізу чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) та його проєкту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблема визначення цього поняття стає більш складною через те, що у частині 5 статті 36 КК [1] закріплена норма, згідно якої не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб. У свою чергу частина 4 статті 296 КК передбачає кримінальну відповідальність за хуліганство, якщо воно вчинено із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. Про диспозицію статті 263 КК годі й говорити. Судова практика по статті 263 КК коливається від виправдувальних до обвинувальних вироків.

Тобто вказані норми ставлять на один щабель як поняття «зброя» так і поняття «будь-які інші засоби чи предмети для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення» та «інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень».

Аналізу розв'язання спірних питань під час кваліфікації кримінальних правопорушень, у складі яких є застосування зброї, присвячено чимало наукових праць. Так, висвітленню вказаних питань приділили увагу О.М. Бокій, В. Большаков, О. А. Гуменський, А. В. Корнієць, А. Кофанов, М.Г. Пінчук, Б. Ринажевський, О. Скакун, М. П. Федоров, О. С. Фролов, В.В. Шаблистий та ін.

Між тим, у теорії кримінального права України ще й дотепер залишаються не достатньо розробленими важливі положення, що стосуються особливостей розслідування кримінальних правопорушень вище вказаної категорії, в тому числі кваліфікованих за статтею 263, частиною 4 статті 296, статтями 401- 447 КК. Предметами злочину вказаних складів є зброя або інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень.

Метою даної статті є аналіз застосування поняття «зброя» в чинному КК та в проєкті Кримінального кодексу України.

Виклад основної проблеми. З часів незалежності України, питання про закріплення на законодавчому рівні поняття «зброя» впевнено займає перші місця на ланці законодавчих ініціатив. Однак, всі спроби виявляються чомусь марними [2].

Дискусії щодо вільного володіння зброєю в Україні тривають вже довгий час. За період з 1998 року по сьогоднішній день Верховній Раді України було запропоновано приблизно 20 законопроєктів із регулювання виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення, використання вогнепальної зброї та володіння нею [2].

Аналізуючи застосування поняття «зброї» в чинному КК встановлено, що таке поняття в Загальній частині кодексу застосовується лише двічі в статті 36. У той же час в Особливій частині кодексу таке поняття включно з похідними значеннями (наприклад озброєний, збройний конфлікт) використовується (без врахування у назві статей) 47 раз. Найбільше, звичайно в Розділах XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» та в Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [1]. І якщо в цих розділах для кваліфікації кримінальних правопорушень застосовується лише поняття «зброя», то в інших розділах Кодексу вживаються і тотожні визначення.

У доступному для вивчення тексті проєкту КК України станом на 14 липня 2022 року таке поняття вживається 103 рази. Проєкт кодексу є більш прогресивним в питанні конкретизації поняття «зброя», оскільки містить таке визначення зброї, яке закріплене в пункті 18 статті 1.3.1 як предмет (засіб, пристрій), який відповідає сукупності таких ознак: а) придатний або може бути пристосований без використання спеціального обладнання для смертельного враження людини чи спричинення шкоди її здоров'ю, поєднаного або не поєднаного із знищенням чи пошкодженням матеріального об'єкта, б) має спеціальний правовий режим – вилучений з цивільного обороту або є предметом дозвільної системи та в) відноситься до одного з видів

зброї, якими є: вогнепальна переносна ствольна зброя, здатна вистрілити кулю, снаряд, стрілу діаметром більше 4,5 мм із початковою швидкістю 100 чи більше м/сек; артилерійська зброя, ракетна зброя; бойова отруйна речовина; пристрій, вражаюча дія якого базується на використанні фізичних факторів (електромагнітного випромінювання, ультра- чи інфразвуку, лазерного проміння, плазми, радіаційного або теплового випромінювання), дії хімічних речовин чи біологічних агентів; холодна зброя, метальна зброя [3].

Варто зауважити, що досліджуване поняття є досить динамічним. Нещодавно третя ознака зброї включала до ознаки вогнепальної зброї таку характеристику як вага кулі чи снаряду понад 1 грам, а також в проєкті КК в попередній його редакції було деталізовано поняття холодної та метальної зброї. Так, було зазначено, що холодна зброя – предмет, спеціально виготовлений для спричинення тілесних ушкоджень і призначений для нападу чи активного захисту в рукопашному бою, який приводиться у дію м'язовою силою людини при безпосередньому контакті з іншою особою, включаючи ріжуче чи колюче знаряддя з довжиною леза понад 8 см та товщиною леза біля руків'я понад 4 мм (зокрема, шабля, меч, штик, кинджал, ніж) та ударне чи роздроблююче знаряддя (кастет, нунчаки, булава тощо). Метальна зброя – це зброя яка здатна вражати на відстані, без безпосереднього контакту з іншою особою та заснована на використанні м'язової сили людини, пружних властивостей металу, дерева, пластику або енергії скручених волокон, що забезпечує кінетичну енергію на момент вильоту кулі, метального снаряду, стріли 10 Дж і більше (лук, арбалет, метальний спис, праща, бумеранг та подібні знаряддя). На даний час проєкт КК мітить більш лаконічне визначення поняття зброї, що свідчить про динамічність процесу та про ведення дискусій з приводу такої дефініції. Виключення дефініції таких понять як «холодна» та «метальна» зброя є недоцільним з огляду на відсутність їх визначення в національному законодавстві.

У той же час проєкт КК фактично унормував у собі всі положення, які має містити спеціальний закон про обіг зброї, якого з часів затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, згідно Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622 не існує і на теперішній час (далі – Інструкція) [4].

Було встановлено, що проєкт КК у частині 6 статті 2.9.2 містить положення, що не є перевищенням меж правомірного захисту заподіяння будь-якої шкоди у випадках, коли особа зокрема, захищалася від нападу особи, яка застосовувала знаряддя (зброю, вибуховий пристрій, небезпечну речовину чи небезпечний пристрій), яке використовувалося або обґрунтовано сприймалося як таке. Також у статті 2.9.15 зазначено, що правомірним є вимушене спричинення шкоди при застосуванні фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї уповноваженою особою на підставі, у межах повноважень та в порядку, що передбачені законом [3].

Тобто тут вже йдеться не про будь-які інші засоби чи предмети для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, а зазначено, що можливо і застосування зброї або іншого знаряддя, яке використовується або обґрунтовано сприймається як зброя чи вибуховий пристрій, небезпечна речовина чи небезпечний пристрій, а також можливе застосування зброї уповноваженою особою на підставі, у межах повноважень та в порядку, передбачених законом. Тобто проєкт КК містить більш точні визначення інших засобів чи предметів, що слід сприймати за прогресивний крок.

Окремо Розділ 5.3. проєкту КК – «Злочини та проступки проти безпеки об'єктів критичної інфраструктури та впливу небезпечних предметів» містить визначення автоматичної переносної вогнепальної ствольної зброї, гладкоствольної мисливської зброї та травматичного засобу [4].

Поки проєкт відчуває на собі плідну працю розробників, згідно чинного на сьогодні КК, зброя поділяється на вогнепальну та холодну [1]. А що ж тоді являють собою тотожні значення, тобто предмети і засоби, які використовуються для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення та інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заго-

товлені для нанесення тілесних ушкоджень? І за якими критеріями тоді особу слід вважати озброєною в контексті понять чинного КК?

Шляхами вирішення проблеми ідентифікації на законодавчому рівні поняття зброї, відмежування його від будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб та які спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень, є врегулювання на законодавчому рівні питання чіткої ідентифікації, класифікації видів зброї та її властивостей для правильної правової кваліфікації дій, бездіяльності особи із застосуванням таких засобів, предметів.

На теперішній час склалася ситуація, коли такі питання як обіг зброї, з часів затвердження Інструкції, регулюються владою всього однієї особи – міністра внутрішніх справ. Від його одноосібної волі на даний час залежить і кримінальне право в частині предмета дослідження, і криміналістика, і судова практика в частині кваліфікації діянь та бездіяльності, пов'язаних з обігом зброї, будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення [5; 6].

Отже, прийняття відповідного закону обумовлене необхідністю законодавчого регулювання відносин, що виникають під час обігу в Україні цивільної вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, а також конструктивно схожих зі зброєю та бойовими припасами виробів та задля визначення правового режиму власності на цивільну зброю, встановлення основних прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, відчуження, носіння, транспортування, ремонту, застосування цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів [5; 7]. Тим більше, що проєкт кодексу спеціальний правовий режим визначає як одну з ознак зброї. Тому питання про врегулювання вилучення зброї з цивільного обороту або чітке визнання як предмету дозвільної системи буде також сприяти ідентифікації цього поняття.

За допомогою такого інструменту, тобто закону, можливо і вирішиться питання щодо ідентифікації поняття зброї для кримінального права. Хоча для цього необхідно розробити таке поняття саме в поєднанні з криміналістикою. Така можливість з'явиться також у зв'язку з тим, що виключиться існування проблем кваліфікації дій із застосуванням будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, що тісно пов'язано з перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність та з іншими предметами, спеціально пристосованими або заздалегідь заготовленими для нанесення тілесних ушкоджень.

Тобто, єдиною можливістю на даний час вирішити проблему відсутності чіткого визначення поняття «зброя» в кримінальному праві вбачається саме через прийняття спеціального закону. Якщо в ньому буде міститься чітке визначення поняття «зброя», а також будуть наведені критерії її відмежування від інших суміжних предметів та засобів, то вказане дасть змогу найбільш раціонально, чітко і правильно застосовувати таку дефініцію у кримінальному праві.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сказати, що на даний час в КК на жаль, не існує чіткого визначення поняття «зброя». Крім того, таке поняття досить широко межує з суміжними поняттями, що в свою чергу достатньо ускладнює кваліфікацію дій осіб через призму статті 36 КК та за частиною 4 статті 296 КК. Проєкт Кримінального кодексу є значно прогресивнішим у вирішенні цього питання, оскільки містить сформоване поняття «зброя». Проте Україна залишається без єдиного нормативно-правового акту у формі закону який би регулював суспільні відносини, пов'язані з обігом та використанням зброї. Тому, формулювання поняття «зброя», його наукове обґрунтування слугуватиме основою для прийняття відповідного закону та врегулювання питань кваліфікації кримінальних правопорушень.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 26.07.2022 р.).
2. Камша О. Закон про зброю в Україні. *Юридична газета online* від 18 липня 2019 року. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zakon-pro-zbroyu-v-ukrayini.html (дата звернення: 26.07.2022 р.).
3. Текст проєкту Кримінального кодексу України станом на 01 жовтня 2022 року URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення: 14.10.2022 р.).
4. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва

для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, згідно Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#A145Text (дата звернення: 26.07.2022 р.).
5. Ореховський М. Зброя, кара і закон. *Юридичний вісник України.* 2018. URL: https://yvu.com.ua/zbroya-kara-i-zakon/ (дата звернення: С. 221–228.
26.07.2022 р.).
6. Бахчев К.В. Особливості діяльності підрозділів дозвільної системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 28–33.
7. Гритенко О.А., Марченко О.А. Значення кримінально-правової класифікації видів звільнення від кримінальної відповідальності для кримінального процесуального порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1.

Shcherbyna N. O., Shablystyi V. V. The conception of "weapons" in the Criminal code of Ukraine and the draft criminal code

The article analyzes the Criminal Code of Ukraine and the draft Criminal Code of Ukraine regarding the formulation and application of the definition of "weapon". There is described types of weapons contained in both investigated objects. During the elaboration of the article, it was found that the definition of this conception in the national legislation has not been formed yet, but the draft code is more progressive on this question. The study of the draft of the Criminal Code of Ukraine on the subject of the using of the term "weapon" highlighted the dynamics of its use and the lack of precise wording. It is noted that in the draft of the Criminal Code of Ukraine, the issue of legislative resolution of the problem of interpretation of such a conception as "weapon" is resolved in Article 1.3.1. Expressed opinion that the concept of "weapon" in the Criminal Code of Ukraine is closely related and borders on such conceptions as "things and tools used to protect against an attack by an armed person or an attack by a group of persons, as well as to repel an illegal and violent invasion of housing or other premises" and "other objects specially adapted or prepared in advance for inflicting bodily harm". The study of draft laws revealed that the dynamics of the emergence of such a definition has intensified. However, at this moment, when there is the armed conflict which comes from the russian federation side, the definition of which in its name has a related root to the concept of "weapons", the Ukrainian legal society remains alone with the difficulties of interpreting such a conception. The resolution of such a problem is ripe for the highest level, as criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses) and criminal offenses against peace, security of mankind and international legal order are unfortunately only gaining momentum. It is a pity if acquittal verdicts will be passed only on the grounds that the concept of "weapon", which is the subject of the commission of a large part of the specified crimes, will never be identified in the law. Therefore, the purpose of the article is to analyze the use of the concept of "weapon" in the current Criminal Code and in the draft Criminal Code of Ukraine. It is offered to use the definition contained in the Instructions on the use of weapons, military equipment, weapons, ships (boats), planes and helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine, special means and measures of physical influence during the protection of the state border and exclusive (sea) before the adoption of the relevant law of the economic zone of Ukraine, approved by the order of the Administration of the State Border Service of Ukraine dated 10.21.2003 No. 200.

Key words: *weapon, national legislation, the Criminal Code of Ukraine, issue, draft, definition.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.8

К. Е. Булдакова
аспірант кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовувались у законах поетапно залежно від розуміння суспільством емоційно-розумової діяльності дитини, обсягу прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, необхідності запровадження додаткових гарантій їх захисту, усвідомлення доцільності встановлення меж у застосуванні закону до неповнолітніх і дорослих тощо, проте, в умовах перманентного внесення змін чинного КПК України. В статті проаналізовано особливості ґенези судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх на сучасному етапі розвитку кримінального процесу в Україні. Доведено, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесу в Україні одним із шляхів підвищення ефективності кримінального процесуального законодавства є імплементація міжнародних стандартів судочинства у правову систему України, в тому числі шляхом запровадження диференційних форм кримінального провадження, зокрема, впровадження системи ювенальної юстиції в Україні. Доведено, що сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства, що регламентує здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх слід обраховувати з моменту прийняття чинного КПК України в 2012 році. Орієнтиром національного законодавства щодо правової регламентації альтернативних судовим способам вирішення кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітнього є міжнародні нормативні та рекомендаційні акти, оскільки наразі суті щодо неповнолітнього потенційного правопорушника здійснюється повноцінна кримінальна процедура, що передбачена чинним КПК України. Обгрунтовано, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства України особливого значення набуває питання вдосконалення кримінального провадження шодо неповнолітніх, під час якого повинен бути забезпечений максимальний захист прав та законних інтересів цих осіб, які потрапили до сфери дій кримінального процесу. Особливості впровадження міжнародних стандартів щодо здійснення кримінального провадження у справах щодо неповнолітніх у кримінальний процес України після прийняття діючого КПК України як складова для підвищення ефективності судового контролю становлять основний предмет розгляду цієї статті.

Ключові слова: *кримінальне провадження, неповнолітній, судовий контроль, ювенальна юстиція.*

Вступ. Окремі аспекти історичного розвитку судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх вивчали такі вчені як А.П. Гагаловська, А.В. Захарко, О.О. Кочура, О.М. Крукевич, Г.В. Куканова, Л.М. Лобойко, Л.М. Палюх, В.В. Романюк, Ю.П. Тимошенко, О.О. Юхно, О.Г.Бабенко та інші. Питання здійснення кримінального про-

© Булдакова К. Е., 2022

вадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовувались у законах поетапно залежно від розуміння суспільством емоційно-розумової діяльності дитини, обсягу прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, необхідності запровадження додаткових гарантій їх захисту, усвідомлення доцільності встановлення меж у застосуванні закону до неповнолітніх і дорослих тощо, проте, в умовах перманентного внесення змін чинного КПК України.

Однак, на сучасному етапі розвитку кримінального процесу в Україні це питання уявляється таким, що потребує його більш детального дослідження в зв'язку з суттєвою трансформацією призначення кримінального процесу як засобу вирішення кримінально-правового конфлікту та в зв'язку з тим, що одним із шляхів підвищення ефективності кримінального процесуального законодавства є імплементація міжнародних стандартів судочинства у правову систему України, в тому числі шляхом запровадження диференційних форм кримінального провадження, зокрема, впровадження системи ювенальної юстиції в Україні.

Постановка завдання. Практично обґрунтована необхідність розглянути особливості процесуальної реалізації положень міжнародних нормативних та рекомендаційних актів, дослідження позиції науковців щодо здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх з моменту прийняття чинного КПК України є надзвичайно актуальним вектором розфитку сучасної науки кримінального процесу. Саме тому дослідження особливостей здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх з 2012 року по тепенішній час нами сформульовано як *мета даної статті*.

Результати дослідження. З прийняттям у 2012 році КПК України, істотно змінилися і завдання кримінального процесу, зокрема законодавець докорінно змінив основні засади кримінального провадження, значно розширивши їх перелік (ст.7 КПК України) та окремо передбачив право неповнолітніх осіб під час кримінального провадження користуватись додатковими гарантіями (ч.2 ст. 10 КПК України) [1].

Слід констатувати, що державою зроблено величезний крок на шляху подолання проблем кримінального процесуального права, адже радикально були змінено підходи до здійснення кримінального провадження щодо осіб, які не досягли вісімнадцяти років, які з огляду на свою вікову незахищеність, потребують додаткових процесуальних гарантій, незалежно від їх процесуального становища у середовищі.

Отже, сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства, що регламентує здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх слід обраховувати з моменту прийняття чинного КПК України в 2012 році.

Окремі питання, які були пов'язані з особливостями статусу неповнолітнього підозрюваного, досліджувала у своїй роботі О.Г.Бабенко [2].

Раніше, В.В. Романюком виконане дисертаційне дослідження «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» (2015 р.). Новизна даного дослідження полягає у тому, що автор запропонував розглядати кримінальне провадження щодо неповнолітніх як відповідний процесуальний інститут, якій охоплював би основні положення цього провадження, власний суб'єктивний склад. Відповідно доводиться доцільність виокремлення та подальшого поглибленого дослідження кримінально-процесуального механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх як учасників кримінального провадження, окремої процедури їх реалізації. Пропонується уточнення змісту процесуальних прав неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) в частині наділення правом на звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом. Запропоновано нову редакцію статті з назвою «Основні положення кримінального провадження щодо неповнолітніх» [3].

Наукові здобутки цих та інших вчених свідчать про те, що, матеріально-правова концепція обвинувачення щодо неповнолітньої особи має реалізовуватися за більш високими стандартами процесуальної діяльності, а також про необхідність забезпечення ефективного захисту прав і свобод неповнолітніх, які залучалися до кримінальної процесуальної сфери.

На гуманізацію вітчизняного кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх вплинули не лише наукові доробки вчених процесуалістів, а й міжнародні нормативно-правові акти – Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) [4], Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила») [5]; Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Ріядські керівні принципи) [6], Рекомендація № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам

«Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987 р.) [7]; Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990 р.) [8], Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» (2003 р.) [9], детальний аналіз яких дає змогу констатувати, що неповнолітні у кримінальному процесі мають специфічне становище, а тому перші практичні кроки на шляху формування елементів нового кримінального судочинства, а саме кримінальної юстиції щодо неповнолітніх були впроваджені саме з прийняттям чинного КПК України.

На державному рівні наведені аспекти частково окреслені у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, якою серед основних проблем виокремлено таку як низький рівень розвитку альтернативних судовим провадженням механізмів [10].

В цілому сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства характеризується орієнтацією на міжнародні принципи та засади забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), що насамперед, виявляється у пропозиціях щодо унормування окремого альтернативного провадження, дружнього до дитини [2, с. 48].

Вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції є передбачена ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спеціалізація суддів зі здійсненням кримінального провадження щодо неповнолітніх [11].

Однак, слід погодитись з тими науковцями, які обстоюють позицію, що фактичне втілення положень Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, а також чинних вимог КПК України щодо спеціалізації осіб, які здійснюють кримінальне провадження або працюють із неповнолітніми, вимагає низки заходів адміністративно-правового забезпечення, оскільки досудове розслідування та розгляд кримінального провадження судом щодо неповнолітніх, крім дотримання процесуальної форми включають необхідність подолання труднощів у налагодженні довіри, інтерв'юванні цієї вікової категорії учасників кримінальних процесуальних відносин, захисту дитину від подальшої шкоди або криміналізації (рецидиву), вимагають від персоналу суду, прокуратури, органів досудового розслідування, поліції, адвокатів спеціальних навичок комунікативного і психологічного підходу до неповнолітніх, а кваліфікація таких фахівців передбачає більш широкий спектр знань, ніж в інших їхніх колег [12].

Перераховані вище міжнародні нормативні та рекомендаційні акти орієнтують національне законодавство на правову регламентацію альтернативних судовим способам вирішення кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітнього. Однак, аналіз норм КПК Україні дає підстави вважати, що щодо неповнолітнього потенційного правопорушника здійснюється повноцінна кримінальна процедура (за винятком незначних додаткових гарантій прав і свобод, які на практиці формально реалізуються).

В свою чергу, теоретичні знання щодо застосування норм КПК та міжнародних правових актів щодо здійснення ювенального судочинства слід розглянути в аспекті практичної діяльності на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесу, оскільки незважаючи на той факт, що сучасна правова модель кримінального провадження, регламентована в КПК України, у справах щодо неповнолітніх в цілому відповідає міжнародним стандартам та принципам правосуддя, однак окремої уваги заслуговує питання здійснення судового контролю у таких справах.

В зв'язку з викладеним, слід погодитись з позицією щодо необхідності посилення впливу міжнародних правових актів, які стосуються участі неповнолітньої особи при відправленні відносно неї правосуддя (Конвенція про права дитини, Пекінські правила та інші) [13, с.185] та необхідності запровадження в кримінальний процес України більш суворих вимог щодо здійснення судового контролю щодо неповнолітніх.

Судовий контроль передбачає перевірку законності та обґрунтованості дій і рішень сторони обвинувачення, яка наділена державно-владними повноваженнями (прокурора, органу досудового розслідування, керівника органу досудового розслідування, оперативних підрозділів), а тому роль судді, здійснення ним судового контролю у сфері захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення у такій специфічній категорії справ, як справи щодо неповнолітніх, оскільки здійснення правосуддя щодо неповнолітніх порушує одну із найважливіших

проблем суспільства – проблему захисту прав та інтересів дітей шляхом створення особливого (спеціального) порядку судочинства.

Висновки. Положення міжнародних нормативних та рекомендаційних актів та наукові погляди вчених щодо здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх має вирішальний вплив на його розвиток на сучасному етапі розвитку кримінального процесу в Україні.

Проте, аналіз правозастосовчої практики здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх свідчить про відсутність ефективного та повноцінного судового контролю, що може бути однією з причин недодержання вимог закону про забезпечення підвищеної правової захищеності неповнолітніх.

Викладене, в свою чергу, вимагає, подальшої інтеграції та посилення впливу міжнародних нормативно-правових актів, якими регламентовано здійснення правосуддя з урахуванням особливостей притаманних судовому провадженню за участю осіб, які не досягли 18 років, що є одним з актуальних питань кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб в Україні.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства України особливого значення набуває питання вдосконалення кримінального провадження шодо неповнолітніх, під час якого повинен бути забезпечений максимальний захист прав та законних інтересів цих осіб, які потрапили до сфери дій кримінального процесу.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Бабенко О.Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. … доктор філософії у галузі права: 081 / Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Маріуполь, 2020. 261 с.
3. Романюк В.В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2015. 254 с., С. 6-14.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.
6. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Ріядські керівні принципи). прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text.
7. Рекомендація № R(87)20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17.09.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text.
8. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов’язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text.
9. Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» від 24.09.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text.
10. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. №1027-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
12. Веселов М.Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 81–92. DOI: 10.33766/2524-0323.88.81-92.
13. Голубов А.Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харків, 2005. 215 с.

Buldakova K. E. Peculiarities of the genesis of judicial control in criminal proceedings in cases of minors at the present stage of development of the criminal process in Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the issue of conducting criminal proceedings against minors in Ukraine was regulated in laws in stages, depending on society's understanding of the emotional and mental activity of a child, the scope of the rights and legitimate interests of a minor suspect, the need to introduce additional guarantees for their protection, awareness

of the feasibility of setting limits in the application of the law to minors and adults, etc., however, in the conditions of permanent amendments to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine. The article analyzes the peculiarities of the genesis of judicial control in criminal proceedings in cases of minors at the present stage of development of the criminal process in Ukraine. It is proved that at the present stage of criminal proceedings in Ukraine one of the ways to increase the effectiveness of criminal procedure legislation is the implementation of international judicial standards in the legal system of Ukraine, including through the introduction of differential forms of criminal proceedings, including juvenile justice in Ukraine. It is proved that the current stage of development of criminal procedural legislation governing the exercise of judicial control in criminal proceedings in cases of minors should be taken into account from the adoption of the current CPC of Ukraine in 2012. The normative national legislation on legal regulation of alternative judicial methods of resolving criminal disputes involving a juvenile is international regulations and recommendations, as currently a full criminal procedure under the current CPC of Ukraine is carried out on a potential juvenile offender. It is substantiated that at the present stage of development of criminal procedural legislation of Ukraine the issue of improving criminal proceedings against juveniles is of special importance, during which maximum protection of the rights and legitimate interests of these persons who fall within the scope of criminal proceedings should be ensured. Features of the introduction of international standards for criminal proceedings in cases of minors in the criminal process of Ukraine after the adoption of the current CPC of Ukraine as a component to improve the effectiveness of judicial control are the main subject of this article.

Key words**:** *criminal proceedings, juvenile, judicial control, juvenile justice.*

УДК 343.341+343.237
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.9

П. С. Єпринцев
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Донецького державного університету внутрішніх справ,
директор Криворізького навчально-наукового інституту
ORCID: 0000-0002-9790-9565

КРИМІНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ОЗБРОЄНИХ ФОРМ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті проведений кримінологічний аналіз організованої злочинності в Україні, й з'ясовано, що відбулося не тільки зростання кількісних показників роботи щодо виявлення організованих груп та злочинних організацій, а й певне покращення її якісних параметрів, що проявилося в активізації зусиль по встановленню найбільш небезпечних їх видів. З урахуванням розглянутих ознак, автором під озброєними формами організованої злочинності запропоновано розуміти сукупність умисних злочинів, що вчиняються учасниками озброєних, ієрархічних, керованих, конспіративних і планомірно діючих злочинних формувань (груп, банд), які посягають на суспільну безпеку, життя і здоров'я громадян, власність, шляхом застосування психічного або фізичного насилля з метою одержання вигоди від злочинної діяльності на певній території чи в певній сфері, яка взята під контроль.

Констатовано, що найбільш суттєвими критеріями, які дозволяють зв'язати в одне ціле всю різноманітність проявів озброєних форм організованої злочинності й відмежувати їх від інших кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими угрупованнями, є: мотивація на вчинення протиправних дій; озброєність угруповання, тобто, наявність і використання в злочинних намірах зброї (в більшості випадків вогнепальної), вибухових речовин і вибухових пристроїв. Злочинна діяльність носить постійний характер, пов'язана зі вчиненням, як правило, тяжких та особливо тяжких злочинів корисливо-насильницького спрямування, практикуються на вчиненні одного, максимум двох видів злочинів шляхом відкритого нападу, із застосуванням зброї, нерідко з нанесенням потерпілому пошкоджень, вчиненням убивств. До її небезпечних форм варто віднести: бандитизм; вбивство; розбій; зґвалтування; викрадення людей та інші злочинні дії.

Ключові слова: *організована злочинність, зброя, озброєність, кримінальна відповідальність, організована група, боротьба, запобігання.*

Позитивні зміни й тенденції в економіці України за роки незалежності поки що не здатні суттєво вплинути на складну політичну, соціальну та криміногенну ситуацію в державі. Це викликає занепокоєння, визначається негативними показниками стану, динаміки та географії організованої злочинності, яка нині постала одним із дестабілізуючих факторів у політичній, соціальній, економічній, правовій тощо сферах, створюючи реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Окреслені обставини вимагають від усіх державних органів, насамперед правоохоронних, більш активних та інтенсивних цілеспрямованих і скоординованих заходів у протидії організованій злочинності із використанням (застосуванням) найбільш ефективних і таких, що ґрунтуються на науково обґрунтованих положеннях, прийомів (методів) і засобів діяльності. У вирішенні зазначених питань важливу роль повинні виконувати кримінологічні засоби, які покликані протидіяти організованій злочинності на стадії її зародження, створення злочинних організацій.

Вчинення кримінальних правопорушень (злочинів) – динамічне соціальне явище, яке швидко змінюється у відповідності із змінами, які відбуваються у суспільстві. Для успішної протидії та запобігання їм необхідно постійно, у режимі моніторингу, аналізувати поточні криміногенну та кримінальну ситуації в країні, своєчасно виявляти нові тенденції та розробляти адекватні заходи реагування на них. Водночас, військова агресія росії проти України є одним із суттєвих факторів, що обумовив значне розповсюдження зброї та вибухівки в країні, що призводить до численних випадків їх незаконного

© Єпринцев П. С., 2022

накопичення, зберігання, використання під час вчинення злочинів, особистих конфліктів тощо, а також необережного поводження зі зброєю або вибухівкою, яке тягне спричинення шкоди життю та здоров'ю людей. В країні достатньо поширеними є тяжкі корисливо-насильницькі посягання, бандитські напади, які викликають значний резонанс у суспільстві та посилюють у громадян страх перед злочинністю, відчуття беззахисності перед злочинами.

Так, у 2014–2015 рр. кількість виявлених правоохоронцями України організованих груп та злочинних організацій скоротилася з 185 до 135 (–27,0%), а в наступні роки зросла до 377, тобто у 2,8 раза порівняно з показником 2015 р. Особливо інтенсивне збільшення цього показника спостерігалося у 2019 р. (+54,5%), 2020 р. (+37,1%) та 2021 р. (+28,7%).

Серед всіх виявлених злочинних угруповань абсолютну більшість (у середньому 96,6%) складали організовані групи, а на злочинні організації припадало лише 3,4% таких угруповань. З 2015 по 2022 рр. було виявлено 97 злочинних організацій, у тому числі 2015–2016 рр. – від 1 до 4, у 2017 р. – 5, у 2018 р. – 12 і у 2019 р. – 16, у 2020 р. – 21, у 2021 р. –28. Спостерігається тенденція підвищення зусиль правоохоронців щодо протидії найбільш розгалуженим та небезпечним злочинним угрупованням. Аналогічна динаміка була характерною й для чисельності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі таких груп. Спочатку їх число зменшилося з 800 у 2013 р. до 570 у 2015 р. (–28,7%), а починаючи з 2016 р. постійно збільшувалося і у 2021 р. становило 1609 (зростання у 2,8 раза до рівня 2015 р.). Пікове підвищення цього показника також відбулося у 2017–2018 рр. (+58,7% та +50,6% відповідно). У 2019 р. чисельність таких осіб залишилася на рівні 2018 р. (–0,1%), а в останньому році зросла на 12,7%. Слід відмітити, що відбулося не тільки зростання кількісних показників роботи щодо виявлення організованих груп та злочинних організацій, а й певне покращення її якісних параметрів, що проявилося в активізації зусиль по встановленню найбільш небезпечних їх видів [1; 2].

В юридичній літературі на тему, що досліджується, як вітчизняні, так і зарубіжні кримінологи досить широко вживають поняття «організована злочинність» [3–5].

Однак, переважна більшість з них зазначають, що єдиного визначення організованої злочинності ще не розроблено. І незважаючи на те, що експертами ООН і запропоновано розуміти під організованою злочинністю відносно велику групу стійких і керованих злочинних утворень, що займаються злочинною діяльністю в корисних інтересах і утворюючих систему захисту від соціального контролю з використанням таких протизаконних дій, як насильство, залякування, корупція та крадіжки у великих розмірах [6], воно не є цілком прийнятним для усіх країн.

Крім того, немає єдиної думки у спеціалістів і щодо термінів виникнення організованої злочинності у колишньому СРСР. Одні автори відносять утворення організованих форм злочинності у нас до середини 80-х років [7]. Інші ж – ще до часу становлення радянської влади [8].

Однак, аналіз наявної літератури проблематики статті засвідчив, що, дійсно, корені і витоки організованої злочинності, а особливо озброєних форм, слід шукати в нашій історії, починаючи з перших років становлення та існування Радянської республіки. Революція 1917 року перевернула життя суспільства. Тяжкі соціальні умови, насильство, бездіяльність законів, голод, жебрацтво і розруха, що усугублялось небаченою в історії безпритульністю (більш 8 млн. чоловік) створювали для розвитку злочинності ідеальні умови.

Вперше термін «організована група» (синонім – «зграя») в радянському кримінальному законодавстві вжито в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна», яким встановлювалася підвищена кримінальна відповідальність за розкрадання державного чи громадського майна, вчинене організованою групою (зграєю). Перед науковцями та практичними працівниками постало питання, що розуміти під організованою групою. В окремих працях обстоювалася ідея про суттєву відмінність цього угруповання від групи осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення за попередньою змовою.

При визначенні поняття «організована злочинність» необхідно правильно зазначити складність її внутрішньої структури, прагнення до монополізації визначених сфер діяльності й одержання величезних прибутків. Організована злочинність - не альтернатива державі, а паралельно існуюча система, яка прагне не до протиставлення себе державі, а до налагодження з нею широко розгалужених зв'язків. Організовану злочинність необхідно розглядати як «процес взаємодії» між політичними,

економічними і соціальними інститутами суспільства [9].

Вітчизняна практика боротьби з організованою злочинністю визнає необхідним легітимне визначення поняття, критеріїв та класифікації цього явища, введення кримінальної відповідальності за організацію злочинної групи чи злочинного угруповання [10].

Крім того, виділення цього чинника у самостійну кримінально-правову категорію зумовлює необхідність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю, не пов'язане з підготовкою та вчиненням конкретних кримінальних правопорушень [11].

Перша така спроба дати визначення організованій злочинності була зроблена в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Відповідно до ст. 1 організована злочинність – це сукупність злочинів, що у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [12]. Проте це поняття має досить загальний характер та не відображає всього різноманіття організованої злочинної діяльності.

Організована злочинність - це складна, органічно цілісна система стійких організованих злочинних угруповань з їх великомасштабною злочинною діяльністю та утворенням для такої діяльності найбільш сприятливих умов, зокрема для розвитку системи легалізації та збільшення отримання злочинних прибутків, яка використовує як власні, спеціально створені структури з керівними й іншими функціями по обслуговуванню цих угруповань, забезпеченню їх діяльності та зовнішньої взаємодії, так і державні інститути і структури громадянського суспільства.

Не можна визнати бездоганною і законодавчу регламентацію питань щодо форм співучасті, в тому числі і такої їх форми, як злочинна організація. А. П. Закалюк звертає увагу на відсутність у вітчизняному законодавстві визначення змістовних ознак організованої злочинної діяльності. Замість цього, зазначає він, визначені організаційні ознаки організованих угруповань, злочини яких зараховуються до організованої злочинності. На його думку, визначені у законодавстві організаційні ознаки угруповань певною мірою належать і звичайним, так би мовити «неорганізованим» групам та сформульовані у терміни, що мають оціночний характер [13, с. 33]. У свою чергу, С. Єфремов зазначає, що у КК України закріплюються ряд видів організованих злочинних угруповань, однак зі змісту норм, у яких вони відображені, неясно, як вони співвідносяться між собою. На його думку, ці та інші вади зумовлені недостатнім вивченням феномена організованої злочинної діяльності у науці кримінального права, зокрема необхідно дослідити поняття організованої злочинної діяльності, її форм, форм участі у ній, підстав та меж відповідальності її учасників тощо [14, с. 99].

На думку Т. В. Гошовської та І. К. Туркевич, активність органів, які повинні виявляти злочини, вчинені в найнебезпечнішій формі співучасті – в складі злочинних організацій недостатня. Складнощі в розумінні нормативно визначених понять організованих злочинних угруповань потребують подальшої теоретичної розробки, уточнення законодавства [15, с. 15]. Далі, В. В. Українець вбачає, що чинне законодавство не є належною правовою базою, яка б дозволяла продовжувати боротьбу з організованою злочинністю належним чином. На його думку, при неконкретних і нечітких формулюваннях окремих норм кримінального закону захисники завжди зможуть знайти аргументи на користь того, що злочин вчинений не організованою групою, а групою осіб за попередньою змовою [16, с. 13- 14].

Поняття злочинної організації в кримінальному законодавстві неповне і недостатньо чітке. Дослідження показало, що стійкість. треба розуміти як створення такої організації для тривалої злочинної діяльності – вчинення її учасниками низки тяжких або особливо тяжких злочинів або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп протягом тривалого часу.

Відсутність, на думку дисертанта, послідовної наукової розробки цих понять, як в кримінології, так і в суміжних галузях юридичної науки, веде до різного розуміння цього соціального явища, викликає довготривалі і, часом, безплідні суперечки, де кожен правий по-своєму, в залежності від того, який зміст він вкладає в це поняття.

Пропозиції ж прийняти кримінальні закони про відповідальність за неї основані на змішуванні кримінального права і кримінології. Кримінальне право може лише зафіксувати поняття кримінального правопорушення, вчиненого організованою групою, як складної форми співучасті і кваліфікуючої ознаки у конкретних

складах. Кримінологічні ж ознаки організованої злочинності повинні описуватись в програмах по боротьбі з цією злочинністю. Це сфера регламентації норм кримінолого-запобіжного призначення.

Тому необґрунтовано вимагати від кримінального законодавства нормативного закріплення поняття і складу «організована злочинність».

І, *першою* ознакою є наявність об'єкту посягання. В даному випадку – це основи суспільної безпеки і державного управління в сфері відносин, що охороняються законодавством і які гарантують життя та здоров'я громадян, недоторканність власності (державної, колективної, індивідуальної).

Другою ознакою є наявність прямого умислу в організованій злочинній діяльності. Його зміст визначається усвідомленням особи, що з метою здійснення нападу або іншої протиправної діяльності створює незаконне озброєне формування (угруповання), приймає участь в ньому чи в нападах, які вчиняються цим формуванням, і бажає поступати саме таким чином.

Третьою ознакою є спосіб посягання. Способами посягання є фізичне насилля чи загроза застосування насильства. Серед вітчизняних і зарубіжних юристів загально прийнято поділяти насильство на два види: фізичне і психічне насилля, тобто загроза застосування фізичного насильства. Виходячи з цього, деякі автори порівнюють ці поняття з філософськими категоріями «можливість» (передумови, фактори для появи, реалізації якого-небудь явища) і «дійсність» (реалізована можливість, передумови, фактори) [17].

Якщо психічне насилля допускає можливість впливу на організм людини в майбутньому, то фізичне – це вже фактичний вплив [18].

Виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновок про те, що фізичне і психічне насильство необхідно розглядати, як два однорідних явища, а саме, насильство – як їх сукупність. Тому, незважаючи на те, що абсолютна більшість злочинів вчиняється незаконними озброєними формуваннями способом фізичного насилля, виключення психічного насильства з кримінологічного аналізу механізму насильницьких дій не оправдано звузило б коло цих питань.

Крім того, способи вчинення певних видів злочинів (бандитизм, вбивства на замовлення з застосуванням зброї та різного виду вибухових пристроїв) учасниками озброєних організованих структур характеризуються високим рівнем підготовки і професіоналізму.

Четвертою ознакою є наявність корисливого мотиву злочинної діяльності. Корисливе кримінальне правопорушення – це протиправне діяння, мотиви якого виражають прагнення винного отримати майновий зиск за рахунок суспільства, інших людей [19]. Майнова вигода може проявлятись, зокрема, як: а) заволодіння майном потерпілого чи інших осіб (грошима, коштовностями, цінними паперами тощо); б) одержання вигоди майнового характеру (надбати майнові права, створити чи зберегти можливість фактичного користування або володіння майном, в тому числі, незаконного, досягти здійснення на свою користь дій майнового характеру тощо); в) звільнитися від матеріальних витрат (не повертати борг, звільнитися від виконання обов'язків по утриманню потерпілого чи будь яких інших обов'язків майнового характеру тощо); г) коли потерпілий виконує волю іншої особи за одержану або обіцяну грошову чи майнову винагороду або з іншої матеріальної зацікавленості позбавляє людину життя [20].

П'ятою ознакою є наявність озброєної організованої форми (групи, банди) здійснення злочинних дій, якій притаманні:

а) стійкість – тобто наявність тісного зв'язку між особами, що постійно входять до її складу. Цей зв'язок знаходить свій прояв в зорганізованості (єдності намірів, сумісності дій) злочинної діяльності;

б) системність реалізується в таких характеристиках озброєних форм злочинності корисливо-насильницького спрямування, як прямий чи опосередкований зв'язок їх структур в масштабі регіону, держави, виду кримінальної діяльності (взаємодія, ієрархічний зв'язок, узгоджений розподіл сфер діяльності, зв'язок конкуренції та протистояння тощо);

в) масштабність – одна з ознак, що вирізняє її від злочинних дій групового характеру, замкнених на певній території чи підприємстві, і не мають виходу на масштаб діяльності в рамках регіону, міжрегіональних зв'язків, в рамках держави в цілому і, навіть, на міждержавному рівні;

г) ціль (цілеспрямованість) – не що інше, як одержання майнової вигоди злочинним шляхом в достатньо стислі терміни. Це в свою чергу визначає і направленість озброєних форм організованої злочинної діяльності, як її мінливість, так і миттєву реакцію на зміни в економічній, соціальній і політичній кон'юнктурі;

д) конспіративність – забезпечення безпеки учасників озброєних організованих злочинних угруповань від притягнення до відповідальності. Поряд з особливою увагою до конспірації, поширення отримало виділення в таких структурах учасників з контррозвідувальними функціями, розробка сценаріїв поведінки рядових учасників, які беруть на себе відповідальність за зберігання і носіння зброї, її застосування тощо;

е) озброєність – передбачає наявність хоча б у одного з учасників незаконного формування любої вогнепальної чи холодної зброї, при умові, що всі інші члени злочинного угруповання знають про неї і розуміють, що вона може бути застосована під час нападу [21]. При цьому слід мати на увазі, що незаконне озброєне угруповання може бути озброєне і гладкоствольною мисливською зброєю або спортивною зброєю, як заводського так і кустарного виробництва, різноманітними вибуховими пристроями і обладнанням.

Це одна із суттєвих ознак озброєної організованої злочинності, яка відрізняє її від інших форм організованої злочинності (корисливої, насильницької), виходячи з підвищеної суспільної небезпечності першої, як для його громадян зокрема, так і для суспільства в цілому.

З урахуванням розглянутих ознак, під озброєними формами організованої злочинності необхідно розуміти сукупність умисних злочинів, що вчиняються учасниками озброєних, ієрархічних, керованих, конспіративних і планомірно діючих злочинних формувань (груп, банд), які посягають на суспільну безпеку, життя і здоров'я громадян, власність, шляхом застосування психічного або фізичного насилля з метою одержання вигоди від злочинної діяльності на певній території чи в певній сфері, яка взята під контроль.

Таким чином, найбільш суттєвими критеріями, які дозволяють зв'язати в одне ціле всю різноманітність проявів озброєних форм організованої злочинності і відмежувати їх від інших злочинів, що здійснюються організованими угрупованнями, є: мотивація на вчинення протиправних дій; озброєність угруповання, тобто, наявність і використання в злочинних намірах зброї (в більшості випадків вогнепальної), вибухових речовин і вибухових пристроїв. До її небезпечних форм варто віднести: бандитизм; вбивство; розбій; зґвалтування; викрадення людей та інші злочинні дії.

Злочинна діяльність носить постійний характер, пов'язана зі вчиненням, як правило, тяжких та особливо тяжких злочинів корисливо-насильницького спрямування, практикуються на вчиненні одного, максимум двох видів злочинів шляхом відкритого нападу, із застосуванням зброї, нерідко з нанесенням потерпілому пошкоджень, вчиненням убивств. Найчастіше це напади на банки, інкасаторів, магазини, бари, кафе.

Викладені вище ознаки, визначення і класифікація озброєних форм організованої злочинності не претендують на повноту осягнення і безперечність, а є лише спробою упорядкування існуючих в кримінологічній науці точок зору щодо даної проблеми, які безперечно потребують свого подальшого вивчення та дослідження.

Список використаної літератури:

1. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html
3. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 378 с.
4. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 220 с.
5. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
6. Романюк Б. В. Кримінально-правові проблеми протидії організованій злочинності. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності :* мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 255–259.
7. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України : монографія. Київ : ДП «Друкарня МВС України», 2007. 224 с.
8. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : моногр. Харків : Регіон-інформ, 2004. 212 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та допов. Київ, А.С.К., 2005. 848 с.
10. Вознюк А. А., Дудоров О. О., Чернявський С. С. Кримінальна відповідальність за злочини,

вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України) : наук.-практ. коментар. Київ : Норма права, 2021. 130 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text
13. Закалюк А. П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с..
14. Єфремов С. Криміналізація організованої злочинної діяльності у чинному Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2003. № 7. С. 95–99.
15. Гошовська Т. В., Туркевич І. К. Проблеми застосування Кримінального кодексу України в протидії організованій злочинності. *Адвокат*. 2004. № 2. С. 14–17.
16. Українець В. В. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 221 с.
17. Гумін О. М., Якимова С. В. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.
18. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія. Харків : Диса Плюс, 2013. 650 с.
19. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с..
20. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-0
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.

Yepryntsev P. S. Criminological approaches to the concept and essence of armed forms of organized crime

The article carries out a criminological analysis of organized crime in Ukraine, and it is established that there was not only an increase in the quantitative indicators of the work on identifying organized groups and criminal organizations, but also a certain improvement in its qualitative parameters, which was manifested in the activation of efforts to establish the most dangerous types of them. Taking into account the considered features, the author suggested that armed forms of organized crime should be understood as a set of intentional crimes committed by members of armed, hierarchical, controlled, conspiratorial and planned criminal formations (groups, gangs) that encroach on public safety, life and health of citizens , property, through the use of mental or physical violence in order to obtain benefits from criminal activity in a certain territory or in a certain sphere that is taken under control.

It has been established that the most significant criteria that allow you to link the entire variety of manifestations of armed forms of organized crime into one and distinguish them from other crimes committed by organized groups are: motivation to commit illegal acts; the group's armament, i.e., the presence and use of weapons (in most cases firearms), explosives and explosive devices for criminal purposes. Criminal activity is of a permanent nature, associated with the commission of, as a rule, serious and especially serious crimes of self-interested and violent direction, practiced in the commission of one, maximum two types of crimes by open attack, with the use of weapons, often with causing damage to the victim, committing murders . Its dangerous forms include: banditry; murder; brigandage; rape; kidnapping and other criminal acts

Key words**:** *organized crime, weapons, armed forces, criminal liability, organized group, struggle, prevention.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.10

О. В. Сердюк
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ЕФЕКТ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИСНОВКИ НА ОСНОВІ МОНІТОРИНГІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В статті розглядаються питання взаємодії цифровізації публічних послуг та ефективності заходів протидії корупції. Проведений аналіз матеріалів моніторингових досліджень міжнародних організацій та двох типових прикладів (Данія та Казахстан як case studies) дозволяє зробити висновок про існування двох моделей взаємозв'язку цифровізації та протидії корупції у сфері публічних послуг. Перша модель є характерною для розвинутих держав із зрілими демократичними інститутами і традиціями доброчесності публічної сфери, де фактично відсутня об'єктивна потреба свідомого поєднання цифровізації із завданнями запобігання та протидії корупції. Антикорупційний ефект цифровізації в державах такого типу досягається на основі послідовності в реалізації загальних принципів належного урядування (good governance). Це приклади специфічної моделі цифровізації державних послуг, яка відбувається у публічному секторі майже позбавленому інституційних корупційних ризиків і при наявності стійкого несприйняття населенням, бізнесом і державними службовцями корупційних моделей поведінки. Друга модель характерна для держав, що не мають усталених демократичних традицій та стандартів доброчесності. За таких умов цифровізація сприяє зменшенню передумов корупції лише у комплексі заходів антикорупційної політики і вдосконалення функціонування демократичних інститутів. Обгрунтована можливість віднесення ситуації в Україні до моделі другого типу, що робить актуальним визнання того, що цифровізація публічних послуг об'єктивно має антикорупційний потенціал, але в умовах все ще недостатнього рівня зрілості демократичних інститутів та впливу негативних чинників та обставин воєнного стану реалізація цього антикорупційного потенціалу не є автоматичним наслідком цифровізації а передбачає врахування у процесі формування та реалізації державної антикорупційної політики.

Ключові слова: *міжнародні організації; публічні послуги; належне урядування; цифровий розвиток; цифровізація публічних послуг; корупція; антикорупційна політика.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація сфери публічного урядування, яка за своєю природою має розкрити потенціал і збагатити демократичні інститути, в Україні є масштабним стратегічним компонентом реформ публічного сектору з яскраво вираженою антикорупційною складовою, де більшість завдань є принципово новими для українського контексту. Однак міжнародний досвід дає приклади успішного вирішення таких завдань, що робить актуальним визначення можливостей використання таких кращих практик. Міжнародні організації (ЄС, ООН, ОЕСР), Світовий банк та інші) прагнуть формулювати загальні принципи цифровізації орієнтуючись на загальновизнані ознаки демократії і виходячи з того, що цифровізація має антикорупційний потенціал. Однак його реалізація не є автоматич-

© Сердюк О. В., 2022

ним наслідком цифровізації. Визнається унікальність національних ситуацій і необхідність гнучкого підходу - визначення також особливих інструментів цифровізації публічних послуг, що будуть релевантні національному контексту і забезпечать не лише власне успішність цифрових реформ публічної , але й усунення передумов корупції. В останні роки міжнародними організаціями проводяться моніторинги процесів цифрової трансформації публічного урядування: зокрема, Індекс цифрового урядування ОЕСР (*OECD Digital Government Index або DGI*), що має певну *Індекс цифового розвитку ООН , деякі інші*. Методології таких моніторингів мають концептуальну схожість, що дозволяє порівнювати їх результати (рейтинги держав) із моніторинговими дослідженнями корупції та проблем доброчесності публічного сектору.

Україна обрала шлях цифрової трансформації державного управління під впливом різних чинників: необхідність реалізації демократичного принципу ”належного урядування” (good governance), зручність для населення в отриманні адміністративних та інших послуг, оптимізація управлінських структур, підвищення ефективності управлінських рішень, тощо. Особливістю української ситуації є особливе значення цифровізації державних послуг для усунення передумов корупції. Національні опитування та політико-правові акти показують, що саме на антикорупційному потенціалі цифровізації в значній мірі концентрується суспільне сприйняття ефекту цифровізації в Україні [1, p.6; 2]. Найбільш чітко така позиція була відображена в Законі України про Антикорупційну стратегію на 2021-2025 роки, де цифровізація публічної сфери визнається одним із п’яти базових принципів протидії корупції [3]. Варто враховувати існування різних площин публічного урядування, де ці процеси відбуваються у різний спосіб і з різними наслідками. При цьому, надання публічних адміністративних послуг – ключовий елемент відносин держави з населенням і бізнесом, що визначає і якість державного управління і довіру населення до влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз взаємодії процесів цифровізації публічного урядування і антикорупційної політики є новим напрямком міждисциплінарних досліджень проблем корупції. Найбільш глибоко проблему досліджують західні вчені, спираючись на більш тривалий період використання цифрових технологій. Особливе значення мають аналітичні центри в рамках міжнародних організацій (ООН,ОЕСР, Світовий банк, ЄС,тощо), в роботах яких органічно поєднуються традиції академічних досліджень і прикладні завдання. Для вітчизняних дослідників проблематика є новою і відповідні публікації мають переважно описовий та загальнотеоретичний характер. Прогалиною є відсутність досліджень нормотворчої та аналітичної діяльності міжнародних організацій у сфері застосування цифрових технологій як антикорупційного інструменту.

Мета статті – на основі матеріалів моніторингу процесів цифрової трансформації, що проводяться міжнародними організаціями (зокрема, ООН та ОЕСР), провести аналіз особливостей та умов реалізації потенційного антикорупційного ефекту цифрових рішень у сфері надання публічних адміністративних послуг та визначити залежності таких ефектів від відмінностей суспільного контексту окремих держав і рівня розвитку демократичних інститутів.

Виклад основного матеріалу. В 2021 році 70% держав світу мають 20 і більше оцифрованих державних послуг. Сьогодні вже не викликає сумнівів *імператив цифровізації публічних послуг* як фактично безальтернативний варіант розвитку державного управління сучасних держав. [4] Однак, наявність і масштаб оцифрування сам по собі вже не є визначальним. Важливо чи досягає оцифрування тих цілей, задля яких воно проводиться та/або чи є воно економічно виправданим. У цьому відношенні чи не найбільш складним виявляється доведення домінучої і дуже привабливої гіпотези *про те, що цифровізація публічних послуг усуває корупцію чи суттєво впливає на її появу , зменшує її поширеність*. Така проблема особливо актуальна для держав, де в силу різних обставин існують підвищені ризики поширеності корупції.

В дослідженні 2017 року, проведеному Базельським інститутом урядування, було зафіксовано наступний факт: у випадку зростання на 1,0 % показників цифровізації державного управління (за методологією ООН для цілей моніторингу цифрового розвитку держав), на 1,17 % зменшується показник поширеності корупції (за методологією Трансперенсі Інтернешенал).[5,p.9] В наступні роки ця тенденція розвивається і поглиблюється під впливом успішності процесів цифровізації і більш повним використанням принципів та інструментів цифрового урядування, що витісняють початкові форми електронного урядування (формату,

в якому ключове означення мали переважно засоби електронного документообігу).

Аналітичні матеріали тематичних моніторингів ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, міжнародних неурядових організацій (зокрема, ТІ) надають можливість отримати інформацію про ситуацію у більшості держав світу у сфері цифровізації, яка може доповнюватись даними про поширеність корупції у різних форматах (сприйняття корупції, поширеність реальних практик, тощо). Водночас , такий аналіз є рамковим для визначення взаємодії потенціалу цифрових рішень і антикорупційної активності в різних державах та регіонах світу.

Загальна порівняльна оцінка національних ситуацій показує наявність *узгодженості* динаміки показників цифровізації державного управління і показників сприйняття поширеності корупції**.** Цифровізація забезпечує зменшення ймовірності корупції**.** Водночас, такий зв'язок не є простим і лінійним а опосередковується конкретним суспільним контекстом, що дає підстави для наступного припущення: в сучасному світі існує *дві базові моделі взаємозв'язку між цифровізацією і станом корупції (зокрема, це стосується також і змісту і завдань антикорупційної політики)**.***

Перша модель є характерною переважно для розвинутих держав із зрілими демократичними інститутами і традиціями доброчесності публічної сфери, де зазвичай показники поширеності корупції є досить низькими і відсутня об'єктивна потреба свідомого поєднання цифровізації із завданнями запобігання та протидії корупції. Антикорупційний ефект цифровізації в державах такого типу досягається на основі імплементації чи посилення загальних принципів належного урядування (good governance), але все ж таки за необхідності певного врахування окремих специфічних антикорупційних аспектів.

Класичним і найбільш очевидним проявом такої моделі є практика північноєвропейських та прибалтійських держав (перш за все - Естонія, Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія), де поєднується *високий рівень цифровізації та найнижчі у світі показники поширеності корупції.* Це приклад специфічної моделі цифровізації державних послуг, яка відбувається у публічному секторі майже позбавленому інституційних корупційних ризиків і при наявності стійкого несприйняття населенням, бізнесом і державними службовцями корупційних моделей поведінки.

Варто розглянути наступний приклад. Королівство Данія, невелика за чисельністю населення країна Північної Європи, впродовж останніх десятиліть займає стабільно високі місця у різноманітних світових рейтингах (рівня життя, демократії, людського розвитку, рівня погодинної оплати праці, рівності доходів, освіти, рівня ВВП на душу населення, тощо). Унікальною є і стабільність лідерства Данії в рейтингах електронного урядування (за методологією ООН) та поширеності корупції (за методологією ТІ).

Хоча найпростіші цифрові технології застосовувались в сфері державного управління Данії ще в 70-80 роках минулого століття, про "електронне урядування" можна вести мову лише з 90-х років. В 2002 році урядом була затверджена перша *Стратегія цифрового урядування,* що охоплювала період до 2006 року. В 2004 році Стратегія була переглянута з метою забезпечення більшої релевантності потребам і потенціалу держави. Зокрема, було запроваджено більш жорстку координацію залучених відомств. Всі рішення щодо цифровізації послуг базувались на результатах опитувань потенційних споживачів та інших видах інформації, що забезпечувалась державними статистичними спостереженнями. Важливим наслідком реалізації Стратегії стала певна зміна "організаційної культури" державних відомств та формування *"сервісної спільноти"* (ефективної взаємодії всіх провайдерів державних послуг), яка на сьогодні ще більш зміцніла.

Вже на початку 2000-х років за оцінками Європейської Комісії Данія визнається європейським лідером у створенні електронних послуг для населення та бізнесу, як щодо поширеності так і досконалості відповідних сервісів. Важливим висновком із аналізу наявних даних є те, що успішність цифровізації пов'язувалась з чинниками національного контексту: а) прихильність урядових структур протягом останніх десятиріч використанню інформаційних технологій; б) культура публічного урядування з домінуючими традиціями консенсусу та компромісу, нетерпимості до корупції; в) сприйняття електронного урядування як інструменту вдосконалення інших сфер публічної адміністрації. Ще одним важливим чинником стала синхронність двох процесів: а) проведення "*структурної реформи державного управління*" на засадах відкритості, прозорості, "людино-центризму", ефективності та б) інтенсивного запровадження ІТ- техно-

логій. Цифровізація в Данії ніколи не визнавалась самоціллю а лише інструментом реформ.

Вся подальша історія цифровізації публічного урядування в Данії свідчить про відсутність свідомого її поєднання із завданнями запобігання та протидії корупції. *Об'єктивний антикорупційний потенціал цифрових технологій став додатковим інструментом, що зміцнював запобіжники корупції, які вже існували у данському суспільстві не лише як публічні інститути та процедури і практики але і як традиції демократичного урядування та доброчесності, нетерпимості до корупції у всіх її проявах*. Оціночні та моніторингові дослідження поширеності та сприйняття корупції в Данії (наприклад, ТІ, Євробарометр, ГРЕКО) узгоджуються в тому, що *корупція у сфері державних послуг практично відсутня*. Винятком останніх років є лише так званий «рибний скандал» - справа щодо квот на вилов риби, де переможець протягом тривалого часу (12 років) отримував перевагу з використанням підробки документів, однак електронний формат послуги при цьому не мав жодного значення ні як запобіжник корупції ні як інструмент.

Водночас ГРЕКО звертає увагу на випадок, що є унікальним для Данії і разом з тим симптоматичним для практики цифровізації загалом. Цифровізація державного управління може створювати додаткові корупційні ризики та ситуації**.** Зважаючи на адміністративну культуру Данії, яка традиційно має максимальну для європейського регіону нетерпимість до корупції, ці ризики стосуються не власне надання послуг а *процедур ІТ-закупівель для проведеня цифровізації*. В 2018 році 20 посадовців (працівників поліції та ІТ-департаментів відомств) були викриті при отриманні хабарів від фірми ATEA (постачальника програмних продуктів для цифровізації); при цьому розмір хабарів є найбільшим в історії Данії. [6]

Приклад Данії є показовим у двох аспектах: а) як ілюстрація *першої моделі* взаємодії цифровізації публічного урядування та антикорупційної політики; б) як певне застереження щодо абсолютизації наслідків цифровізації, оскільки автоматично корупція не зникає за будь-яких умов.

Друга модель характерна для держав, що не мають усталених демократичних традицій та стандартів доброчесності. Перш за все тих, що перебувають на стадії реформ особливого типу - модернізації чи пострадянських (постсоціалістичних) трансформацій. За таких умов цифровізація сприяє зменшенню передумов корупції *лише у комплексі заходів антикорупційної політики і вдосконалення функціонування демократичних інститутів.* Якщо цього не відбувається, то існуюча корупція за певних умов отримує лише "*цифрову оболонку*". Україна фактично перебуває в рамках цієї моделі а вихід із неї має стати підсумком реформування суспільства.

Особливості цифровізації в такій моделі варто розглянути на прикладі Казахстану, який є одним із специфічних варіантів пострадянської трансформації, коли в умовах авторитарного політичного режиму із низьким рівнем зрілості демократичних інститутів і поширеністю неформальних (тіньових) інститутів і практик, може досягатись досить *відчутний рівень цифровізації державних послуг.* Високий рівень централізації влади у форматі сильної президентської республіки дозволяє робити процес цифровізації керованим, хоча і надто залежним від політичної волі.

Рівень корупції в Казахстані в загальнонаціональній *Стратегії Казахстан-2050* визнається *прямою загрозою національної безпеки*. Очевидно, політичні рішення про цифровізацію державних послуг були обумовлені в значній мірі масштабом корупційних практик в рамках пострадянської бюрократичної системи. Специфічною обставиною, характерною для Казахстану, є визнання цифровізації державних послуг підтвердженням модернізації Казахстану відповідно до «цивілізаційних трендів» і як умови для підвищення інвестиційної привабливості.

За останні роки Казахстан зазнав суттєвого просування у рейтингах цифровізації державних послуг: показник OSI в 2018 році склав 0,86 а уже в 2020 – 0,92 (для порівняння: Нідерланди – 0,90). Водночас, Казахстан залишається у групі держав з високим рівнем поширеності корупції: показник Індексу сприйняття корупції в 2020 році склав 38/94 (для порівняння: Нідерланди – 82/8). Ключовою ознакою ситуації в Казахстані є поєднання успішності в технологічній сфері і відсутності радикального просування у сфері протидії корупції.

Цифровізація державних послуг була започаткована ще в 2006-2007 роках і передбачала створення 39 електронних сервісів. При розробці/формалізації відповідних сервісів було зроблено акцент на: а) аналізі існуючої процедури і виявленні ризиків і проблем (зокрема, передбачалось виявлення корупційних ризиків

і оцінка можливості їх усунення чи мінімізації); б) визначенні інформаційних ресурсів (реєстрів), які мали бути інтегровані у відповідну процедуру. В оцінках цього періоду звертають увагу на помилковість стратегії на плюралізм веб-ресурсів, від чого відмовились з часом і об'єднали всі сервіси на 3 спеціалізованих веб-платформах (ліцензування і дозволи; «відкритий уряд»; «відкриті дані»). Розробка програмного забезпечення електронних послуг майже повністю забезпечується державними ІТ-компаніями (наприклад, АТ «Національні інформаційні технології»).

Антикорупційна стратегія Республіки Казахстан на 2015-2025 роки визначає ключовим корупційним чинником *наявність безпосереднього контакту посадових осіб та отримувачів державних послуг*, який створює можливість практик адміністративної (дрібної) корупції як у форматі корупційних вимог посадовців так і корупційних пропозицій користувачів. Цифровізація таких послуг має мінімізувати ці ризики шляхом: а) розширення можливостей надання автоматичних послуг (з використанням ШІ); б) забезпечення прозорості та доступності процедур. Для успішності цифровізації державних послуг було створено спеціальну *нормативну базу***.** В 2013 році було прийнято *Закон про державні послуги*, що на пострадянському просторі є одним із найбільш сучасних актів у сфері публічного урядування. Зокрема, закон містить рамкові/базові положення щодо електронних послуг, які є достатньо послідовною імплементацією міжнародних стандартів та кращих національних практик. Крім того, в 2104 році було прийнято спеціальний Закон про дозволи та повідомлення, де конкретизовано положення про електронні послуги і визначено (ст. Ст. 9,15 та інші) окремі антикорупційні запобіжники в рамках таких послуг.

Концепція електронної державної послуги має кілька стандартних інструментів, що вже відомі як “кращі міжнародні практики”, метою яких є запобігання корупції. Антикорупційний ефект також презюмується в окремих *перспективних інструментах*, що передбачені Стратегією «Цифровий Казахстан» на 2018 – 2025 роки: передача (у формі аутсорсингу) окремих цифрових послуг бізнесу та неурядовим організаціям; інтеграція інформаційних систем та каналів комунікації в моделі «омніканального обслуговування», де доступ можливий у будь-який час і з будь-якого пристрою; принцип «однієї заяви»; автоматизація внутрішніх процедур державних органів на засадах електронного документообігу.

Кінцевими споживачами електронних послуг є населення та бізнес. На порталі державних послуг в електронному форматі доступні 91 % послуг (включно із платежами, послугами звернення до органів влади, інформаційними, консультативними та довідковими). Мобільний варіант сервісу дозволяє отримувати майже 100 послуг. Особливістю послуг для населення є наявність послуг, що можуть надаватись лише у аналоговому вигляді (через Центри публічних послуг). Критерієм для віднесення послуги до цього типу є наявність вимоги *особистої присутності заявника (*наприклад, отримання паспорта, водійського посвідчення, тощо).

Найбільш часто бізнес використовує веб-платформу «Ліцензування», де доступними є 86 послуг з ліцензування та 453 - з надання дозволів. Дозвільні документи видаються виключно у електронній формі (в 2018-2020 рр щорічно видається 7,0 тисяч ліцензій та 700-800 тисяч дозвільних документів). За оцінками Генеральної прокуратури Казахстану ліцензування належить до найбільш корумпованих сфер державного управління, а основним корупціогенним чинником є наявність посередників (посадових осіб) та непрозорість застосування ними дискреційних повноважень. В цьому вбачаються причини прагнення створити повністю цифрові сервіси ліцензування, де посередники повністю вилучені із процедури.

Для оптимізації ліцензування застосовується декларативна форма заяви («форма відомостей»), що мінімізує кількість додаткових документів. Всі електроні послуги для бізнесу з ліцензування та надання дозволів проходять обов'язкову стадію тестування, де перевіряється доцільність, ефективність та доступність електронного формату послуги.

Ще з середини 90-х років було визнано необхідним для посилення інвестиційної привабливості реалізувати амбіційні завдання у сфері “цифровізації” та створення сприятливого інвестиційного середовища. Згідно з оцінками ООН Казахстан належить до держав – лідерів у сфері електронного урядування, суттєво випереджаючи , зокрема, Україну. В 2006 році було створено веб-портал “електронного уряду”, де поступово було запроваджено майже 600 електронних публічних послуг. В 2017 році була прийнята програма “Цифровий Казахстан”, яка передбачала до 2022 року - не менше 80 % електронних послуг (фактично досягнуто 93 %).

Однак, досягнення певних кількісних показників у сфері цифровізації послуг не супроводжувалось бажаними якісними здобутками і зростанням затребуваності електронних послуг. Сама по собі цифровізація послуг не вирішувала автоматично проблеми у сфері взаємодії держави з населенням і бізнесом. *Парадоксальна ситуація* була виявлена при порівняльному дослідженні якості державних послуг у двох форматах: електронному та цифровому. По більшості критеріїв електронна послуга мала суттєво нижчі показники, за винятком прямого індикатора наявності корупційних ризиків, де електронна послуга отримувала суттєво вищі результати. Чинники цього були різними: "цифровий розрив" населення, неякісні програмні продукти і фактична недоступність багатьох електронних послуг, проблеми у взаємодії державних інформаційних ресурсів (проблеми інтеграції), відсутність технічних пристроїв у користувачів, тощо.[7,с.98]

Крім того, цифровізація не усувала передумови корупції настільки відчутно як це очікувалось. *"Антикорупційна стратегія Республіки Казахстан на 2015-2025 роки* визначає ключовим корупційним чинником *наявність безпосереднього контакту посадових осіб та отримувачів державних послуг*. Але неналежна якість електронних послуг мотивує населення та бізнес звертатись до аналогового формату, де спрацьовували класичні корупційні ризики і не діяли запобіжники , які пов'язані з демократичною культурою публічного урядування і відсутністю виизнання корупції прийнятною моделлю поведінки.

Аналіз двох моделей взаємозв'язку цифровізації та протидії корупції дозволяє зробити загальний висновок - *цифровізація сприяє зменшенню передумов корупції лише у комплексі заходів антикорупційної політики та вдосконалення функціонування демократичних інститутів*. Практика цифровізації публічного урядування в державах із найнижчими показниками поширеності корупції свідчить про відсутність свідомого її поєднання із завданнями запобігання та протидії корупції. *Об'єктивний антикорупційний потенціал цифрових технологій став додатковим інструментом, що зміцнював запобіжники корупції, які вже існували у цих державах не лише як публічні інститути та процедури але і як традиції демократичного урядування та доброчесності, нетерпимості до корупції у всіх її проявах*.

Водночас в країнах, що не мають усталених демократичних традицій та стандартів доброчесності (зокрема на стадії модернізації чи пострадянських трансформацій), *цифровізація публічних послуг реалізується більш складно* і потребує політичної волі, громадської підтримки і спеціальних організаційно-правових інструментів взаємодії із антикорупційною політикою.

Цифровізація державних послуг отримує можливість впливати на усунення передумов корупції лише за умови її відповідності деяким *загальним принципам цифровізації ,* які формулюються як міжнародні стандарти в актах міжнародних організацій. Хоча такі акти належать до м'якого міжнародного права держави їх поважають і дотримуються, що робить їх успішними і в сфері цифровізації і в сфері протидії корупції. До таких принципів, зокрема, належать наступні :

- *прозорості та відкритості* інформації про цілі, завдання, хід та ефект цифровізації (економічний, антикорупційний тощо), наявність процедур контролю та підзвітності суб'єктів цифрової інфраструктури;

- *урахування* об'єктивної інформації про поширеність корупційних практик у певних адміністративних процедурах як основи для прийняття рішень про можливість/необхідність цифровізації та її формати;

- і*нклюзивності* - під час проведення цифровізації публічних послуг звертається увага на *вразливі категорії населення* та створюються гарантії їх доступу до онлайн-послуг; до вразливих груп населення можна віднести осіб із низьким рівнем доступу до мережі Інтернет та низьким рівнем «цифрової грамотності»;

- *зрозумілості та простоти* - національні практики свідчать про важливість спрощення та уніфікації як змісту так і термінології процедур електронної послуги як умови підвищення їх привабливості і доступності; це стосується різних аспектів-наприклад, у багатьох державах вже не використовується формулювання, що з'явилось на перших етапах впровадження електронних послуг («е-паспорт», та подібні); потребує чіткого розмежування використання понять "електронний" та "цифровий", тощо;

- *неможливості абсолютизації цифрової форми*; теза про те, що «все, що технологічно може бути оцифроване, має бути оцифровано» є перебільшенням і не знаходить реалізації навіть у найбільш «цифровізованих» державах; в рамках ЄС послуга повністю реалізується у онлайн форматі стосовно більшо-

сті але не всіх послуг (2020 рік – 22 % послуг надається в офісі, хоча інформація про послугу доступна онлайн), повністю оцифрованими (зокрема, автоматичними на основі штучного інтелекту) є 9 % послуг); Європейський стандарт не передбачає визнання цифрового формату єдино можливим. Талінська декларація 2018 року містить дещо інше положення: із можливого варіанту цифрова послуга перетворюється у варіант базової, а "паперовий" варіант навпаки є факультативним; цей же принцип підтверджується і у Берлінській декларації (грудень 2020 року);

- *належного врядування* - всі помилки в процесі та результатах надання цифрової публічної послуги мають мати негативні наслідки для держави —діє "презумпція правомірності дій користувача";

- *поваги до прав людини та недискримінації* - розробка, впровадження та використання цифрових технологій та цифрових публічних послуг повинно відповідати основним правам людини та запобігати розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між окремими особами або групами осіб);

- *принцип "лише один раз*" - запобігання випадкам множинності платформ послуг та їх результатів , можливість запровадження комплексних та суміжних послуг, звернення за отриманням послуги за відсутності потреби багаторазових відвідувань або звернень користувача до надавача послуги (зокрема обов'язок адміністраторів відповідного сервісу щодо автоматичного отримання доступу до даних, володільцями яких є інші державні органи та законодавча заборона "дублювання" користувачем маршруту цифрової послуги в паперовому вигляді;

- *поєднання єдності та диференціації* - надання цифрових послуг здійснюється як правило за допомогою централізованої системи — "єдина точка доступу" (Велика Британія та інші).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз матеріалів моніторингових досліджень міжнародних організацій та двох специфічних прикладів (Данія та Казахстан як case studies) дозволяє зробити висновок про існування двох моделей взаємозв'язку цифровізації та протидії корупції у сфері публічних послуг. *Перша модель* є характерною для розвинутих держав із зрілими демократичними інститутами і традиціями доброчесності публічної сфери, де зазвичай показники поширеності корупції є досить низькими і відсутня об'єктивна потреба свідомого поєднання цифровізації із завданнями запобігання та протидії корупції. Антикорупційний ефект цифровізації в державах такого типу досягається на основі послідовності в реалізації загальних принципів належного урядування (good governance). *Друга модель* характерна для держав, що не мають усталених демократичних традицій та стандартів доброчесності. За таких умов цифровізація сприяє зменшенню передумов корупції *лише у комплексі заходів антикорупційної політики і вдосконалення функціонування демократичних інститутів.* Якщо цього не відбувається, то існуюча корупція за певних умов отримує лише "*цифрову оболонку*".

Україна фактично перебуває в рамках цієї моделі а вихід із неї має стати підсумком реформування суспільства. З цією метою доцільно *забезпечувати узгодження антикорупційної політики та державної політики у сфері цифрової трансформації суспільства*. Зокрема, проявом цього є гармонізація цілей та змісту відповідних стратегій, а також конкретних заходів, які вони передбачають. Наприклад, антикорупційні стратегії та відповідні плани дій враховують відповідні положення стратегій цифровізації у форматі визначення *спільних операційних цілей та засобів їх досягнення*. Позитивним є намагання в Україні реалізувати це в Антикорупційній стратегії на 2021-2025р.р. [3]

Список використаної літератури:

1. e-Democracy in Ukraine. Sitizens and key stakeholders perspective. EGAP –project. Kiyv.2016. 75 p.
2. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179. (дата звернення 28.07. 2022).
3. Закон України Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 р.р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-IX#Text (дата звернення 28.07. 2022).
4. Recommendation of the Council on Digital Government Strategies. Adopted by OECD Council 15 July 2014. URL: https://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf (дата звернення 21.10. 2022).
5. New Perspectives in E-government and the Prevention of Corruption. *Basel institute of Governance Working Papers 23. Basel, July 2017*. 47 p.
6. Fifth Evaluation Round. Prevention corruption and promotion integrity in central governments (top

executive functions) and law enforcement agency. Evaluation Report. DENMARK. URL:https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/168097203a (дата звернення 21.10. 2022).

7. Результаты общественного мониторинга оценки качества оказания государственных услуг/Исследовательский центр «Талап», -Нур-Султан: Агентство РК по делам гос. службы. 2021.380с.

Serdiuk O. V. Anti-corruption effect of digitalization of public administrative services: methodological conclusions based on monitoring of international organizations

The article examines the issue of interaction between the digitalization of public services and the effectiveness of anti-corruption measures. The analysis of the materials of monitoring studies of international organizations and two typical examples (Denmark and Kazakhstan as case studies) allows us to draw a conclusion about the existence of two models of the relationship between digitalization and the fight against corruption in the field of public services. The first model is characteristic of developed states with mature democratic institutions and traditions of integrity in the public sphere, where there is actually no objective need to consciously combine digitalization with the tasks of preventing and countering corruption. The anti-corruption effect of digitization in states of this type is achieved on the basis of consistency in the implementation of general principles of good governance. These are examples of a specific model of digitalization of public services, which takes place in the public sector almost devoid of institutional corruption risks and in the presence of persistent non-acceptance of corrupt behavior patterns by the population, businesses and civil servants. The second model is characteristic of states that do not have established democratic traditions and standards of integrity. Under such conditions, digitalization contributes to reducing the prerequisites of corruption only in the complex of anti-corruption policy measures and improving the functioning of democratic institutions.There is a well-founded possibility of attributing the situation in Ukraine to the second-type model, which makes it urgent to recognize that the digitalization of public services objectively has anti-corruption potential, but in the conditions of the still insufficient level of maturity of democratic institutions and the influence of negative factors and circumstances of war, the realization of this anti-corruption potential is not an automatic consequence of digitalization, but involves consideration in the process of formation and implementation of the state anti-corruption policy.

Key words**:** *international organizations; public services; good governance; digital development; digitalization of public services; corruption; anti-corruption policy.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.541(075.8)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.11

Д. М. Тичина
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9430-6101

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті спеціально-кримінологічне запобіганням домашньому насильству визначено як комплексну діяльністю державних, зокрема правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань спрямовану на зменшення рівня кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, виявлення, усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи погрозою застосування фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства) кривдників, їх відвернення, а також на етапі припинення розпочатої протиправної діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів. Продемонстровано мету застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству, а також відповідно до поставленої мети виокремлено завдання їх реалізації.

Аргументовано, що кримінологічна безпека у сімейно-побутовій сфері має стати одним із провідних напрямів кримінологічної політики, що спрямована на своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізацію і відображення, провідну роль у реалізації якої відіграє Національна поліція України. У зв'язку з чим, запропоновано вжити заходів щодо вдосконалення професійної підготовки працівників поліції у напрямку профілактики домашнього насильства.

У нормативно-правовому аспекті було констатовано, що Кримінальний процесуальний кодекс України у роботі органів досудового розслідування Національної поліції, так і не став надійним і належним інструментом запобігання домашньому насильству. З огляду на це наголошено на необхідності віднесення причин й умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України). Відповідне доповнення цієї статті, сприятиме подальшій активізації запобіжної діяльності й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі.

Запропоновано проєкт Комплексного цільового плану заходів щодо запобігання домашньому насильству в Україні на період до 2030 р., метою якого є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері охорони сім'ї, відновлення порушених прав і захист законних інтересів членів сімей – жертв насильства, розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади в означеній сфері. Наголошено, що результативність такого нормативно-правового акту може бути досягнута лише у симбіозі із запропонованою Концепцією запобігання домашньому насильству.

Ключові слова: *домашнє насильство, сім'я, права людини, кримінологія, кримінологічна безпека, запобігання, правоохоронні органи, поліція.*

© Тичина Д. М., 2022

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання, на відміну від загальносоціальних, не пов'язані з радикальною зміною існуючих суспільних відносин, зняттям або подоланням соціально-економічних проблем, що впливають на злочинність, формуванням у громадян переконань, поглядів і морально-етичних якостей, які роблять антигромадські вияви неможливими. Завданням спеціальних заходів є усунення дії конкретних криміногенних факторів, створення обставин, що перешкоджають здійсненню кримінальних правопорушень.

І хоча, усі кримінологічні заходи запобігання тісно пов'язані та становлять єдину систему запобіжного впливу на домашнє насильство, водночас різняться за суб'єктами, обсягом та завданнями. Тому, торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого виду діяльності щодо запобігання домашньому насильству, слід нагадати про існуючі в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, В. І. Шакун під спеціально-кримінологічним запобіганням розуміє складову загальносоціального попередження, а його особливості визначаються специфічним об'єктом впливу – злочинністю. Його характеристики такі: а) проведення заходів, що спрямовані саме на попередження злочинності, її окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, їх причин і умов. Вони мають, у буквальному сенсі, спеціальний характер, прив'язані безпосередньо до боротьби зі злочинністю; б) арсенал засобів спеціальної профілактики характеризується, відповідно, взаємодією управлінських, виховних та правових заходів, розрахованих саме на вплив на злочинність, її окремі види або недопущення конкретних кримінальних правопорушень; в) суб'єктами спеціального попередження кримінальних правопорушень є організаційні структури, для яких боротьба зі злочинністю становить одну з основних функцій [1, с. 186–187].

Далі, В. І. Тимошенко зазначає, спеціальне, цілеспрямоване попередження злочинності має свій об'єкт безпосереднього впливу. У першу чергу, йдеться про так звані соціальні патології, тобто процеси і явища, в яких реалізуються форми поведінки певних груп населення, що слугують живильним ґрунтом, «фоном» злочинності [1, с. 188]. У цьому аспекті, В. В. Чернєй констатує, що сукупність заходів, спрямованих на усунення причин вчинення кримінальних правопорушень (превенція), здійснюється в межах адміністративної діяльності поліції – підзаконної, цілеспрямованої виконавчо-розпорядчої діяльності уповноважених суб'єктів з організації та здійснення попередження й припинення адміністративних і кримінальних правопорушень [2, с. 365].

Водночас В. В. Голіна підкреслює, що спеціально-кримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Така діяльність спрямовується не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища й процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки. У зв'язку з цим спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямами, за якими розробляють і реалізовують заходи: профілактики, відвернення, припинення злочинів [3, с. 21–22].

На думку О. М. Джужі, спеціально-кримінологічне запобігання полягає у: цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; зв'язку з елементами кримінологічної системи; неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта запобіжного впливу [4, с. 63].

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. З позиції кримінологічної доктрини, під спеціально-кримінологічним запобіганням домашньому насильству пропонуємо розуміти *комплексну діяльністю державних, зокрема правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань спрямовану на зменшення рівня кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, виявлення, усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи*

погрозою застосування фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства) кривдників, їх відвернення, а також недопущення протиправних дій або їх реалізації за допомогою кримінологічних засобів впливу на різних стадіях кримінальної поведінки.

Домашнє насильство – одне із розповсюджених щоденних правопорушень, реагування на яке вимагає небайдужості та професіоналізму уповноважених суб'єктів. Особливістю національної державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є комплексний підхід, який полягає в тому, щоб внаслідок спільних зусиль уповноважених суб'єктів постраждалі від насильства особи були захищені та здатні робити власний вибір щодо подальшого життя без насильства, а кривдники були притягнені до передбаченої законодавством відповідальності та працювали над зміною насильницької моделі поведінки. Для цього важливо забезпечити належний рівень підготовки фахівців, діяльність яких пов'язана із запобіганням та протидією домашньому насильству [5, с. 7].

Підготовці фахівців суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству приділяється особлива увага як в національному законодавстві, так і в Стамбульській конвенції, ратифікованій Україною в умовах війни [6]. Підготовка фахівців є важливим інструментом зміни не лише інституційної практики, а й соціальної та культурної поведінки, формування нульової толерантності до насильства в цілому. Формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки належить до одного із завдань у сфері запобігання домашньому насильству. Важливо, щоб нетерпиме ставлення до домашнього насильства було сформоване перш за все у представників суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству. Оскільки, як може особа здійснювати належне реагування на випадки насильства в інших родинах, якщо в її власній сім'ї насильство є звичним явищем або ж «ефективним методом виховання». Тому під час підготовки фахівців важливо спрямовувати зусилля не лише на опанування ними правових норм, а й формування у них відповідних цінностей. Підготовка фахівців з питань запобігання та протидії домашньому насильству має бути заснована на міждисциплінарному підході, і спрямована на формування як професійних знань, вмінь та навиків («hard skills»), так і соціальних («soft skills») [5, с. 7].

Працівники Національної поліції України відповідно до покладених на них завдань, керуючись пп. 1-2, 18, 26 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» здійснюють превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляють причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживають у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживають заходи для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; здійснюють оперативно-розшукову діяльність відповідно до законодавства. Виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на Національну поліцію України виключно законами України та міжнародними нормативно-правовими актами згодна на обов'язковість яких надана Верховною радою України [7].

Проведений аналіз законодавства та правозастосовної практики дає можливість констатувати, що окрім розслідування домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень, до основних повноважень підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать: 1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них; 2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству; 3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися; 4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; 5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи; 6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії; 7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства; 8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері тощо.

Більшість проблем спеціально-кримінологічного запобігання домашньому насильству

перебувають в економічній, ідеологічній, педагогічній та правовій площині й відповідному взаємозв'язку. Вони орієнтовані також вплинути на криміногенні «фонові» явища, так звані соціальні патології, що є живильним підґрунтям злочинності. При такому підході ми маємо погодитися з академіком В. І. Шакуном, що «відсутність стабільного джерела доходів, а також безробіття, безпритульність неповнолітніх, хворих на алкоголізм і наркоманію створило таку ситуацію, коли держава фактично втрачає контроль над цими негативними процесами, що позначаються на стані суспільно-економічних і правових відносин» [8, с. 9]. А це, у свою чергу, негативно впливає на сам інститут сім'ї, і особливо на поведінку членів родини. Звичайно, не всі носії соціальних патологій стають кривдниками, але це «діючий резерв». Обмеження пияцтва, наркоманії тощо шляхом впливу на ті чи інші групи підвищеної криміногенності, на окремих осіб з цих груп суттєво знижує криміногенний ризик. Тобто, такі запобіжні заходи адресовані конкретним особам і передбачає виконання ними певних обов'язків. У зв'язку з цим питання про правове регулювання запобіжної діяльності набуває все більшої важливості.

Звичайно, правоохоронні органи здійснюючи спеціально-кримінологічну профілактику, повинні повною мірою використовувати превентивні можливості закону, зокрема, забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення; своєчасно й адекватно реагувати на адміністративні правопорушення, що можуть перетворитись у кримінально-карані діяння; активно використовувати адміністративно-правові засоби впливу на криміногенні чинники, а також відповідно до кримінального законодавства вживати заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням [9, с. 167].

На сьогодні, у КПК України [10] відсутня спеціальна норма, яка передбачала б обов'язок органу досудового розслідування виявляти причини й умови вчинення кримінального правопорушення і реагувати на них відповідним поданням (на зразок ст. 23 і ст. 23-1 у КПК України 1960 року). Це пов'язано з позицією Європейського суду з прав людини у справі «Дактарас проти Литви» [11] щодо необхідності суворого дотримання принципу презумпції невинуватості як однієї зі складових вимог справедливого судового розгляду. Однак, на противагу зазначеній позиції, ми погоджуємось з висновком В. М. Юрчишина [12, с. 157] про необхідність віднесення причин й умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тобто доповнення ст. 91 КПК України, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні, новим п. 8. Таке доповнення цієї статті, без сумніву, сприятиме подальшій активізації запобіжної діяльності й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі. Також вбачається необхідним доповнення КПК України новими статтями, а саме: с*т. 92-1 «Обставини, що підлягають встановленню при доказуванні причин кримінального правопорушення» та ст. 92-2 «Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні».*

Отже, для досягання мети застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству необхідним є вирішення таких завдань: 1) зміна підходу «реагування на правопорушення, що вчинене або готується» на «усунення вразливостей, що дозволяють вчинення правопорушення» (управління ризиками безпеки) з відповідною зміною підходу до оцінювання результатів правоохоронної діяльності; 2) постійний моніторинг динаміки домашнього насильства, зокрема шляхом проведення віктимологічних досліджень, а також періодична комплексна оцінка загроз та ризиків, зокрема кримінального характеру, на основі системно-синергетичного підходу та з результатами паспортів безпеки; 3) визначення моделі дотримання балансу необхідного рівня громадської безпеки та соціально-прийнятного рівня злочинності виходячи з принципу домінування життя людини як головної цінності; 4) налаштування на досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімального ресурсного забезпечення за рахунок спрямування зусиль на управління ризиками безпеки; 5) безперервність процесу реагування на нові загрози та виклики, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей тощо; 6) зміцнення довіри до органів правопорядку, продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої лежать інтереси її громадян, забезпечення соціально-орієнтованого спрямування діяльності системи органів правопорядку з використанням інструментарію фасилітованого діалогу; 7) розширення формату державно-приватного партнерства у сфері забезпечення громадської безпеки, зокрема шляхом використання потенціалу недержавних безпекових інституцій; 8) підвищення обізнано-

сті громадян щодо діяльності органів кримінальної юстиції та механізмів звернення до вказаних органів за захистом своїх прав, впровадження в усі соціальні практики засад безпеки життєдіяльності як безпечної та комфортної взаємодії з навколишнім середовищем в умовах постійного існування загроз і викликів безпеці, формування безпекової компетентності громадян.

Кримінологічна безпека у сімейно-побутовій сфері має стати одним із провідних напрямів кримінологічної політики, що спрямована на своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізацію і відображення, провідну роль у реалізації якої відіграє Національна поліція України. У зв'язку з чим, видається за необхідне вжити заходів щодо вдосконалення професійної підготовки працівників поліції у напрямку профілактики домашнього насильства, зокрема: 1) розроблення нової інструкцій про поведінку працівників органів поліції у вирішенні сімейно-побутових конфліктів, у тому числі із врахуванням роботи на прифронтових ділянках території обслуговування та взагалі в умовах військового чи надзвичайного стану, що супроводжується процесами переміщення населення та підвищеною тривожністю й конфліктністю; 2) запровадження спеціальних вимог (як мінімум систематичне підвищення кваліфікації у відповідному напрямі) до слідчих та дізнавачів, які розслідують кримінальні правопорушення цієї спрямованості; 3) організування (на конкурсній основі) стажувань по обміну досвіду у правоохоронних органах зарубіжних країн, що мають позитивний досвід у запобіганні та протидії проявам домашнього насильства.

У рамках спеціально-кримінологічних заходів запобігання варто запропонувати комплексний цільовий план заходів щодо запобігання домашньому насильству в Україні на період до 2030 р., метою якого є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері охорони сім'ї, відновлення порушених прав і захист законних інтересів членів сімей – жертв насильства, розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади в означеній сфері. У структурі відповідного проєкту варто передбачити: 1) *заходи, спрямовані на виявлення джерел (осередків) криміногенного впливу на сім'ю*: а) виявлення неблагополучних сімей; б) встановлення джерел негативного впливу в сім'ї; в) виявлення випадків сімейних конфліктів; г) виявлення випадків дитячої бездоглядності; д) встановлення серед членів родин десоціалізованих осіб; є) виявлення родин, члени яких раніше були засуджені чи притягувалися до адміністративної відповідальності; ж) встановлення сімей із низькими матеріальними доходами; з) виявлення сімей із психологічною несумісністю їхніх членів чи підданих депресії; 2) з*аходи, спрямовані на запобігання дитячої бездоглядності*: а) підвищення виховних функцій сімей неповнолітніх правопорушників; б) усунення причин безконтрольної поведінки підлітків; в) відновлення порушеного контакту між батьками і дітьми; г) створення мережі дитячих притулків; 3) з*аходи, що забезпечують взяття на профілактичний облік неблагополучних сімей і постійний контроль за станом взаємовідносин у них*: а) збирання інформації про такі сім'ї в єдиний орган у кожному районі; б) направлення інформації про такі сім'ї до компетентних органів; в) аналіз та оцінка інформації про вжиті заходи; 4) з*аходи, спрямовані на підтримку сім'ї*: а) стимулювання створення сімей; б) вирішення матеріальних і житлових проблем сім'ї; в) вирішення питань зайнятості сімейних осіб і неповнолітніх; г) вирішення проблем благоустрою та обслуговування житлових масивів; 5) з*аходи, спрямовані на розвиток сфери сімейного дозвілля*: а) відродження установ сімейного дозвілля, які колись успішно функціонували; б) створення та розвиток нових, більш досконалих і розгалужених форм організації сімейного дозвілля; 6) з*аходи психологічної корекції сімейних відносин*: а) створення служб, що надають допомогу в оздоровленні сімейних відносин; б) усунення психологічної несумісності між членами сім'ї; в) забезпечення механізму своєчасного лікування осіб, що мають відхилення у психіці; 7) з*аходи примусового характеру (*повинні застосовуватися відповідно до норм цивільного, сімейного, житлового, адміністративного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства (у тому числі після внесення запропонованих змін та доповнень до законодавства), шляхом застосування норм відповідної галузі права з поступовим посиленням методів впливу до правопорушників адекватно їх поведінці з дотриманням принципів справедливості та гуманізму)); 8) з*аходи щодо постійного послаблення кримінологічного впливу* на сім'ю і неповнолітніх на регіональному та районному рівнях (передбачають

розробку рекомендацій із забезпечення захисту і стабілізації сім'ї, надання їй різних видів підтримки).

Результативність такого нормативно-правового акту може бути досягнута лише у симбіозі із загальносоціальними заходами запобігання.

Список використаної літератури:

1. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
2. Чернєй В. В. Превентивна діяльність поліції. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. 544 с.
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
4. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
5. Запобігання та протидія домашньому насильству: підручник / О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва. Одеса: ОДУВС. 2022. 368 с.
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), прийнята 11.05.2011 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html
7. Про Національну поліцію: Закон від 07.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
8. Шакун В. І. Кримінологічний вектор українських реформ. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 груд. 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2016. 236 с.
9. Йосипів А. О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 181 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
11. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2 вид. Київ, 2015. 208 с.
12. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : Родовід, 2013. 307 с.

Tychyna D. M. Special criminology measures for the prevention of domestic violence in the conditions of war

In the article, special criminological prevention of domestic violence is defined as a complex activity of state, in particular law enforcement, bodies, institutions and special institutions, with the participation of a wide range of public organizations and formations aimed at reducing the level of criminal offenses in the family and household sphere, identifying, eliminating or neutralizing determinants , which form the illegal orientation (combined with the use or threat of use of physical, psychological, economic and sexual violence) of offenders, their diversion, as well as at the stage of termination of the started illegal activity, which is carried out with the help of criminological means. The purpose of applying special criminological measures to prevent domestic violence is demonstrated, and in accordance with the set goal, the tasks of their implementation are identified.

It is argued that criminological security in the family and household sphere should become one of the leading directions of criminological policy aimed at timely detection of criminological threats, their neutralization and reflection, the leading role in the implementation of which is played by the National Police of Ukraine. In this regard, it is proposed to take measures to improve the professional training of police officers in the direction of domestic violence prevention.

In the regulatory and legal aspect, it was stated that the Criminal Procedure Code of Ukraine in the work of the pre-trial investigation bodies of the National Police did not become a reliable and appropriate tool for preventing domestic violence. In view of this, it is emphasized the need to attribute the reasons and conditions that contributed to the commission of criminal offenses to the circumstances that are subject to proof (Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The corresponding addition to this article will contribute to further intensification of preventive activities and at the same time to the strengthening of law and order in the state.

The project of the Comprehensive target plan of measures to prevent domestic violence in Ukraine for the period until 2030 is proposed, the purpose of which is to ensure the effective implementation of state policy in the field of family protection, the restoration of violated rights and the protection of the legitimate interests of family members - victims of violence, development and implementation

a set of measures aimed at eliminating the causes and conditions for committing criminal offenses, as well as establishing effective cooperation between law enforcement agencies and central and local executive authorities in the specified area. It is emphasized that the effectiveness of such a normative legal act can be achieved only in symbiosis with the proposed Concept of prevention of domestic violence.

Key words: *domestic violence, family, human rights, criminology, criminological security, prevention, law enforcement agencies, police.*

УДК 347.77
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.12

К. З. Пирцхалава
аспірант
Університету митної справи та фінансів

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У даній статті наведено результат аналізу сучасного стану правового забезпечення захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні. У статті досліджено еволюцію законодавчого середовища в Україні, регулюючого сферу інтелектуальної власності. У статті висвітлено як позитивні аспекти сучасного правового забезпечення, такі як гармонізація з європейськими стандартами, сприяння інноваціям та творчості, так і негативні, як то труднощі у процесі захисту правовласників. Крім того, у статті акцентовано увагу на викликах, з якими стикаються правовласники. Автор статті закликає до подальших реформ і вдосконалення правового середовища з метою забезпечення ефективного захисту правовласників в Україні та створення сприятливої атмосфери для інновацій та творчості. У статті розкрито поняття «правове забезпечення» та «правове регулювання», досліджено їх співвідношення. Наведено визначення поняття «об'єкт права інтелектуальної власності» та подано класифікацію об'єктів права інтелектуальної власності. Проаналізовано мету і призначення правового регулювання відносин у сфері права інтелектуальної власності. У статті наведено форми захисту права інтелектуальної власності. Викладено перелік чинних нормативно-правових актів, що забезпечують захист і охорону об'єктів права інтелектуальної власності в Україні. Досліджено прогалини у національній системі захисту об'єктів права інтелектуальної власності та запропоновано шляхи їх вирішення. Наведено практику національних судів щодо розв'язання спорів, пов'язаних із порушеннями у сфері права інтелектуальної власності. У статті проаналізовано альтернативні способи захисту об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема медіація, висвітлено переваги і недоліки зазначеної процедури.

Ключові слова: *об'єкт права інтелектуальної власності, інтелектуальна власність, правове забезпечення, судова практика, законодавче регулювання, медіація, правопорушення, правовий акт, класифікація об'єктів права інтелектуальної власності.*

Постановка проблеми: Інтелектуальна власність є надзвичайно важливим і цінним активом у сучасному світі. Сфера інтелектуальної власності охоплює широкий спектр об'єктів, таких як знаки для товарів і послуг, промислові зразки, секрети виробництва, ноу-хау тощо. Забезпечення належного захисту об'єктив права інтелектуальної власності є ключовим завданням для сприяння інноваціям, розвитку творчості та стимулювання економічного зростання країни.

В Україні правове забезпечення захисту об'єктів права інтелектуальної власності перебуває лише на етапі розвитку, тоді як відносини у сфері інтелектуальної власності набирають обертів, що й обумовлює потребу у вчасному та ефективному врегулюванні згаданої сфери.

Однією з основних складових правового забезпечення захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні є наявність відповідного законодавства.

Україна є учасницею різних міжнародних угод та конвенцій, які регулюють питання захисту інтелектуальної власності. Зокрема, Україна є учасницею Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, Паризької конвенції про охорону промислової власності та інших міжнародних угод, що забезпечують гармонізацію та взаємне визнання прав інтелектуальної власності.

Швидкий темп технологічного розвитку призводить до нових викликів у сфері інтелектуальної власності, таких як цифрове піратство, порушення авторських прав у Інтернеті тощо, до яких чинні нормативно-правові акти можуть бути недостатньо адаптовані. Цим обумовлено необхідність вдосконалення національного законодавства з питань захисту інтелектуаль-

© Пирцхалава К. З., 2022

ної власності, адже відповідність сучасним вимогам і стандартам є надважливою.

Разом з тим, для ефективного захисту порушених прав у сфері інтелектуальної власності надважливим є інтерпретація та безпосереднє застосування законів, що регулюють відносини у даній сфері. Саме тому огляд практики національних судів допомагає вирішувати суперечки та колізії в текстах законів, а сама судова система служить мабуть найбільш дієвим механізмом вирішення конфліктів і спорів, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Актуальність даної теми обумовлена тим, що захист інтелектуальної власності стає ключовим аспектом у залученні інвестицій, розвитку інноваційного бізнесу та дотриманні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна. При цьому швидкі темпи технологічного розвитку призводять до нових викликів у сфері інтелектуальної власності, зокрема в цифровій сфері, де порушення прав інтелектуальної власності стає більш доступним та поширеним явищем.

Схожі питання досліджували такі автори, науковці та юристи як Добровольська К.Л., Світличний О.П., Цибульов П.М., Можайкіна О. С. та інші. Зроблені зазначеними авторами висновки заслуговують на увагу та становлять теоретичну базу для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Мета даної статті полягає в проведенні глибокого аналізу і комплексного дослідження поточного стану правового регулювання сфери захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання сфери захисту права інтелектуальної власності в Україні пройшло ряд етапів, які досі залишалися здебільшого поза увагою наукової спільноти. Ці етапи були обумовлені конкретними історичними подіями, які мали безпосередній вплив на процес реформування національного законодавства у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Формування нормативної бази у сфері права інтелектуальної власності в Україні розпочалося відразу після проголошення незалежності України у 1991 році.

Саме у цей період виникла необхідність в розробці власного законодавства у сфері інтелектуальної власності, а також його адаптації до вимог міжнародного права. Цей період характеризується такими подіями як ратифікація Україною міжнародних угодах із питань захисту прав інтелектуальної власності. Умовно цей етап можна вважати етапом започаткування законодавчого врегулювання сфери інтелектуальної власності.

У цей же час в Україні розробляються та приймаються спеціальні закони, які регулюють відносини у сфері захисту інтелектуальної власності, зокрема «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (15 грудня 1993 року); «Про авторське право і суміжні права» (23 грудня 1993 року); «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (15 грудня 1993 року); «Про охорону прав на промислові зразки» (15 грудня 1993 року); «Про охорону прав на сорти рослин» (21 квітня 1993 року); Указ Президента України «Про Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні» (№ 479/92, 18 вересня 1992 року).

Чинні в України нормативно-правові акти доповнюються розділами, присвяченими питанню захисту інтелектуальної власності - Закон України «Про власність» доповнено розділом «Право на інтелектуальну власність.

Окремо слід згадати й про створення у 1992 році Державного патентного відомства України, на яке покладено функції центрального органу виконавчої влади у сфері охорони промислової власності, та про створення цього ж року Державного агентства з авторських і суміжних прав, що почало виконувати покладено функції центрального органу виконавчої влади у сфері захисту авторського права і суміжних прав.

Укладення Україною Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС та початок переговорного процесу щодо набуття членства у Світовій організації торгівлі (СОТ) зумовило формування другого етапу становлення сфери захисту права інтелектуальної власності в Україні, який можна вважати етапом розвитку.

На цьому етапі на перший план виходить запровадження міжнародно-правової основи охорони інтелектуальної власності, що стає можливим завдяки приєднанню України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (25 жовтня 1995 року), Міжнародної конвенції про охорону нових сортів рослин (3 листопада 1995 року), Договору про закони щодо товарних знаків (1 серпня 1996 року), Будапештського договору про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури (2 липня 1997 року), Женевської конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незакон-

ного відтворення їхніх фонограм 1971 року (18 лютого 2000 року) тощо.

Ратифікація міжнародного договору проводиться одночасно із внесенням змін до чинних законів України [1].

Наступним етапом стає прийняття в Україні спеціальних законів (наприклад, Закону України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 5 листопада 1997 року та Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16 червня 1999 року), а також внесення до Конституції України гарантій захисту інтелектуальної власності, які найшли своє втілення у статтях 41 і 54 Конституції.

Затвердження Україною у 2000 році Програми інтеграції до Європейського Союзу поклало початок третьому етапу розвитку системи захисту інтелектуальної власності, який характеризується процесом узгодження національного законодавства України із вимогами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) Світової організації торгівлі (СОТ).

Створення 29 вересня 2017 року Вищого суду з питань інтелектуальної власності (або IP-суду) – вищого спеціалізованого суду у судовій системі України, ознаменувало новий етап розвитку і удосконалення системи захисту інтелектуальної власності в Україні.

Разом з тим, не дивлячись на відчутний прогрес у побудові системи захисту інтелектуальної власності в Україні, існує кілька недоліків та прогалин, які суттєво впливають на правовласників та гостро ними відчуваються.

По-перше, процедура реєстрації права інтелектуальної власності може бути досить тривалою, що може обмежувати швидкий доступ правовласника до захисту порушеного права. Крім того, як наголошує Добровольська К.Л. [2], під час реєстрації об’єктів промислової власності чинне законодавство по-різному визначає, що саме підлягає реєстрації, зокрема, право інтелектуальної власності чи сам об’єкт, охоронний документ на нього.

По-друге, неефективність правоохоронних органів та судової системи, складність у виконанні судових рішень.

По-третє, відсутність адекватної освіти щодо інтелектуальної власності серед пересічних громадян, що може сприяти незаконному використанню об’єктів права інтелектуальної власності та порушенню прав авторів (правовласників).

З огляду на викладене, доцільно розглянути поняття «правове забезпечення» і «правове регулювання», співвідношення цих понять.

Автор дотримується думки, що правове забезпечення вказує на систему заходів, які призначені для забезпечення та гарантування виконання правил, норм, інструкцій, процедур, визначених законодавством. Правове забезпечення має на меті забезпечити функціонування правил та норм, установлених нормативно-правовими актами.

У свою чергу правове регулювання - поняття широке, яке вказує на процес створення, встановлення, зміни та виконання правил і норм, які регулюють поведінку громадян, організацій і владних структур в суспільстві. Правове регулювання охоплює всі аспекти правової системи, включаючи створення нових законів, внесення змін до існуючих, їх удосконалення тощо.

Співвідношення між цими поняттями полягає у тому, що їх загальною метою є забезпечення порядку, справедливості і дотримання закону в суспільстві. Правове регулювання встановлює правила і норми, а правове забезпечення гарантує їхнє виконання і дотримання.

Разом з тим, з метою ефективного регулювання і забезпечення захисту об’єктів права інтелектуальної власності необхідно визначитись із поняттям.

Найбільш розповсюдженим визначенням поняття «об’єкт права інтелектуальної власності» є наступне – це результат інтелектуальної, творчої діяльності особи.

До об’єктів права інтелектуальної власності, на думку групи науковців [3], належать: літературні та художні твори у сфері літератури, науки та мистецтва; виконання; фонограми, відеограми і передачі (програми) організацій мовлення; комп’ютерні програми, компіляції даних (бази даних); винаходи, корисні моделі, промислові зразки; наукові відкриття; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; позначення: комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення тощо; нерозголошувана інформація (комерційна таємниця). Крім того, до об’єктів права інтелектуальної власності належить захист від недобросовісної конкуренції.

Існує кілька підходів до класифікації об’єктів права інтелектуальної власності.

Одні вчені розділяють об’єкти права інтелектуальної власності на дві групи – авторське

право і суміжні права та право промислової власності.

До об'єктів права промислової власності відносять технічні рішення (винаходи), корисні моделі; зовнішній вигляд промислових виробів (промислові зразки – малюнки чи моделі); символи чи позначення, що проставляються на промислових виробах, використовуються при наданні послуг (торгівельні марки, або знаки для товарів та послуг); географічні зазначення місць походження товарів; найменування фірм, під якими вони виступають у господарському обороті (фірмові або комерційні найменування); сорти рослин; породи тварин; топографії інтегральних мікросхем тощо.

До об'єктів авторського права і суміжних прав відносять твори, створені в результаті творчої інтелектуальної праці - твори науки, літератури, мистецтва [4, с. 20, 21].

У свою чергу Світличний О.П. вважає доцільним здійснити умовний поділ об'єктів права інтелектуальної власності на чотири інститути – інститут авторського права і суміжного права, інститут промислової власності, інститут селекційних досліджень та інститут нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності.

Об'єктом авторсько-правових відносин науковець визнає нематеріальне благо у вигляді продукту духовної творчості, а саме – твори науки, літератури, мистецтва.

Інститут промислової власності, на думку Світличного О.П., становлять засоби індивідуалізації учасників господарського обороту товарів та послуг (торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування, зазначення походження товару (географічне зазначення); винаходи та корисні моделі; промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем.

До інституту селекційних досліджень науковець відносить сорти рослин та породи тварин, а до інституту нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності – раціоналізаторські пропозиції; наукові відкриття; комерційну таємницю.

Аналізуючи мету правового регулювання відносин у сфері права інтелектуальної власності, слід зазначити наступне.

Одним із основних завдань правового регулювання є надання правового захисту творцям (авторам) і винахідникам (правовласникам). Адекватний захист стимулює творчу та інноваційну діяльність, оскільки автори відчувають впевненість у тому, що їхні інтелектуальні зусилля будуть винагороджені і захищені від незаконного використання.

Ефективне правове регулювання в сфері інтелектуальної власності сприяє інноваціям і розвитку нових технологій. Це стимулює процес дослідження і розробки, а також сприяє розвитку конкуренції в галузях, де інтелектуальна власність є ключовим активом.

Забезпечення правового захисту авторів і творців в сфері літератури, музики та інших галузей мистецтва сприяє розвитку культури та творчості. Це допомагає зберігати і популяризувати культурний спадок.

Окрім того, правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності визначає права і обов'язки сторін та процедури вирішення суперечок, що потенційно може зменшити кількість судових спорів.

Торкаючись правового регулювання сфери інтелектуальної власності, не можна оминути й питання форми захисту права інтелектуальної власності.

Поширеним є розмежування форм захисту на юрисдикційну і неюрисдикційну.

Неюрисдикційна форма захисту передбачає захист права інтелектуальної власності своїми силами, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів, тобто самозахист. Наприклад, це може бути відмова здійснити певні дії, передбачені укладеним договором про передачу (уступку) майнових прав інтелектуальної власності або ліцензійним договором, відмова від виконання недійсного договору тощо. Обрані засоби самозахисту не повинні бути забороненими законодавством та не повинні суперечити моральним засадам суспільства.

Юридичні форми захисту застосовують два порядки захисту: загальний (судовий) та спеціальний (адміністративний). Загальний порядок захисту здійснюється в судах.

Спеціальний порядок захисту прав здійснюється в органах державного управління або в органах Антимонопольного комітету України, або в органах державної митної служби України [5].

Право інтелектуальної власності може бути захищене різними формами, які відрізняються в залежності від виду об'єкта інтелектуальної власності.

Так, авторське право виникає автоматично внаслідок створення твору, а тому право автора не потребує додаткової реєстрації, хоча реєстрація може бути здійснена за бажанням.

Зазвичай термін дії майнових авторських права охоплює період життя автора та певний термін після його смерті (наприклад, 50 або 70 років).

У свою чергу формою захисту торговельних марок є їх реєстрація та отримання свідоцтва, адже свідоцтво надає його власнику право використовувати торговельну марку та інші права, визначені Законом. Права, що випливають із свідоцтва, діють від дати подання заявки [6].

Кожна з форм захисту має свої власні правила, процедури і вимоги, які визначаються відповідними законами та міжнародними угодами.

Система захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні доволі розвинута та осучаснена.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють відносини у сфері захисту права інтелектуальної власності, є наступні: Конституція України, Цивільній кодекс України, Господарський кодекс України, Закони України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі».

Окремо слід згадати Всесвітню конвенцію про авторське право, Паризьку конвенцію з охорони промислової власності та Бернську конвенцію з охорони літературних і художніх творів.

Практичне застосування норм права реалізується через судові рішення, які слугують допоміжним інструментом регулювання відносин у сфері захисту об'єктів права інтелектуальної власності.

Так, Верховний Суд у Постанові від 06.02.2020 року у справі № 910/13822/16 дійшов правового висновку, що введення в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу, є абсолютною підставою для відмови у наданні правової охорони торговельної марки:

«9.3. Припис абзацу п'ятого пункту 2 статті 6 Закону є абсолютним критерієм для відмови в наданні правової охорони та стосується виключно змісту самого заявленого на реєстрацію позначення (його власної видимої оманливості, наприклад, позначення «вода» для горілчаних виробів; «французьке вино» на етикетці товару українського виробника), тоді як можливість сплутування з іншими раніше зареєстрованими або заявленими на реєстрацію знаками інших осіб як відносний критерій та наслідки цього (зокрема, щодо можливості введення в оману) мають правове значення при застосуванні пункту 3 статті 6 та пункту 5 статті 16 Закону № 3689» [7].

Початок перебігу позовної давності для звернення з позовами про визнання недійсними свідоцтв України на знаки для товарів і послуг не може автоматично збігатися з датою публікації відомостей про реєстрацію знака для товарів і послуг. Це право пов'язане, зокрема, з початком виникнення відповідного конфлікту на ринку щодо оспорюваного позначення, наприклад, початком використання спірного позначення на ринку.

Відповідного правового висновку дійшов Верховний Суд у справі за позовом Компанії «Джек Деніел'с Пропертіз, Інк.» (Jack Daniel's Propeties Inc.) до Товариства з обмеженою відповідальністю «Буклет-Юг», Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України з позовом про визнання недійсними свідоцтва України на знак для товарів і послуг «BLACK JACK», свідоцтва України на знак для товарів і послуг «БЛЕК ДЖЕК», власником яких є відповідач 1; зобов'язання відповідач 2 внести зміни до Державного реєстру свідоцтв України на знаки для товарів і послуг щодо визнання недійсними зазначених свідоцтва та опублікувати відомості про це в офіційному бюлетені «Промислова власність» у зв'язку з тим, що зазначені торгівельні марки схожі настільки, що їх можна сплутати з раніше зареєстрованим знаком для товарів і послуг «JACK DANIEL'S», власником якого відповідно до свідоцтва України є позивач.

ВС зауважив, що вирішуючи спори щодо визнання недійсними свідоцтв України на знаки для товарів і послуг, суд має виходити з того, що початок перебігу позовної давності для звернення до суду з такими позовами не може автоматично збігатися з датою публікації відомостей про реєстрацію знака для товарів і послуг.

Це право пов'язане, зокрема, з початком виникнення відповідного конфлікту на ринку щодо оспорюваного позначення, наприклад, початком використання спірного позначення на ринку.

Отже, оскільки позивач заперечував проти задоволення заяви про застосування позовної давності у зв'язку з тим, що він не знав про реєстрацію ТМ «BLACK JACK» («БЛЕК ДЖЕК») з моменту публікації відомостей про їх реєстрацію, тому немає підстав вважати такий момент початком перебігу позовної давності до вимог

у цій справи. Відповідач 1 цих доводів позивача не спростував, тому суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у задоволенні його заяви про застосування строку позовної давності у зв'язку з відсутністю доказів, що позивачу було відомо про реєстрацію оскаржуваних знаків більше ніж три роки до дати подання позову [8].

Окрім судового вирішення спору, існують й альтернативні способи захисту об'єктів права інтелектуальної власності, включаючи медіацію та інші методи вирішення спорів.

Медіація - структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйнятного рішення [9].

Медіація є особливою формою переговорів, а її природа визначена місцем і роллю медіатора в цій процедурі. Оскільки медіатор не наділений правом і повноваженнями приймати будь-які рішення, нічого не буде вирішено, якщо обидві сторони не погодяться на це. Усвідомлення, що варіанти рішень не можуть бути нав'язані медіатором, значно зменшує напруження всіх сторін та зменшує ймовірність того, що будь-яка із сторін конфлікту буде відстоювати лише займану позицію [10].

Серед переваг медіації можна виділити оперативність вирішення конфлікту; конфіденційність; вільність форми комунікації та відсутність формалізації; невисока вартість процедури; гнучкість рішень.

У свою чергу медіації притаманні й очевидні недоліки: медіація можлива виключно за згоди усіх сторін конфлікту, яку не завжди можливо досягти; у разі недобросовісності хоча б однієї зобов'язаної сторони примусове виконання прийнятого в результаті медіації рішення є неможливим.

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку у цьому напрямі. Україна має достатньо розвинену систему законодавства, яка регулює сферу захисту права інтелектуальної власності. Ця система включає в себе як національні закон і нормативно-правові акти, так і міжнародні угоди, які створюють правовий каркас для захисту інтелектуальної власності в Україні. Незважаючи на наявність законів, існують проблеми в їх правозастосуванні, які включають в себе тривалість і високу вартість судових процесів, відсутність ефективного механізму виконання рішень суду. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), для покращення системи захисту інтелектуальної власності та її гармонізації з міжнародними стандартами. Покращення системи захисту права інтелектуальної власності в Україні є необхідним, а ці реформи можуть включати в себе спрощення процедур реєстрації, покращення механізмів врегулювання судових справ і підвищення ефективності правозастосування. Захист об'єктів права інтелектуальної власності має важливе значення для стимулювання творчості, інновацій та розвитку економіки країни. Ефективна система захисту права інтелектуальної власності сприяє залученню інвестицій та розвитку креативних галузей. Узагальнюючи, сучасний стан правового захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні потребує подальших заходів для покращення правозастосування та створення сприятливого середовища для інновацій та творчості.

Список використаної літератури:

1. *Верховна Рада України* (2004), Закон України «Про міжнародні договори України», доступно за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення - березень 2021 року)
2. Добровольська К.Л., Правове забезпечення охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні, доступно за посиланням: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/75.pdf (дата звернення - березень 2021 року)
3. Опришко В.Ф., Шульженко Ф.П., Шимон С.І. та ін.; Правознавство: Підручник, доступно за посиланням: https://buklib.net/books/25018/ (дата звернення - лютий 2021 року)
4. Світличний О.П., Право інтелектуальної власності, доступно за посиланням: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1424/1/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD.pdf (дата звернення – лютий 2021 року)
5. Цибульов П.М., Основи інтелектуальної власності; доступно за посиланням: https://buklib.net/books/32637/ (дата звернення – лютий 2021 року)
6. *Верховна Рада України*, Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» №3689-XII від 15.12.1993 року; доступно за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#n217 (дата звернення – січень 2021 року)
7. Верховний Суд, Постанова від 06.02.2020 року у справі № 910/13822/16; доступно за посиланням: https://reyestr.court.

gov.ua/Review/87426712 (дата звернення – січень 2021 року)
8. Верховний Суд, Постанова від 28.05.2020 року у справі №910/13119/17; доступно за посиланням: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89595203 (дата звернення – лютий 2021 року)
9. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2017 р., № 5, с. 55
10. Авторський колектив Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський, Н. Данилко та ін., Медіація у професійній діяльності юриста; доступно за посиланням: https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/mediatsiya-u-profesijnij-diyalnosti-yurysta.pdf (дата звернення – лютий 2021 року)

Pyrtskhalava K. Z. Ukraine's legal security for protecting the objects of intellectual property rights. Current state

In this article an analysis of the current state of legal protection for intellectual property objects in Ukraine is provided. The article explores the evolution of the legislative framework in Ukraine that regulates the field of intellectual property. The article highlights both positive aspects of the current legal framework, such as alignment with European standards, support for innovation and creativity, and negative aspects, such as difficulties in protecting the rights of owners. Furthermore, the article emphasizes the challenges faced by rights holders. The article's author calls for further reforms and improvements to the legal environment to ensure effective protection of rights holders in Ukraine and the creation of a conducive atmosphere for innovation and creativity. In the article the concepts of 'legal provision' and 'legal regulation' are elucidated, and their relationship is examined. Definitions of the notion 'object of intellectual property rights' are provided, and a classification of objects of intellectual property rights is presented. The purpose and objectives of legal regulation in the field of intellectual property rights are analyzed. The article presents forms of intellectual property rights protection. It provides a list of current legislative acts ensuring the protection and safeguarding of intellectual property rights in Ukraine. Gaps in the national system for protecting intellectual property rights are examined, and potential solutions are proposed. The article cites the practices of national courts in resolving disputes related to infringements of intellectual property rights. Alternative methods of protecting intellectual property objects, including mediation, are analyzed, highlighting the advantages and disadvantages of this procedure.

Key words: *trademark, sign for goods and services, intellectual property, domain, domain name, domain disputes, court practice, use of trademark.*

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.13

А. В. Марченко
аспірант
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКУТРА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЙОГО СИСТЕМІ

Стаття присвячена актуальним питанням визначення змісту поняття та складових елементів механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. У статті здійснено аналіз теоретичних підходів щодо поняття та складових елементів механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. На підставі наукового аналізу запропоновано під механізмом забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб розуміти комплексне поєднання трьох елементів з реалізації, охорони і захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які включать в себе нормативну складову, інституціональну складову і гарантії реалізації. Зазначено, що вказані елементи механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є взаємопов'язаними і взаємодіючими між собою. Важливого значення в системі даного механізму відіграє інституціональна складова, елементом якої є органи місцевого самоврядування, які в сучасних умовах мають чисельні повноваження забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в соціально-гуманітарній, культурній та інших сферах. Звертається увага на те, що забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах збройної агресії в України потребує створення необхідних умов і гарантій реалізації і забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Для цього потрібно забезпечити максимально ефективну та безперешкодну реалізацію цих прав внутрішньо переміщених осіб в державі; створити умови охорони прав і свобод внутрішньо переміщених осіб із запобіганням можливості їх порушень або зменшенням таких випадків до мінімуму; забезпечити ефективний захист прав у разі їх порушення. Досягти цього можливо завдяки системі певних заходів та засобів, які отримали у юридичній літературі назву механізму правового забезпечення прав і свобод людини.

Ключові слова: *механізм, забезпечення, права і свободи людини, права і свободи внутрішньо переміщених осіб, внутрішньо переміщена особа, органи місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Внаслідок збройної агресії з боку росії постало важливе питання забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). У цивілізованому суспільстві розуміння демократичної правової держави включає не лише визнання прав і свобод ВПО, які закріплені у нормативно-правових актах, але і забезпечення їх ефективного захисту через встановлення відповідного механізму їх забезпечення. Дієвий механізм забезпечення прав і свобод ВПО є показником рівня цивілізованості суспільства та держави. Тому, відсутність дієвого механізму для внутрішньо переміщених осіб, а також недостатня охорона, захист і відновлення їхніх прав і свобод, роблять державу неспроможною вважати себе демократичною, соціальною і правовою. У зв'язку з цим дослідження механізму забезпечення прав і свобод ВПО стає актуальним завданням.

Стан дослідження. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина досліджували у своїх роботах багато вчених, зокрема такі, як Ю. Барабаш, А. Колодій, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Речицький, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Однак, у сучасних складних умовах війни в нашій державі важливого значення набувають питання дослідження механізму забезпечення прав і свобод ВПО, які в існуючій літературі недостатньо висвітленні.

Мета статті – на основі теоретико-методологічного аналізу розкрити зміст поняття механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

© Марченко А. В., 2022

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав і свобод ВПО в умовах збройної агресії в України потребує створення необхідних умов і гарантій реалізації і забезпечення прав і свобод ВПО. Для цього потрібно забезпечити максимально ефективну та безперешкодну реалізацію цих прав ВПО в державі; створити умови охорони прав ВПО із запобіганням можливості їх порушень або зменшенням таких випадків до мінімуму; забезпечити ефективний захист прав у разі їх порушення. Досягти цього можливо завдяки системі певних заходів та засобів, які отримали у юридичній літературі назву механізму правового забезпечення прав і свобод людини.

В цьому аспекті слід зазначити, що концепція дослідження різних явищ з позиції механізму, в юридичних дослідженнях дає змогу розглянути відповідні явища правової дійсності в єдності всіх складових частин цих явищ, відобразити процеси функціонування права, його динаміку [1, с. 67].

З цього приводу не можемо не оминути увагою наукові дослідження правників, у яких розкривалося це поняття і його складові елементи. У юридичній літературі переважно під «механізмом» розуміють сукупність певних засобів, форм, методів чи інструментів завдяки яким відбувається влив на певні суспільні відносини. Тому, будь який механізм можна представити як сукупність системи правових форм, засобів, методів, інструментів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання і влив на певну сферу суспільних відносин. Предметом нашого дослідження є відносини, повязані із забезпеченням прав і свобод людини, а точніше ВПО.

Наприклад, під механізмом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, у юридичній літературі, розуміється єдине, цілісне і якісне самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних, взаємодіючих передумов, засобів і умов, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [2, с. 5].

Для забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини й громадянина Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Для можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод існує система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюють юридичний механізм захисту прав людини» [3].

Аналіз юридичної літератури також дозволяє зробити висновок про те, що залежно від сфери суспільних відносин, в яких реалізуються права і інтереси особи, поняття механізму забезпечення прав і свобод людини буде відрізнятися саме за складовими елементами, напрямами. Саме переважна більшість вчених в цих питаннях не може знайти єдиного підходу.

Наприклад, П.М. Рабінович визначає, що забезпечення прав і свобод людини передбачає три елементи (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод (шляхом уживання заходів, зокрема юридичних, для профілактики порушень прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [4, с. 16–23].

На думку А. Колодія й А. Олійника, механізм забезпечення реалізації прав і свобод включає в себе такі елементи, як: гарантії їх здійснення; юридичні елементи механізму реалізації; процес практичного втілення можливості й необхідності в діяльності; умови й фактори такого процесу [5, с. 221].

На думку М. Савенко, основу механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина становлять й умови, і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав і свобод громадян. Ефективність такого механізму залежить і від наявності незалежних органів державної влади, які здійснюють захист прав і свобод і контроль за дотриманням і виконанням норм, що встановлюють права і свободи [6, с. 74].

Вказані вище визначення є цілком слушними, але ми вважаємо, що вони не повною мірою розкривають всю багатогранність поняття «механізм забезпечення прав і свобод людини».

Механізм забезпечення прав і свобод людини представляє собою компоненти трьох рівнів: реалізації, охорони і захисту. Механізм реалізації прав і свобод особи означає їх безпосереднє втілення в життя і практику. Механізм охорони прав і свобод особи включає в себе

профілактичні заходи, спрямовані на запобігання можливим порушенням цих прав. Механізм захисту прав і свобод особи передбачає заходи, спрямовані на відновлення цих прав у випадку їх порушення.

На нашу думку, механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб включає в себе і реалізацію їх прав, а також їх охорону і захист. Держава має створити не тільки правову основу реалізації прав і свобод ВПО, але і умови і гарантії їх реалізації, без яких сам механізм не буде дієвим, а права і свободи не зможуть бути реалізованими і будуть декларативними. Тому, створення умов і гарантій реалізації вказаного елементу механізму забезпечення прав і свобод ВПО є важливою ознакою правопорядку.

Найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод особи, поряд із їх визнанням, дотриманням і повагою, виступає гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають всім елементам правового статусу реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від незаконних порушень [7, с. 31].

Отже, механізм забезпечення прав і свобод ВПО представляє собою трирівневу взаємодіючу систему елементів реалізації, охорони і захисту, задіяних у процесі втілення ВПО своїх прав і свобод.

Важливими складовими цих елементів є нормативна основа реалізації, охорони і захисту праві і свобод ВПО, а також інституційна (суб'єкти реалізації, охорони і захисту прав і свобод ВПО).

Нормативну основу механізму забезпечення прав і свобод ВПО складає міжнародне законодавство, Конституція України, спеціальне законодавство, яке регулює правовий статус ВПО та визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері.

У Конституції України гарантії прав і свобод ВПО закріплені в таких положеннях: ст. 3 – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; ч. 3 ст. 8 – норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується; ст. 55 – права і свободи людини і громадянина захищаються судом; ст. 21 – усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; ст. 59 – кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав; ст. 64 – конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [8], тощо [9].

Інституціональна складова вказаного механізму представлена системою органів державної влади всіх рівнів та місцевого самоврядування, які у обсягах та у межах повноважень забезпечують права і свободи ВПО.

Основними організаційно правовими (інституційними) гарантами прав і свобод людини і громадянина, в т. ч. ВПО, відповідно до Конституції України є Верховна Рада України (ст. 92), Президент України (ст. 102), Кабінет Міністрів України (ст. 116), суди (ст. 55), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 55), прокуратура (ст. 131-1), органи місцевого самоврядування (ст. 143), адвокатура (ст. 59), політичні партії і громадські організації (ст. 36), міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55) [10, с. 41–45; 9]. Важливе значення в системі цих суб'єктів відіграють органи місцевого самоврядування, які виконують чисельні завдання щодо забезпечення прав ВПО у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту тощо. До цих суб'єктів також можна віднести і неурядові, міжнародні і громадські об'єднання і організації.

Саме через систему органів державної влади і місцевого самоврядування, а також суб'єктів приватного права і міжнародних організацій держава здійснює забезпечення прав і свобод ВПО.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати дослідження поняття «механізму забезпечення прав і свобод ВПО», можна визначити його як комплексне поєднання трьох елементів з реалізації, охорони і захисту прав і свобод ВПО, які включать в себе нормативну складову, інституціональну складову і гарантії реалізації. Вказані

елементи механізму забезпечення прав і свобод ВПО є взаємопов'язаними і взаємодіючими між собою. Важливого значення в системі даного механізму відіграє інституціональна складова, елементом якої є органи місцевого самоврядування, які в сучасних умовах мають чисельні повноваження забезпечення прав і свобод ВПО в соціально-гуманітарній, культурній та інших сферах. Перспективними напрямами подальших наукових досліджень можуть стати питання наукового аналізу складових елементів запропонованого механізму і місця і ролі органів місцевого самоврядування у його забезпеченні.

Список використаної літератури:

1. Орзих М.Ф. Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества. Киев–Одесса : Вища школа, 1978. 143 с.
2. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис.. … канд. юрид. наук : Київ. 2000. 16 с.
3. Стрельбіцький М. Права людини та механізм їх захисту. Кам'янець-подільська районна державна адміністрація: веб-сайт. URL: https://kp-rda.gov.ua/more_news2/09-37-46-14-12-2018/
4. Рабинович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). Український часопис прав людини. 1995. № 2. С. 16–23.
5. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с
6. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М. Савенко // *Вісник* Конституційного Суду України. 2000. № 1. С. 68–83.
7. Волинка К. Г. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30–33.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Орєшкова А. Гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод внутрішньопереміщених осіб: критерії класифікації та види. http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/6/7.pdf
10. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Правова держава, 1997. 156 с.

Marchenko A. V. The concept and structure of the mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons and the place of local government bodies in its system

The article is devoted to the topical issues of defining the content of the concept and constituent elements of the mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. The article analyzes theoretical approaches to the concept and constituent elements of the mechanism of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. On the basis of scientific analysis, it is suggested that the mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons should be understood as a complex combination of three elements for the implementation, protection and protection of the rights and freedoms of internally displaced persons, which will include a regulatory component, an institutional component and guarantees of implementation. It is noted that the specified elements of the mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are interconnected and interacting with each other. An important importance in the system of this mechanism is played by the institutional component, the element of which is local self-government bodies, which in modern conditions have numerous powers to ensure the rights and freedoms of internally displaced persons in the social, humanitarian, cultural and other spheres. Attention is drawn to the fact that ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in the conditions of armed aggression in Ukraine requires the creation of necessary conditions and guarantees for the implementation and protection of the rights and freedoms of internally displaced persons. For this, it is necessary to ensure the most effective and unhindered implementation of these rights of internally displaced persons in the state; create conditions for the protection of the rights and freedoms of internally displaced persons, preventing the possibility of their violations or reducing such cases to a minimum; ensure effective protection of rights in case of their violation. It is possible to achieve this thanks to a system of certain measures and means, which in the legal literature have received the name of the mechanism of legal protection of human rights and freedoms.

Key words: *mechanism, provision, human rights and freedoms, rights and freedoms of internally displaced persons, internally displaced person, local self-government bodies.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.14

Н. С. Слаблюк
аспірант кафедри адміністративного права та процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ, адвокат

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено загальні нормативно-правові засади формування державної податкової політики в Україні, конституційних обов'язків громадян сплачувати податки.

Проведено аналіз основних елементів адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику.

Відмічено, що в науковій літературі не визначено єдиного підходу до тлумачення поняття «адміністративно-правовий статус». Запропоновано адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України розглядати як законодавчо закріплене та врегульоване нормами адміністративного права становище Державної податкової служби України в системі органів публічної адміністрації, що відображає можливість та засади його участі у суспільних відносинах щодо публічного адміністрування, зокрема, у сфері формування та реалізації державної податкової політики.

Визначено трьох блокову структурну основу адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України, до якої слід відносити: 1) цільовий блок (який містить мету, завдання та функціональне призначення); 2) структурно-організаційний (включає порядок формування, структуру суб'єкта публічної адміністрації, схему організаційного підпорядкування структурних одиниць, схему розподілу завдань і функцій кожного структурного підрозділу, порядок взаємодії між структурними підрозділами, а також взаємодії з іншими органами (як державними, так і недержавними), а також порядок прийняття рішень); 3) компетенційний блок (включає повноваження, предмет відання, функції суб'єкту).

Охарактеризовано окремі елементи цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоків адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України.

Проаналізовано трансформацію окремих елементів адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України в умовах дії воєнного стану.

Відмічено на наявності в умовах дії воєнного стану значної кількості ризиків, які перешкоджають побудові сучасної ефективної податкової системи. Водночас виділено позитивні зміни, які відбулись в діяльності Державної податкової служби України із запровадженням воєнного стану.

Ключові слова: *адміністративно-правовий статус, податкові органи, Державна податкова служба України, воєнний стан, податки, збори, контроль, платник податків.*

Актуальність дослідження. В умовах введеного воєнного стану в Україні зменшились податкові надходження, значна кількість суб'єктів господарювання припинила свою діяльність. Водночас суттєво збільшились витрати держави на військові, соціальні та гуманітарні потреби.

Державна податкова служба України реалізує публічний інтерес держави у сфері оподаткування шляхом здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків та зборів платниками податків, проведення податкової політики, надання послуг платникам податків. Вона наділена широким колом повноважень для виконання своїх завдань і реалізації функцій, які з початком запровадження воєнного стану на території України зазнали певних обмежень з метою стимулювання платників податків продовжувати свою діяльність, що є об'єктом оподаткування.

© Слаблюк Н. С., 2022

Актуальним у розрізі даного питання є аналіз елементів адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України, та трансформаційних змін в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження окремих аспектів адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації було предметом багатьох вчених, зокрема таких як: Ю.П. Битяка, Л.І. Гасюк, А.В. Денисової, О.А. Костюченко, В.Г. Кононовича, Ю.Н. Старилова, О.А. Папкової, Ю.М. Рєпкіна та інших. Однак через постійні трансформаційні зміни та введення воєнного стану в Україні актуалізується необхідність проведення додаткових досліджень адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі немає виробленого єдиного підходу до тлумачення поняття «адміністративно-правовий статус». Як правило його визначають у контексті конкретного суб'єкта правовідносин. В свою чергу, В.І. Фелик стверджує, що адміністративно-правовий статус є комплексною правовою категорією, яка на теоретичному рівні відображає становище певного суб'єкта в системі правовідносин. Що стосується законодавчого рівня - закріплення адміністративно-правового статусу виражається через визначення мети й завдань діяльності відповідного суб'єкта, його прав та обов'язків та інших елементів адміністративно-правового статусу. Реалізація адміністративно-правового статусу на практичному рівні виявляється в здійсненні відповідним суб'єктом своїх повноважень [1].

На нормативному рівні визначення поняття «адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України» відсутнє, з огляду на це пропонуємо під цією правовою категорією розуміти законодавчо закріплене та врегульоване нормами адміністративного права становище Державної податкової служби України в системі органів публічної адміністрації, що відображає можливість та засади його участі у суспільних відносинах щодо публічного адміністрування, зокрема, у сфері формування та реалізації державної податкової політики.

Аналіз статусних характеристик адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України дає можливість виокремити трьох блокову структурну основу, до якої слід відносити: 1) *цільовий блок*, що містить мету, завдання та функціональне призначення; 2) *структурно-організаційний*, що передбачає порядок формування, структуру суб'єкта публічної адміністрації, схему організаційного підпорядкування структурних одиниць, схему розподілу завдань і функцій кожного структурного підрозділу, порядок взаємодії між структурними підрозділами, а також взаємодії з іншими органами (як державними, так і недержавними), а також порядок прийняття рішень; 3) *компетенційний блок*, що включає повноваження, предмет відання, функції суб'єкту.

В межах даного дослідження зупинимось більш детально на характеристиці окремих елементів цільового та компетенційного блоків адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України.

Такий елемент як мета висвітлює загальну спрямованість діяльності суб'єкта публічного адміністрування та розкривається через завдання. У випадку з Державною податковою службою України сформулювати її доволі складно через значну кількість завдань, поставлених перед нею. Виходячи з норми, закріпленої статтею 1 Положення про Державну податкову службу України, метою Державної податкової служби України є реалізація державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [2].

До завдань Державної податкової служби України законодавство відносить низку конкретно визначених напрямків діяльності, котрі можна класифікувати на: ті, що спрямовані на реалізацію державної податкової політики у різних сферах господарювання; ті, що спрямовані на внесення пропозицій щодо формування різних напрямків державної податкової політики [4].

Предмет відання є сфера суспільних відносин, в межах якої суб'єкт публічної адміністрації може реалізувати надані йому повноваження. Так, для Державної податкової служби України предметом відання є суспільні відносини, що складаються у сфері державної податкової політики.

Функції як елемент компетенції відображають основні напрями діяльності суб'єкта публічної адміністрації та є правовою мірою вираження обсягу та меж повноважень. Більшість функцій Державної податкової служби України у системі центральних органів виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам. Водночас, частина 2 статті 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» вказує на те, що центральні органи виконавчої влади можуть

здійснювати одне або кілька завдань, перелічених у частині 1 цієї ж статті [3]. Це передбачає, що функції Державної податкової служби України виходять за межі надання адміністративних послуг і включають в себе:

1) збір податків і зборів;

2) податковий контроль, контроль за дотриманням законодавства в галузі оподаткування (проведення податкових перевірок платників податків, виявлення податкових правопорушень та вжиття відповідних заходів щодо їх усунення);

3) проведення податкової політики шляхом участі у розробці податкової політики та податкового законодавства України, надання рекомендацій щодо його вдосконалення;

4) надання послуг платникам податків у формі консультацій з платниками податків щодо правил і процедур оподаткування, видачі, анулювання, переоформлення ліцензій і видача їх дублікатів, а також здійснення відповідних операцій з Єдиним державним реєстром місць зберігання, Єдиним державним реєстром обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок, Державним реєстром реєстраторів розрахункових операцій;

5) боротьба з корупцією та незаконними діями у сфері оподаткування;

6) міжнародна співпраця з міжнародними податковими організаціями та іншими країнами для обміну інформацією та спільних заходів щодо податкового контролю [2].

Це загальний перелік функцій Державної податкової служби України. Функції та обов'язки служби можуть змінюватися відповідно до податкового законодавства та поточних потреб країни.

Повноваження являють собою сукупність прав та обов'язків, що закріплені за суб'єктом для виконання його функціонального призначення. На нормативному рівні закріплено широке коло повноважень Державної податкової служби України, які за напрямками можна класифікувати як такі, що спрямовані: а) на здійснення податкового контролю; б) на прийняття рішень в межах компетенції; в) на організацію ліцензійної діяльності та здійснення контролю за акцизами; г) на аналіз ризиків та проведення моніторингу; ґ) на підготовку та подання пропозиції з питань, що належать до компетенції органу; д) на забезпечення належного звітування.

Важливо відмітити, що підвищення якості та ефективності адміністрування податків і зборів та посилення інституційної спроможності органів, що реалізують податкову політику визначено одним із результатів, які очікуються від реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки є [4].

Говорячи про трансформаційні зміни статусних елементів адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України в умовах дії воєнного стану, слід відзначити, що вони повинні бути адаптовані під нові виклики та загрози.

Зазначене пояснюється існуванням України в умовах дії воєнного стану значної кількості ризиків, які перешкоджають побудові сучасної ефективної податкової системи, до яких можна віднести: нестабільність макроекономічної ситуації; низький інвестиційний клімат; нестабільна безпекова ситуація; тимчасова окупація окремих територій України; відтік кадрів; зменшення показників сплати податків; постійна необхідність внесення змін до податкового законодавства та ін.

Водночас, із запровадженням воєнного стану в Україні, можна відмітити й на позитивні аспекти, які відбулись в діяльності Державної податкової служби України, спрямовані в основному на підтримку платників податків. Зокрема, для платників податків відтерміновано строки подання податкової звітності; зменшено податкове навантаження; зупинено здійснення контролюючими органами заходів, спрямованих на погашення (стягнення) податкового боргу; введено мораторій на проведення податкових перевірок та ін.

Висновки. В результаті проведеного дослідження запропоновано адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України розглядати як законодавчо закріплене та врегульоване нормами адміністративного права становище Державної податкової служби України в системі органів публічної адміністрації, що відображає можливість та засади його участі у суспільних відносинах щодо публічного адміністрування, зокрема, у сфері формування та реалізації державної податкової політики.

Визначено трьох блокову структурну основу адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України, до якої слід відносити: 1) цільовий блок (який містить мету, завдання та функціональне призначення); 2) структурно-організаційний (включає порядок формування, структуру суб'єкта публічної адміністрації, схему організаційного підпоряд-

кування структурних одиниць, схему розподілу завдань і функцій кожного структурного підрозділу, порядок взаємодії між структурними підрозділами, а також взаємодії з іншими органами (як державними, так і недержавними), а також порядок прийняття рішень); 3) компетенційний блок (включає повноваження, предмет відання, функції суб'єкту).

Проаналізовано трансформацію окремих елементів адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України в умовах дії воєнного стану.

Відмічено на наявності в умовах дії воєнного стану значної кількості ризиків, які перешкоджають побудові сучасної ефективної податкової системи. Водночас виділено позитивні зміни, які відбулись в діяльності Державної податкової служби України із запровадженням воєнного стану.

Список використаної літератури:

1. Фелик В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : автореф. дис.. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 42 с.
2. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text.
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n220.
4. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України; стратегія, план, заходи від 29.12.2021 № 1805-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#n89.

Slablyuk N. S. Administrative and legal status of the state tax service of Ukraine: transformational changes under the conditions of marital state

The article examines the general normative and legal principles of the formation of the state tax policy in Ukraine, the constitutional obligations of citizens to pay taxes.

An analysis of the main elements of the administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine as a central body of executive power, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Finance and which implements state tax policy, has been carried out.

It is noted that the scientific literature does not define a single approach to the interpretation of the concept of «administrative-legal status». It is suggested that the administrative-legal status of the State Tax Service of Ukraine be considered as the position of the State Tax Service of Ukraine in the system of public administration bodies, which is legally established and regulated by the norms of administrative law, reflecting the possibility and principles of its participation in public relations regarding public administration, in particular, in the sphere of formation and implementation state tax policy.

The three-block structural basis of the administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine has been defined, which should include: 1) the target block (which contains the goal, task and functional purpose); 2) structural and organizational (includes the order of formation, the structure of the subject of public administration, the scheme of organizational subordination of structural units, the scheme of distribution of tasks and functions of each structural unit, the order of interaction between structural units, as well as interaction with other bodies (both state and non-state), as well as the decision-making procedure); 3) competence block (includes powers, subject matter, functions of the subject).

Separate elements of the target, structural-organizational and competence blocks of the administrative-legal status of the State Tax Service of Ukraine are characterized.

The transformation of certain elements of the administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine under the conditions of martial law is analyzed.

It is noted that there are a significant number of risks in the conditions of martial law that prevent the construction of a modern and effective tax system. At the same time, positive changes that took place in the State Tax Service of Ukraine with the introduction of martial law were highlighted.

Key words: *administrative and legal status, tax authorities, State Tax Service of Ukraine, martial law, taxes, fees, control, taxpayer.*

УДК 343.211.4
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.15

М. В. Сорока
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ЦІЛЬ РЕСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто етимологічне, філософське та правове розуміння поняття «ціль». З'ясовано, що ціль – це мислимий результат конкретної діяльності, результат функціонування. Зазначено, що зміст правової цілі відображає передбачуваний, бажаний ідеальний «образ» настання конкретних соціально – правових наслідків у вигляді соціально – правового результату, досягти якого можливо шляхом застосування правових засобів. Підкреслено, що реституційне правосуддя зародилося в Канаді. Означено, що відповідно до міжнародних правових документів, цілями реституційного правосуддя є відшкодування шкоди нанесеної скоєним злочином та досягнення відповідних результатів – укладання угоди між потерпілими та правопорушником на основі застосування відновних процесів. Наголошено, що в національних нормативно – правових актах як ціль реституційного правосуддя закріплено створення умов для примирення сторін – потерпілих і правопорушника. Підкреслено, що у фаховій літературі з кримінального, кримінально – процесуального та кримінально – виконавчого права має місце дискусія щодо сутності і цілей реституційного правосуддя. Встановлено, що одною із цілей реституційного правосуддя є відновлення справедливості. Вказано, що справедливість є багатоаспектним та різноплановим соціально – правовим явищем, яка має інституційний, особистий, загальний, індивідуальний, формальний, змістовий та процедурний виміри. Зазначено, що справедливість імплементується у правову реальність через окремі свої аспекти, кожен із яких має свій зміст. Обгрунтовано, що ціль реституційного правосуддя в інституційному вимірі полягає у виконанні ним спеціальних і загальних функцій в суспільстві; в особистому вимірі полягає у визнанні почуттів та потреб потерпілого, прийняття правопорушником відповідальності, активному залучені сторін – надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятного для них рішення, запобігання повторному вчиненню злочину, добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін, нейтральність посередника, реалізація принципу конфіденційності; в загальному вимірі полягає в досягненні шляхом застосування ідеальної процедури при розгляді аналогічних справ на певній території в певний тривалий період часу; в індивідуальному вимірі досягається як отримання конкретного результату при розгляді конкретної кримінальної справи (відшкодування потерпілому заподіяних йому матеріальних збитків в наслідок скоєння крадіжки); у формальному вимірі полягає у дотриманні положень щодо його здійснення, які закріплені в нормативно – правових актах, зокрема міжнародних, усіма учасниками кримінального конфлікту; у змістовному вимірі полягає у відшкодуванні у різних формах шкоди (майнової, фізичної, моральної) потерпілому, громаді з боку правопорушника; у вимірі суто процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає в отриманні будь – якого результату за умови додержання процедури; у вимірі абсолютної процедурної справедливості ціль полягає в забезпеченні проходження всіма учасниками кримінального конфлікту всіх етапів процедури правосуддя задля укладання мирової угоди на основі досягнутого консенсусу; у вимірі неабсолютної процедурної справедливості ціль полягає у факті передачі повноважень щодо винесення рішення про наслідки правопорушення безпосередньо сторонам правового конфлікту – злочинцю та жертві злочину, їх родинам, громаді. Вказано, що всі аспекти справедливості є тісно пов'язаними між собою.

Ключові слова: *відновлення справедливості; ціль; реституційне правосуддя; інституційна справедливість; особиста справедливість; загальна справедливість; індивідуальна справедливість; формальна справедливість; змістовна справедливість; процедурна справедливість.*

© Сорока М. В., 2022

Постановка проблеми. Сучасним трендом розвитку кримінального судочинства в демократичних країнах світу є впровадження і застосування концепції реституційного правосуддя при вирішенні кримінальних конфліктів. Воно постає як форма реакції громадянського суспільства і держави на скоєння кримінального злочину або проступку. Реституційне правосуддя пропонує примирення злочинця і постраждалих сторін без втручання компетентних державних органів, надання підтримки потерпілому/жертві, реінтеграцію правопорушника в місцеву громаду, запобігання повторному вчиненню злочину в майбутньому, добровільність участі у відновному процесі всіх зацікавлених сторін.

Інститут реституційного правосуддя є втіленням процесів лібералізації та гуманізації правових механізмів протидії злочинності. Сьогодні в демократичних державах активно йде пошук альтернатив кримінальному покаранню, адже сам факт його соціальної неефективності є досить показовим. Реституційне правосуддя є одною із таких альтернатив.

Укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом чітко юридично зафіксувало намір України інтегруватися в ЄС, що передбачає імплементацію у вітчизняну правову систему загальновизнаних міжнародних стандартів, зокрема і форм відновного (реституційного) правосуддя. Важливою передумовою впровадження в Україні реституційного правосуддя є визначення його цілей та їх змістовна характеристика. Адже саме цілі відображають буття того чи іншого соціально – правового феномену, його природу, форми існування та напрями розвитку. Тому, дослідження змісту цілей реституційного правосуддя, зокрема такої як відновлення справедливості дозволить глибше розкрити сутність та призначення реституційного правосуддя, усвідомити його соціальну цінність та визначити вектори його застосування.

Ціль дослідження – розкрити зміст основних аспектів відновлення справедливості як цілей реституційного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Справедливість як феномен права активно вивчається вітчизняними вченими. Зокрема, питання відновлення справедливості в правовій площині розглядає низка науковців. Так, С.В. Галкевич [1] і Н.В. Волкова[2] дослідили принцип справедливості у цивільному праві; О.М. Мусиченко [3] розглянула відновлення справедливості як мету кримінально – правових заходів; Н.В. Шелевер [4] проаналізувала справедливість як обов'язкову вимогу судового рішення; Н. І. Мозоль[5] окреслила проблему соціальної справедливості в умовах воєнного стану. Проте, дослідженню відновлення справедливості як цілі реституційного правосуддя у вітчизняній правовій науці уваги приділяється не достатньо. При цьому, безпосередньо дослідження реституційного (відновного) правосуддя проводять О. Коваль[6], яка проаналізувала умови застосування відновного (реституційного) правосуддя в якості альтернативи традиційним каральним засобам регулювання; О.Р. Семчишин [7] розкрила перспективи інституціалізації відновного правосуддя в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Процес трансформації сучасних кримінально – правових доктрин щодо реагування на кримінальну поведінку у бік лібералізації та застосування гуманістичних підходів кримінально – правового впливу обумовлює необхідність встановлення та розкриття змісту цілей реституційного (відновного) правосуддя.

В етимологічному розумінні ціль – те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти; мета [8; с. 738]. При цьому, мета – те, в чому людина бачить кінцевий результат своїх або чиїхось дій, чого вона прагне [9; с.370]; мета – це сукупне уявлення про модель майбутнього результату, здатного задовільнити вихідну потребу за існуючих реальних можливостей, які оцінено за результатами минулого досвіду[10].

В філософському енциклопедичному словнику «ціль» визначається як ідеальний образ майбутнього, бажаного результату людської діяльності. Ціль є безпосереднім спонукальним мотивом діяльності людини, що визначає і мобілізує її волю[11; с. 706]. Ціль реалізується за допомогою засобів, які являють собою сукупність об'єктивних матеріальних факторів і способів дій людини, що ведуть до досягнення цілі. Ціль і засоби взаємозумовлюють одне одного і міняються місцями: створення засобів стає найближчою ціллю; всяка реалізована ціль стає засобом постановки і реалізації інших цілей. Це виражається в діалектиці ближчих і віддалених, загальної і окремих, кінцевої і проміжних цілей[12].

В теорії права термін «ціль» вживається в декількох значеннях. Так, цілі в праві розглядаються як конкретні перетворення можливості у дійсність; прагнення законодавця до настання конкретного стану суспільних відносин, що

регулюються правом; цілі діяльності правових відносин набувають правового змісту, оскільки вони відповідають духу права та досягаються за допомогою правових засобів[13]. Ціль у праві – полягає у його призначенні – для забезпечення порядку у відносинах між людьми та їх об'єднаннями, подолання виникаючих конфліктів у суспільстві, гарантування безпеки суб'єктів соціальних відносин, збереження цілісності соціальної спільноти та держави [14; с. 1049]. Ціль – це мислимий результат конкретної діяльності, результат функціонування. Досягнення цілі припускає послідовне вирішення ряду взаємозалежних задач – проблем, що вимагають вирішення; задачі, таким чином, виступають як проміжні цілі діяльності[15; с.197].

Таким чином, зміст правової цілі відображає передбачуваний, бажаний ідеальний «образу» настання конкретних соціально - правових наслідків у вигляді соціально – правового результату, досягти якого можливо шляхом застосування правових засобів та інструментів.

Слід зазначити, реституційне (відновне) правосуддя бере свій початок із 70 - х років XX століття. Зокрема, в 1974р. в м. Китченері (Канада) було організовано «Проєкт примирення між потерпілим та правовпорушником», який полягав у можливості зустрічі сторін задля примирення [16]. За канадійським підходом, відновне правосуддя – це добровільна відповідь на злочинну поведінку, що ґрунтується на залученні громади, і яка спрямована на те, щоб зібрати разом жертву, правопорушника та громаду задля того, аби залагодити шкоду, спричинену кримінальною поведінкою[17].

На міжнародному рівні ціль реституційного правосуддя було нормативно закріплено у Віденській декларації про злочинність і правосуддя «Відповіді на виклики XXI століття», яка була прийнята Десятим Конгресом ООН 17 квітня 2000р., згідно з якою, основна ціль відновного правосуддя полягає в тому, щоб відшкодувати шкоду нанесену скоєним злочином і за можливості як найскоріше відновити первинні умови, в яких знаходилися потерпілий і правопорушник[18]. 24 липня 2002р. Економічна і Соціальна Рада ООН прийняла резолюцію «Про основні принципи програм відновного правосуддя у кримінальних справах», в якій було зазначено: 1. Програма відновного правосуддя – будь - яка програма, що застосовує відновні процеси та намагається досягти відновних результатів.2. Відновний процес – будь - який процес, в якому потерпілий та правопорушник і, де доречно, будь - які інші особи чи члени громади, на яких скоєне правопорушення мало вплив, разом беруть активну участь у вирішенні справи, зазвичай із допомогою фасилітатора. Відновні процеси можуть охоплювати медіацію, примирення, обговорення/конференції та «кола правосуддя». 3. Відновний результат – угода, досягнута в ході відновного процесу. Відновні результати передбачають реалізацію заходів, що охоплюють компенсації/відшкодування, реституцію/відновлення первинних прав та роботи на користь громаді, що має на меті задоволення індивідуальних та колективних потреб та відповідальності сторін, а також досягнення реінтеграції потерпілого та правопорушника[19].

Отже, цілями реституційного правосуддя відповідно до цих міжнародних правових документів означується: відшкодування шкоди нанесеної скоєним злочином та досягнення відновних результатів – укладання угоди між потерпілим та правопорушником і, де доречно, будь - якими іншими особами чи членами громади, на яких скоєне правопорушення на основі застосування відновних процесів - медіації; примирення; обговорення/конференції; кола правосуддя, а також реалізації таких засобів як: компенсації/відшкодування; реституція/відновлення первинних прав; виконання робіт на користь громади. При цьому, на думку В.В. Землянської, у визначенні відновного правосуддя Організації Об'єднаних Націй, прийнятої у 2002 році, знайдено баланс між двома критеріями відновного правосуддя – його процедурою та результатом[20].

Перший в Україні національний нормативно - правовий акт, який містив згадку про реституційне правосуддя, датується 10 травня 2006 року, коли Указом Президента України була затверджена «Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». В ній наголошувалося, що реституційне правосуддя полягає у примиренні обвинуваченого і потерпілого за участю посередника (медіатора) і/або у відшкодуванні потерпілому завданої матеріальної та моральної шкоди[21]. Тобто, в цьому документі національного права, цілю реституційного правосуддя проголошувалося примирення обвинуваченого і потерпілого. В Указі Президента України від 08.04.2008р. № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» вказано, що відновне правосуддя – форма правосуддя,

основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків спричинених злочином або кримінальним (підсудним) проступком [22]. Отже, цей документ закріплював як ціль реституційного правосуддя – створення умов для примирення сторін – потерпілих і правопорушника.

Вцілому, у фаховій літературі з кримінального, кримінально – процесуального та кримінально – виконавчого права має місце дискусія щодо сутності і відповідно цілей реституційного (відновного) правосуддя.

Теорія реституційного правосуддя була запропонована американським правником і кримінологом Говардом Зером в середині 90-х років XX століття [16], який вважав, що відновне правосуддя заохочує ліквідацію наслідків злочину для потерпілого, правопорушника і представників громадськості [23]. Англійський вчений Е. Ешуорт говорить про «відновну парадигму», суть якої полягає в тому, що завданням кримінальної юстиції повинно бути не покарання винного, а відновлення права особи, що постраждала від злочину [24]. Т. Маршалл запропонував розуміння відновного правосуддя як процесу, за допомогою якого сторони, втягнуті у злочин, спільно вирішують як поводитись з його наслідками та які висновки зробити на майбутнє [25].

На думку вітчизняних науковців В.Т. Маляренко та І. А. Войтюк, відновлювальне правосуддя – це орієнтований на вирішення проблеми підхід до злочинності, який передбачає участь самих сторін і суспільства вцілому в активних стосунках з юридичними органами… Метою такого правосуддя є урівноваження інтересів жертви і суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця. Воно орієнтується на те, щоб сприяти зціленню жертви і надати можливість усім сторонам, втягнути у процес правосуддя, брати в ньому активну участь[26]. Схожої думки дотримується Н. Нестор, яка стверджує, що відновне правосуддя є формою правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином. Дана мета досягається шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання, щодо наслідків вчиненого та їх впливу на майбутнє. Тим самим створюються умови для соціальної реінтеграції правопорушника, відновлення прав потерпілого, зменшення рецидивізму та кількості кримінальних покарань[16]. Подібної точки зору дотримуються і О.С. Семерак та І. О. Семерак. Науковці стверджують, що відновне правосуддя базується на ідеях примирення потерпілого із обвинуваченим, припинення самого конфлікту шляхом взаємного вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення юридичної відповідальності за скоєний злочин і обов'язку відшкодування нанесеної потерпілому фізичної, моральної та матеріальної шкоди[27].

Дослідник О.Р. Семчишин зазначає, що відновне правосуддя є формою суспільної діяльності, яка передбачає розгалужену систему соціальних відносин, де учасниками виступають представники різних соціальних груп та інститутів суспільства, а результатами процесу відновного правосуддя можуть бути: для правопорушника – пом'якшення покарання чи навіть припинення кримінального процесу в офіційній системі правосуддя, відновлення самоповаги та реабілітація, реінтеграція в суспільстві; для потерпілого – відшкодування шкоди, відновлення психологічного стану та контролю над своїм життям, для громади – посилення контролю над конфліктами чи порушенням закону серед членів громади, відновлення соціальних зв'язків та зміцнення безпеки; для інститутів правової системи – делегування частини повноважень із вирішення кримінальних ситуацій її учасникам, зменшення карних санкцій, розвантаження системи[7].

Отже, в міжнародних та вітчизняних нормативно – правових актах закріплено конкретні, соціально бажані та очікувані результати застосування реституційного правосуддя, а саме: відшкодування шкоди нанесеної скоєнням злочину; укладання угоди, що спрямована на примирення правопорушника із потерпілим, державою та громадськістю; усунення наслідків спричинених скоєнням злочину або здійсненням кримінального проступку. При цьому, переважна більшість вчених дотримується закріпленого в правових документах прикладного підходу до окреслення цілей реституційного правосуддя. Серед інших його цілей науковцями вказуються й такі, як: урівноваження інтересів жертви, суспільства і правопорушника; соціальна реінтеграція злочинця; створення передумов для примирення потерпілих і правопорушників; розв'язання кримінального конфлікту; припинення кримінального процесу в офіційній системі правосуддя; реабілітація правопорушника; відновлення психологічного стану потерпілого; зміцнення громадської безпеки; розвантаження судової системи та інші.

В той же час, не можна не погодитися з Н. Нестор, яка відмічає, що відновне правосуддя – новий підхід до вирішення конфліктів, спрямований на відновлення справедливості … Призначення відновного правосуддя – відкликатися. Це відповідь на подію, що спрямована на відновлення справедливості (у широкому розумінні цього слова) після скоєння несправедливості [28].

Справедливість від Античності до сьогодення розглядається як провідна ідея, обов'язковий елемент права. Вона є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин, одним із його загальнолюдських вимірів[28]. Справедливість є визначальною ознакою і невід'ємним механізмом гармонізації різних, у т. ч. протилежних (конкуруючих) інтересів. Справедливість є критерієм оцінки різноманітних співвідношень у житті суспільства … між скоєним діянням і відплатою, злочином і покаранням[30; с.604].

У філософії права сформувалося декілька позицій щодо відновлення справедливості у людських взаємовідносинах, діях та вчинках. Так, С. Стоун вважає, що справедливості досягнути не можливо. В своїй книзі «Людське право і людська справедливість» він пише: «як і самі проблеми етичної і політичної філософії, проблеми теорії справедливості ніколи не можуть бути вирішені, так як кожна зміна людства і його оточення викликає перегляд існуючих оцінок відповідно до нової ситуації; з особливою необхідністю це проявляється в нашому рухомому демократичному суспільстві» [31; с. 118;]. Іншу думку висловив К. Ллевелін, який дотримується думки, згідно до якої справедливість формує правотворча діяльність судді. Він говорить про те, що справедливість може бути «досягнута за допомогою права», яке розуміється як продукт правотворчої діяльності судді. Таким чином, інтуїтивно знайдене суддею рішення і створене ним право призводить до виникнення «реальної» справедливості, справедливості «під правом», а в деяких випадках взагалі «поза правом». Такий підхід до пошуку справедливого рішення проявляється в єдності та взаємодоповненні двох аспектів правосуддя, що випливають з принципу «вільного розсуду», «вільного пошуку справедливості» – суб'єктивізму особистого і суб'єктивізму соціального [32]. Думку, щодо ототожнення справедливості і права виловив Л. Лакамбра. Він назвав справедливість «конститутивним принципом права», а в цьому сенсі право є «поглядом від справедливості». Справедливість має свою логічну структуру, яка проникає в кожне право, незалежно від того, наскільки воно наближене або відокремлене від «абсолютної ідеї справедливості». З даної позиції, на думку Л. Лакамбра, справедливість «стає в праві логічною схемою і як така є тим же, що і право». Отже, право – завжди спроба здійснити справедливість, навіть якщо дана спроба не завжди повністю вдається [32]. Вітчизняний правознавець І. Завальнюк вважає, що справедливість є мінливим явищем правового життя, тому для вирішення соціальних конфліктів виникає необхідність «нормативного стандарту справедливості». Певний метод вирішення конфліктів виправдовує себе лише в тому випадку, коли він дозволяє визначити «норму справедливості», яка є універсальною логічно і психологічно, тобто «володіє одночасно силою правди і авторитетом наказу», визначає загальні принципи координації різних видів діяльності із вирішення конфліктів, що виникають. Справедливість представлена в якості мінливих з урахуванням обставин «правил гри». «Правила гри» в суспільному житті не можуть не фіксувати в якості правомірних ті чи інші типи діяльності, таких, які, безумовно, відповідають інтересам «укладачів» даних правил, або їх захисників[33].

Таким чином, справедливість є багатоаспектним та різноплановим соціально – правовим явищем. Погодимося з думкою С. Погребняка, який зазначає, що доцільно проводити дослідження імплементації у правову реальність окремих аспектів справедливості [29] кожен з яких має свій зміст. Тому, доцільним, на нашу думку, є з'ясування того, як різні аспекти справедливості можуть виявлятися як ціль реституційного правосуддя. До того ж, необхідно взяти до уваги, що у реституційному правосудді відновлення це - зцілення, примирення і відшкодування шкоди. Відновлення не у формально юридичній дійсності, де вважається, що покарання служить засобом відновлення порушеного права, а відновлення як людська категорія. Основними дійовими особами нової процедури стають самі учасники події - правопорушник і жертва[26].

З погляду на реституційне правосуддя як форму соціальної діяльності, соціально - правову практику, яка набуває інституційного характеру[27], доцільно говорити про інституційну справедливість.

Відомо, інституційна справедливість є реалізацією ідеї справедливості в певних соціаль-

них інститутах[29], тому, вважаємо, у широкому сенсі, вона набуває соціального характеру та виявляється змістовно у виконанні соціальним інститутом загальних функцій. Тобто, будь – який соціальний інститут, зокрема і реституційне правосуддя як соціальний інститут, виконує певні загальні функції в суспільстві, а саме: регулятивну функцію – вона полягає у регулюванні за допомогою норм, правил поведінки, санкцій дій індивідів у межах соціальних відносин (забезпечується виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки); функцію відтворення, безперервності суспільних відносин – завдяки їй транслюється досвід, цінності, норми культури з покоління в покоління; інтегративну функцію – вона полягає у згуртуванні прагнень, дій, відносин індивідів, що забезпечує соціальну стабільність суспільства загалом; комунікативну функцію – вона спрямована на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності[34; с.192].

У спеціальному (у вузькому) значенні, вважаємо, справедливість виявляється змістовно у виконанні реституційним правосуддям як соціальним інститутом специфічних функцій, що виражають його конкретне призначення в суспільстві. З цих позицій, відновне правосуддя виконує такі функції, як: сприяє суміс-ному вирішенню сторонами, які втягнуті в конкретний злочин, свого ставлення до наслідків злочину; передбачає участь самих сторін і суспільства в цілому в активних стосунках з юридичними органами; урівноважує інтереси жертви, суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця; сприяє зціленню жертви і надає можливість усім сторонам, втягнутим в процес правосуддя, брати в ньому активну участь; допомагає традиційному правосуддю[26].

Отже, можливо констатувати, виявом відновлення інституційної справедливості є функціональність реституційного правосуддя як соціального інституту, тобто стан його функціонування. Якщо свої функції реституційне правосуддя як інститут виконує сповна, то відповідно, воно обумовлює відновлення справедливості. Відновлення справедливості як його ціль досягається і реалізується. Якщо у виконанні цих функцій виникають збої, порушення, тоді відновлення справедливості як ціль відновного правосуддя не досягається і не реалізується, відповідно, і відновлення справедливості не відбувається.

Інституційна справедливість постійно ставить вимоги перед особою, вимагає від особи добровільного їх виконання. Зрозуміло, суспільство зацікавлене в такому мисленні індивідів, що спрямоване на досягнення інституціональної справедливості, тобто формуванні особистої справедливості індивідів[29]. Справедлива особа у своїх діях керується ідеями інституційної справедливості навіть тоді, коли позитивне право має прогалини, суперечності та інші недоліки або залишає той чи інший момент на власний розсуд суб'єкта права[29]. Зміст особистої справедливості влучно охоплюється відомою формулою Ульпіана щодо трьох основних приписів права: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere — чесно жити, не завдавати шкоди іншому, віддавати кожному належне [35].

Звідси, у реституційному правосудді, на нашу думку, особиста справедливість виявляється у такому: визнання важливості почуттів та потреб потерпілого, що проявляється в можливості для потерпілого розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку; прийняття правопорушником відповідальності за спричинену шкоду, що передбачає визнання власної провини та готовість до відшкодування нанесених збитків; надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятного для них рішення, … саме сторони є компетентними у вирішенні проблеми; добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін. Будь який процес відновного правосуддя буде ефективним лише за умови добровільної згоди сторін на їх участь. Даний принцип проявляється також в тому, що як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитись від даної процедури на будь - якому її етапі; нейтральність посередника, який повинен неупереджено сприймати інтереси та почуття обох сторін і активно допомагати їм чітко зрозуміти та сформулювати власні інтереси; конфіденційність – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь - яку інформацію, що стала їм відома, без згоди іншої сторони[16].

Отже, ступінь дотримання зазначених принципів поведінки учасниками реституційного правосуддя, є показником досягнення і реалізації особистої справедливості. Відповідно, відновлення особистої справедливості досягається шляхом визнання важливості почуттів та потреб потерпілого; прийняття

правопорушником відповідальності; активного залучення сторін – надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятного для них рішення; запобігання повторному вчиненню злочину; добровільності участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін; нейтральності посередника; реалізації принципу конфіденційності. Тому, відновлення особистої справедливості як ціль реституційного правосуддя постає як забезпечення дотримання його учасниками вимог моралі та норм позитивного права.

Ще Арістотель розрізняв такі види справедливості як загальна справедливість (justitia universalis) і спеціальна (окрема) справедливість (justitia particularis) (з цього приводу див.: [36]). На думку С. Погребняка, в даному випадку мова йде про загальну й індивідуальну справедливість. Погодимося з його думкою, відповідно до якої, для права важливе значення може мати підхід до протиставлення загальної й індивідуальної справедливості, який знайшов своє найяскравіше віддзеркалення в англійському праві. Останнє проводить розрізнення між загальною справедливістю (justice), яке досягається за допомогою загального права (common law), що наголошує на послідовності у розгляді аналогічних справ, і індивідуальною справедливістю (equity), яка націлена на належний результат за конкретною справою, не беручи до уваги інші справи, виправлення недоліків букви за допомогою духу права (право справедливості)[29].

Відповідно, загальна справедливість досягається через застосування реституційного правосуддя як ідеальної процедури при розгляді аналогічних справ на певній території в певний тривалий період часу. Зокрема, медіація (як форма реституційного правосуддя) являє собою процедуру, яка передбачає такий алгоритм дій: спочатку окрему зустріч медіатора (нейтральної особи, яка пройшла спеціальну підготовку і не є представником інтересів ні жертви, ні правопорушника) із жертвою і правопорушником, вислуховування їх версій про те, що сталося, відповідь на їх питання і з'ясування, чи мають вони бажання продовжувати цей процес. Якщо обидві сторони виявляють таке бажання, посередник організовує їхню зустріч. Жертва вислуховує кривдника і може з'ясувати будь - які питання, які виникли у неї, висловити свої почуття, дати вихід емоціям та агресії. Потерпілий хоче бути почутим. Правопорушник вислуховує їх і може дати відповіді на питання жертви, пояснити своє ставлення до вчиненого. Якщо сторони дійдуть згоди про примирення, вони складають контракт у письмовій формі про відшкодування збитків. Контракт надсилається органу, який надіслав справу на примирення. Якщо справа надійшла з суду, цей контракт може стати частиною вироку. Якщо справа надійшла із поліції чи від прокурора, то вона може бути закрита після успішного виконання контракту[26].

Отже, послідовне застосування процедури проведення медіації в системі правосуддя держави при розгляді аналогічних справ і чітке дотримання послідовності її проведення, означає виправлення несправедливості та відновлення загальної справедливості. Відповідно, відновлення загальної справедливості як цілі реституційного правосуддя полягає у відновленні якості громадського життя на рівні окремої особи, громади і правового порядку в суспільстві вцілому шляхом широкого застосування і чіткого дотримання протягом тривалого періоду часу процедур реституційного правосуддя при розгляді аналогічних справ.

Індивідуальна справедливість відновлюється за умови досягнення конкретного результату у конкретній справі, що ї є виправленням несправедливості. Так, прикладом індивідуального аспекту справедливості є випадок, який мав місце у м. Одеса, коли 14 - річний громадянин, який викрав з полиць магазину одягу два светри та джинси, у примірювальній кабінці зрізав з них пластмасові кліпси, сховав речі та кліпси до рюкзаку та намагався винести вкрадене з магазину, де його затримала охорона. Хлопець обвинувачувався у вчиненні злочину, що передбачений частиною 2 статті 15, частиною 1 статті 185 КК. Підозрюваний і потерпілий (власник магазину) взяли участь у пілотному проєкті «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». За результатами проведення процедури медіації заподіяні матеріальні збитки було відшкодовано, потерпілий неочікувано для себе прояснив недоліки в системі безпеки магазину, за наявності яких неможливо уникнути збитків свого бізнесу на майбутнє. Ухвала суду: неповнолітнього звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим [37].

Отже, в конкретному випадку було досягнуто конкретного результату - заподіяні матеріальні збитки в наслідок крадіжки було відшкодовано потерпілому, неповнолітнього звільнено від

кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим. Відповідно, ціль реституційного правосуддя щодо відновлення індивідуальної справедливості реалізовано, а індивідуальну несправедливість, яка виникла внаслідок скоєння злочину подолано.

Дж. Ролз у своїй роботі «Теорії справедливості»[38], виокремив формальну, змістовну і процедурну справедливість.

Природа ідеї формальної справедливості полягає в реалізації принципу – до однакового слід ставитися однаково. У цьому виді справедливості (справедливості як правильності) акцент зроблено на безсторонності й послідовності при застосуванні правил[38; с.99]. Звідси, досягти формальної справедливості можливо через застосування реституційного правосуддя, але для цього його необхідно юридично визнати та закріпити в нормативно – правовому полі. При цьому, реституційне правосуддя може діяти як складова кримінального процесу; як альтернатива кримінальному процесу, що передбачає врегулювання конфлікту через переговори; як додатковий захід, що долучається до традиційного правосуддя і часто застосовується після закінчення слухань у справі[26].

Засобом забезпечення формальної справедливості виступають основні джерела права[29]. Нормативний акт має загальний характер, і це само по собі вже є гарантією проти свавілля, оскільки завдяки цій властивості нормативно – правовий акт зазвичай не створюється на користь або проти конкретної особи. «Формальна справедливість у правових інституціях, - слушно зауважує Дж. Ролз, - це просто один з аспектів правління закону, яким підтримуються і забезпечуються законні сподівання» [38].

В цьому контексті слід зазначити, що запровадження та розвиток реституційного правосуддя закріплено на найвищому міжнародно - правовому рівні – правовими актами ООН. Міжнародно - правові акти ООН у сфері відновного правосуддя поділяються на дві групи[39]: а) правові акти ООН, які містять загальні норми щодо відновного правосуддя; б) правові акти ООН, які містять спеціальні норми щодо відновного правосуддя. До першої групи належать наступні міжнародно - правові акти: 1) Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [40]; 2) Каракаська декларація, прийнята Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками і схвалена Генеральною Асамблеєю в її резолюції №5/171 від 15 грудня 1980 р. [41]; 3)Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. [42]; 4) Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. [43]; 5) Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками 7 вересня 1990 р. [44]; 6) Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №45/110 14 грудня 1990 р. [45]; 7) Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №45/107 14 грудня 1990 р. [46]; 8)Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН («Ер - Ріядські керівні принципи»), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №45/112 14 грудня 1990 р. [47]; 9)Резолюція №1998/23, затверджена Комісією з профілактики злочинності в кримінальному процесі Економічної та Соціальної Ради ООН 28 липня 1998 р. [48]; 10)Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття, прийнята десятим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками від 17 квітня 2000 р. [18]; 11)Бангкокська декларація «Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя», прийнята одинадцятим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками 25 квітня 2005 р. [49]; 12)Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей - жертв та свідків злочинів, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 р. [50]; 13) Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, затверджені Комісією з прав людини ООН 25 липня 2005 р. [51]. Другу групу утворюють: 1) Рекомендація

«Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя в сфері кримінального судочинства» Економічної та Соціальної Ради ООН від 4 травня 1999 р. [52]; 2) Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН «Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 р. [53].

Отже, реалізація положень реституційного правосуддя, які закріплено в цих нормативно – правових актах, є виявом відновлення формальної справедливості. Адже, як слушно зазначив Г. Харт, мінімум справедливості обов'язково здійснюється скрізь, де людська поведінка регулюється публічно проголошеними та застосовуваними в судовому порядку загальними правилами [54]. Вважаємо, дотримання цих правил є своєрідним критерієм, що визначає межу між справедливістю та не – справедливістю.

Таким чином, відновлення формальної справедливості як цілі реституційного правосуддя досягається і реалізується через дотримання положень щодо його здійснення, всіма учасниками кримінального конфлікту, які закріплені в нормативно – правових актах, зокрема міжнародних.

Змістовну справедливість слід розуміти як додержання певних принципів, за допомогою яких можна з'ясувати, що ж конкретно належить кожному як учаснику суспільних відносин[29]. Справедливість змістовна втілюється в принципі пропорційності або розмірності[55]. При цьому, пропорційність реалізується як еквівалентність, яка в своїй сутності є реалізацією ідеї справедливості у відносинах між потерпілим і правопорушником. Р. Циппеліус підкреслює, що право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, який потрібен для того, аби вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені в порядку, відповідно до їх ваги і значущості; ті, хто чинить карані діяння, отримували за них належну відплату, - одне слово, аби при вирішенні конфліктів, що виникають у суспільстві, панувала справедливість [56].

На нашу думку, у реституційному правосудді цей аспект справедливості виявляється вочевидь перш за все у відносинах між його учасниками щодо відшкодування шкоди (за загальним правилом завдані збитки повинні компенсуватися), яка була заподіяна кримінальним діянням.

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови «відшкодовувати» – це давати кому - небудь щось інше замість втраченого, знищеного й т. ін.; поповнювати витрати, збитки чимось іншим[57; с. 185]. «Компенсапція» – це відшкодування, зрівноважування, винагорода за що - небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат[57; с. 560]. Шкода – в загальнотеоретичному розумінні зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого[58; с. 441].

Найбільш поширеними різновидами шкоди є майнова, фізична та моральна шкоди.

Серед різновидів шкоди найбільш поширеним негативним наслідком як вчинення злочину (кримінального правопорушення), так і прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності) є майнова шкода. Крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, знищення або пошкодження майна та деякі інші злочини кримінального права завдають особі майнової шкоди, що полягає в позбавленні її належних їй цінностей, грошей, майна, матеріальних благ. Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Разом з тим майнова шкода виникає не лише внаслідок посягання на відносини власності, а й при посяганні на особу. Зокрема, коли було вчинене злочинне посягання на здоров'я, суб'єктом вимог виступає сам постраждалий, який втрачає заробіток у зв'язку з хворобою, здійснює витрати на лікування, додаткове харчування, протезування, сторонній догляд тощо [59].

Фізична шкода являє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Фізична і моральна шкода тісно пов'язані між собою. У разі завдання фізичної шкоди, людина зазнає й шкоди моральної. Моральні страждання в такому випадку, як правило, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких - небудь прав громадян тощо[59].

Разом з тим неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, відшкодувати почуття страху, відчуття болю. Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому одночасно

має відбуватися відшкодування витрат, які пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо). У цих випадках фізична шкода може бути об'єктивно оцінена так, як шкода, що завдається в матеріальній сфері, через що в певних випадках вона впливає на юридичну кваліфікацію діяння. Саме тому, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, встановлення виду і ступеня шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є обов'язком посадової особи, що здійснює кримінальне провадження [60]. яка полягає в можливості компенсації заподіяної злочином моральної шкоди в кримінальному судочинстві (шляхом її вираження в кількісному (матеріальному) еквіваленті).

Моральна шкода як наслідок вчинення кримінального правопорушення чи незаконного рішення, дії (бездіяльності) правоохоронного чи судового органу має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України, у фізичних і душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також у статтях 1167, 1168 ЦК України[61].

Звідси, відновлення змістовної справедливості полягає у відшкодуванні у різних формах шкоди (майнової, фізичної, моральної) потерпілому, громаді з боку правопорушника, яка, в свою чергу, постає як ціль реституційного правосуддя.

Процедурну справедливість можна визначити як додержання процедурних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії незалежно від інших обставин[29].

У літературі виділяють суто процедурну, абсолютну і неабсолютну процедурну справедливість[29].

Суто процедурна справедливість визнається там, де немає незалежного критерію для правильного результату, натомість є коректна або справедлива процедура, наслідок якої також є коректним або справедливим незалежно від його суті, — аби тільки належно дотримувалися процедури [38]. За такого підходу справедливість полягає в самих процедурах і не існує процесуально незалежної міри справедливого результату. У цьому випадку справедливий результат - це будь - який результат, отриманий за умови додержання процедури. Вважаємо, сам факт наявності процедури розгляду кримінального діяння вже є відновленням процедурної справедливості. Прикладом відновлення суто процедурного аспекту справедливості в реституційному правосудді є закріплення в окремих положеннях матеріального та процесуального кримінального законодавства України можливості закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК)[60].

Абсолютна процедурна справедливість має незалежний критерій справедливого результату та процедуру, яка з великим ступенем гарантії приводить до цього результату Одним із прикладів такої процедури є реалізація такої форми реституційного правосуддя як примирення сторін, яке розуміється як визначена в законодавчому порядку можливість вирішувати конфлікти за допомогою посередника найбільш прийнятним для сторін способом[56]. Процедура примирення сторін за участю професійного посередника проходить у три етапи. Перший етап – попередній, який включає в себе з'ясування наявності умов, за яких можливе використання відновного врегулювання, винесення постанови про проведення примирної процедури, призначення посередника, його ознайомлення з матеріалами справи, зустріч посередника зі сторонами для роз'яснення переваг такої процедури і з'ясування їхніх намірів. Другий етап … включає в себе безпосередньо проведення переговорів, зустрічі сторін і посередника для пошуку позитивного результату переговорів. Третій етап – заключний, складається з підготовки і підписання мирової угоди, її розгляду і затвердження судом, слідчим або прокурором на її основі постанови про закриття кримінальної справи.

Таким чином, за наявності такої процедури незалежним критерієм справедливого результату є укладання мирової угоди, а бажаним результатом - досягнення консенсусу між постраждалими сторонами і правопорушником. При цьому, проходження всіх етапів процедури примирення сторін і являє в своїй сутності відновлення справедливості. Відповідно, цілю реституційного правосуддя щодо відновлення абсолютної процедурної справедливості є забезпечення проходження всіма учасниками кримінального конфлікту всіх етапів процедури примирення задля укладання мирової угоди на основі досягнення консенсусу.

Характерною ознакою неабсолютної процедурної справедливості є те, що хоч і є незалеж-

ний критерій для правильного висновку, проте немає такої підхожої процедури, яка б напевно привела до нього [38, с. 133]. Зазвичай правила неабсолютної процедурної справедливості лише сприяють досягненню справедливого результату … однак не гарантують його[29].

Прикладом неабсолютної процедурної справедливості, на нашу думку, є проведення сімейних конференцій. Сімейні конференції – це особливий вид конференцій, започаткований у Новій Зеландії під впливом філософії племені Маорі[63]. Згідно з філософією Маорі, сприймається як варварство, коли на Заході обвинувачуваний змушений один предстати перед судом без родинної підтримки. Філософія Маорі відхиляє західні поняття особистої провини на користь колективного відчуття «сорому» та «відновлення рівноваги» або «зцілення». За цією філософією сором полягає у тому, що людина може підвести, знеславити свою громаду; адже сором падає на всю громаду, а не на окрему особу. Для Маорі є зрозумілим, що сором веде до реінтеграції, в той час як західна вина сприяє саморуйнації [63].

На конференції обговорюється питання, чи слід направляти правопорушника в тюрму, чи буде застосована реабілітаційна програма[20]. Основною ознакою таких програм є факт передачі повноважень щодо винесення рішення про наслідки правопорушення самим сторонам – жертві і злочинцю, родині, громаді[27].

На таких конференціях передбачається присутність більшої кількості осіб: запрошуються члени сім'ї та родичі правопорушника, а також інші особи, що перебувають у добрих стосунках з правопорушником, якими можуть бути вчитель чи керівник спортклубу, друг сім'ї, сусід тощо. На конференцію також запрошують потерпілого та особу, яка може його підтримати, чи інших осіб, яких торкнувся злочин. Усі учасники конференції за допомогою медіатора (або фасилітатора) можуть особисто висловити свої почуття щодо заподіяної їм шкоди та наслідків такої неналежної поведінки[20].

Отже, відновлення неабсолютної процедурної справедливості як цілі реституційного правосуддя полягає в факті передачі повноважень щодо винесення рішення про наслідки правопорушення безпосередньо сторонам правового конфлікту – злочинцю та жертві злочину, їх родинам, громаді. При цьому, зазвичай, зміст рішення щодо наслідків правопорушення полягає у реінтеграції та ресоціалізації правопорушника.

Слід зазначити, що всі аспекти справедливості є тісно пов'язаними між собою. Там, де ми знаходимо формальну справедливість, ми ймовірно знайдемо й змістовну справедливість, оскільки вони схильні йти разом. Тому принаймні вкрай несправедливі інституції рідко, а то й ніколи не бувають керовані безсторонньо й послідовно [38]. У свою чергу, абсолютна і неабсолютна процедурна справедливість спрямовані на забезпечення змістовної справедливості (завдяки цим видам процедурної справедливості досягають допоміжної легітимації результату, а суто процедурна — на її заміну (у випадку коли для певних відносин не можуть бути визначені принципи справедливого розподілу, процедурна справедливість гарантує первинну легітимацію результату)[29]. Крім того, процедурна справедливість сприяє реалізації формальної справедливості: саме процесуальні подробиці, точність, детальність і скрупульозність процесуальних норм, чіткість вимог і визначеність правил гарантують рівність сторін процесу й об'єктивність влади, що приймає рішення[29].

Висновок. Ціль у праві забезпечує порядок у відносинах між людьми та їх об'єднаннями, подолання конфліктів у суспільстві, гарантує безпеку суб'єктів соціальних відносин та цілісності суспільства і держави. Формування правової цілі означає визначення змісту конкретних соціально – правового результату, досягти якого можливо шляхом застосування правових засобів та інструментів.

Ціль реституційного правосуддя нормативно закріплено в низці міжнародних нормативно – правових актів, які означують її як відшкодування шкоди нанесеної скоєним злочином та досягнення відновних результатів – укладання угоди між потерпілим та правопорушником і, де доречно, будь – якими іншими особами чи членами громади, на яких скоєне правопорушення на основі застосування відновних процесів – медіації; примирення; обговорення/конференції; кола правосуддя, а також реалізації таких засобів як: компенсації/відшкодування; реституція/відновлення первинних прав; виконання робіт на користь громади.

У фаховій літературі з кримінального, кримінально – процесуального та кримінально – виконавчого права має місце дискусія щодо сутності і цілей реституційного (відновного) правосуддя. Існує думка, згідно з якою, цілю реституційного правосуддя є відновлення справедливості у широкому розумінні.

Справедливість є багатоаспектним та різноплановим соціально – правовим явищем. Воно імплементується у правову реальність у формі окремих змістових концептів, зокрема: інституційного і особистого; загального та індивідуального; формального, змістового, процедурного та інших.

В інституційному вимірі відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя полягає у виконанні ним певних функцій в суспільстві, а саме загальних: регулятивної; відтворення, інтегративної, комунікативної; а також спеціальних: сумісне вирішення кримінального конфлікту його учасниками; урівноваження інтересів жертви злочину, суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця; зцілення жертви злочину; допомога традиційному правосуддю.

В особистому вимірі відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя полягає в такому: визнання почуттів та потреб потерпілого; прийняття правопорушником відповідальності; активному залученні сторін – надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятного для них рішення; запобігання повторному вчиненню злочину; добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін; нейтральність посередника; реалізація принципу конфіденційності.

В загальному вимірі відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя досягається шляхом застосування ідеальної процедури при розгляді аналогічних справ на певній території в певний тривалий період часу. Тобто, відновлення загальної справедливості як цілі реституційного правосуддя полягає у відновленні якості громадського життя на рівні окремої особи, громади і правового порядку в суспільстві вцілому шляхом широкого застосування і чіткого дотримання протягом тривалого періоду часу процедур реституційного правосуддя при розгляді аналогічних справ.

В індивідуальному вимірі відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя досягається як отримання конкретного результату при розгляді конкретної кримінальної справи, зокрема, наприклад, відшкодування потерпілому заподіяних йому матеріальних збитків в наслідок скоєння крадіжки.

У формальному вимірі відновлення справедливості як ціль реституційного правосуддя полягає у дотриманні положень щодо його здійснення, які закріплені в нормативно – правових актах, зокрема міжнародних, усіма учасниками кримінального конфлікту.

У змістовному вимірі справедливість у реституційному правосудді як його ціль полягає у відшкодуванні у різних формах шкоди (майнової, фізичної, моральної) потерпілому, громаді з боку правопорушника.

У вимірі суто процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає в отриманні будь – якого результату за умови додержання процедури.

У вимірі абсолютної процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає в забезпеченні проходження всіма учасниками кримінального конфлікту всіх етапів процедури правосуддя задля укладання мирової угоди на основі досягнутого консенсусу.

У вимірі неабсолютної процедурної справедливості ціль реституційного правосуддя полягає у факті передачі повноважень щодо винесення рішення про наслідки правопорушення безпосередньо сторонам правового конфлікту – злочинцю та жертві злочину, їх родинам, громаді.

Список використаної літератури:

1. Галкевич С. В. Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельн. облрада, Хмельн. ун-т упр. та права ім. Л. Юзькова. Хмельницький, 2021. 18 с
2. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів у цивільному судочинстві: автореф. … докт. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний університет «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України, 2023. 44с.
3. Мусиченко О. М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінально-правових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матер. Міжнар. наук. - практ. конфер. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Кафедра кримінального права НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. С. 142 - 144.
4. Шелевер Н.В. Справедливість – обов'язкова вимога судового рішення. *Право і суспільство*. 2021. №6. С. 22 – 27.
5. Мозоль Н. І. Проблема соціальної справедливості в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 57 – 60.
6. Коваль О. Альтернативні способи врегулювання кримінально-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 139-143.

7. Семчишин О. Р. Відновне правосуддя: перспективи інституціоналізації в українському суспільстві. *Наукові записки*. 2010. Том 109. Соціологічні науки. С. 37 – 40.
8. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах. Т.3. Київ: Аконіт, 2001. 862 с.
9. Яковлева А.М., Афонская Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: Торсінг плюс, 2010. 672 с.
10. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А. Кримінально – виконавче право: за ред. Т.А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.
11. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742с.
12. Філософський словник. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1986. 796с.
13. Кулинич П.Ф. Цілі земельного права України. *Правова держава.* 2019. Вип. 30. С. 230 - 238.
14. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017. *Філософія права*. Т. 2. Ін – т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. Юридич. Ун - т імені Ярослава Мудрого. 1128с.
15. Оцяця А. С. Визначення функцій кримінального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. № 3. С. 192 - 199.
16. Нестор Н. В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 330 - 333. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nnvfvp.pdf. (дата звернення 9.03.2022).
17. Latimer D., Muisse D. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. – Ottawa: Research and Statistics Division of Department of Justice of Canada. 2001. P. 10.
18. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття: Декларація ООН від 17 квітня 2000 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_443 (дата звернення 8.03. 2022).
19. Основні принципи ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя у кримінальних справах: Резолюція ООН від 24 липня 2002. Економічна і Соціальна Рада ООН. URL: http://ipcg.org.ua/upload/bazovi-printsipi-oon-ukr.pdf (дата звернення 8.03.2022).
20. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: посібник. Київ: Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.
21. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006р. № N 361/2006 База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text (дата звернення 8.03.2022).
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08. 04. 2008р. № 311/2008/ База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text/ (дата звернення 8.03.2022).
23. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя / пер. з англ. М. Яковлєва. Київ: Пульсари, 2004. 224 с.
24. Ashworth A. Responsibilities, Rights and Restorative Justice. The British Journal of Criminology. Centre for Crime & Justice Studies, 2002. № 42. P. 578–595.
25. Marshall T. Restorative Justice: An Overview. A Report by the Home Office. Research Development and Statistics Directorate. London, 1998. 36 p.
26. Маляренко Т.В., Войтюк І.А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні.*2005. №1 – 2. С. 17 – 34.
27. Семерак О.С., Семерак І.О. Відновне правосуддя в контексті нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Серія Право. Випуск 28. Т.3. С. 110 – 114.
28. Нестор Н. Парадигма відновного правосуддя. *Перша юридична експертиза.* 2 липня 2010. URL: https://flexp.com.ua/ib/article/178 (дата звернення 10.03.2022).
29. Погребняк С. Справедливість як принцип права: основні аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 257 – 268.
30. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та інш. Т.5. Київ: Укр.енциклоп., 1998. 736с.
31. Кельзен Г. Чисте вчення про право. Харків: Право, 2007. 212 с.
32. Hook S. Naturalism and democracy. In Naturalism and the human spirit. New York, 2004.
33. Завальнюк І. Генеза філософсько – правоого феномену справедливості судового розгляду в конституційному праві. *Юридичний вісник,* 2021. № 2. С. 36 – 46.
34. Соціологія: підручник/за ред. В.Г. Городяненка. Київ: Академія, 2008. 544с.
35. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і фак. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. 909 с.
36. Горбенко К. П. Еволюція концепцій справедливості в античній філософії. *Вісник Донецького*

національного університету. 2016. №1. С. 7 – 20.
37. Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних судових рішень в Україні. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/91398348 (дата звернення 10.03.2022).
38. Ролз Дж. Теорія справедливості. Київ: Основи, 2001. 822 с.
39. Микитин Ю. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно – правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2010. № 4. С. 53-62.
40. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10 грудня 1948р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015. (дата звернення 10.03.2022).
41. Каракаська декларація: Декларація ООН від 15 грудня 1980р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg= 995_964. (дата звернення 10.03.2022).
42. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: Декларація Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.URL: https://khpg.org/1080460475 (дата звернення 10.03.2022).
43. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/ main.cgi?nreg=995_211(дата звернення 10.03.2022).
44. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування від 7 вересня 1990 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_859 (дата звернення 10.03.2022).
45. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»): Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №45/110 від 14 грудня 1990 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu90344?ed=1990_12_14 (дата звернення 10.03.2022).
46. Рекомендація ООН відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку від 14 грудня 1990 р.: Рекомендація ООН. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_832 (дата звернення 10.03.2022).
47. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи») від 14 грудня 1990 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.uazakon.com/document/tpart17/isx17186.html (дата звернення від 10.03.2022).
48. Резолюція ООН №1998/23 від 28 липня 1998 р. URL: http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/1998/r1998-23.pdf (дата звернення від 10.03.2022).
49. Бангкокська декларація ООН «Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя»: Декларація ООН від 25 квітня 2005 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.un.org/russian/events/11thcongress/bangkok_decl.pdf (дата звернення від 10.03.2022).
50. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з 14 питань, пов'язаних з участю дітей - жертв та свідків злочинів ООН від 22 липня 2005 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http:// www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi? nreg= 995_e54 (дата звернення від 10. 03.2022).
51. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права ООН від 25 липня 2005 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_e53 (дата звернення від 10.03.2022).
52. Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя в сфері кримінального судочинства: Рекомендація ООН від 4 травня 1999 р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi=76 (дата звернення від 10.03.2022).
53. Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах: Резолюція ООН від 24 липня 2002р. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html (дата звернення від 10.03.2022).
54. Харт Х. Л. А. Концепція права. Київ: Сфера, 1998. 236 с.
55. Прийма С.В. Справедливість при тлумаченні права: огляд аспектів. *Вісник Національної академії правових наук*. 2016. № 4 (87). С. 66 -76.
56. Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ: Реферат, 2004. 176 с.
57. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.

58. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та інш. Т.6. Київ: Укр. енциклоп., 1998.736 с.
59. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 2(65). С. 133 – 138.
60. Кримінальний процесуальний кодекс України База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.03.2022)
61. Цивільний кодекс України. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-:15#Text (дата звернення 10.03.2022).
62. Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J. and Wright M. Rebuilding Community Connections – Mediation and Restorative Justice in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. P. 19.
63. Braithwaite J. Resolving Crime in the Community: Restorative Justice Reforms in New Zealand and Australia, in Martin C. (ed.). Resolving Crime in the Community: Mediation in Criminal Justice. London: ISTD, 1994. P. 8 - 9.

Soroka M. V. Restoration of justice as a goal of restorative justice

The etymological, philosophical and legal understanding of the concept of «goal» is considered. It was found that the goal is the conceivable result of a specific activity, the result of functioning. It is noted that the content of the legal goal reflects the expected, desired ideal «image» of the occurrence of specific social and legal consequences in the form of a social and legal result, which can be achieved through the use of legal means. It is emphasized that restorative justice originated in Canada. It was determined that according to international legal documents, the goals of restorative justice are to compensate for the damage caused by the committed crime and to achieve the corresponding results - to conclude an agreement between the victims and the offender based on the application of restorative processes. It is emphasized that the creation of conditions for the reconciliation of the parties - the victims and the offender - is established as the goal of restorative justice in national regulatory and legal acts. It is emphasized that in the professional literature on criminal, criminal-procedural and criminal-executive law there is a discussion about the essence and goals of restorative justice. It has been established that one of the goals of restorative justice is the restoration of justice. It is indicated that justice is a multifaceted and multifaceted socio-legal phenomenon that has institutional, personal, general, individual, formal, substantive and procedural dimensions. It is noted that justice is implemented in legal reality through its separate aspects, each of which has its own meaning. It is substantiated that the goal of restorative justice in the institutional dimension is its performance of special and general functions in society; in the personal dimension, it consists in the recognition of the feelings and needs of the victim, the offender's acceptance of responsibility, the active involvement of the parties involved - giving the parties (the offender and the victim) the authority to find and make a mutually acceptable solution for them, preventing the re-offending of the crime, voluntary participation in the recovery process of all interested parties, neutrality of the intermediary, implementation of the principle of confidentiality in a general sense, it consists in achieving by applying an ideal procedure when considering similar cases in a certain territory in a certain long period of time; in the individual dimension, it is achieved as obtaining a specific result during the consideration of a specific criminal case (reimbursing the victim for the material losses caused to him as a result of committing theft); in the formal dimension, it consists in compliance with the provisions regarding its implementation, which are established in regulatory and legal acts, in particular international ones, by all participants in the criminal conflict; in the substantive dimension, it consists in compensation in various forms of damage (property, physical, moral) to the victim, the community from the offender; in the measure of purely procedural justice, the goal of restorative justice is to obtain any result provided that the procedure is followed; in terms of absolute procedural justice, the goal is to ensure that all participants in the criminal conflict go through all the stages of the justice procedure in order to conclude a settlement agreement based on the consensus reached; in terms of non-absolute procedural justice, the goal is to transfer the authority to make a decision on the consequences of the offense directly to the parties to the legal conflict - the criminal and the victim of the crime, their families, the community. It is indicated that all aspects of justice are close ly related.

Key words: *restoration of justice; goal; restorative justice; institutional justice; personal justice; general justice; individual justice; formal justice; meaningful justice; procedural fairness.*

УДК 342.924:351.86
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.16

Г. Г. Лорткіпанідзе
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті визначено, що адміністративно-правові інструменти у сфері забезпечення національної безпеки – це інтегрований комплекс форм, координованих методів, правових заходів, адміністративних дій, процедур та договорів, які використовуються суб'єктами управління з метою організації та регулювання діяльності в сфері національної безпеки, забезпечення прав та інтересів громадян, держави та суспільства загалом, та спрямовані на досягнення публічних результатів, що гарантують національну безпеку та стабільність країни. Розкрито, що адміністративно-правові інструменти у сфері забезпечення національної безпеки включають в себе встановлення нормативних правил та норм, контроль за їх виконанням, застосування стимулюючих заходів та, у разі потреби, примусових заходів для забезпечення ефективного управління та реагування на потенційні загрози національній безпеці. Ці інструменти визначаються конкретними умовами та завданнями у сфері національної безпеки та можуть включати такі елементи, як законодавча база, система нагляду та контролю, структури для реагування на кризові ситуації, а також механізми залучення громадянського суспільства. Важливим аспектом цих інструментів є їх адаптованість до змін у загрозах та сучасних викликах у сфері національної безпеки. У практичному розумінні, адміністративно-правові інструменти включають в себе створення правових актів, нормативних документів та структур для виконання цих актів, механізми моніторингу та оцінки ситуації з національної безпеки, та вживання заходів для усунення загроз та відновлення стабільності. У сутності, адміністративно-правові інструменти в сфері забезпечення національної безпеки є ключовими для ефективного управління загрозами та викликами, які можуть виникнути в сучасному світі, створюючи правову та адміністративну основу для забезпечення безпеки країни та захисту інтересів громадян і держави. Встановлено, що видами адміністративно-правових інструментів у сфері забезпечення національної безпеки є: 1) нормативні та адміністративні акти; 2) методи адміністративної діяльності; 3) адміністративні договори; 4) спеціальні інструменти забезпечення національної безпеки; 5) організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: *адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративно-правові інструменти, державна політика, державне управління, національна безпека, національні інтереси, організаційні інструменти, правовий режим, процедури, суб'єкт.*

Актуальність теми. Національна безпека є наріжним каменем існування будь-якого суспільства, нації, держави і її можна визначити як систему державно-правових та суспільних гарантій стабільності життєдіяльності й розвитку народу загалом і кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей та інтересів від реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Захист національної безпеки виходить із визначення національних інтересів країни, під якими розуміємо комплекс заходів, що сприяють зміцненню добробуту громадян, а також із визначення загроз, котрі можуть зашкодити безпечному та стабільному розвитку країни, суспільства й окремої людини. Пріоритетні інтереси всіх держав пов'язані зі збереженням суверенітету та територіальної цілісності, економічним розвитком і процвітанням, захистом та покращенням рівня життя громадян, а також збереження національної ідентичності й культури. Методи забезпечення національних інтересів можуть мати різноманітні форми, відповідно такі інструменти необхідні для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні й у світі загалом [6, с. 5–23].

© Лорткіпанідзе Г. Г., 2022

Огляд останніх досліджень. Питання правового та організаційного впливу адміністративного права на сектор національної безпеки в Україні розкривали в своїх наукових працях такі вчені як В. Абалкін, В. Авер'янов, В. Андрійчук, В. Антонов, О. Бандурка, В. Бащук, Г. Білак, Ю. Ващенко, Р. Дацків, П. Дмитрук,О. Дудченко, А. Ілларіонов, Ю. Ковбасюк, В. Ліпкан, Д. Лук'янов, В. Нижник, В. Пашинський, С. Погребняк, М. Сергієнко, О. Скакун, В. Смородинський, С. Чумаченко та інші.

Проте, враховуючи сучасні загрози на національну безпеку України, наукові дослідження щодо покращення ефективності адміністративного механізму забезпечення національної безпеки є вагомими та своєчасними.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного управління національної безпеки, позицій вчених та нормативно-правового базису, розкрити поняття, сутність та види адміністративно-правових інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України.

Виклад основних положень. Розуміння інструментів публічного адміністрування полягає в тому, що вони є комплексом адміністративно-правових заходів, які безпосередньо використовують суб'єкти публічного адміністрування з метою забезпечення (охорони) прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та публічного інтересу держави й суспільства загалом [2, с. 182].

З позиції вчених-адміністративістів, інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [2, с. 182].

Під засобами адміністрування М. Міненко розуміє весь комплекс застосованих прийомів та їх різноманітну підтримку, а в окремому випадку - безпосередньо застосовані ресурси, а також удосконалені або вироблені й задіяні нові важелі, за допомогою яких досягнуто бажаного результату [3, с. 36].

С. Крук вважає, що інструменти державного управління у сфері національної безпеки представляють собою різні способи, прийоми та засоби цілеспрямованого, організуючого впливу суб'єктів управління на розвиток цієї сфери. Саме методи управління виражають змістовий бік управлінського впливу, тому їх, як правило, фіксуються в нормативно-правових актах. Власне, методи визначають якісний бік державного управління, тому вдосконалювати його та підвищувати ефективність, насамперед, означає вдосконалювати методи державного управління [5, с. 104].

Інструменти суб'єктів громадянського суспільства у публічному адмініструванні в Україні Д. Левченко визначає як правові способи впливу суб'єктів громадянського суспільства, що комплексно поєднуються із зовнішнім вираженням адміністративних дій та в сукупності формують механізм участі суб'єктів громадянського суспільства у публічному адмініструванні [4, с. 80].

Загалом, адміністративно-правові інструменти у сфері забезпечення національної безпеки – це інтегрований комплекс форм, координованих методів, правових заходів, адміністративних дій, процедур та договорів, які використовуються суб'єктами управління з метою організації та регулювання діяльності в сфері національної безпеки, забезпечення прав та інтересів громадян, держави та суспільства загалом, та спрямовані на досягнення публічних результатів, що гарантують національну безпеку та стабільність країни.

Цілеспрямоване та плідне об'єднання інструментів та інших елементів адміністрування, для їх позитивної реалізації, потребує необхідність формування, адаптованої до об'єктивних умов функціонування конкретного суб'єкта господарювання, дієвої системи адміністративного менеджменту. Вона (система) повинна забезпечити цілепокладання як менеджменту, так і кожного виконавця через раціональне застосування та ефективну взаємодію всієї сукупності ресурсів адміністрування. При чому склад і зміст такої системи не повинен обмежуватися мобілізацією окремих важелів, а має об'єднати всі можливі складові конструктивного організування, що, у підсумку, будуть спрямовані на досягнення адміністративної (організаційної) стабілізації та отримання нових результатів [3, с. 36].

Інструмент публічного адміністрування характеризуються такими ознаками: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу,

що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності [2, с. 182].

Узагальнення та наукове осмислення всього масиву відомих практиці інструментів державного управління у сфері національної безпеки дало змогу С. Крук визначити їх конкретне призначення, що зводиться до такого: 1. Установлення правил поведінки в означеній сфері, тобто обов'язкових для учасників управлінських відносин нормативів. 2. Нагляд і контроль за поведінкою учасників управлінських відносин. 3. Застосування стимулюючих засобів впливу на керовані об'єкти. 4. Застосування у разі потреби офіційних заходів примусового характеру з метою забезпечення належного порядку у сфері державного управління тощо [5, с. 104].

Отже, адміністративно-правові інструменти у сфері забезпечення національної безпеки включають в себе встановлення нормативних правил та норм, контроль за їх виконанням, застосування стимулюючих заходів та, у разі потреби, примусових заходів для забезпечення ефективного управління та реагування на потенційні загрози національній безпеці. Ці інструменти визначаються конкретними умовами та завданнями у сфері національної безпеки та можуть включати такі елементи, як законодавча база, система нагляду та контролю, структури для реагування на кризові ситуації, а також механізми залучення громадянського суспільства. Важливим аспектом цих інструментів є їх адаптованість до змін у загрозах та сучасних викликах у сфері національної безпеки. У практичному розумінні, адміністративно-правові інструменти включають в себе створення правових актів, нормативних документів та структур для виконання цих актів, механізми моніторингу та оцінки ситуації з національної безпеки, та вживання заходів для усунення загроз та відновлення стабільності. У сутності, адміністративно-правові інструменти в сфері забезпечення національної безпеки є ключовими для ефективного управління загрозами та викликами, які можуть виникнути в сучасному світі, створюючи правову та адміністративну основу для забезпечення безпеки країни та захисту інтересів громадян і держави.

В юридичній літературі існують два основних підходи до розкриття видів інструментів публічного адміністрування. Перший – вузький, який відстоюють професори Р. Мельник, С. Мосьондз та ін., до їх складу відносячи інструменти, використання яких суб'єктами владних повноважень може бути прямо оскаржено в системі адміністративних судів згідно із КАСУ. А саме: 1) видання нормативно-правових актів; 2) видання індивідуальних актів; 3) укладення адміністративних договорів; 4) використання актів-планів; 5) використання актів-дій. Другий – широкий, прихильниками якого є професори В. Галунько, О. Правоторова та ін., які до складу інструментів публічного адміністрування відносять широке коло елементарних і комплексних заходів (способів) адміністративної діяльності публічної адміністрації. На їх погляд, суб'єкти публічної адміністрації в процесі надання адміністративних послуг і здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності з метою забезпечення публічного інтересу відповідно до своєї компетенції можуть застосовувати такий арсенал інструментів публічного адміністрування: Форми публічного адміністрування: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних адміністративних актів; укладення адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих дій; здійснення матеріально-технічних операцій. План як інструмент публічного адміністрування; Фактична дія як інструмент публічного адміністрування; Методи публічного адміністрування: методи заохочення; методи переконання; методи адміністративного примусу: а) адміністративно-запобіжні заходи; б) заходи адміністративного припинення; в) адміністративні стягнення. Адміністративно-правові режими. Контроль (нагляд). Електронне врядування [2, с. 185–186; 7].

А. Гриценко визначила, що найпоширенішими інструментами зовнішньої політики для забезпечення національних інтересів і, відповідно, захисту національної безпеки є військова сила, що має декілька форм реалізації, серед яких – пряме застосування, демонстрація та військова присутність; економічні заходи, такі як санкції, ембарго, блокада й інвестиції; дипломатична діяльність, що проявляється у дво- та багатосторонній взаємодії на міжнародній арені, використовуючи різноманітні майданчики, як дискусійні, так і оперативні; дипломатична активність може також мати політично-військову характеристику, наочним прикладом чого слугує міжнародна кооперація у сфері оборони; провадження національних інтересів виконується завдяки публічній і культурній дипломатії через просування мови, мистецтва тощо; розвідувальна діяльність являє собою один із найбільш важливих та дієвих зовнішньополітичних інструментів захисту національної безпеки держави [6, с. 22–23].

На наш погляд, видами адміністративно-правових інструментів у сфері забезпечення національної безпеки є: 1) нормативні та адміністративні акти; 2) методи адміністративної діяльності; 3) адміністративні договори; 4) спеціальні інструменти забезпечення національної безпеки; 5) організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки.

Список використаної літератури:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галунька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.
3. Міненко М. А. Інструменти адміністрування як основа для побудови моделей організаторського впливу. Формування ринкових відносин в Україні. 2021. № 9. С. 27-36.
4. Левченко Д. С. Система адміністративного інструментарію суб'єктів громадянського суспільства у публічному адмініструванні в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 1(2). С. 79-82.
5. Крук С. І. Інституційні сили й інструменти державного управління у сфері забезпечення національної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 19. С. 103-105.
6. Гриценко А. Зовнішньополітичні інструменти захисту національної безпеки. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. № 2. 2021. С. 5–23.
7. Мельник Р. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

Lortkipanidze G. G. Concept, essence and types of administrative law instruments in ensuring the national security of Ukraine

The article defines that administrative and legal instruments in the field of ensuring national security are an integrated set of forms, coordinated methods, legal measures, administrative actions, procedures and contracts, which are used by management entities for the purpose of organizing and regulating activities in the field of national security, ensuring the rights and interests of citizens, the state and society in general, and aimed at achieving public results that guarantee the national security and stability of the country. It was revealed that administrative and legal instruments in the field of ensuring national security include the establishment of normative rules and norms, control over their implementation, the use of incentive measures and, if necessary, coercive measures to ensure effective management and response to potential threats to national security. These tools are determined by specific conditions and tasks in the field of national security and may include such elements as a legal framework, a system of supervision and control, structures for responding to crisis situations, as well as mechanisms for the involvement of civil society. An important aspect of these tools is their adaptability to changes in threats and modern challenges in the field of national security. In a practical sense, administrative and legal instruments include the creation of legal acts, regulatory documents and structures for the implementation of these acts, mechanisms for monitoring and assessing the national security situation, and the use of measures to eliminate threats and restore stability. In essence, administrative and legal instruments in the field of ensuring national security are key for effective management of threats and challenges that may arise in the modern world, creating a legal and administrative basis for ensuring the security of the country and protecting the interests of citizens and the state. It was established that the types of administrative and legal instruments in the field of ensuring national security are: 1) normative and administrative acts; 2) methods of administrative activity; 3) administrative contracts; 4) special tools for ensuring national security; 5) organizational tools in the field of ensuring national security.

Key words: *administrative acts, administrative contracts, administrative and legal instruments, state policy, state administration, national security, national interests, organizational instruments, legal regime, procedures, subject.*

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.17

А. В. Бенескул
аспірант
Державного податкового університету
ORCID ID: 0009-0004-5315-3374

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено норми міжнародних нормативно-правових документів, щодо стану забезпечення кримінологічної безпеки у сфері використання цифрових технологій. Автором наголошено на тому, що останнім часом досить розширюються цифрові навички у суспільстві та створюються нові цифрові продукти, що свідчить про необхідність підвищення рівня довіри у громадян до новітніх цифрових продуктів. Саме тому, у статті вказано, що сучасні онлайн-сервіси мають не лише створювати щось нове, але й виявляти дезінформацію та спроби шахрайства, захищатися від кібератак, шахрайства та шахрайства в Інтернеті. Також важливо, що висвітлюється питання кримінологічної безпеки дітей в мережі Інтернет, які вчаться розуміти та орієнтуватися у безлічі інформації, до якої вони мають доступ в Інтернет-просторі. Також у статті висвітлюються питання щодо розвитку та вдосконалення співробітництва у сфері протидії розширенню та впливу цифрової злочинності. Наголошено, що у протидії кіберзлочинності, міжнародний підхід передбачає консолідацію зусиль правоохоронних органів різних держав, формування спеціальних підрозділів, діяльність яких спрямована на боротьбу зі злочинністю в цифровому просторі. Досліджено міжнародно-правові нормативні документи та рекомендації щодо забезпечення належного рівня кібербезпеки, що вказує на необхідність формування національної політики з врахуванням дотримання кібербезпеки у кожному напрямі, як вагомого пріоритету, що відображає ключові зміни в середовищі ризику, коли кіберзагрози розвиваються та набирають швидкий темп, що призводить до вчинення різних правопорушень у цій сфері. Джерела загроз розширюються разом з їх мотивацією та технікою, адже суб'єкти цих правопорушень теж часто мають спеціальну освіту в ІТ-сфері, що ускладнює виявлення та запобігання цим правопорушенням. Пріоритет, який тепер надається кібербезпеці, також відображається реальність того, що Інтернет та ІКТ стали важливими для економічного та соціального розвитку і загалом для інфраструктури. Враховуючи, що залежність громадянського суспільства від цифрових технологій зростає щороку і постійно прискорюється завдяки цифровій трансформації та узагальненню таких технологій, як штучний інтелект та постійна комп'ютеризація та цифровізація, то нажаль, паралельно зростає кількість і складність загроз цифровій безпеці, на які необхідно вчасно впливати та запобігати, щоб не допустити до вчинення правопорушень у цій сфері. Поєднання посилення цифрової залежності та загроз для критично важливих видів діяльності у суспільстві повинно в першу чергу зміцнювати цифровий захист критично важливих видів діяльності. Автором, на основі досліджених міжнародно-правових документів, в межах запобігання кіберзлочинності та забезпечення кримінологічної безпеки у сфері використання цифрових технологій запропоновані конкретні заходи щодо їх реалізації.

Ключові слова: *злочинність, кримінологічна безпека, кіберправопорушення, комп'ютерна злочинність, цифровізація, цифрові технології, запобігання злочинності, протидія кіберзлочинності, міжнародні нормативні документи.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій змінив те, як державні органи, підприємства, інші організації та індивідуальні користувачі, які розробляють ці інформаційні системи та мережі керують ними, обслуговують та використовують їх, адже в першу чергу, вони повинні реагувати на загрози та дотримуватися вимог кібербезпеки. Враховуючи напрями міжнародного співробітництва щодо запобігання кіберзлочинності,

© Бенескул А. В., 2022

вагоме значення має дослідження окремих міжнародних інституційних механізмів протидії злочинам у сфері злочинності у сфері цифрових технологій, адже кожна міжнародна інституція вносить свій вклад у формування засад протидії злочинності у досліджуваній сфері.

У зв'язку з цим доцільним є розвиток та вдосконалення співробітництва у сфері протидії розширенню та впливу цифрової злочинності. У протидії кіберзлочинності, міжнародний підхід передбачає консолідацію зусиль правоохоронних органів різних держав, формування спеціальних підрозділів, діяльність яких спрямована на боротьбу зі злочинністю в цифровому просторі. Окрім цього, специфічний характер кібершахрайства передбачає не ізольоване державне протистояння у вирішенні зростаючої проблеми цифрової злочинності, а в першу чергу ефективну протидію їй при активізації міжнародної співпраці і об'єднання зусиль різних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти щодо вивчення питання про феномен кримінологічної безпеки в Україні та засад її забезпечення, а також щодо використання мережі Інтернет для запобігання злочинності досліджували такі науковці як, О. М. Бандурка, О.І. Бугера, В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, М.О. Гвоздецька, О.М. Литвинов, В.В. Марков, Т. В. Мельничук, С.А. Мозоль, В.В. Семенов, В.Г. Хахановський, В.П. Шеломенцев та інші, проте поряд з основними характеристиками кримінологічної безпеки та запобігання кіберзлочинності, досить важливим є дослідження стану міжнародно-правового регулювання забезпечення кримінологічної безпеки у сфері використання не лише мережі Інтернет, а загалом цифрових технологій.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є вивчення міжнародно-правового досвіду щодо забезпечення кримінологічної безпеки у сфері використання цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Загалом, вперше проблеми запобігання комп'ютерній злочинності розглядалися на IX Конгресі ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, в межах проведення якого була обговорена Стратегія комп'ютеризації кримінального правосуддя. У 2000 році на X Конгресі ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, однією із тем Конгресу та семінарів-практикумів було питання щодо злочинів, пов'язані з комп'ютерними мережами. На XI Конгресі ООН «Взаємодія та запобіжні заходи: стратегічні напрями взаємодії у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя» була обговорена тема «Заходи боротьби із злочинами, пов'язаними з використанням комп'ютерів». XII Конгрес ООН «Комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи попередження злочинності та кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється» прийняв декларацію, яка, серед іншого, відкрила можливості для обговорення нових національних та міжнародних заходів щодо протидії кіберзлочинності. А на XIV Конгресі ООН «Активізація заходів запобігання злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч до здійснення, на період до 2030 року» однією із тем семінару-практикуму була: «Сучасні тенденції у сфері злочинності, останні зміни та нові рішення, зокрема використання сучасних технологій як засобів вчинення злочинів та інструментів боротьби зі злочинністю» [10].

На 57 сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію «Створення глобальної культури кібербезпеки», відповідно до якої Генеральна Асамблея, відзначаючи зростаючу залежність урядів, бізнесу та інших організацій і окремих користувачів щодо інформаційних технологій для ведення бізнесу та надання і обміну інформацією, визначила, що потреба в кібербезпеці зростає разом із участю країн в інформаційному суспільстві [8].

Ефективна кібербезпека – це не лише питання уряду чи закону на практиці правозастосування, але її необхідно вирішувати шляхом профілактики кіберзлочинності та підтримки всього суспільстві в інформаційному середовищі. Уряди країн, бізнес, інші організації, а також окремі власники та користувачі інформаційних технологій повинні знати про відповідні ризики кібербезпеки та профілактичні заходи і повинні брати на себе відповідальність щодо вжиття заходів для підвищення безпеки інформаційних та цифрових технологій.

Визнаючи також наявність прогалин у доступі та використанні інформаційних технологій, держави мають ефективно налагоджувати міжнародне співробітництво в боротьбі із злочинністю, пов'язаною із інформаційними технологіями та створювати глобальну культуру кібербезпеки. Тому кожна держава має взяти до уваги потребу в глобальній культурі кібербезпеки; враховувати елементи дотримання кібербезпеки, зокрема, в рамках їхніх зусиль

щодо розвитку у себе в суспільстві культури кібербезпеки при застосуванні та використанні інформаційних технологій; підкреслює необхідність сприяння передачі інформаційної технології країнам, що розвиваються, і створенню в них потенціалу з метою надання їм допомоги у вжитті заходів у сфері кібербезпеки.

Прийняті в 2002 році Рекомендації ОЕСР щодо безпеки інформаційних систем і мереж: до культури безпеки» встановлювали межі принципів, які застосовуються до всіх учасників для підвищення безпеки інформаційних систем і мереж з метою сприяння економічному процвітанню та соціальному розвитку суспільства. Вони згодом були переглянуті і в 2015 р. вказану рекомендацію було замінено на «Рекомендацію Ради щодо управління ризиками цифрової безпеки для економічного та соціального процвітання» [3; 5].

Таким чином, Рекомендація 2015 року, яка замінила Рекомендації ОЕСР 2002 року, вказує на переваги цифрового середовища та необхідність інтеграції управління ризиками цифрової безпеки в процес прийняття економічних і соціальних рішень.

А в грудні 2019 року, вказані Рекомендації були доповнені Рекомендацією ОЕСР щодо цифрової безпеки критично важливих видів діяльності. Ця Рекомендація, звертає увагу, що цифрова трансформація впливає на всю економічну та соціальну діяльність, стимулюючи інновації та створюючи значні вигоди, але також наражає цю діяльність на зростаючий ризик порушення цифрової безпеки, що є наслідком потенційних навмисних або ненавмисних загроз, які мають транскордонний характер, використовують вразливі місця та викликають інциденти, що впливають на доступність, цілісність і конфіденційність даних, апаратного забезпечення, програмного забезпечення та мереж, на які покладається ця діяльність [7]. Враховуючи, вказані ризики, у досліджуваному міжнародно-правовому акті містяться чіткі рекомендації і стратегічні підходи, щодо забезпечення безпеки цифрового середовища у суспільстві.

Також необхідно звернути увагу на стратегічний документ, що прийнятий Європейським Союзом «Цифровий компас 2030», який містить напрями розвитку сучасного та більш вдосконаленого цифрового майбутнього. Проаналізувавши зазначений документ, можна виокремити такі основні конкретні цілі для кожного: кваліфіковане населення та висококваліфіковані фахівці у галузі цифрових технологій; безпечна та ефективна стала цифрова інфраструктура; цифрова трансформація бізнесу; оцифрування державних послуг [2].

Останнім часом досить розширюються цифрові навички у суспільстві та створюються нові цифрові продукти, проте необхідно, щоб і був значний рівень довіри у громадян до новітніх цифрових продуктів. Тому, сучасні онлайн-сервіси мають не лише створювати щось нове, але й виявляти дезінформацію та спроби шахрайства, захищатися від кібератак, шахрайства та шахрайства в Інтернеті, і в першу чергу звертати увагу на дітей, які вчаться розуміти та орієнтуватися у безлічі інформації, до якої вони мають доступ в Інтернеті. Це свідчить про зростання кількості інтернет-загроз для дітей, зокрема: грумінг в цифровому середовищі, сексуальні зловживання і сексуальна експлуатація тощо, що потребує необхідності захисту їх у цифровому середовищі.

Так, Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) є спеціалізованою агенцією Організації Об'єднаних Націй з інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), покликаний здійснювати законодавчі, управлінські, виконавчі та консультативні функції, надавати технічну підтримку, розробляти стандарти і правила у сфері електрозв'язку та формулювати рекомендації, спрямовані на активізацію розвитку телекомунікацій та підвищення якості послуг [6].

Однією з його ініціатив є саме захист дітей в мережі Інтернет і на виконання цієї функції Союзом були розроблені Керівні настанови щодо захисту дитини в цифровому середовищі. Рекомендації спрямовані на захист дітей в усіх сферах і від усіх ризиків цифрового світу і, як такі, виділяють передовий досвід галузевих заінтересованих сторін, який можна враховувати в процесі проєктування, розробки та керування політиками захист дітей у цифровому середовищі на рівні компаній. Вони скеровують учасників індустрії не тільки в тому, як управляти і стримувати незаконну онлайнову діяльність, якій вони зобов'язані протидіяти за допомогою своїх послуг, але і в тому, як вирішувати інші питання, які можуть не вважатися злочинами в різних юрисдикціях [11].

Як бачимо, дослідження міжнародно-правових нормативних документів та рекомендацій щодо забезпечення належного рівня кібербезпеки вказує на необхідність формування національної політики з врахуванням дотримання кібербезпеки у кожному напрямі, як вагомого пріо-

оритету. Це відображає ключові зміни в середовищі ризику, коли кіберзагрози розвиваються та набирають швидкий темп, що призводить до вчинення різних правопорушень у цій сфері. Джерела загроз розширюються разом з їх мотивацією та технікою, адже суб'єкти цих правопорушень теж часто мають спеціальну освіту в ІТ-сфері, що ускладнює виявлення та запобігання цим правопорушенням. Пріоритет, який тепер надається кібербезпеці, також відображається реальність того, що Інтернет та ІКТ стали важливими для економічного та соціального розвитку і загалом для інфраструктури. Нове покоління стратегій кібербезпеки спрямоване на стимулювання економічного та соціального розвитку, напрямів захисту суспільства, що залежать від кіберпростору, від кіберзагроз, зберігаючи відкритість Інтернету як платформи для інновацій і нових джерел зростання. Проте, виклики кіберзагрозам теж досить великі та постійно трансформуються і видозмінюються, тому правоохоронні органи повинні мати сучасний фундаментальний підхід, який необхідний для боротьби з кіберзагрозами у відкритому доступі.

Загалом, сама кіберзлочинність була визначена в 2000 році на Десятій сесії ООН «Конгрес із запобігання злочинності та кримінального правосуддя», де було визначено що комп'ютерна злочинність стосується будь-якого кримінального діяння, «які можуть бути вчинені з використанням комп'ютерної системи або мережі, в межах комп'ютерної системи чи мережі, або проти комп'ютерної системи або мережі», що в принципі, охоплювало будь-яке правопорушення, яке може бути вчинене в електронному навколишньому середовищі [9].

Проте, вже на одинадцятому Конгресі ООН «Запобігання злочинності та кримінальне правосуддя (2005)», було запропоновано «сформулювати концептуальну модель запобігання комп'ютерним злочинам». Таким чином, розглядали комп'ютерні злочини як поведінку, яка заборонена законом та/або судовою практикою, що: а) є спрямованою власне на комп'ютерну сферу та комунікацію інформаційних цифрових технологій; б) включає використання цифрових технологій у вчиненні правопорушення; або с) включає використання комп'ютера як інструмента у процесі вчинення інших злочинів, і, відповідно, джерелом електронних процесуальних доказів виступає саме комп'ютер» [4].

14-й Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя проходив у березні 2021 року в Кіото, як найбільше та найрізноманітніше зібрання політиків, практиків, академічних кіл, міжурядових організацій та громадянського суспільства у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя. Питання кіберзлочинності теж було розглянуто в межах Конгресу, зокрема більшість правопорушень, які підпадають під цей термін включають кіберзлочини, що вчиняються заради прибутку, який вони приносять і досить часто вчиняються організованими злочинними групами. Використання інформаційних технологій для кримінальних цілей та методи кіберзлочинців постійно розвиваються зі швидкістю технічних досягнень в ході розвитку національних і міжнародних стандартів та механізмів. В межах Конгресу була розглянута Програма з кіберзлочинності, що спрямована на підтримку держав-членів у формуванні спеціалізованого міжнародного слідчого співробітництва в галузі кіберзлочинності [1].

Висновки. Отже, як бачимо, більшість як соціальних так і економічних видів діяльності у суспільстві все більше залежать від цифрових технологій. Окремі з цих видів діяльності є досить важливими, а інколи мають навіть критичний вплив на суспільство, оскільки їх порушення можуть суттєво вплинути на безпеку громадян, їх здоров'я безпеку суспільства загалом, на ефективне функціонування органів державної влади чи інших інституцій громадянського суспільства, необхідних для економічного та соціального процвітання в більш широкому сенсі.

Так, зокрема, цифрове перетворення таких критично важливих видів діяльності, таких як для прикладу: охорона здоров'я, водопостачання, енергопостачання, телекомунікації та банківські послуги, дедалі більше наражає їх на загрози кібербезпеці, які можуть вплинути на безпеку та функціонування основних послуг або економічного та соціального процвітання в більш широкому сенсі. Саме тому, залежність громадянського суспільства від цифрових технологій зростає щороку і постійно прискорюється завдяки цифровій трансформації та узагальненню таких технологій, як штучний інтелект та постійна комп'ютеризація та цифровізація. Проте, нажаль, паралельно зростає кількість і складність загроз цифровій безпеці, на які необхідно вчасно впливати та запобігати, щоб не допустити до вчинення правопорушень. Поєднання посилення цифрової залежності та загроз для критично важливих видів діяльно-

сті у суспільстві повинно в першу чергу зміцнювати цифровий захист критично важливих видів діяльності.

Враховуючи, викладене вище, а також досліджені міжнародно-правові документи, пропонуємо, в межах запобігання кіберзлочинності та забезпечення кримінологічної безпеки у сфері використання цифрових технологій наступні заходи:

− розвиток заходів національного характеру та міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях, зокрема щодо посилення заходів виявлення кіберзлочинності, відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом та незаконної торгівлі культурними цінностями, а також щодо екстрадиції, взаємної правової допомоги та конфіскації, стягнення та повернення доходів, одержаних злочинним шляхом;

− посилення міжнародного правоохоронного співробітництва, шляхом підвищення потенціалу та кваліфікації існуючої системи правоохоронних органів, які зосереджені на запобіганні кіберзлочинності;

− необхідність покращення взаємної правової допомоги та співпраці на початкових стадіях транскордонних кримінальних проваджень, що стосуються злочинності у сфері цифрових технологій та спрощення процедури взаємної правової допомоги і міжвідомчої слідчої співпраці;

− створення централізованих навчальних курсів по актуальним та сучасним напрямам запобігання кіберзлочинності для слідчих, враховуючи постійні трансформаційні процеси у сфері цифровізації суспільства, що будуть забезпечені експертами у сфері запобігання кіберзлочинності, а також наявність сучасного комп'ютерного обладнання;

− вдосконалення онлайн-дослідницької мережі, за підтримки міжнародних агентств і приватного сектору, що надасть можливості для більшого обміну інформацією, спілкування між експертами в усьому світі з питань комп'ютерної злочинності, порівняльного аналізу і передачі знань про запобігання та боротьбу з комп'ютерними злочинами та розвиток відповідних інструментів навчання, які мають бути доступними на міжнародному рівні, щоб ділитися знаннями та інформацією щодо способів і засобів виявлення, запобігання та боротьби з новими видами кіберзлочинності.

Список використаної літератури:

1. 14th UN Crime Congress – Kyoto, Japan (hybrid format)–7-12 March 2021. International cooperation vital to address all forms of crime, terrorism & new & emerging forms of crime. URL: https://unis.unvienna.org/pdf/2021/Crime_Congress/06_international_cooperation_terrorism_FINAL.pdf
2. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Brussels, 9.3.2021 COM(2021) 118 final. URL: https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf
3. Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity OECD Recommendation and Companion Document. OECD (2015). URL: https://www.oecd.org/digital/ieconomy/digital-security-risk-management.pdf
4. Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Report of the Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Bangkok, 18-25 April 2005. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/11Congress/ACONF203_18_e_V0584409.pdf
5. OECD Guidelines for the Security of Information Systems and Networks Towards a culture of security. OECD publications, 2, rue André-Pascal, 75775 PARIS CEDEX 16 PRINTED IN FRANCE. URL: https://www.oecd.org/sti/ieconomy/15582260.pdf (дата звернення: 27.01.2022)
6. Official site International Telecommunication Union (ITU). URL: https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx
7. Recommendation of the Council on Digital Security of Critical Activities. OECD/LEGAL/0456. Adopted on: 11/12/2019. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0456
8. Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Second Committee (A/57/529/Add.3)] 57/239. Creation of a global culture of cybersecurity. General 31 January 2003. URL: file:///C:/Users/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0/Downloads/A_RES_57_239-EN.pdf
9. Resolution adopted by the General Assembly. A/RES/54/125 26 January 2000. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. URL: https://digitallibrary.un.org/record/404748#record-files-collapse-header
10. United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2020. 65 years of achievement. URL: https://unis.unvienna.org/pdf/2020/CrimeCongress/65-years-brochure_en.pdf
11. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для індустрій. Міжнародний союз електрозв'язку 2020. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiativi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP_Guidelines_Industry_UA_fin66.pdf

Beneskul A. V. Ensuring criminology security in the sphere of use of digital technologies: international legal aspect

The article examines the norms of international legal documents regarding the state of ensuring criminological security in the field of digital technologies. The author emphasized that recently digital skills in society are expanding and new digital products are being created, which indicates the need to increase the level of trust among citizens in the latest digital products. That is why, the article states, modern online services must not only create something new, but also detect misinformation and fraud attempts, protect against cyber attacks, fraud and online fraud. It is also important that the issue of criminological safety of children on the Internet is covered, as they learn to understand and navigate the multitude of information they have access to in the Internet space. The article also covers issues related to the development and improvement of cooperation in the field of combating the expansion and influence of digital crime. It was emphasized that in combating cybercrime, the international approach involves consolidating the efforts of law enforcement agencies of various states, forming special units whose activities are aimed at combating crime in the digital space. International legal normative documents and recommendations for ensuring an adequate level of cyber security have been studied, which indicates the need to form a national policy taking into account the observance of cyber security in every direction, as a significant priority, reflecting key changes in the risk environment, when cyber threats are developing and gaining a rapid pace, which leads to the commission of various offenses in this area. The sources of threats expand along with their motivations and techniques, because the subjects of these crimes also often have special education in the IT field, which makes it difficult to detect and prevent these crimes. The priority now given to cyber security also reflects the reality that the Internet and ICT have become important for economic and social development and for infrastructure in general. Given that the dependence of civil society on digital technologies is growing every year and is constantly accelerating due to digital transformation and the generalization of such technologies as artificial intelligence and permanent computerization and digitalization, unfortunately, the number and complexity of digital security threats that need to be affected in a timely manner are increasing in parallel. and prevent in order to prevent the commission of offenses in this area. The combination of increasing digital dependence and threats to critical activities in society should primarily strengthen the digital protection of critical activities. The author, on the basis of researched international legal documents, within the scope of preventing cybercrime and ensuring criminological security in the use of digital technologies, proposed specific measures for their implementation.

Key words: *crime, criminological security, cybercrime, computer crime, digitalization, digital technologies, crime prevention, combating cybercrime, international normative documents*

УДК 347.91/95:(336.743:004.4)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.18

С. С. Аліна
доктор філософії зі спеціальності 081 – Право

ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ЦИФРОВІ АКТИВИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено питання розвитку судової практики у справах щодо здійснення прав на цифрові активи в Україні та світі. Визначено, що з прийняттям Закону «Про віртуальні активи» наявні перспективи розширення вітчизняної практики.

Визначено, що легальність використання криптовалютних активів як об'єктів договірних відносин також підтверджена судовою практикою.

З'ясовано, що вітчизняна практика не знає випадків захисту прав автора NFT-токенів, однак в зарубіжних країнах відомі випадки звернення за судовим захистом авторського права, порушення якого пов'язані з таким цифровим активом як NFT. Доведено, що проаналізовані судові спори виникали через наявність прогалин в законодавстві щодо визначення статусу об'єктів авторських прав у віртуальному всесвіті. Користувачі аналогічних платформ вже зараз мають можливість імпортувати об'єкти з реального світу у віртуальний. Вирішення відповідних спорів може стати визначальним для всієї індустрії NFT-токенів, що відповідають реальним брендовим речам.

Відзначено появу успішних кейсів захисту прав власників таких цифрових активів як ігрова валюта або іншої віртуальної власності в межах комп'ютерних ігор. Крім того, вітчизняній судовій практиці відомі випадки вирішення спорів щодо порушення прав на самі ігрові акаунти користувачів комп'ютерних ігор, що також можуть бути віднесені до цифрових активів. Однією з проблем здійснення правосуддя в даній категорії справ є доказування факту несанкціонованості доступу до ігрового акаунту.

Викладене вище свідчить про поки що незначний рівень довіри власників цифрових активів до судового способу захисту їх прав, що зумовлює незначні здобутки судових органів щодо розгляду справ щодо захисту прав власників відповідних активів. Зазначене свідчить про актуальність звернення наукової уваги до проблем удосконалення судової практики в дані категорії справ практикуючими суддями.

Ключові слова: *цифрові активи, віртуальні активи, судові справи, судова практика, захист прав, NFT-токени, ігрова валюта.*

Постановка проблеми. Використання терміна «цифровий актив» у сучасному розумінні зумовлене появою технології «блокчейн» та базованих на ній грошових сурогатів – криптовалют. Так, у 2009 році було створено Bitcoin, який став новим економічним феноменом, що визначив розвиток цілої сфери криптовалютних відносин. В межах криптовалюти Bitcoin була розроблена технологія «блокчейн», яка представляє собою розподілений реєстр, що є вибудованим за певними правилами послідовним ланцюжком з блоків транзакцій, де кожен наступний блок містить інформацію про попередні транзакції.

Суддя Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді Ігор Дашутін слушно відзначає, що останнім часом стає все більш неможливим ігнорувати та/або не помічати зростання обсягу суспільних відносин з приводу обігу криптовалют [13]. А. Калініна, в свою чергу, зазначає, що охорона суспільних відносин, пов'язаних із обігом криптовалют в Україні, можлива лише тоді, коли створюються якісні умови для ефективного захисту, зокрема, законодавчі, організаційно-управлінські, економічні та ін. [12]

Стан дослідження теми. Питання правового регулювання та захисту прав власників цифрових активів піднімалися такими дослідниками як Т. Бровченко, С. Булеца, М. Рехлицький, А. Тегза та іншими, однак такі дослідження мали фрагментарний характер, а отже, саме тому **мета** даної роботи визначити проблемні моменти судової практики розгляду справ щодо здійснення прав на цифрові активи та виокре-

© Бенескул А. В., 2022

мити тенденції щодо розвитку відповідної практики в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття цифрового активу має базуватися на визначенні дефініцій «цифровий» і «актив». Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження», віртуальним активом є цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, та яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [11].

М. Рехлицький вважає, що об'єкт може вважатися цифровим активом, якщо він відповідати трьом критеріям: наявність вартості (value), можливість до обігу в цифровому форматі (transferability) та можливість до його обміну на інші об'єкти цивільного права (payment or investment purpose) [6]. Однак, на думку автора, цивільне «буття» віртуального активу (як запису в цифровій формі) повністю залежить від його «забезпечення» [6].

Л. Торопченко пропонує розуміти під цифровими активами криптовалюту, електронні гроші, цифрові токени, ігрові скіни або NFT [4].

Є.Даниленко в результаті розгляду стану правового регулювання ринку цифрових активів приходить до висновку, що стрімкий розвиток ринку криптовалюти не міг залишитися без уваги законодавця. Саме тому на початку цього року було прийнято Закон «Про віртуальні активи», який покликаний регулювати діяльність зі створення та подальший обіг таких цифрових активів як криптовалюти, NFT-токени тощо. Метою даного закону заявлена легалізація обігу цифрових активів, визначення їх статусу, впорядкування відносин щодо їх використання [3].

Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX має набути чинності тільки з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, але не раніше дня опублікування самого Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. Відповідно до ст.1 Закону «Про віртуальні активи» під віртуальним активом розуміється нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав [21].

Легальність використання криптовалютних активів як об'єктів договірних відносин також підтверджена судовою практикою. Так, у рішенні Печерського районного суду м. Києва від 10.06.2021 у справі № 757/36263/20-ц суд відмов позивачу у позовній вимозі визнати недійсним інвестиційний договір щодо здійснення операцій торгівлі електронною криптовалютою на біржах криптовалют. Позовні вимоги були обґрунтовані тим, що між позивачем та відповідачем був укладений інвестиційний договір № 1, за умовами якого позивач зобов'язується на власний ризик і за власні інвестиції забезпечити реалізацію щодо здійснення операцій по торгівлі електронною криптовалютою на біржах криптовалют, а відповідач зобов'язується на власний розсуд забезпечити організацію щодо здійснення операцій по торгівлі електронною криптовалютою на біржах криптовалют. Сторони договору обумовили, що ним перераховані інвестиції у формі 20 000 USD (BTC або валюти USD), на підтвердження чого складений акт прийому інвестицій, при цьому сторона позивача зауважила, що правова становище електронної криптовалюти не встановлено та не визначено жодним нормативно-правовим актом України, а отже, укладений договір суперечить ЦК України, зокрема, статтям 179 ЦК України, частині першій статті 190 ЦК України, актам цивільного законодавства, а саме: статті 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність». Договір, предметом якого є криптовалюта, з огляду на те, що вона не відноситься до жодних об`єктів цивільних прав, на думку позивача, взагалі не можна виконати; до того ж означений договір суперечить загальним засадам цивільного законодавства таким, як справедливість добросовісність та розумність, передбаченим пунктом 6 частини першої статті 3 ЦК України, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Позивач вважає, що у випадку визнання договору судом недійсним, з відповідача повинна бути стягнута сума, одержана ним на виконання цього договору. Суд за матеріалами розгляду справ дійшов висновку, що обіг криптовалюти законодавством не заборонено, а тому, виходячи з принципу свободи договору, щодо неї можуть укладатись будь-які цивільні договори [20].

В літературі зустрічаємо тезу щодо незначної кількості судової практики щодо криптовалют-

них активів. Так, С. Лсенко робить висновок, що практика не має єдиного підходу до вирішення відповідних спорів у зв'язку з достатньо довгою відсутністю законодавчого визначення правової природи криптовалюти, можуть відмовити в судовому захисті [14].

З тексту Постанови Східного апеляційного господарського суду від 2.12.2020 у справі № 922/95/20 виокремлюємо висновок суду щодо визнання між сторонами спору правовідносин щодо купівлі-продажу криптовалюти. Східний апеляційний господарський суд постановою від 02.12.2020р. у справі 922/95/20 фактично визнав чинність публічного електронного договору щодо придбання криптовалюти та підтвердив законність виконання зобов'язань за ним. У своєму рішенні суд визнав правову природу криптовалюти, як титульні знаки. Із постановою можна ознайомитися за покликанням [17].

З матеріалів справи 420/7905/20 Одеського окружного адміністративного суду вбачається, що інспектор відділу управління протидії кіберзлочинам в Одеській області департаменту кіберполіції Національної поліції України у формі письмового звернення до криптовалютної біржі просив заблокувати будь-які кошти, які Біржа отримуватиме з вищезазначених адрес прямо або опосередковано через адреси-посередники з метою запобігання подальшому відмиванню вкрадених коштів [18].

Аналіз вищеозначених справ свідчить про появу хоч і незначної кількості судових справ, але при тому зосередженість судової влади на захисті прав та інтересів власників цифрових активів.

Л. Тарасенко в окрему групу виділяє цифрові об'єкти авторського права, які з'являються впродовж останніх років – NFT, мультимедійні твори, відеоігри (компютерні ігри), Інтернет-сайт, блокчейн та інші [1, с.331].

Вітчизняна практика не знає випадків захисту прав автора NFT-токенів, однак в зарубіжних країнах відомі випадки звернення за судовим захистом авторського права, порушення якого пов'язані з таким цифровим активом як NFT.

У 2021 році Квентін Тарантіно запустив свою власну колекцію NFT токенів, яка була пов'язана з фільмом «Кримінальне чтиво». Режисер створив унікальну колекцію із семи токенів, кожен із яких уособлював главу оригінального рукописного сценарію режисера. Одну з копій було продано на аукціоні за $1,1 млн. Студія Miramax, якій належать права на фільм, подала позов до суду на режисера, вказавши, що режисер не мав прав інтелектуальної власності на сам сюжет фільму, а отже не може створювати унікальних токенів за мотивами кінострічки. Адвокат режисера наголосив, що Квентін діяв «в межах захищених авторських прав», зокрема публікації сценарію. Він також додав, що коли студія підписала контракт з Тарантіно, то у 1990-х не йшлося мови про технологію NFT [8].

Тарантіно визнали винним у порушенні контракту зі студією, порушенні інтелектуальних та авторських прав на твір та зобов'язано режисера виплатити студії компенсацію за порушення договору [5].

Ще одним показовим кейсом є продаж платформою NBA Top Shot (віртуальний популярний маркетплейс) колекційних NFT-карткок, присвячених різним моментам у матчах американських ліг з баскетболу. В 2022 році після серії позасудових претензій на платформу було подано судовий позов, пов'язаний із порушенням закону про цінні папери на території США. У позовній заяві стверджувалося, що, на думку позивача, на платформі відбувався продаж цінних паперів (тобто токенів NFT), а їхня вартість залежить виключно від попиту та пропозиції (тобто від успіху чи провалу, рекламної компанії, впізнаваності та репутації самої компанії NBA Top Shot). Все це підходить під опис цінних паперів, а отже має бути зареєстровано відповідно до законодавства США [7].

На сьогоднішній день на розгляді окружного суду Південного округу Нью-Йорка знаходяться дві справи, пов'язані з NFT. За матеріалами першої, Hermès подав позов проти художника Мейсона Ротшильда після того, як він почав продавати NFT, що демонструють сумку Hermès «Birkin Bag» із позначенням METABIRKINS. У мотивації заперечень до позову Ротшильд посилається на рішення у справі Rogers v. Grimaldi (2d Cir. 1989), відповідно якої використання товарного знака у художньому творі є захищеним висловленням і, таким чином, не порушує права (навіть коли продається з метою отримання прибутку), у випадках якщо (1) твір є художньо релевантним і (2) використання не «явно вводить в оману». 18 травня 2022 року судом було прийнято рішення відхилити претензії Hermès [10].

Відповідно до матеріалів другої судової справи, StockX (платформа для перепродажу електронної комерції) запустила проект The Vault, функціонал якого дозволяє покупцям відстежувати право власності на окремі продукти (наприклад, кросівки), придбані на

StockX, і гарантувати їх справжність. Компанія Nike подала до суду на StockX, стверджуючи, що використання StockX відомих марок Nike у зв'язку з випуском його NFT є порушенням прав Nike на торговельну марку.

У тексті позовної заяви представниками Nike стверджувалося, що StockX без дозволу видав NFT, використовуючи торгову марку, що належить Nike. У свою чергу, представники StockX у запереченні до позову пояснили, що NFT не є фізичними продуктами, і таким чином не порушують жодних прав Nike. Згідно позиції відповідача, кожен NFT був прив'язаний до певного фізичного товару, автентифікацію якого вже було підтверджено StockX [9]. Вищезазначені спори виникали через наявність прогалин в законодавстві щодо визначення статусу об'єктів авторських прав у віртуальному всесвіті. Користувачі аналогічних платформ вже зараз мають можливість імпортувати об'єкти з реального світу у віртуальний. Вирішення відповідних спорів може стати визначальним для всієї індустрії NFT-токенів, що відповідають реальним брендовим речам.

Як відзначають С. Булеца та А. Тегза, останніми роками, зі стрімким розвитком ігрової індустрії, цінність віртуальної власності, як-от ігрові акаунти, обладнання та реквізит, стала все більш помітною, а кількість судових спорів, пов'язаних з даними відносинами суттєво зросла [2, с.90].

Слід відзначити появу успішних кейсів захисту прав власників таких цифрових активів як ігрова валюта або іншої віртуальної власності в межах комп'ютерних ігор. Так, відповідно до матеріалів справи № 761/3235/18, що розглядалася Шевченківським районним судом м. Києва, невстановленою особою з корисних мотивів за допомогою мережі Інтернет в межах ігрової платформи «Steam» було викрадено ігрові предмети, а саме «Playeruncknown's Trenchcoat» (плащ для персонажа) і «Twitch Prime Boots» (черевики для персонажа) гри «Playerunknown's Battlegrounds», а також 138 ключів від кейса операції «Гідра» і 2 ключа від хромового кейса №3 гри «Counter-Strike: Global Offensive», та в подальшому були виставлені на продаж [15].

З тексту вироку Садгірського районного суду м. Чернівці від 09.03.2021 у справі № 726/361/21, що міститься в Єдиному реєстрі судових рішень обвинувачений з корисливим мотивом, переслідуючи мету особистого збагачення, таємно, незаконно, усвідомлюючи протиправних характер свого діяння, передбачаючи та бажаючи настання відповідних негативних наслідків, несанкціоновано зайшовши в ігровий аккаунт «World of tanks» потерпілого скористався банківською карткою, яка належить потерпілому та була зареєстрована в ігровому акаунті здійснив оплату через дану банківську картку, придбавши внутрішньо-ігрові предмети (ігрові коробки) в онлайн-грі «World of tanks» [19].

Крім того, вітчизняній судовій практиці відомі випадки вирішення спорів щодо порушення прав на самі ігрові акаунти користувачів комп'ютерних ігор, що також можуть бути віднесені до цифрових активів. Так, відповідно до матеріалів судової справи № 333/714/20, що знаходилася на розгляді Комунарського районного суду м. Запоріжжя, обвинувачений з метою реалізації корисливого умислу, діючи умисно, посягаючи на інформацію, що знаходиться в автоматизованих системах, самочинно, без дозволу потерпілого, не маючи на це ні дійсного ні передбаченого права, шляхом отримання інформації щодо логіну та паролю від клієнтської онлайн-гри «World of Tanks», вчинив несанкціоноване втручання в особистий кабінет потерпілого [16]. Після отримання доступу до обвинувачений продав відповідний акаунт, чим порушив права потерпілого.

Слід відзначити, що однією з проблем здійснення правосуддя в даній категорії справ є доказування факту несанкціонованості доступу до ігрового акаунту.

Висновки. Викладене вище свідчить про поки що незначний рівень довіри власників цифрових активів до судового способу захисту їх прав, що зумовлює незначні здобутки судових органів щодо розгляду справ щодо захисту прав власників відповідних активів. Зазначене свідчить про актуальність звернення наукової уваги до проблем удосконалення судової практики в дані категорії справ практикуючими суддями.

Список використаної літератури:

1. Тарасенко Л. Новітні цифрові об'єкти авторського права та їх комерціалізація. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності:* матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, (26.04.2022, м. Київ). С. 331.
2. Булеца С.Б., Тегза А.В. Захист віртуальної ігрової власності: національний та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2022. Випуск 69. С. 89-93.

3. Даниленко Є. Як Закон «Про віртуальні активи» вплине на власників криптовалюти в Україні? URL: https://letrado.ua/uk/publikatsiyi/zakon-pro-virtualni-aktyvy/
4. Торопченко Л. Віртуальні активи як нові об'єкти цивільних прав. URL: http://legalclinic.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/zbirnyk-tez-naukovyh-dopovidej-i-povidomlen-hvii-vseukrayinskoyi-naukovo-praktychnoyi-konferenczyi.pdf
5. US trademark and copyright offices to study IP impact of NFTs. URL: https://timaxglobal.com/23816-2/
6. Рехлицький М. Віртуальні активи: що це таке і навіщо нам їх законодавче регулювання? URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/virtualni-aktivi-shcho-ce-take-i-navishcho-nam-yih-zakonodavche-regulyuvannya.html
7. Mccann M., Feldman J. NBA top shot fights NFT securities label in 'moments' case. URL: https://www.sportico.com/law/analysis/2022/nba-top-shot-securities-lawsuit-1234687545/
8. Miramax подала в суд на Квентіна Тарантіно через NFT до «Кримінального чтива». URL: https://donttakefake.com/miramax-podala-v-sud-na-kventina-tarantino-cherez-nft-do-kriminalnogo-chtiva/
9. Демістифікація NFT та інтелектуальної власності: проблеми з торговельною маркою та авторським правом. URL: https://advokatpost.com/demistyfikatsiia-nft-ta-intelektualnoi-vlasnosti-problemy-z-torhovelnoiu-markoiu-ta-avtorskym-pravom/
10. Hermes Int'l v. Rothschild, 22-CV-384 (JSR). URL: https://casetext.com/case/hermes-intl-v-rothschild-5
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text
12. Калініна А.В. Криптовалюта – «цифровий актив» злочинності? URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/23.pdf
13. Дашутін І. Криптовалюта в Україні має правову форму т.з. «віртуального активу». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1280727/
14. Лисенко С. Правовий захист операцій із криптовалютами: примарний чи реальний? URL: https://unba.org.ua/publications/6558-pravovij-zahist-operacij-iz-kriptovalyutami-primarnij-chi-real-
15. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 02.03.2018 у справі № 761/3235/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72459301.
16. Вирок Комунарського районного суд м. Запоріжжя від 10.03.2020 р. у справі № 333/714/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88168838.
17. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 2.12.2020 у справі № 922/95/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327784
18. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 24.12.2020 у справі № 420/7905/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93786356
19. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 09.03.2021 у справі № 726/361/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95474066.
20. Рішення Печерського районного суд м. Києва від 10.06.2021 по справі № 757/36263/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97809422
21. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

Alina S. S. An overview of court practice in cases concerning the exercise of rights to digital assets: problems and prospects

The article examines the development of judicial practice in cases related to the exercise of rights to digital assets in Ukraine and the world. It was determined that with the adoption of the Law "On Virtual Assets" there are prospects for the expansion of domestic practice.

It was determined that the legality of using cryptocurrency assets as objects of contractual relations is also confirmed by judicial practice.

It was found that domestic practice does not know cases of protection of the rights of the author of NFT-tokens, however, in foreign countries there are known cases of applying for judicial protection of copyright, violations of which are related to such a digital asset as NFT. It is proven that the analyzed legal disputes arose due to the presence of gaps in the legislation regarding the determination of the status of copyright objects in the virtual universe. Users of similar platforms already have the opportunity to import objects from the real world into the virtual world. The resolution of the respective disputes could be decisive for the entire industry of NFT tokens corresponding to real branded things.

The emergence of successful cases of protection of the rights of owners of such digital assets

as game currency or other virtual property within computer games has been noted. In addition, domestic judicial practice knows cases of resolving disputes regarding the violation of the rights to the game accounts of computer game users, which can also be classified as digital assets. One of the problems of administering justice in this category of cases is proving the fact of unauthorized access to the game account.

The above testifies to the still insignificant level of trust of the owners of digital assets in the judicial method of protecting their rights, which leads to the insignificant gains of the judicial authorities regarding the consideration of cases regarding the protection of the rights of the owners of the respective assets. This indicates the relevance of scientific attention to the problems of improving judicial practice in these categories of cases by practicing judges.

Key words: *digital assets, virtual assets, court cases, case law, rights protection, NFT tokens, game currency*

УДК 340.1 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.19

В. Є. Іванчук
аспірантка кафедри кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЯКІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Статтю присвячено дослідженню якісно-змістовної характеристики суб'єктного складу правового моніторингу. Визначено, що в українській теорії права досі не створено належної доктринальної бази та методології правового моніторингу. Встановлено, що сучасна теорія оперує поняттями: «моніторинг закону», «моніторинг законодавства», «моніторинг законодавства і правозастосовчої практики», «моніторинг правового простору (поля), «моніторинг нормативно-правових актів», «моніторинг земель», «моніторинг злочинності», «моніторинг навколишнього природного середовища». При цьому, спільним для вказаних трактувать моніторингу є те, що вказаний термін розглядається, незалежно від різновиду, як система спостережень за станом певних явищ. Таким чином, у вказаному аспекті розуміння моніторингу та правового моніторингу за змістом є майже тотожними.

Обґрунтовано, що багатогранність об'єктів правового моніторингу зумовлює і розмаїття суб'єктів, причетних до його проведення. При цьому, коло суб'єктів правового моніторингу на теперішній час у правовій системі України нормативно не визначено, що дає можливість їх широкого доктринального бачення.

Звівши воєдино проведену дискрипцію суб'єктів моніторингової діяльності, розглянуто окремих суб'єктів правового моніторингу. Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на активне, однак фрагментарне запровадження окремих напрямків моніторингової діяльності, яку виконують окремі суб'єкти, на теперішній час в Україні відсутня концептуальність в організації та проведенні правового моніторингу. Разом із тим, ґрунтовний аналіз концептуальних засад проблематики здійснення правового моніторингу свідчить про нагальність питання їх удосконалення.

Аналіз наукового розуміння правового моніторингу як явища сприяв формуванню уявлення про його можливості.

Ключові слова: *моніторинг, моніторингова діяльність, правовий моніторинг, об'єкт, суб'єкт.*

На сучасному етапі розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави, на шляху її утвердження в геополітичному оточенні, включення до європейських та світових інтеграційних процесів, значної ролі відіграють процеси адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, впровадження суспільно-необхідних реформ, що, своєю чергою, має наслідком активізацію процесів нормотворення. Разом із тим, відсутність єдиної, науково обґрунтованої концепції забезпечення якості та ефективності процесу нормотворення, цілісності правотворчого та правозастосовного процесів результатом має нагромадження конгломерату нормативно-правових актів, виникнення проблеми їх ефективності, розрізненості правових систем різних рівнів, призводить до утворення прогалин та колізій в законодавстві, що з точки зору вимоги забезпечення єдності правового простору йде у розріз сучасним тенденціям правового розвитку та міжнародним стандартам.

У вказаному аспекті чи не єдиним способом вирішення зазначеної проблематики є здійснення правового моніторингу, якого спрямовано на своєчасний аналіз дії нормативно-правових актів з метою забезпечення єдності правового простору, досягнення ефективності та дієвості чинного законодавства, відповідності його повноти й змістовності наповнення сучасним вимогам розвитку держави та її інститутів.

Разом із тим, правовий моніторинг є порівняно новим та не достатньо вивченим правовою наукою явищем, поняття, доктрина та методологія якого в Україні тільки зароджується. А тому теоретична та практична значи-

© Іванчук В. Є., 2022

мість проведеного дослідження, яке є надзвичайно своєчасним та актуальним, не викликає сумнівів.

Ступінь розробленості проблеми. Одним із негативних факторів на шляху до вдосконалення правової системи України є те, що в українській теорії права досі не створено належної доктринальної бази та методології правового моніторингу. Разом із тим, складних та суперечливих питань, які стосуються проблематики правового моніторингу, прямо чи опосередковано торкалися вітчизняні теоретики та практики у роботах, присвячених нормотворчому процесу та нормотворчій техніці. Так, наприклад, Ю.В. Градова розглядає правовий моніторинг як засіб попередження недоліків українського законодавства [8]. В.М. Косович досліджує правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України [11]. Серед інших науковців, які досліджували вказаний феномен, також можна відзначити Т.О. Анцупову, М.В. Афанасьєву, Т.М. Барабаш, О. В. Зайчука, О.Л. Копиленка, О.В. Музу, Н.Р. Нижник, І.І. Онищука та ін. Однак проаналізувавши науковий масив щодо досліджуваної тематики, можемо зазначити, що не дивлячись на вже існуючий науковий масив, дослідженню питань, пов'язаних із висвітленням особливостей суб'єктного складу правового моніторингу в Україні, у науковій літературі уваги майже не приділялося. Більш того, питання про суб'єкти правового моніторингу досі не мають загальноприйнятого вирішення та залишаються предметом гострих дискусій.

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснення якісно-змістовної характеристики суб'єктного складу правового моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Як уже було попередньо зазначено, в Україні проблематика правового моніторингу є достатньо новою та неапробованою. При цьому, термін «моніторинг» є досить вживаним, використовується для аналізу стану досить широкого кола суспільних відносин та застосовується у різних юридичних сферах, про що свідчать численні визначення вказаного поняття. Так, наприклад, автори Великого тлумачного словника сучасної української мови вказують, що моніторинг – це безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям [6, с. 687]. Разом із тим, в юридичній літературі використовують терміни: «моніторинг закону», «моніторинг законодавства», «моніторинг законодавства і правозастосовчої практики», «моніторинг правового простору (поля), «моніторинг нормативно-правових актів» [7, с. 16], «моніторинг земель», «моніторинг злочинності», «моніторинг навколишнього природного середовища» [20, с. 764–765]. Спільним для вказаних трактувань моніторингу є те, що цей термін розглядається, незалежно від різновиду, як система спостережень за станом певних явищ. Таким чином, у вказаному аспекті розуміння моніторингу та правового моніторингу за змістом є майже тотожними.

Говорячи ж про понятійне навантаження терміна «правовий моніторинг», слід вказати, що його трактування у правовій літературі також різняться, мають різний обсяг та зміст залежно від явища, на яке він спрямовується. Водночас автори наголошують на необхідності використання моніторингу щодо правотворчої діяльності, нормативно-правових актів, нормотворчого процесу тощо [12, с. 30].

Між тим, у трактуваннях простежується низка ознак правового моніторингу: це різновид правової діяльності, яка може здійснюватися як спеціальними органами держави, так і іншими суб'єктами; полягає (є його основною формою) у спостереженні, аналізі та оцінці нормативно-правової бази держави; може проводитися стосовно конкретного нормативно-правового акта чи групи нормативно-правових актів на усіх стадіях правового регулювання (правотворчості, правореалізації, правозастосування); здійснюється з метою виявлення праворегулятивних можливостей чинних чи створюваних нормативно-правових актів; проводиться з метою формування якісних нормативно-правових актів, здатних ефективно регулювати суспільні відносини [11, с. 33].

Видається, завданням правового моніторингу є активізація системи постійного спостереження всього життєвого циклу нормативно-правового акта, включаючи етапи його підготовки, прийняття, застосування, внесення змін і доповнень, а також виконання, відстежування у процесі правозастосовної практики в діяльності органів влади [13].

Говорячи про суб'єктів правового моніторингу, слід вказати, що багатогранність об'єктів правового моніторингу зумовлює і розмаїття суб'єктів, причетних до його проведення. Коло таких суб'єктів на теперішній час у правовій системі України нормативно не визначено, що дає можливість їх широкого доктринального бачення.

Подібний підхід розділяється й іншими науковцями. Наприклад, Т.І. Тарахонич відмічає: «суб'єктами правового моніторингу є органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські організації, інститути громадянського суспільства, наукова спільнота тощо. На жаль, на законодавчому рівні не визначено суб'єктів здійснення моніторингової діяльності, що дає можливість їх довільного тлумачення як на доктринальному рівні, так і з практичної точки зору» [19, с. 266].

А.М. Колодій, говорячи про суб'єктів правового моніторингу, виокремлює три групи: 1) органи держави та місцевого самоврядування, наділені правом приймати нормативно-правові акти, вносити до них зміни та доповнення, припиняти їх чинність: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві ради тощо; 2) суб'єкти, спеціально уповноважені для проведення моніторингу, або суб'єкти, у складі яких є контрольно-наглядові або безпосередньо моніторингові структурні частини, а саме: Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Вища рада правосуддя, Рада національної безпеки та оборони України, Центральна виборча комісія, прокуратура, Міністерство юстиції України, інші міністерства, державні служби, державні агентства та державні інспекції тощо; 3) недержавні формування [10].

На думку В.М. Косовича, розмежування суб'єктів моніторингу доцільно проводити залежно від їх «моніторингових повноважень» та юридичної значущості результатів моніторингу. Крім того, необхідно враховувати, що моніторинг може бути пов'язаний із підготовкою нового чи уточненням чинного нормативно-правового акта. Відповідно до вказаного, усіх суб'єктів правового моніторингу В.М. Косович поділяє на три групи: 1) усі органи сучасної української держави, наділені правом створювати нормативно-правові акти чи вносити до них зміни (результати діяльності цих суб'єктів автор вважає найбільш значущими, оскільки їх прямо пов'язано із правотворчою діяльністю); 2) суб'єкти, спеціально уповноважені для проведення моніторингу (уповноважені здійснювати фактично моніторингову діяльність суб'єкти робочих груп із підготовки проектів нормативно-правових актів, а також державні органи та установи, які за своїм потенціалом спроможні здійснювати оцінку поточного й перспективного законодавства, зокрема, органи судової влади, контрольно-наглядові органи, навчальні заклади тощо; 3) недержавні формування, починаючи з об'єднань громадян і завершуючи правосвідомими громадянами. При цьому автор вказує, що значущість висновків таких суб'єктів є мінімальною, адже вказані суб'єкти правового моніторингу на теперішній час в Україні є скоріше уявними, ніж реальними [11, с. 38–39].

Ю.С. Бахтіна виокремлює таких суб'єктів моніторингової діяльності: президент і державні органи (органи законодавчої і виконавчої державної влади, органи судової влади, інші державні органи), інститути громадянського суспільства, які виражають громадську думку (незалежні експерти, громадські об'єднання та некомерційні організації, які зацікавлені у вирішенні питань, що зачіпають їх інтереси), органи місцевого самоврядування, інститут уповноважених з прав людини, засоби масової інформації тощо [3].

Ю.В. Градова виокремлює дві групи суб'єктів: 1) державні органи; 2) громадяни та їх об'єднання. На думку автора, у всіх правових департаментах органів, наділених нормотворчими повноваженнями, мають бути аналітичні управління, спроможні здійснювати правовий моніторинг [7].

У той же час, Ю.С. Бахтіна наводить таку градацію суб'єктів правового моніторингу: 1) Верховна Рада України; Рахункова палата; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Інститут законодавства Верховна Рада України; Президент України, Офіс Президента, Рада національної безпеки і оборони України; Представник Президента України в Автономній Республіці Крим; 2) Кабінет Міністрів України; міністерства, центральні органи виконавчої влади та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації; 3) Верховна Рада Автономної Республіки Крим; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; міністерства Автономної Республіки Крим; республіканські комітети Автономної Республіки Крим; інші органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим; органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації; 4) органи прокуратури; 5) Конституційний Суд України; Верховний Суд, апеляційні місцеві суди; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; Державна судова адміністрація України; Вища рада правосуддя; органи суддівського самоврядування; 6) органи державної влади, які не входять до системи органів виконавчої влади (Служба безпеки України, Центральна виборча комісія,

Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції тощо); 7) суб'єкти публічних повноважень із особливим статусом (Національний банк України); 8) дипломатичні представництва та консульські установи України, постійні представництва України при міжнародних організаціях; 9) органи місцевого самоврядування; 10) військово-цивільні адміністрації; 11) юридичні особи; 12) фізичні особи [4].

В науковій літературі існує ще одна наукова позиція, відповідно до якої раціонально розмежувати групу «суб'єктів» і групу «учасників» правового моніторингу. При цьому, до групи «суб'єктів» правового моніторингу належать: органи державної влади; посадові особи; спеціально створені зазначеними органами структури, що мають повноваження щодо здійснення державного контролю за станом законодавства. До «учасників» правового моніторингу відносять юридичних та фізичних осіб, які можуть брати участь у здійсненні державного контролю за станом законодавства. При цьому, правомочності суб'єктів і учасників моніторингу розрізняються за своєю природою. Вважається, що для суб'єктів здійснення правового моніторингу за невиконання або неналежне виконання обов'язків повинна наступати відповідальність перед законом. У той же час, учасники здійснення моніторингу можуть використовувати право, яке вони одержали від суб'єктів моніторингу [8].

Вказане дозволяє зважено сприйняти той факт, що на теперішній час правовий моніторинг в Україні здійснюють різні суб'єкти. І в цьому аспекті необхідно погодитися із позицією М.В. Афанасьєвої, яка зазначає, що здійснення в Україні правового моніторингу різними суб'єктами та відсутність механізмів взаємодії державних органів із дослідження якості та ефективності дії нормативних актів на теперішній час є досить відчутними [1].

Зводячи ж воєдино проведену дискрипцію суб'єктів моніторингової діяльності, розглянемо окремих суб'єктів правового моніторингу.

Так, Верховній Раді України як єдиному законодавчому органу відведено особливе місце у проведенні моніторингової діяльності. Слід вказати, що процес розроблення та прийняття закону включає в себе елементи моніторингу, тому можна говорити про здійснення парламентом перспективної та ретроспективної оцінки законопроекту, проведення аналізу, експертизи, планування та прогнозування. При цьому, найважливішим структурним підрозділом Верховної Ради, що має здійснювати моніторингову діяльність, є Комітет Верховної Ради, який здійснює законопроектну роботу, підготовку і попередній розгляд питань, віднесених до повноважень парламенту, а також виконання контрольної функції.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини є особливим суб'єктом проведення моніторингу. Він постійно займається правозастосуванням, бере участь у підготовці соціальних законів та веде моніторинг складних питань правозастосування, які зачіпають найбільш важливі інтереси громадян. Така структура стикається з недоліками як закону, так і діяльності судів, інших органів державної влади [17].

Провідною установою серед суб'єктів моніторингу являється Інститут законодавства Верховної Ради України. На думку В.М. Косовича, Інститут законодавства Верховної Ради України має займатися моніторингом законів, а Міністерство юстиції України – підзаконних нормативно-правових актів [11, с. 39].

За словами О.Л. Копиленка, «моніторинг законодавства є постійним і послідовним напрямом діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України, який охоплює низку складових науково-практичного, методологічного, прогностичного характеру» [14].

Говорячи про Президента України та Кабінет Міністрів України як суб'єктів правового моніторингу, слід вказати, що хоча серед повноважень Президента прямо не вказано повноваження щодо здійснення правового моніторингу, проте така згадка є в Положенні про Адміністрацію Президента України, яка відповідно до покладених на неї завдань здійснює моніторинг інформаційного простору України. У той же час, у положеннях Регламенту Кабінету Міністрів термін «моніторинг» згадується шістнадцять разів, що дає підстави стверджувати про ключове місце Уряду у здійсненні правового моніторингу. Так, серед засад формування та реалізації державної політики виокремлено проведення моніторингу та оцінювання результатів реалізації державної політики та розроблення на основі такого оцінювання пропозицій щодо її продовження, коригування чи припинення [16].

Необхідно зазначити, що у Регламенті Кабінету Міністрів встановлюється порядок проведення моніторингу процесу реалізації рішення, динаміки основних показників, досягнення прогнозованих результатів, визначається періодичність проведення аналізу ефективності результатів

реалізації рішення та шляхи їх застосування для коригування державної політики, а також зазначаються центральні органи виконавчої влади, що братимуть участь у проведенні моніторингу. Крім того, визначається періодичність подання звітів Кабінетові Міністрів за результатами моніторингу процесу реалізації рішення [16].

На Міністерство юстиції України як уповноважений суб'єкт правового моніторингу, відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, покладено ряд завдань, які є елементами правового моніторингу. Серед них: розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів; розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства; узагальнення практики застосування законодавства; здійснення правової, гендерно-правової, антикорупційної експертиз проектів нормативно-правових актів; підготовка зауважень і пропозицій до прийнятих законів; розроблення планів законопроектної роботи; координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань систематизації законодавства; інформування громадськості про стан реалізації державної політики тощо [15]. Крім того, Міністерство юстиції здійснює моніторинг розгляду справ у судах та інформує Кабінет Міністрів України про хід розгляду справ та прийняті рішення, після чого подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо подальших дій [18].

Судові органи як суб'єкти правового моніторингу у процесі здійснення правосуддя фактично відстежують стан законодавства з метою його правильного застосування та тлумачення, зустрічаються з проблематикою юридичних прогалин і колізій, готують огляди судової (правозастосовної) практики та інформацію про труднощі застосування законодавства [5, с. 20–22]. Акцентуємо увагу, що роль судової практики в механізмі правового моніторингу є однією з найважливіших, адже саме судові органи, перебуваючи щодня на рубежі інтересів, що часом суперечать один одному, мають найбільш повну інформацію про якість законодавства [2]. Судові органи – це той суб'єкт, що формує правозастосовну практику і в своїй діяльності кожен день стикається з порушенням правової норми. Зазначимо, що правовий моніторинг відбувається на всіх рівнях: від місцевого суду до Верховного Суду. Окремо слід виокремлювати Конституційний Суд України, якого наділено такою важливою місією, як вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів в державі.

Що стосується органів прокуратури як суб'єктів правового моніторингу, вони проводять моніторинг правового простору під час виконання функцій нагляду за законністю нормативно-правових актів. Видається, однією з основних форм участі прокурорів у нормотворчій діяльності можна вважати попередження порушень закону шляхом перешкоджання прийняттю незаконних правових актів органами державної влади [7].

Слід погодитися з твердженням В.М. Косовича, який зазначає, що не можна недооцінювати діяльність громадського сектору [11]. Видається, залучення громадських об'єднань до правового моніторингу може стати підґрунтям для покращення та внесення змін у роботу органів державної влади, законодавчих органів для покращення та розвитку держави, а також для розвитку та підтримання інтересів громадян. Таким чином необхідно, щоб здійснення правового моніторингу активно реалізовувалося через інститути громадянського суспільства, а саме: спілки, асоціації, громадські організації. Вбачається, у цьому аспекті слід погодитись із думкою В.Є. Іванчука, який вказує, що у демократизації влади громадський моніторинг допомагає сприяти прозорості дій державної влади та контролю за діями органів влади зі сторони громадськості [9, с. 121].

Висновки. Отже, як видається, правовий моніторинг в Україні є явищем досить новим та не до кінця вивченим. При цьому, незважаючи на активне, однак фрагментарне запровадження окремих напрямків моніторингової діяльності, яку виконують окремі суб'єкти, на теперішній час в Україні відсутня концептуальність в організації та проведенні правового моніторингу. Разом із тим, ґрунтовний аналіз концептуальних засад проблематики здійснення правового моніторингу свідчить про нагальність питання їх удосконалення, адже процес становлення моніторингової діяльності, на жаль, надто затягнувся. Вказане підтверджується доктринальною неокресленістю поняття «правовий моніторинг», а тому, видається, попереду його чекає ще не одна трансформація, актуалізована подальшим науковим пошуком.

Список використаної літератури:

1. Афанасьєва М.В. Правовий моніторинг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Юридичний вісник.* 2016. № 3. С. 26–1.
2. Бахтіна Ю.С. Контроль, нагляд та моніторинг: співвідношення функцій державного управління. *Юридичний бюлетень.* 2018. № 6. С. 78–84.
3. Бахтіна Ю.С. Поняття моніторингу в науці. *Юридичний бюлетень.* 2017. № 5. С. 8–16.
4. Бахтіна Ю.С. Правовий моніторинг як функція державного управління : дис. … канд. юр. наук. Одеса, 2019. 246 с.

5. Бахтіна Ю.С. Суб'єкти здійснення правового моніторингу. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції. Тернопіль. Вип. 10. 2019. 141 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ : Перун, 2007. 1736 с.
7. Градова Ю.В. Поняття, суб'єкти та об'єкти правового моніторингу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків. 2009. № 4. С. 14–23.
8. Градова Ю.В. Правовий моніторинг як шлях удосконалення законодавчої бази. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 13–18.
9. Іванчук В.Є. Про вплив громадських об'єднань на здійснення правового моніторингу в Україні. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах Європейської інтеграції : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 1. С. 119–121.
10. Ініціатива, партнерство, відкритий уряд. Громадська оцінка першого року впровадження (липень 2013) URL : ogp.gov.ua/sites/.../First%20 year_cs_ 19_07_2013.pdf.4
11. Косович А.М. Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2012. № 3. С. 31–44.
12. Мельничук С.М. Роль моніторингу у процесі вдосконалення правових форм реалізації функцій сучасної держави Україна. *Право і суспільство.* 2018. № 5. С. 29–33.
13. Міністерство юстиції Республіки Казахстан: «Методичні рекомендації щодо проведення правового моніторингу нормативно-правових актів і підготовки концепції проектів НПА». URL : http: //www. minijust.kz/ru/node/15896
14. Національна безпека: сучасні виклики та реалії. *Голос України*. 2018. URL : http://www.golos.com.ua/article/309381
15. Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 395. URL: http://www.minjust.gov.ua/33
16. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. №950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text
17. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text
18. Регламент Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/950-2007-п
19. Тарахонич Т.І. Правовий моніторинг як один із шляхів вдосконалення правового регулювання. *Альманах права*. Вип. 10. 2019. С. 265–268.
20. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. Енцикл., Т. 3: К–М. 2001. 792 с.

Ivanchuk V. Ye. Qualitative and substantive characteristics of the subjective composition of legal monitoring

The article is devoted to the study of the qualitative and substantive characteristics of the subjective composition of legal monitoring. It is determined that the Ukrainian legal theory has not yet created a proper doctrinal framework and methodology for legal monitoring. It is established that the modern theory operates with the concepts of: «monitoring of law», «monitoring of legislation», «monitoring of legislation and law enforcement practice», «monitoring of legal space (field)», «monitoring of regulatory legal acts», «monitoring of land», «monitoring of crime», «monitoring of the environment». What is common to these interpretations of monitoring is that the term is considered, regardless of the type, as a system of observations of certain phenomena. Thus, in this aspect, the understanding of monitoring and legal monitoring are almost identical in content.

It is substantiated that the diversity of the objects of legal monitoring also determines the diversity of the subjects involved in its implementation. At the same time, the circle of subjects of legal monitoring is currently not defined in the legal system of Ukraine, which makes it possible to have a broad doctrinal vision of them.

Having summarized the discrimination of the subjects of monitoring activities, the author examines individual subjects of legal monitoring. The author emphasizes that despite the active, but fragmentary implementation of certain areas of monitoring activities carried out by individual entities, there is currently no conceptual framework in Ukraine for organizing and conducting legal monitoring. At the same time, a thorough analysis of the conceptual foundations of the legal monitoring issues demonstrates the urgency of their improvement.

The analysis of the scientific understanding of legal monitoring as a phenomenon contributed to the formation of an idea of its capabilities.

Key words: *monitoring, monitoring activity, legal monitoring, object, subject.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.20

К. В. Подлєгаєва
здобувачка кафедри правоохоронної та
антикорупційної діяльності ПрАТ
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті з'ясовано, що діяльність прокурора щодо застосування інституту клопотань є багатосторонньою та системною, оскільки, з одного боку, він є учасником, який має право заявляти клопотання особисто як сторона кримінального провадження, а з іншого – прокурор під час здійснення ним процесуального керівництва досудовим розслідуванням є посадовою особою, уповноваженою на розгляд і вирішення клопотань інших учасників, а також на погодження/відмову у погодженні клопотань слідчого чи дізнавача. Зміна назви документа з «подання» на «клопотання» стала позитивним моментом у контексті забезпечення принципу рівності, особливо враховуючи те, що забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному провадженні визначалося одним із основних напрямів реформування кримінального судочинства. Водночас, при складанні клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурорам необхідно краще підходити до обґрунтування потреби у застосуванні відповідних заходів. Зазначено, що прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, має визначати межі доказування, з огляду на те, що він надалі підтримуватиме клопотання в суді. Здійснюючи конституційну функцію з процесуального керівництва, саме прокурор має забезпечити повноту і законність зібрання під час досудового розслідування доказів необхідності застосування примусових заходів медичного характеру. У свою чергу, функція нагляду в такій категорії проваджень включає в себе низку повноважень, які реалізує прокурор, як у кримінальному провадженні (зокрема, під час виконання заходів забезпечення кримінального провадження) так і поза його межами, наприклад: у будь-який час відвідувати установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного характеру; опитувати осіб, які перебувають у цих установах, з метою одержання інформації про умови їх тримання та поводження з ними; ознайомлюватися з документами, на підставі яких особи тримаються в спеціальних установах та до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень посадових чи службових осіб, вимагати їх скасування та усунення порушень закону тощо. Обставини, які підлягають доведенню прокурором у суді, розподілені на дві групи: загальні, що стосуються суспільно небезпечного діяння і причетності до нього конкретної особи (підлягають встановленню у будь-якому кримінальному провадженні) і спеціальні, пов'язані з оцінкою стану психічного здоров'я та юридичних наслідків суспільно небезпечного діяння. Доведення обставин першої групи є першочерговим, оскільки вони обумовлюють можливість застосування до особи кримінально-правових заходів. При доведенні обставин другої групи прокурор має сприяти суду в оцінці психічного розладу певному виду примусових заходів медичного характеру, що передусім залежить від наявності небезпеки з боку особи для оточуючих і неї самої.

Ключові слова: *примусові заходи медичного характеру, кримінальне провадження, досудове розслідування, суспільно небезпечне діяння, прокурор, прокурорський нагляд, процесуальне керівництво.*

© Подлєгаєва К. В., 2022

Державні гарантії дотримання прав і свобод людини і громадянина є одним із найважливіших напрямів розвитку сучасного демократичного суспільства. Особливої ваги цей постулат набуває у сфері кримінального судочинства, якщо мова йде про обмеження свободи і особистої недоторканості та застосування примусових заходів медичного характеру. Насамперед, це обумовлено зростаючою динамікою вчинення кримінальних правопорушень неосудними особами [1, с. 56].

Прокурорський нагляд, на відміну від відомчого контролю, вважається однією з гарантій кримінального процесу, що сприяє забезпеченню дотримання законності органами досудового розслідування та відновленню порушених прав громадян. Проте, як при здійсненні прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва, так і відомчого процесуального контролю керівником органу досудового розслідування здебільшого застосовуються однакові форми і методи, а саме: перевірка кримінальних проваджень, надання вказівок, відсторонення слідчого від кримінального провадження тощо.

Передбачений КПК України механізм здійснення клопотань та їх вирішення уповноваженою особою/органом є дієвим та ефективним засобом реалізації учасниками кримінального провадження їх прав і законних інтересів, а також забезпечення здійснення завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України [2, с. 5–6]. За процесуальним законодавством значно посилено роль і значення клопотань у кримінальному провадженні – збільшено їх обсяг, детально регламентовано форму та складові окремих видів клопотань і порядок їх розгляду тощо.

Окремою гарантією забезпечення законності й обґрунтованості прийняття рішень на початковому етапі досудового розслідування є прокурорський нагляд. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», на цей орган покладається нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство (п. 3 ч. 1 ст. 2). Прокурор в усіх стадіях кримінального судочинства зобов'язаний своєчасно вживати передбачених законом заходів для усунення порушень закону і наділений, у зв'язку з цим, дієвими важелями для відповідного правового реагування на виявлені порушення [3].

Прокурор, з одного боку, є учасником, який має право заявляти клопотання особисто як сторона кримінального провадження. З іншого боку, прокурор під час здійснення ним процесуального керівництва досудовим розслідуванням є посадовою особою, уповноваженою на розгляд і вирішення клопотань інших учасників, а також на погодження/відмову у погодженні клопотань слідчого (дізнавача) до слідчого судді. Під час прийняття рішення у кримінальному провадженні прокурор повинен володіти всією необхідною інформацією стосовно обставин події, яка відбувалась, бути впевненим не лише в достовірності доказової інформації, а й законності її отримання. Забезпечення такої обізнаності буде неможливим у разі вибіркового подання доказової інформації. Відтак, прокурор повинен мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, у тому числі оперативно-розшукових, контррозвідувальних справ та інших таємних матеріалів, які мають значення для досудового розслідування. З цією метою прокурор, за наявності сумнівів щодо об'єктивності проведення окремих СРД, має право особисто провести процесуальні дії, у тому числі негласні, а також інші, у порядку визначеному КПК України [4, с. 207–208].

Незмінність прокурора забезпечує його участь у кримінальному провадженні від початку досудового розслідування до завершення кримінального провадження вироком суду, який набрав законної сили. Це покладає на нього повну відповідальність за законність, усебічність, неупередженість досудового розслідування та підтримання відповідної позиції на стадії судового розгляду справи [5, с. 90].

Відтак діяльність прокурора щодо застосування інституту клопотань є багатосторонньою та системною [2, с. 5]. На нашу думку, зміна назви документа з «подання» на «клопотання» стала позитивним моментом у контексті забезпечення принципу рівності, особливо враховуючи те, що забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному провадженні визначалося одним із основних напрямів реформування кримінального судочинства. Проте, КПК України 2012 р. (як і 1960 р.) не містить визначення поняття «клопотання». Втім, як зазначається у науковій літературі, максимально можлива та розумно достатня наявність роз'яснень значення термінів, вжитих у КПК України, сприятиме не лише успішному виконанню завдань кримінального провадження, а й більш надійному захисту прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть участь у ньому [6].

Досить поширеною в сучасних правових реаліях є думка, що участь судді в процесі

надання дозволу на застосування примусових заходів медичного характеру є формальною, що суддя просто ставить свій підпис на рішенні прокурора, не перевіряючи при цьому обґрунтованість клопотання й реальну необхідність проведення такого провадження. Насправді, це не відповідає дійсності. Проведений аналіз змісту клопотань про застосування примусових заходів медичного характеру показав, що вони зазвичай відповідають загальним вимогам до форми клопотань у кримінальному провадженні. Однак, не можна це ж саме запевнити щодо їх змісту. Згідно практики змістовне наповнення клопотання не є детальним і зазвичай відомості на його обґрунтування викладаються в загальних рисах. З огляду на це, трапляються непоодинокі випадки, коли через допущені процесуальні помилки судді відмовляють прокурору у застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Зважаючи на ці та інші обставини, першочерговим завданням прокурора при здійсненні нагляду за досудовим провадженням є вжиття заходів щодо неухильного виконання вимог закону про всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження (ч. 2 ст. 9 КПК України). Наглядаючи за досудовим провадженням, прокурор не повинен «пасивно» спостерігати за діяльністю учасників кримінального провадження та обмежувати свою діяльність очікуванням сигналів про порушення закону, а зобов'язаний активно виявляти такі порушення. Значною мірою діяльність прокурора повинна спрямовуватися на попередження і усунення помилок, спричинених неправильною оцінкою слідчої ситуації, недостатнім рівнем професійної майстерності чи недостатнім досвідом роботи слідчих [4, с. 187].

Щодо безпосереднього розслідування, то як зауважує Г. К. Тетерятник, неприпустимим є обмеження, особи, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру у правах, лише внаслідок наявності у неї психічного розладу. Відсторонення їх від участі у слідчих діях може бути обґрунтованим та припустимим виключно за умови нездатності брати участь, внаслідок психічного стану [7, с. 99].

Здатність особи з психічним розладом брати участь у слідчих діях повинна оцінюватись у кожному конкретному випадку, з урахуванням особливостей психічного розладу, а також психічного стану на момент їх проведення. В процесі розслідування прокурор (слідчий) не просто використовує інформацію, отриману під час допитів та проведення інших слідчих дій, він аналізує її, співставляє із поведінкою особи під час слідчої дії. Інформативність показань особи, яка страждає на психічний розлад полягає не тільки у наданні нею відомостей про вчинене діяння. Предметом допиту є й інші данні: про психічне здоров'я, здатність особи відповідати, правильно відтворювати та оцінювати інформацію, її самопочуття на різних етапах розслідування та ін. Ці відомості відіграють не менш важливу роль у процесі доказування, встановлення психічного стану особи, її суспільної небезпечності, входять до предмету доказування. Інформацію про саме суспільно небезпечне діяння можна отримати від інших суб'єктів провадження (потерпілого, свідків тощо), а ось вищезазначені відомості може повідомити лише особа особисто [7, с. 101–102].

Як свідчить практика, перевірка прокурором стану додержання законів на початковому етапі досудового розслідування зазвичай охоплює: 1) своєчасність та обґрунтованість початку досудового розслідування; 2) правильність та відповідність кваліфікації правопорушення вчиненому діянню; 3) підслідність кримінального провадження тощо.

На початковому етапі кримінального провадження (після внесення інформації до ЄРДР) прокурор може давати обов'язкові для виконання вказівки з приводу кваліфікації кримінального правопорушення. Опитування працівників оперативних підрозділів та слідчих засвідчило, що вони отримували як усні, так і письмові вказівки прокурора на початковому етапі кримінальної процесуальної діяльності, які переважно стосувалися необхідності витребування різних документів, збирання додаткових матеріалів, провадження певних процесуальних дій тощо [4, с. 188].

За наслідками опрацювання ухвал, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень нами установлено, що однією із найрозповсюдженіших причин повернення вказаних клопотань судом на доопрацювання прокурору є суперечливий виклад фактичних обставин, зокрема посилання на умисел при вчиненні кримінального правопорушення, хоча питання вини взагалі в таких випадках не розглядається та не зазначення виду примусових заходів медичного характеру, про застосування якого ставиться питання у відповідному клопотанні.

За змістом проведеного аналізу обраної ухвали про повернення прокурору клопотання

про застосування примусових заходів медичного характеру можемо зробити висновок, що фактичні обставини суспільно небезпечного діяння, які прокурор вважає встановленими у клопотанні потребують іншої форми викладу, ніж в класичному обвинувальному акті. Як свідчить судова практика невірно зазначати в клопотанні про те, що особа вчинила суспільно-небезпечне діяння умисно, тому що стан неосудності фактично позбавляє її здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними у момент вчинення вказаного діяння, хоча воно й містить ознаки кримінального правопорушення [8, с. 146].

Також опрацьовано ряд інших ухвал, відповідно до змісту яких причиною повернення прокурору клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру є не зазначення певного примусового заходу, який пропонується застосувати до особи. Хоча у розумінні ст. 506 КПК України особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру лише користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника, однак окремі судді дотримуються спірної позиції щодо обов'язковості ознайомлення таких осіб в порядку ст. 290 КПК України з усіма матеріалами досудового розслідування та вручення копій клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. І наслідком недотримання цих досить дискусійних тлумачень КПК України, вважають за можливе повернути прокурору клопотання на доопрацювання [9].

На думку Ткача А. В., враховуючи вимоги наведеної ст. 506 КПК України, вказані рішення не відповідають вимогам закону, оскільки процесуальне законодавство не містить прямих вказівок на ознайомлення особи, визнаної за наслідками судово-психіатричною експертизою неосудною з матеріалами досудового розслідування. До того ж намагання слідчого провести вказану процесуальну дію безпосередньо із психічно хворим може наразити слідчого на небезпеку та завершитись загостренням стану такої особи або навіть знищенням матеріалів кримінального провадження [8, с. 109]

Поряд із цим, основним завданням прокурорської діяльності під час здійснення процесуального керівництва в кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру вбачається забезпечення реальних гарантій захисту прав і законних інтересів цих осіб. При цьому принципово важливим для прокурора є усвідомлення його відповідальності за дотриманням законності у провадженнях зазначеної категорії [10, с. 147].

У свою чергу керівник органу досудового розслідування відповідно до свого службового і процесуального становища найближче від усіх інших учасників кримінального провадження до слідчого. Він раніше, ніж прокурор, який здійснює нагляд, здатний помітити недоліки в діяльності слідчого, виявити порушення кримінального процесуального законодавства та, у межах своєї компетенції, вжити заходів щодо їх усунення. До того ж керівник органу досудового розслідування має можливість у будь-який час вивчити кримінальне провадження та надати слідчому вказівки про провадження СРД або рекомендації щодо порядку їх здійснення, забезпечуючи таким чином заходи, спрямовані на активізацію розслідування або прийняття ним правильного рішення. Прокурор об'єктивно не має цієї можливості, у зв'язку з наявністю відомих відомчих «бар'єрів», територіальною віддаленістю слідчого, а також можливістю «входження до процесу» при проведенні перевірок, наприклад за наявності скарг на дії слідчого або при розгляді закінченого, зупиненого або закритого провадження [11, с. 114].

Важливою підставою зупинення досудового розслідування визнається тяжка хвороба підозрюваного (п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України). У разі, якщо буде встановлено, що підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, та за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком, слідчий зупиняє досудове розслідування з додержанням вимог ч. 2 ст. 280 КПК України, до видужання підозрюваного.

Про відповідне рішення виноситься вмотивована постанова, в якій повинні міститися відомості про час, з якого захворів підозрюваний, діагноз хвороби та інформація медичного закладу (лікаря), яким поставлено діагноз і видано медичний висновок, а також офіційно та компетентно констатовано, що відповідна хвороба перешкоджає або унеможливлює участь підозрюваного у кримінальному провадженні.

Порядок зупинення досудового розслідування в разі тяжкого захворювання підозрюваного має певні особливості [12, с. 344–345]. По-перше, закон не містить (і не може містити) перелік захворювань, а лише вказує, що хвороба має

бути тяжкою. У прокурорській практиці такими визнають захворювання, за яких стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого не дозволяє допитати особу або залучити до участі в інших процесуальних діях. Водночас це захворювання повинно мати тимчасовий (а не хронічний) характер, бути виліковним, з прогнозуванням орієнтовних термінів видужання підозрюваного.

По-друге, у разі хронічного захворювання підозрюваного, в окремих випадках, доцільно розглядати питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (адже особа унаслідок тяжкого захворювання може втратити суспільну небезпеку). Якщо ж хронічним є психічне захворювання, що потребує тривалого лікування із застосуванням примусових заходів медичного характеру, досудове слідство не зупиняється, а закінчується відповідно до ст. 292, 511 КПК України.

При цьому, якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, стосовно якої розглядається питання, не заперечує проти цього (ст. 515 КПК України).

Однією з ознак тяжкого захворювання обвинуваченого є те, що хвороба має реально перешкоджати явці підозрюваного до слідчого. Водночас, якщо підозрюваний не може з'явитися до слідчого у зв'язку з хворобою або його неможливо доставити, то слідчий має можливість виконати деякі необхідні СРД за місцем перебування хворого підозрюваного. У зв'язку з цим, до критеріїв визначення тяжкого захворювання слід віднести такий фізичний розлад здоров'я підозрюваного, який заважає йому брати участь у розслідуванні протягом тривалого часу (давати показання, захищати свої права та законні інтереси, ознайомлюватися з матеріалами провадження тощо). Тобто при вирішенні питання про зупинення розслідування важливим є оцінка об'єктивної можливості підозрюваного брати участь у проведенні певних процесуальних дій [12, с. 349].

У підсумку зазначимо, що прокурор має довести перед судом критерії застосування певного примусового заходу медичного характеру та неможливість застосування менш суворого, якими згідно із ч. 1 ст. 94 КК України є: характер та тяжкість захворювання; тяжкість вчиненого діяння; ступінь небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб. Хоча перший з цих факторів має медичний характер, а інші – юридичний, усі вони пов'язані між собою, зокрема, характер психічного розладу визначає ступінь суспільної небезпечності особи, а також її схильність до вчинення певних суспільно-небезпечних діянь, а тяжкість вчиненого діяння є фактичним підтвердженням останнього [13]. Недоведення прокурором зазначених обставин тягне за собою один із альтернативних наслідків, передбачених ч. 4 або 5 ст. 513 КПК України.

Таким чином, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, має визначати межі доказування, з огляду на те, що він надалі підтримуватиме клопотання в суді. Здійснюючи конституційну функцію з процесуального керівництва, саме прокурор має забезпечити повноту і законність зібрання під час досудового розслідування доказів необхідності застосування примусових заходів медичного характеру. У свою чергу, функція нагляду в такій категорії проваджень включає в себе низку повноважень, які реалізує прокурор, як у кримінальному провадженні (зокрема, під час виконання заходів забезпечення кримінального провадження) так і поза його межами, наприклад: у будь-який час відвідувати установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного характеру; опитувати осіб, які перебувають у цих установах, з метою одержання інформації про умови їх тримання та поводження з ними; ознайомлюватися з документами, на підставі яких особи тримаються в спеціальних установах та до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень посадових чи службових осіб, вимагати їх скасування та усунення порушень закону тощо.

Список використаної літератури:

1. Кушпіт В. П. Участь прокурора у судовому розгляді справ про застосування примусових заходів медичного характеру. *Право.ua* № 3, 2022. С. 55–60.
2. Клопотання прокурора у кримінальному провадженні: наук.-практ. посіб. А. В. Столітній, Ю. Г. Севрук, О. В. Сапін та ін.; за ред. А. В. Столітнього. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2021. 294 с.
3. Квашук О. Суб'єкти прийняття рішень дослідчого кримінального процесу та роль у ньому прокурора. *Вісник прокуратури.* 2012. № 4–5. С. 100–107.
4. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
5. Спусканюк Ю. Повноваження прокурора в стадії досудового розслідування. *Вісник прокуратури.* 2012. № 7. С. 89–92.

6. Савонюк Р. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України. *Право України*. 2004. № 2. С. 99.
7. Тетерятник Г. К. Охорона прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2012. 231 с.
8. Ткач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру: дис. …канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2021. 264 с.
9. Шаварин К. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні при зверненні з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 3 (49), 2017. С. 117–125.
10. Смирнова-Бартенєва В. В. Деякі питання діяльності прокурора при виконанні судових рішень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 3. С. 145– 151.
11. Мінюков П., Мінюков А. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю при розслідуванні кримінальних справ слідчим. *Право України*. 1999. № 1. С. 111–115.
12. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Київ ; Донецьк: Промінь, 2012. 640 с.
13. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

Podliehaieva K. V. Procedural activities of the prosecutor in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature

The article clarified that the activities of the prosecutor regarding the application of the institution of motions are multifaceted and systematic, since, on the one hand, he is a participant who has the right to file a motion personally as a party to criminal proceedings, and on the other hand, the prosecutor during his exercise of procedural leadership pre-trial investigation is an official authorized to consider and resolve the requests of other participants, as well as to approve/refusal to approve the requests of the investigator or inquirer. Changing the name of the document from "submission" to "petition" was a positive moment in the context of ensuring the principle of equality, especially considering that ensuring procedural equality and competition of parties in criminal proceedings was determined as one of the main directions of criminal justice reform. At the same time, when preparing a petition for the application of coercive measures of a medical nature, prosecutors need to better approach the justification of the need for the application of appropriate measures. It is noted that the prosecutor, who conducts the procedural management of the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature, must determine the limits of proof, given that he will further support the petition in court. Carrying out the constitutional function of procedural guidance, it is the prosecutor who must ensure the completeness and legality of the meeting during the pre-trial investigation of evidence of the need to apply coercive measures of a medical nature. In turn, the function of supervision in this category of proceedings includes a number of powers exercised by the prosecutor, both in criminal proceedings (in particular, during the implementation of measures to ensure criminal proceedings) and outside of it, for example: to visit institutions at any time , where persons subject to coercive measures of a medical nature are located; to interview persons who are in these institutions in order to obtain information about the conditions of their detention and treatment; get acquainted with the documents on the basis of which persons are kept in special institutions and coercive measures are applied to them; check the legality of orders, orders of officials or officials, demand their cancellation and elimination of violations of the law, etc. Circumstances that must be proven by the prosecutor in court are divided into two groups: general, relating to a socially dangerous act and the involvement of a specific person in it (to be established in any criminal proceeding) and special, related to the assessment of the state of mental health and legal consequences of a socially dangerous act. Proving the circumstances of the first group is of primary importance, as they determine the possibility of applying criminal legal measures to the person. When proving the circumstances of the second group, the prosecutor must assist the court in assessing the mental disorder of a certain type of coercive measures of a medical nature, which primarily depends on the presence of danger on the part of the person for others and herself.

Key words: *coercive measures of a medical nature, criminal proceedings, pre-trial investigation, socially dangerous act, prosecutor, prosecutor's supervision, procedural management.*

УДК 343.97:343.352:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.21

В. П. Тодоров
здобувач Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0009-0000-8091-4061

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИТОКІВ КОРУМПОВАНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ВАЖЕЛІВ ВПЛИВУ ЩОДО ЇЇ УСУНЕННЯ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті зазначено, що розвиток механізмів протидії корумпованості правоохоронної системи відбувається поетапно: отримання неправомірної вигоди правоохоронцями вважалося за норму, але у випадку коли вони представляли інтереси правителів – покарання було неминуче і жорстоке; поява формалізованого зводу законів для звершення правосуддя, а у випадку їх порушення спеціальний орган визначав міру покарання для правоохоронців; князі, за певне підношення вирішували судове питання на користь «хабародавця», не підлягаючи покаранню; делегування правоохоронних функцій від правителів – іншим особам обумовив появу зовнішнього контролю за правоохоронцями у вигляді спеціально передбаченого державного органу; зміна суспільного устрою обумовила необхідність знаходження балансу між бажанням демократичних перетворень та реаліями ситуації, яка не сприяла використанню демократичних важелів впливу на корумпованих представників правоохоронної системи; хабарництво у правоохоронних органах існувало на низовому рівні, оскільки рівень життя верхівки забезпечувала система привілеїв, виявлення та документування корупційних дій у правоохоронних органах було віднесено до компетенції органів держбезпеки; послаблення державного контролю обумовило значний рівень корумпованості правоохоронних органів; рішення про створення спеціального суб'єкта для протидії корупції у правоохоронній системі прийнято під тиском громадських організацій, закордонних партнерів, які визначили необхідність створення такого органу як одну з умов євроінтеграції України. Зроблено висновок, що якісні та кількісні зміни корумпованості правоохоронної системи відбувались та мали різний ступінь інтенсифікації в залежності від політичних, соціально-економічних умов, наявності державної політики спрямованої на протидію таким процесам, а також від відношення правителів та їх суб'єктивного бажання щодо впровадження механізмів протидії хабарництву у правоохоронній системі. На кожному з умовних етапів спостерігався певний паритет між рівнем корумпованості правоохоронної системи та відношенням до цього владних структур.

Ключові слова:*правоохоронна система, корумпованість, витоки, ретроспективний аналіз, важелі впливу, усунення.*

Постановка проблеми. Корупція правоохоронної системи має історичні витоки та соціальні передумови, оскільки ці структури завжди супроводжувала ознака корупційності. Жодна із соціально-політичних та економічних систем не має повного імунітету від такої корупції – змінюються лише її обсяги і прояви, а також її можливості. Аналіз соціально-економічної та політичної ситуації, які склалися за час існування України, як суверенної держави – засвідчив негативну тенденцію поширення злочинної діяльності службових осіб правоохоронних органів. Корумпованість правоохоронної системи є складним історичним явищем і має свої давні джерела, традиції і фактично супроводжує будь-яку державу із самого початку її існування. Ті, хто піддають покаранню, мають для цього суб'єктивну думку та оцінюють діяння у міру свого розуміння,а оскільки у деяких соціальних системах – оплата таких дій взагалі була основним джерелом утримання правоохоронного апарату, то відповідно ці суб'єкти не зневажали підношеннями та хабарами. Поширення цього явища має негативні наслідки для соціальних відносин на будь-якому етапі розвитку цивілізованого суспільства [1, с. 9]. Для вибудовування дієвих важелів впливу на корумпованість сучасної вітчизняної правоохоронної системи необхідно розглядати історичні етапи розвитку такого виду корупції у контексті з розвитком механізмів для протистояння їй та відповідної оцінки їх ефективності.

© Тодоров В. П., 2022

Стан наукових досліджень: Науковці, які досліджували історію хабарництва розглядали корупційні системи на різних етапах розвитку людства (О.І. Кальман, О.Ю. Бусол, Н.П. Сиза) у тому числі у сфері правосуддя (Т.С. Демедюк, С.О. Павленко), М.С. Моісєєв – дослідив ґенезу становлення Державного бюро розслідувань, як суб'єкта протидії корупції у правоохоронній системі, але тільки констатували факт їх існування, відірвано від зусиль держави та соціуму їм протистояти.

Мета статті – дослідити особливості розвитку корупції у правоохоронній системі у контексті розвитку механізмів для протистояння їй.

Основний зміст. Розглядаючи правоохоронну систему ми до неї відносимо і суддів, оскільки тривалий час було відсутнє розмежування між викриттям винних, визначенням покарання та самим покаранням, тобто всів ці дії здійснювали одні і ті ж суб'єкти.

Першим етапом ми визначаємо стародавні часи, коли витоки корупції, формувалися у первісному суспільстві, коли люди, задобрюючи богів,робили їм подарунки через служителів культу (шамани, знахарі, волхви тощо), та відповідно правителів, влада яких мала «божественну природу» (і які здійснювали правосуддя). На цьому етапі отримання неправомірної вигоди особами, які вершили правосуддя вважалося за норму, але у випадку коли вони представляли інтереси правителів – покарання за неправий суд було неминуче і жорстоке.

Другим етапом ми виокремлюємо часи, коли почалася формуватися правоохоронна система та відповідні правила правосуддя. У VIII ст. до н. е. в рабовласницькій Стародавній Греції судові функції царя замінив ареопаг (представники найбільш знатних і заможних сімей), який здійснював вищу судову владу, і з'являються зачатки контролю суддів, щоб запобігти підкупу суддів, лише в день слухання справи жеребкуванням визначалося, хто саме її розглядатиме, а винність чи невинність підсудного визначалася таємним голосуванням, яке проводилося киданням камінців до урн [2, с. 50] (прообраз нинішньої автоматичного розподілу справ для розгляду суддів та таємного голосування). Хабарництво в римському суді було настільки звичним явищем, що для його визначення застосовували евфемізм ***argumentum argentarium***, тобто аргумент срібла [3, с. 103]. Поряд з цим у Стародавньому Римі, були впорядковані сфери правових відносин, ухвалені спеціальні законодавчі акти, котрі передбачали покарання за підкуп і подарунки працівникам правоохоронної системи [4], які оберігали громадян від сваволі й беззаконня, що чинили судді, і зобов'язували тих керуватися не суб'єктивною думкою, а буквою писаного закону – лжесвідка скидали зі скелі, суддя, спійманий на підкупі, належав смертній карі [5, с. 35]. У випадку значної кількості скарг на беззаконня й вимагання суддів – сенатом створювалася постійна комісія для їх розгляду. На цьому етапі з'являється формалізований звід законів для звершення правосуддя, а у випадку їх порушення спеціальний орган визначав міру покарання для правоохоронців.

Третій етап – становлення правосуддя на території стародавньої України (Київської Русі). Серед судових органів Київської Русі був уведений общинний суд (ізвод), який відбувався відповідно до звичаєвого права. Разом з процесом формування державності юрисдикція князів розширювалася, внаслідок чого суди стали невід'ємними від правителів. Князь (Великий князь київський) судив або сам, або через посадників та тіунів (господарські управителі князя), а функції вищої судової влади виконувала боярська рада, яка складалася з представників верхівки міст та військової дружини князя, бояр та церковних чинів [6, с. 401]. Слід зазначити, що в основу системи покладались так звані «кормління» – представники центральної влади на місцях (які чинили суд від імені князя) не одержували грошового утримування, а утримувались коштом населення. Формально такі підношення становили основне джерело утримання державного апарату і у слов'янському законодавстві вони отримали – «хабар». Що стосується покарання за неправомірне суддівство, то у Київській Русі суд спочатку був установою суто народною і самостійною, а утвердження князівської влади, судові функції хоча і перейшла до князів (здійснювалась за участю виборних земських людей) [7, с. 21], але звинуватити князя було нікому. На цьому етапі судових органів,як окремих державних структур у Київській Русі не існувало, суд не був відділений від правителів і захищав насамперед їх інтереси, внаслідок чого норми права не передбачали відповідальності за хабарництво.

Четвертий етап – у період середніх віків (Середньовіччя) XV – XVI ст. ситуація змінюється, державні чиновники(у тому числі і тих, які справляють суд) переходять на «бюджетне утримання». «Кормління» за законом скасовують, завідомий підкуп чиновника став назива-

тися «посулом» і стає незаконним, за що наставало покарання (у нормах права з'являються такі поняття, як «мздоїмство» та «лихварство»). На цьому етапі «правителі» були вимушені делегувати свої «суддівські повноваження» спеціально призначеним особам, а оскільки ці особи стали використовувати ці повноваження для особистого збагачення (себе, а не «правителів»), то було нормативно врегульовано покарання за такі дії.

П'ятий етап – період Гетманьщини характеризується утворенням першої української правоохоронної системи [8, с. 170].У гетьманських інструкціях набули розвитку артиклі Литовських статутів, що містили вказівки на здійснення справедливого правосуддя без хабарництва і за законом. Хоча, правові пам'ятки гетьманської доби XVII–XVIII ст.ст. встановлюють відповідальність суддів за ухвалення неправосудних рішень і хабарництво [9, с. 286], але привілейоване становище суддів, класовий характером їхньої діяльності та ототожненням їх з адміністративним апаратом обумовлювали безкарність за неправосудні рішення. Найвищу судову владу в державі мав гетьман, який вирішував справи за участю ради старшин, а згодом – ради генеральної старшини [7, с. 202], Норми права у цей період встановлювали кримінально-правову охорону правосуддя лише зовні, не приділяючи уваги злочинним посяганням, що вчиняються суддями, натомість з'явився зовнішній контроль за суддями у вигляді надання компетенції державній інституції.

Шостий етап – вплив на українську правоохоронну систему з боку російської імперії (де в цей проміжок часу розвитку корупція набула характеру епідемії), оскільки частина території України, всупереч Переяславському договору (1654 р.) розглядалася як сукупність адміністративних одиниць у структурі імперії. Інша частина України перебувала у складі Австро-Угорської імперії (Угорщини) і порівняння джерел права спрямованих на протидію хабарництву суддів свідчить прорізний підхід до отримання неправомірної вигоди представниками правоохоронної системи та реакцію держави на такі дії. На росії, у період правління Петра І,Катерини І, Катерини ІІ – князь Меншиков (який був фаворитом, а пізніше практично керував державою), своєю діяльністю з вимагання і одержання хабарів укорінив у російське суспільство ідею, що політичною владою можна користуватися для власного незаконного збагачення [1, с. 10]. З 1845 р. на цій частині території України діяло Уложення про покарання кримінальне і виправне (що було основним джерелом кримінального права), яке відповідальність суддів за хабарництво окремою нормою не передбачало. Тільки у Кримінальному уложенні від 22 березня 1903 р. забезпечується кримінально-правова охорона правосуддя шляхом встановлення відповідальності присяжних засідателів за одержання хабара [7 с. 284]. Зміст цього етапу дозволяє стверджувати, що корумпованість правоохоронної системи напряму залежала від відношення правителів та їх суб'єктивного бажання щодо впровадження механізмів протидії хабарництву суддів.

Сьомий етап – період існування Української Народної Республіки, що проголошувала парламентську форму правління та декларувала додержання принципів демократизму, але в умовах більшовицької навали судова правоохоронна система вимушена була використовувати карально-репресивні органи з широкими повноваженнями. Оскільки переважну більшість суб'єктів правоохоронної системи складали росіяни, які вороже ставились до української влади [10, с. 193], то вони були зацікавлені у колапсі правоохоронної системи, розуміючи її важливість для становлення держави. Зміст цього етапу засвідчує необхідність балансу між бажанням демократичних перетворень та реаліями ситуації, яка не сприяла використанню демократичних важелів впливу на корумпованих представників правоохоронної системи.

Восьмий етап – перебування України (УРСР) у складі СРСР, де правоохоронна система та суди були знаряддям тоталітарної держави і залучалися до боротьби з політичними опонентами режиму та для реалізації популістських кампаній. З огляду на це, працівники правоохоронної системи та судді для громадськості повинні були бути поза підозрою, а отже держава не могла визнати наявність корумпованості у цій системі. На нашу думку, формально корупція зменшилася, але у не результаті таких жорстких заходів, а у результаті її переходу на державний рівень. В умовах тоталітарної держави, не було гласності й свободи слова і тому корупція припинила лише офіційне існування. Хоча у 1962 році до Кримінального кодексу повернули смертну кару за отримання хабара, і вже у 1964 році за ці злочини в Радянському Союзі було розстріляно 3 тис. осіб, тобто кожного дня по 8 страт [11, с.26], але боротьба з корупцією суто у правоохоронній системі (не зважаючи на жорсткість покарання) не призвела

до бажаного результату, оскільки практично вона є «вирваною з контексту» загальної корумпованості державного апарату, навіть якщо ця корумпованість «допускається» та «легалізується» шляхом створення певних пільг та переваг на законодавчому рівні. Стосовно протидії зазначеним злочинам, то виявлення та документування корупційних дій у правоохоронних органах було віднесено до компетенції органів держбезпеки, а розслідування здійснювалось слідчими прокуратури.

Дев'ятий етап (отримання незалежності та створення суверенної держави після розпаду СРСР) характеризується повним хаосом у правоохоронній системі, що сприяло її корумпуванню. З одного боку проголошення у 1991 р. незалежності України відкрило широкі можливості для використання і примноження демократичних традицій державного облаштування, наслідком чого стало розширення функції правоохоронних органів. Але, з іншого боку, з'явився розгалужений чорний ринок фінансових, митних, банківських та кримінальних «послуг», що наряду з формуванням недержавних (ринкових) структур, які накопичили значні кошти, за наявності в Україні організованих злочинних утворень економічного спрямування створило можливості для корумпування правоохоронної системи. Що стосується системи протидії зазначеним корупційним проявам, то практично цей механізм поступово складався та видозмінювався на протязі 20-25 років. Практично кожний з правоохоронних органів мав у власній структурі підрозділ, до повноважень якого відносилося протидія внутрішнім корупційним проявам, але розслідування корупційних злочинів було віднесено до функцій прокуратури. У травні 2013 року Група держав щодо боротьби з корупцією (GRECO) Ради Європи у своєму звіті про реформи в Україні відзначила провал України у виконанні першого пункту зі списку рекомендацій РЄ – про створення незалежного органу з нагляду за реалізацією національної антикорупційної стратегії [12]. Слід зазначити, що прогресивна частина законодавців та практиків розуміла, що демократичний шлях розвитку держави обумовлює необхідність створення певного органу, який би надав поштовх формуванню нової правоохоронної структури, став би одним із кроків ліквідації пострадянської системи правоохоронних органів і спеціальних служб, а також інструментом повернення довіри суспільства до здійснення цілеспрямованої державної політики щодо протидії корупції та забезпечення розслідування злочинів, які вчиняються високопосадовцями, суддями, співробітниками правоохоронних органів [13, с. 29-30]. Тому необхідність створення єдиного органу, який би виконував функцію досудового розслідування найбільш складних і резонансних злочинів, була усвідомлена в Україні досить давно – ще з моменту проголошення незалежності та розбудови демократичних правових інститутів [14, с. 47]. Пропозиції щодо створення такого органу, або ж органів із аналогічними функціями (Національного бюро розслідувань, Національної служби розслідувань, Національного бюро антикорупційних розслідувань тощо), подавались протягом усього періоду існування незалежної України. Більше того, мали місце спроби його створення, які не увінчались успіхом [13, с. 29-30]. У 1995 р., взявши курс на вступ до Ради Європи, Україна взяла не себе зобов'язання створити незалежний, прозорий та ефективний правоохоронний органі із слідчими повноваженнями у сфері протидії злочинам, що вчинені високопосадовцями. При цьому передбачалось, що такий орган буде сформовано менше ніж за рік, за умови підтримки громадськості та міжнародних партнерів і без будь-якого втручання з боку політичних організацій і партій [14, с. 50]. У тому ж таки 1995 р. було створено Робочу групу, результати діяльності якої були втілені в Указі Президента України «Про Національне бюро розслідувань України» від 24.04.1997 р. № 371 [15]. Але, вже у 1998 році, Конституційний Суд України (Рішення № 10-РП/98[16]), визнав Указ Президента України, а відповідно і створення НБР таким, що не відповідає Конституції України. Надалі процес створення такого органу затягнувся на довгі 18 років, за термін яких Україна прийняла курс на євроінтеграцію, намагалася дистанціюватися від застарілих підходів до формування системи кримінальної юстиції. У цей період склалася ситуація, яка характеризувалася значним рівнем корумпованості правоохоронних органів та суддівської системи, що пов'язано з втратою державою важелів обмежувального впливу на причини та умови такого рівня корупції.

Неспроможність держави подолати вбудований у систему кримінальної юстиції механізм корупції призвів до нівелювання та саботажу зусиль, спрямованих на створення суб'єкта протидії корупції високо посадовців та правоохоронців,аж до скасування у судовому порядку (судовою гілкою влади) рішення виконавчої гілки

влади (президента) про створення та функціонування такого суб'єкта.

Десятий етап – забезпечення нормативно-правового регулювання та створення спеціалізованих суб'єктів для протидії злочинності високопосадовців та працівників правоохоронних органів. Хоча певна діяльність щодо створення зазначених суб'єктів не припинялася, але стало зрозуміло що ця проблема повинна вирішуватися комплексно – не тільки створення суб'єкта, а одразу визначення його компетенції, розподіл компетенції, підслідності з іншими вже діючими суб'єктами тощо. По суті необхідно було утворити орган, що би реалізував державну політику у сфері протидії корупції, з правом досудового розслідування злочинів у зазначених сферах, а також досудового розслідування особливо тяжких злочинів та злочинів, вчинених працівниками органів правопорядку. Відповідно,до повноважень такого орану мали перейти слідчі функції органів прокуратури, МВС, і частково СБУ. Враховуючи сталі позиції зазначених суб'єктів у системі правопорядку, а також те, що цей орган повинен був спеціалізуватися на виявленні та розслідуванні злочинів, що вчинюються службовцями саме цих органів – процес створення такого органу мав пасивний спротив. Це виражалося як у неузгодженості та непослідовності дій різноманітних суб'єктів нормотворчості, а також поспіх у розробці та ухваленні нормативно-правових актів, які повинні були стати фундаментом діяльності такого органу, затягування процесу формування правового підґрунтя для створення та відтермінування початку фактичного функціонування [14, с. 52]. Усвідомлюючи, що системна корупція є суттєвою перешкодою для реалізації євроінтеграційних прагнень України, під час здійснюваного Організацією економічного співробітництва та розвитку (OrganisationforEconomicCooperationandDevelopment) моніторингу виконання Україною Стамбульського плану дій з боротьби проти корупції неодноразово наголошувалось на необхідності «забезпечити без подальшого зволікання ефективну антикорупційну спеціалізацію в правоохоронній системі шляхом створення законом автономного спеціалізованого органу з антикорупційних розслідувань, який буде структурно незалежним від існуючих правоохоронних органів та органів безпеки, буде націлений на високопосадову корупцію та буде забезпечений адекватними гарантіями незалежності, повноваженнями й ресурсами відповідно до міжнародних стандартів та найкращої практики» (Третій раунд, п. 2.9) [12]. Розуміючи негативні наслідки провалу судово-правової реформи, а також усвідомлюючи всю важливість створення ДБР в рамках активізації євроінтеграційних процесів, законодавці пішли дещо «обхідним» шляхом – ухваленням нової редакції КПК України [17, с. 53], який окреслює місце і повноваження ДБР в системі органів досудового розслідування, визначає гранично допустимі терміни його створення (згідно абз. 2 ч. 1 Прикінцевих положень КПК України, ДБР має розпочати свою діяльність «не пізніше п'яти років з дня набрання чинності цим Кодексом» [18],), а також п. «г» ч. 1 якого відніс ДБР до системи органів досудового розслідування, а ч. 4 ст 216 – визначило злочини, які йому підслідні [18]. Склалося таким чином, що всі правоохоронні органи, яких «зачіпало» створення зазначеного суб'єкта практично було поставлені «перед фактом», але оскільки цей момент відтерміновувся на п'ять років (до 20.11. 2017 р.), то негативна реакція була «млявою», без активної протидії. Але, окрім КПК України,створення зазначеного суб'єкта потребувало також ряду суттєвих змін до законодавства. Тому послідовно були прийняті ряд Законів, які створювали нормативно-правову базу для функціонування ДБР, а саме: нова редакція ЗУ «Про прокуратуру» (п. 4 Перехідних положень було обмежено право слідчих органів прокуратури здійснювати досудове розслідування у визначеному КПК України порядку до початку діяльності ДБР, але не довше, ніж п'ять років після набрання чинності КПК України) [19]; ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [20].

12 листопада 2015 року парламентом було прийнято ЗУ «Про Державне бюро розслідувань», яким визначено, що новостворений орган буде розслідувати злочини, скоєні обмеженим колом суб'єктів, до яких законодавець відніс: співробітників правоохоронних органів, службових осіб, які займають особливо відповідальне становище в державі, суддів, службових осіб НАБУ, а також військові злочини [21]. На цьому етапі, під тиском громадських організацій, закордонних партнерів (які визначили необхідність створення такого органу як одну з умов євроінтеграції України) було створено ДБР, нормативно врегульовано його повноваження, підслідність, розмежовано компетенцію з іншими правоохоронним органами, що озна-

менувало собою новий, сучасний етап протидії зазначеним кримінальним правопорушенням.

Висновки. Якісні та кількісні зміни корумпованості правоохоронної системи відбувались та мали різний ступінь інтенсифікації в залежності від політичних, соціально-економічних умов, наявності державної політики спрямованої на протидію таким процесам, а також від відношення правителів та їх суб'єктивного бажання щодо впровадження механізмів протидії хабарництву у правоохоронній системі. На кожному з умовних етапів спостерігався певний паритет між рівнем корумпованості правоохоронної системи та відношенням до цього владних структур.

Список використаної літератури:

1. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: *монографія*. К. : Атіка, 2001. 304 с.
2. Шевченко О.О. Історіядержави і права зарубіжних країн : хрестоматія. К. : Вентурі, 1998. 288 с.
3. Макарчук В. С. Основи римського приватного права.К. : Атіка.2003. 256 с.
4. Історичні аспекти розвитку корупції як суспільного явища. URL: https://www.google.ru/url?sa.
5. Підопригора О. А. Основи римського приватного права : *підручник.* Вища шк.К. 1995. 267 с.
6. Іванов В. М. Історія держави і права України: *навч. посіб.* К. : Атіка, 2003. 416 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. К.: Знання, 2000. 662 с.
8. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу гетьманщини : дис. ...канд. юрид. наук 12.00.09. К., 2002.188 с.
9. Дідик С.Є. Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву суддів в Україні. *Часопис Київського університету права* . 2012. № 2. С. 185–289.
10. Мироненко О. М. Історія держави і права України. Ч. 2. К., 1996. 358 с.
11. Павленко С.О. Особливості оперативно-розшукової характеристики хабарництва, вчиненого службовими особами, які займають відповідальне становище. *Міліція України*. К., 2012.№ 3-4 (177-178). С. 26–28.
12. Пояснювальна записка до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» реєстр. № 2114 від 12.02.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54012
13. Труба Р. М. Адміністративно-правове регулювання діяльності Державного бюро розслідувань:дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081–Право. К., 2020. 254 с.
14. Марчук Р.М. Адміністративно-правові засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань України: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2019. 272 с.
15. Про Національне бюро розслідувань України : указ Президента України від 24 квіт. 1997 р. № 371. *Офіційний вісник України*. 1997. № 17. С. 9.
16. Справа за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України від 24 квітня 1997 року № 371 «Про Національне бюро розслідувань України» (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України) : рішення Конституційного Суду України від 6 лип. 1998 р. № 10-рп/98. *Верховна Рада України* : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-98
17. Курганський О. В. Тернистий шлях створення державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16 черв. 2018 р., м. Одеса). Одеса, 2018. С.53–55.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. *Голос України*. 2012. № 90-91 від 19.05.2012.
19. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2–3 Ст. 12.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: Закон України від 16 лип. 2015 р. № 630-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/630-19.
21. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 лист. 2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

Todorov V. P. Retrospective analysis of the sources of corruption and the development of levers of influence for its elimination in the law enforcement system of Ukraine

The article states that the development of the mechanisms for countering the corruption of the law enforcement system takes place in stages: the obtaining of illegal benefits by law enforcement officers was considered the norm, but in the case when they represented the interests of the rulers, the punishment was inevitable and cruel; the emergence of a formalized set of laws for the administration of justice, and in the event of their violation, a special body determined the extent of punishment for law enforcement officers; princes, for a certain offering, decided a court issue in favor of the «bribery giver», without being subject to punishment; the delegation of law enforcement

functions from rulers to other persons led to the appearance of external control over law enforcement in the form of a specially provided state body; the change in the social structure made it necessary to find a balance between the desire for democratic transformations and the realities of the situation, which did not contribute to the use of democratic levers of influence on corrupt representatives of the law enforcement system; bribery in law enforcement agencies existed at the grassroots level, as the living standards of the top were ensured by a system of privileges, detection and documentation of corrupt actions in law enforcement agencies was assigned to the competence of state security agencies; the weakening of state control caused a significant level of corruption of law enforcement agencies; the decision to create a special entity to combat corruption in the law enforcement system was made under the pressure of public organizations and foreign partners, who identified the need to create such a body as one of the conditions for Ukraine's European integration. It was concluded that qualitative and quantitative changes in the corruption of the law enforcement system took place and had different degrees of intensification depending on political, socio-economic conditions, the presence of state policy aimed at countering such processes, as well as on the attitude of the rulers and their subjective desire to implement mechanisms combating bribery in the law enforcement system. At each of the conditional stages, a certain parity was observed between the level of corruption of the law enforcement system and the attitude of the power structures to it.

Key words: *law enforcement system, corruption, origins, retrospective analysis, levers of influence, elimination.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.22

О. В. Пересоляк
аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0003-1259-2488

ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ»

Статтю присвячено проблематиці поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні». Проаналізовано методи адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Наголошено, що проблема адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією із важливих проблем, належне вирішення котрої, є запорукою розвитку економіки України, підтримки підприємницьких ініціатив, захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, збереженню економічної конкуренції, подальшого розвитку України як правової держави, розвитку ринкової економіки, сприяння процесу євроінтеграції України й відбудови України від наслідків російської агресії. А тому Україна, неурядові організації, ЄС та міжнародне співтовариство приділяють важливу увагу питанням забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні, їх фінансовій підтримці й формуванню ефективної практики у цій сфері.

Сформульовано авторське визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні» як взаємоузгодженої сукупності норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Встановлено, що військові дії негативно вплинули на безпекові умови здійснення підприємницької діяльності в Україні, економічні зв'язки комерційних суб'єктів України, логістичні ланцюги, виробничі процеси, а на територіях бойових дій є руйнування, пожежі, спричинені обстрілами окупантів, переважно цивільних об'єктів, пошкодження та руйнації інфраструктури і виробничих потужностей суб'єктів підприємницької діяльності, унеможливили здійснення належного і ефективного господарювання у відповідних громадах та на тимасово окупованих територіях.

Встановлено, що метод адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні - це є впорядкована й взаємопов'язана система прийомів і способів практичної реалізації завдань та й функцій у діяльності уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб та й інших уповноважених суб'єктів із метою забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, внутрішньо переміщені особи, права людини, система адміністративно-правового забезпечення, інституційна система, нормативна система, забезпечення права на підприємницьку діяльність.*

Постановка проблеми. У сучасній Україні, в контексті її розвитку як правової держави, євроінтеграції, еволюції публічного управління, потреби забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, адміністративної реформи, важливого значення набуває забезпечення дієвого адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Дослідження поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку

© Пересоляк О. В., 2022

діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні», сприятиме розвиткові науки адміністративного права, вдосконаленню систем адміністративно-правового регулювання сталого господарювання у лісах України та й практики сталого лісокористування, а також вдосконаленню діяльності в цій сфері уповноважених суб'єктів.

Внаслідок цього дослідження проблематики поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні» є важливим для подальшого розвитку науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні» є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження сучасних науковців, зокрема: О.Амоша, М.Алмаші, І.Верещук та Я.Лазура.

М.Алмаші наголошує, що міграція має загальнодержавне значення та позначається на економічному, політичному й соціальному становищі. У зв'язку із цим важливим є державне регулювання міграційних процесів, яке має здійснюватися шляхом формування й реалізації міграційної політики [1, с. 79].

І.Верещук зазначає, що в перші тижні після переселення для внутрішньо переміщених осіб основними викликами є влаштування на новому місці, оформлення документів, предмети першої необхідності, грошова допомога, медична допомога, влаштування дітей в садочки і школи. Після первинної адаптації постають у них питання житла і працевлаштування. В міру обживання на новому місці однією із важливих стає проблема невизначеності їх майбутнього й необхідність планувати подальше життя[2].

К.Крахмальова під адміністративно-правовим забезпеченням статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні розуміє діяльність органів публічної адміністрації, врегульовану нормами адміністративного права, яка спрямована на реалізацію в Україні правового статусу внутрішньо переміщених осіб[3, с. 13].

Метою статті є охарактеризувати проблематику поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні».

Завданнями даної статті є: сформулювати авторське визначення проаналізувати поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні», а також проаналізувати методи адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією із важливих проблем, належене вирішення котрої, є запорукою розвитку економіки України, підтримки підприємницьких ініціатив, захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, збереженню економічної конкуренції, подальшого розвитку України як правової держави, розвитку ринкової економіки, сприяння процесу євроінтеграції України й відбудови України від наслідків російської агресії. А тому Україна, неурядові організації, ЄС та міжнародне співтовариство приділяють важливу увагу питанням забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні, їх фінансовій підтримці й формуванню ефективної практики у цій сфері.

Трагічні події 2014 року в Україні засвідчили, що анексії Криму Росією, організації сепаратистських рухів й подальшому захопленню частини Донецької і Луганської областей російсько-терористичними військами сприяли не тільки зухвалість і неочікуваність агресії з боку рф, підступність їх вищого керівництва, але й прорахунки у внутрішній політиці попередньої влади України, а саме: недооцінка суспільно-політичної обстановки в державі та регіонах; здійснення непродуманих заходів на загальнодержавному рівні; непідготовленість вищого керівництва держави та Збройних Сил України до швидкого реагування на процеси організації сепаратистських формувань на початковому етапі агресії гібридної війни; відсутність ефективної інформаційної політики. Унаслідок зухвалої анексії рф АР Крим та м.Севастополь, збройного протистояння та окупації частини Донбасу Донецька та Луганська області, а також Україна в цілому зазнали значних економічних та людських втрат[4, с. 45]. Внаслідок чого чимало мешканців АР Крим, м. Севастополь, Донецької та Луганської областей стали внутрішньо переміщеними особами – вимушеними переселенцями в інші регіони України, звідки змушені були переселитися приблизно 1,5 млн осіб. Нова, значно потужніша хвиля вимушених переселенців в Україні, спричинена повномасштабним вторгненням рф 24 лютого

2022 року. Оскільки воєнні дії ще тривають, а бомбардування і обстріли населених пунктів продовжуються, тільки частина захоплених територій ворогом деокупована, тому чисельність та й склад внутрішньо переміщених осіб постійно змінюються.

Внутрішньо переміщені особи зіткнулися зі специфічними проблемами захисту і забезпечення їх прав, пов'язаними з виживанням, фізичною безпекою, захистом їх майна, наявністю засобів до існування й обмеженою свободою пересування у зв'язку із внутрішнім переміщенням, що посилює їх вразливість. Як внутрішньо переміщені особи, так й приймаючі громади підтверджують, що внутрішнє переміщення і поляризація позицій людей внаслідок агресії рф впливають значною мірою на згуртованість суспільства. Спільні виклики, що постають перед приймаючими громадами й внутрішньо переміщеними особами, такі як безробіття й обмеженість можливостей з забезпечення житлом, були визнані як основні фактори, що можуть потенційно підвищити рівень напруженості у суспільстві й призвести до вторинних вимушених переміщень[5].

Російське вторгнення і атаки на критичну інфраструктуру спричиняють небачені виклики для сучасної України. Бойові дії внаслідок агресії рф в Україні спричинили значні пошкодження житлових будинків, призвели до масштабного переміщення населення, а також й руйнування критично важливої інфраструктури – систем енергопостачання, газопостачання, водопостачання та й опалення. Це призвело до того, що мільйони українців вимушені були виїхати із своїх громад в інші безпечніші регіони України або ж закордон.

Понад 1,4 мільйона будинків були пошкоджені або зруйновані в Україні після повномасштабного вторгнення рф 24 лютого 2022 року. Ситуація особливо тривожна в прифронтових громадах у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Херсонській і Миколаївській областях, де постійні обстріли й досі продовжують завдавати шкоди помешканням і посилюють й без того значні руйнування, окремі з яких ще більше погіршили затоплення, спричинені підривом Каховської греблі. Мешканці цих громад, а часто це є люди похилого віку, люди із інвалідністю та представники інших вразливих груп населення, часто проживати змушені в будинках з дахами, котрі протікають, розбитими вікнами і пошкодженими стінами, що позбавляє можливості їх належним чином обігрівати свої житлові приміщення та й захищати себе від низьких температур. Пошкодження систем газо- і водопостачання, енергосистеми погіршують ситуацію ще більше[6].

Станом на середину червня 2022 р. було зареєстровано понад 4 млн. внутрішніх переселенців, із яких 60 % – жінки, а 40 % – чоловіки. По 20% серед таких зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб – це дитина віком до 17 років і особи, старші за 65 років[7].

Однак, за оцінками посадовців, реальна чисельність внутрішньо переміщених осіб набагато більша, оскільки біля 2 млн громадян, хоча й зазнали вимушених переселень, проте із різних причин як внутрішньо переміщені особи не зареєструвалися. Більше як мільйону українців через війну залишити довелося домівки вдруге. Тобто, спочатку із 2014 року вони виїхалиі з території ОРДЛО та Криму, а вже після 24 лютого 2022 року – знову змушені були покинути свої домівки та й переміститися в інші регіони.

Сучасна міграційна ситуація внаслідок повномасштабно агресії рф спричинила масову хвилю внутрішньо переміщених осіб, в основному зі Сходу та Півдня України переважно в Західні та Центральні регіони України, а також спричинила масову еміграцію українців закордон, де вони мають переважно статус тимчасових шукачів притулку, а іноді мають і статус біженців. При цьому внутрішньо переміщених осіб не слід плутати з біженцями, які мають окремий правовий статус, зокрема основними нормативно-правовими атками, які визначають правовий статус біженців на національному рівні є Конституція України[8] від 28 липня 1996 року та Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту[9] від 8 липня 2011 року, а на міжнародному рівні - Конвенція ООН про статус біженців[10] від 28 липня 1951 року та Протокол щодо статусу біженців[11] від 16 грудня 1966 р. В Україні нині чинними є обидва ці міжнародні договори із питань біженців згідно Закону України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців і Протоколу щодо статусу біженців»[12] від 10 січня 2002 року.

На думку Є. Реньов із 2014 року УВКБ ООН вимушено було переорієнтувати свою роботу в Україні. Окрім діяльності в сфері захисту біженців й осіб без громадянства, попередження безгромадянства, УВКБ ООН увага привернута була також і до сфери захисту внутрішньо переміщених осіб. У звіті за 2021 рік УВКБ ООН вказує кількість осіб під своєю опікою: 2

310 біженців, 35 875 осіб без громадянства, 2 621 шукач притулку, а також 734 тисячі внутрішньо переміщених осіб, внаслідок агресії рф. Допомога УВКБ ООН включала правові консультації, допомогу у грошовій чи натуральній формі, психосоціальну підтримку тощо. Однак розгортання рф повномасштабних військових дій на території України змусило у 2022 році УВКБ ООН ще раз примножити свої зусилля[13].

Становище більшості внутрішньо переміщених осіб залишається досі проблематичним. В умовах, коли в Україні відбувається посилення соціальних проблем, що проявляється в низькій оплаті праці, падінні реальних доходів, зростанні безробіття, ослабленні соціального захисту населення, внутрішньо переміщені особи стикаються з її проявами більшою мірою, ніж інші верстви населення. В Україні однією із найбільш дискримінованих груп населення є вимушені переселенці із Криму та Донбасу. Про це свідчать як і оприлюднені статистичні дані, так й результати дослідження «Українські ландшафти дискримінації», проведеного ще в січні-лютому 2016 р. фахівцями інформаційного центру «Майдан Моніторинг» й дослідницького бюро Sociologist за підтримки Єврокомісії [14]. Це загострює протиріччя на рівні окремих громад. Серед видів дискримінації вимушені переселенці найчастіше називали труднощі із пошуком роботи, медичним обслуговуванням, винайманням житла та й влаштуванням дітей до шкіл та інших навчальних закладів[4, с. 83].

Малі та середні підприємства є основою будь-якої економіки й вони відіграватимуть провідну роль в майбутній відбудові України. Значне зростання реального рівня безробіття, близько 20 відсотків, й зростання рівня бідності серед громадян України підкреслюють нагальність ситуації й потреби активних дій із підтримки підприємництва, особливо серед внутрішньо переміщених осіб. Забезпечення того, щоби Україна уникла кризи безробіття, є надзвичайно важливим, особливо для підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони мають великий потенціал для створення робочих місць та можливостей із працевлаштування, що є важливими для підтримки та й відновлення економіки України.

Програма розвитку ООН допомагає підтримувати бізнес в Україні через різні механізми. Вони надають невеликі гранти підприємствам, котрі почали або ж потребують відновлення. Багато малих підприємств частину втратили своїх активів та й обладнання, тому ми їх підтримуємо із цим. Також Програма розвитку ООН проводить різні тренінги. Діють мобільні центри, які пропонують освітні програми і тренінги для підприємців, котрі є майбутнім і яких потрібно заохочувати в Україні. Україна сприятливий має дух підприємництва, який генерувати може великий дохід й можливості для створення робочих місць й за допомогою малого та середнього бізнесу.

Також діють центри для переміщених осіб, адже люди в прифронтових районах зіткнулися з суттєвими проблемами, зокрема й втратою роботи і скороченням можливостей. Цей підхід передбачає формування навичок й надання можливостей людям. Ці заходи допомагають підвищенню обізнаності громадян про значущість малих й середніх підприємств й, що більш важливо, відчутний забезпечують розвиток навичок й можливі бізнес-можливості, які дають постраждалим від війни громадянам змогу ефективно перебудовувати і покращити своє життя і життя спільноти[5].

І.Алмаші зазначає, що права людини, захист і сприяння реалізації прав людини завжди були й залишаються пріоритетним напрямком діяльності України. На сучасному етапі в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні, необхідність вдосконалення існуючих механізмів захисту прав людини надзвичайної актуальності набуває, у тому числі біженців й вимушених переселенців, котрі змушені свої місця постійного проживання покидати. Важливою в цій сфері є діяльність нині Верховного Комісара ООН у справах біженців і його співпраця з Урядом України[15, с. 52].

Адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні – це є взаємоузгоджена сукупність норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Важливим є забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні. Реалізація підприємницьких ініціатив та продовження підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб в інших регіонах України, сприяє розвитку місцевого бізнесу, регіональної економіки, зростанню податкових надходжень до бюджетів відповідних територіальних громад, сприяє соціальній адаптації вну-

трішньо переміщених осіб в Україні та членів їх сімей в інших регіонах України, формує економічну основу для стабільних доходів таких осіб.

Забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні вимагає постійного вдосконалення системи його адміністративно-правового забезпечення, застосування ефективних механізмів, створення креативних інновацій, залучення фінансування для цього, в тому числі і від міжнародних й закордонних партнерів, упровадження кращих світових практик у цій сфері в Україні.

Удосконалення потребує також підтримка і самозайнятості вимушених переселенців, зокрема спрощення їх доступу до мікрокредитів для започаткуванняними власного бізнесу, а також і спеціальних грантів, для отримання яких було б бажано залучити інструменти, пов'язані із програмамаи і проєктами міжнародної технічної допомоги та зі вступом України до ЄС, структурні й спеціальні фонди Євросоюзу.

Зазначені й інші заходи повинні адресний характер мати, ураховувати потреби кожної окремої особи з числа вимушених переселенців та їх сім'ї. Для розвитку, уточнення і корекції форм допомоги необхідно запровадити постійний моніторинг ситуації, чіткий облік внутрішньо переміщених осіб, вивчення їхнього соціально-демографічного і професійно-кваліфікаційного складу, що важливо особливо для розв'язання на місцевому рівні конкретних проблем.

Нижче охарактеризуємо метод адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У процесі адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні важливо застосовувати й метод переконання. Так, на думку В. Авер'янова метою методу переконання як засобу специфічного правового впливу є дотримання вимог чинного законодавства учасниками правовідносин на підставі внутрішнього визнання їхнього мети законодавчого регулювання та й необхідності дотримання певних правил. А в свою чергу метод примусу полягає в дотриманні ними норм законодавства шляхом підкорення їх владним приписам[16, с. 120].

Метод примусу завжди полягає в застосуванні відповідних способів впливу від імені держави на свідомість та й волю із метою попередження й припинення правопорушень. Найбільше поширеним різновидом державного примусу є адміністративний. У цілому методи переконання та й примусу не потрібно протиставляти, а їх гармонійне застосування є запорукою дієвого здійснення державного управління щодо забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У загальному розумінні методами адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні є впорядкована й взаємопов'язана система прийомів і способів практичної реалізації завдань та й функцій у діяльності уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб та й інших уповноважених суб'єктів із метою забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Отже, метод адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні - це є впорядкована й взаємопов'язана система прийомів і способів практичної реалізації завдань та й функцій у діяльності уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб та й інших уповноважених суб'єктів із метою забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Висновки і пропозиції. На основі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки і пропозиції.

Військові дії спричинили не тільки масову міграцію населення і навяність мільйонів внутрішньо переміщених осіб в Україні, але й негативно вплинули на безпекові умови ведення бізнесу в Україні, економічні зв'язки комерційних суб'єктів України, логістичні ланцюги, виробничі процеси, а на територіях бойових дій є руйнування, пожежі, спричинені обстрілами окупантів, переважно цивільних об'єктів, пошкодження та руйнації інфраструктури і виробничих потужностей суб'єктів підприємницької діяльності, унеможливили здійснення належного і ефективного господарювання у відповідних громадах та на тимчасово окупованих територіях й спричинили релокацію багатьох підприємств.

Адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні – це є взаємоузгоджена сукупність норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Метод адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні - це є впорядкована й взаємопов'язана система прийомів і способів практичної реалізації завдань та й функцій у діяльності уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб та й інших уповноважених суб'єктів із метою забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: порівняльно-правового аналізу адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні та в країнах ЄС; міжнародного співробітництва щодо проектів забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні; захисту права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Отже, у даній статті охарактеризовано проблематику поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні».

Список використаної літератури:

1. Алмаші М. Правове регулювання міграції в Україні. *Міграція і толерантність в Україні: зб. статей*. За заг. ред. Я. Пилинського. К.: Стилос, 2007. С. 75-81.
2. Верещук І. Верещук назвала кількість зареєстрованих і незареєстрованих переселенців в Україні. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3727098-veresuk-nazvala-kilkist-zareestrovanih-i-nezareestrovanih-pereselenciv-v-ukraini.html (дата звернення: 23.05.2022).
3. Крахмальова К.О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Автореф. дис ... к.ю.н. 12.00.07. адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. 23 с.
4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
5. Тематичний Звіт: Внутрішнє переміщення внаслідок конфлікту в Україні: підвищена незахищеність постраждалого населення та чинники напруженості в громадах. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/261206.pdf (дата звернення: 25.05.2022).
6. Сільє Я. Нашими пріоритетами є відбудова інфраструктури і допомога з підготовкою до зими. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3789739-ako-sile-postijnij-predstavnik-undp-v-ukraini.html (дата звернення: 25.05.2022).
7. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html (дата звернення: 25.05.2022).
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 16. Ст. 146.
10. Конвенція ООН про статус біженців від 28 липня 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 25.05.2022).
11. Протокол щодо статусу біженців від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (дата звернення 25.05.2022).
12. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців: Закон України від 10 січня 2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 17. Ст. 118
13. Реньов Є.В. УВКБ ООН: Міжнародно-правовий статус та аналіз окремих аспектів діяльності в Україні Juris Europensis Scientia Випуск 2, 2022. С.138. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2022/27.pdf (дата звернення 26.05.2022).
14. Савицький О. Результати дослідження «Українські ландшафти дискримінації». URL: http://www.dw.com/uk/дослідження-внутрішні-переселенці-одна-з-найбільш-дискримінованих-груп/a-19332234 (дата звернення: 26.05.2022).
15. Алмаші І.М. Права та обов'язки біженців за законодавством України *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. № 77. Том 1. С. 52-58.
16. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія. за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Д.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.

Peresolyak O. V. Concept of "administrative and legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine"

The article is devoted to the concept of "administrative and legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine". Methods of the administrative and legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine are analysed.

It was emphasized that the problem of administrative and legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine is one of the important problems, the proper solution of which is a guarantee of the development of the economy of Ukraine, support of entrepreneurial initiatives, protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine, preservation of economic competition, further the development of Ukraine as a legal state, the development of a market economy, the promotion of the process of European integration of Ukraine and the reconstruction of Ukraine from the consequences of Russian aggression. And that is why Ukraine, non-governmental organizations, the EU and the international community pay great attention to the issues of ensuring the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine, their financial support and the formation of effective practices in this area.

The author's definition of the term of "administrative-legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine" is formulated as a mutually agreed set of norms and principles of law, forms and methods of administrative law, authorized subjects and their activities, which aim to implement administrative legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine.

It has been established that the military actions have negatively affected the security conditions for doing business in Ukraine, the economic ties of commercial entities of Ukraine, logistics chains, production processes, and in the territories of hostilities there is destruction, fires caused by shelling of the occupiers, mainly civilian objects, damage and destruction of the infrastructure and production capacities of business entities made it impossible to carry out proper and efficient management in the respective communities and in the territories occupied by the mass.

It was established that the method of administrative and legal ensuring of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine is an ordered and interconnected system of techniques and methods of practical implementation of tasks and functions in the activities of authorized public authorities and their officials and other authorized sub entities in order to ensure the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine.

Key words: *administrative and legal ensuring, internally displaced persons, human rights, entrepreneurial activity of internally displaced persons, eRobota, ensuring the right to entrepreneurial activity.*

УДК 351.743(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.23

В. В. Буга
кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

У статті наголошено, що адміністративні примусові заходи у сфері будівництва застосовують для запобігання правопорушенням, недопущення настання негативних наслідків, утворення певної ситуації недопущення протиправних дій; переривання протиправної поведінки, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння, що посягає на встановлений порядок здійснення будівництва та проведення будівельних робіт, забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки; покарання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення. Усі фактори, які впливають на здійснення заходів адміністративного примусу у сфері будівництва, розподілено за критеріє безпосередності їх впливу на процес на опосередковані (загальні) та безпосередні (основні).

Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання порушенням у сфері будівництва в Україні визначено як діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій щодо формування у правопорушників законослухняної поведінки, запобігання правопорушенням, що посягають на порядок ведення будівництва (здійснення будівельних робіт тощо), з урахуванням обставин та умов, що негативно впливають на індивідуальну, або групову протиправну поведінку осіб.

Адміністративно-попереджувальним заходам запобігання властиві певні особливості, які характеризують їх місце в єдиній системі заходів адміністративного примусу. Суть цих особливостей полягає в тому, що адміністративно-попереджувальні заходи тісно пов'язані із заходами припинення і заходами стягнення. Зв'язок адміністративно-попереджувальних запобіжних заходів із заходами адміністративного припинення виявляється, перш за все, у тому, що вони в багатьох випадках є попередниками заходів адміністративного припинення. У той же час застосування заходів припинення часто передує застосуванню адміністративних стягнень, оскільки забезпечує можливість притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

Разом з тим адміністративно-попереджувальні заходи запобігання у сфері будівництва виконують свої особливі охоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу, що і визначає їх самостійне місце в системі цих заходів.

Ключові слова: *будівництво, сфера будівництва, взаємодія, правопорушення, запобігання, попереджувальні заходи, адміністративний примус.*

Сфера будівництва в Україні з кожним роком набирає обертів, попри доволі складну політико-економічну ситуацію в державі, що пов'язано з процесами реформування та низкою інших дестабілізаційних чинників. Це позитивно впливає на економіку держави, стимулюючи ринок житла та діяльність підприємств, установ і організацій, продукцію та послуги яких використовують безпосередньо в цій галузі. Зростання обсягів здійснення різного роду будівельних або ремонтних робіт прямо пропорційно пов'язано зі збільшенням використання товарів і послуг під час будівництва, оскільки зазначений процес охоплює значну кількість взаємопов'язаних етапів, на яких застосовують різноманітні будівельні суміші та матеріали, будівельну техніку й інструмент, а також залучають спеціалістів різних будівельних галузей тощо. У результаті цього значні суми коштів проходять через банківські рахунки, платіжні доручення, у готівковій та безготівковій формі для розрахунку за виконані роботи, доставлені на об'єкт будівництва будівельні матеріали, надані послуги тощо. На будівельних об'єктах акумулюють значну кількість будівельних матеріалів різного призначення, інструменту, устаткування, будівельної техніки тощо. Тому не

© Буга В. В., 2022

дивно, що сфера будівництва дедалі частіше піддається злочинним посяганням, адже є привабливою через наявність постійного обороту значних сум коштів, а також не менш значних обсягів будівельних матеріалів і техніки.

Механізмом адміністративно-правового запобігання правопорушенням є ціла система організаційно-правових заходів впливу, що спрямована на попередження, мінімізацію та ліквідацію протиправних загроз. Такий механізм є доволі складною та глибокоструктурованою системою реагування на виклики сучасності. Не виключенням стала і сфера будівництва.

Характер та зміст завдань, які виконують державні органи, вимагають застосування у їх діяльності специфічних методів. Те, яким чином вони будуть виконувати поставлені державою завдання, визначатиме ступінь та якість досягнення правоохоронної мети.

Наприклад, О. В. Ткаля адміністративно-правові заходи визначає як систему державно-владних прийомів та способів здійснення адміністративно-правового впливу, що здійснюється в односторонньому порядку лише у передбачених правовими нормами випадках, спеціально уповноваженими на те суб'єктами, з метою запобігання, виявлення та припинення протиправної поведінки, відвернення можливих шкідливих наслідків, відновлення правового становища та в разі необхідності притягнення винних до відповідальності [1, с. 188]. До основних адміністративно-правових способів захисту правопорядку у сфері будівництва належать: недопущення порушення вимог законодавства; поновлення порушеного права; притягнення до адміністративної відповідальності; відшкодування заподіяної шкоди.

Підкреслюючи управлінський характер адміністративного примусу, слід зазначити, що застосовувати пов'язані з ним заходи правомочні не всі органи виконавчої влади і не всі їх посадові особи, а лише ті з них, кому таке право надано законодавчими актами [2, с. 35]. Ю. В. Дрозд розглядає адміністративний примус як метод адміністративно-правового впливу держави в особі уповноважених законом державних органів і їх посадових осіб на суб'єктів соціального життя (фізичних і юридичних осіб) з метою запобігання і припинення протиправної поведінки в інтересах охорони прав і законних інтересів усіх членів суспільства, забезпечення громадської безпеки і правопорядку, а також притягнення винних у порушенні закону суб'єктів до юридичної відповідальності [3, с. 14].

На думку О. В. Савицького, адміністративний примус є засобом правового регулювання, який здійснюється з метою охорони правопорядку, що досягається різними способами: шляхом припинення правопорушень, відшкодування завданих збитків (шкоди), покарання винних [4, с. 150].

А. І. Берлач під адміністративним примусом розуміє систему заходів, у яких виявляється керівний вплив держави з метою забезпечення бажаної і необхідної для неї поведінки об'єктів управління [5, с. 151]. І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський, Н. І. Золотарьова вважають, що адміністративний примус – це метод вольового забезпечення відповідно правовій нормі поведінки громадян, посадових та юридичних осіб за допомогою застосування заходів впливу, врегульованих адміністративно-правовими нормами, з метою досягнення відповідного порядку [6, с. 68].

Поняття адміністративного примусу І. П. Голосніченко визначає як спосіб цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій, органів, служб та службовців апарату державної виконавчої влади в інтересах забезпечення оптимального рівня виконання вимог законодавства [7, с. 87]. В свою чергу А. А. Комзюк, зауважив, що адміністративний примус є соціально-правовим інститутом, що характеризується складною багатоцільовою спрямованістю заходів впливу, різними внутрішніми зв'язками, видами, сферами застосування та процесуальними механізмами здійснення. Держава, державна влада і примус настільки взаємопов'язані, що в загальнотеоретичній літературі ці терміни, поняття, розглядають неодмінно разом, як такі, що окремо існувати просто не можуть [8, с. 133]. Варто наголосити, що адміністративний примус та держава в особі уповноважених органів дійсно тісно пов'язані між собою та за допомогою такого зв'язку досягається необхідна мета у вигляді характерного впливу на поведінку людей. Цієї ж думки і Г. П. Бондаренко, який зазначає, що адміністративний примус – це складова державного примусу, що полягає в застосуванні органами державного управління, судами та суддями, службовими особами, а у встановлених законодавством випадках – громадськістю в межах, формах і порядку, регламентованих законодавством, державно-правового, психологічного та фізичного впливу до правопорушників з метою захисту охоронюваних правом конкретних суспільних відносин [9, с. 21].

Адміністративному примусу як методу державного управління у сфері будівництва притаманна специфіка юридико-фактичних підстав застосування. Основною юридично значущою підставою є протиправне діяння. Водночас застосування заходів адміністративного примусу не завжди пов'язане з адміністративним правопорушенням [10, с. 37].

Адміністративні примусові заходи у сфері будівництва застосовують для: а) запобігання правопорушенням, недопущення настання негативних наслідків, утворення певної ситуації недопущення протиправних дій; б) переривання протиправної поведінки, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння, що посягає на встановлений порядок здійснення будівництва та проведення будівельних робіт, забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки; в) покарання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення.

Всі фактори, які впливають на здійснення заходів адміністративного примусу у сфері будівництва, можна розділити за критерієм безпосередності їх впливу на процес на опосередковані (загальні) та безпосередні (основні).

С. М. Брайченко, розглядаючи види заходів адміністративного примусу, зауважує, що заходи адміністративного примусу слід розглядати, як комплекс заходів примусового характеру, що застосовуються в правоохоронній діяльності для профілактики, виявлення, недопущення правопорушення, забезпечення громадської безпеки і громадського порядку повсякденно та за різних надзвичайних обставин, а метою адміністративного припинення є примусове припинення порушень правових норм, забезпечення подальшого застосування заходів юридичної відповідальності до порушника; усунення шкідливих наслідків правопорушення; відновлення попереднього правомірного стану тощо [11, с. 15].

В. К. Колпаков поділяє заходи адміністративного примусу на три групи: заходи адміністративного попередження; запобіжні адміністративні заходи; заходи відповідальності за порушення нормативно-правових положень [12, с. 198], розмежовуючи запобіжні та попереджувальні заходи. Необхідно додати, що у законодавстві України адміністративний примус як метод запобігання адміністративним правопорушенням передбачений низкою законодавчих актів, починаючи з КУпАП і продовжуючи багатьма іншими спеціалізованими Законами, хоча чіткого переліку адміністративно-примусових заходів попередження не існує ні в законодавстві, ні у спеціалізованій літературі.

Заходи адміністративного запобігання мають на меті не дати здійснитися протиправному вчинку. Їх застосовують у разі, якщо правопорушення лише передбачається, тобто вони не пов'язані зі здійсненням правопорушень. Вони їм запобігають і, у цьому контексті, передують застосуванню інших примусових заходів, спрямованих проти винних у здійсненні адміністративних правопорушень. Ці заходи часто називають адміністративно-запобіжними, адміністративно-попереджувальними. Їх застосовують правоохоронні органи, а також інші суб'єкти з компетенцією контрольно-ревізійного та наглядового характеру з метою запобігання правопорушенням в різних сферах громадського життя. Вони здебільшого мають галузевий (відомчий) профіль, але можуть здійснюватися й органами із загальною управлінською компетенцією [13, с. 184; 14, с. 59]. Однак слід відмітити, що реалізація владних повноважень не завжди розглядається як адміністративно-попереджувальний захід.

На прикладі предмета дослідження, зазначимо, що по-перше, сутність запобігання порушенням у сфері будівництва полягає у недопущені протиправної поведінки з боку конкретних осіб, які до такої поведінки схильні. По-друге, в усуненні причин, що зумовлюють учинення правопорушень і створення умов, які унеможливлюють протиправну поведінку.

Ураховуючи предмет розгляду та вже сформовані у попередніх підрозділах результати дослідження, на наше переконання, доцільно розподілити заходи адміністративного примусу у сфері будівництва на: *заходи адміністративного попередження, заходи адміністративного припинення, адміністративні стягнення (відповідальність)*.

Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання у сфері будівництва наділені певними особливостями: виявляються у вигляді контролю та нагляду за діяльністю, обмежень та заборон, що свідчить про їх примусову природу; незважаючи на те, що ці заходи є попереджувальними, вони, як правило, здійснюються в односторонньому примусовому порядку органами і посадовими особами, які наділені владними повноваженнями у сфері будівництва.

Як зазначає А. Т. Комзюк, адміністративно-запобіжні заходи є насамперед засобами впливу на певні об'єкти, їх застосування тягне для таких об'єктів певні наслідки, обмеження,

незручності тощо. Причому такі обмеження й заборони мають конкретну, персоніфіковану спрямованість, вони є результатом застосування правових норм, що відрізняє їх від заборон, закріплених у нормах права й адресованих невизначеному колу осіб [15, с. 69].

Законодавець розцінює адміністративно-попереджувальну роботу як важливий компонент забезпечення законності, порядку й дисципліни. З огляду на це, він вводить до КУпАП спеціальну норму (ст. 6 «Запобігання адміністративним правопорушенням») [16], згідно з якою органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України. Відповідно до ч. 2 цієї статті, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, забезпечуючи відповідно до Конституції України додержання законів, охорону державного і громадського порядку, прав громадян, координують на своїй території роботу всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням, керують діяльністю адміністративних комісій та інших підзвітних їм органів, покликаних вести боротьбу з адміністративними правопорушеннями [16].

Таким чином, на відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають явні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для подальшого вжиття відносно порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, адміністративно-попереджувальні заходи не переривають безпосередньо правопорушення, а спрямовані на його запобігання (недопущення) [15, с. 85].

Отже, адміністративно-попереджувальні заходи запобігання порушенням у сфері будівництва в Україні слід визначити *як діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій щодо формування у правопорушників законослухняної поведінки, запобігання правопорушенням, що посягають на порядок ведення будівництва (здійснення будівельних робіт тощо), з урахуванням обставин та умов, що негативно впливають на індивідуальну, або групову протиправну поведінку осіб.*

Такими заходами, зокрема, є планові та позапланові перевірки органами (підрозділами, посадовими особами) Державної інспекції архітектури та містобудування України (ДІАМ). об'єктів будівництва на предмет дотриманням замовниками, проєктувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт, а також перевірки діяльності підрозділів державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які здійснюють контроль у містобудівній сфері. Зміст таких заходів полягає у: 1) перевірці документів. Відповідно до приписів Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» перевірці можуть піддаватись різні інформаційні носії документарної форми: ліцензії, сертифікати, проектна документація, будівельні паспорти, акти та протоколи випробовувань та інше. Право на витребовування від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, фізичних осіб документів, необхідних для здійснення державного архітектурно-будівельного контролю встановлене п. 3 ч. 3 ст. 41 Закону [17]. Перевірка документів, як захід адміністративного запобігання, здійснюється незалежно від наявності ознак порушення містобудівного законодавства чи будівельних норм та правил. Цей захід зазвичай передує застосуванню інших заходів адміністративного примусу, наприклад, огляду об'єкту будівництва чи припису про усунення порушень. Документи після їх перевірки повертаються їх власникам, якщо нема підстав для прийняття іншого адміністративного рішення; 2) тимчасовій забороні (на певний період) будівництва, реконструкції та розширення об'єктів у разі неможливості застосування обмеження для окремих будівельних операцій; 3) обмеженні прав фізичних та юридичних осіб з метою запобігання вчиненню правопорушень; 4) здійснення контролю якості виконання робіт та їх результатів; 5) проведення оглядів будівельних конструкцій правоохоронними та контролюючими органами;

6) усунення причин та умов, які можуть сприяти вчиненню правопорушень;

7) безперешкодний доступ до місць будівництва об'єктів та до об'єктів, що підлягають обов'язковому обстеженню, передбачений п. 1 ч. 3 ст. 41 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [17]; 8) логічним продовженням безперешкодного доступу до об'єктів будівництва слід назвати їхній огляд.

Цей захід адміністративного впливу обумовлений ст. 39-3 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та застосовується (у формулюванні Закону – вживається) з метою забезпечення надійності та безпеки під час експлуатації об'єктів містобудування [17]. Як зазначає В. К. Колпаков, огляд – це візуальне обстеження матеріальних об'єктів, які мають відношення до правопорушення. У ході огляду виявляються, безпосередньо сприймаються, а також оцінюються та фіксуються стан і властивості таких об'єктів [18, с. 136–137]. Огляд, як візуальне обстеження об'єкта будівництва, визначено Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів [19]. Огляд, як спосіб реалізації обстеження, визначено Порядком проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва [10]; 9) обмеженні будівництва, реконструкції та розширення об'єктів у випадку, якщо застосування обмеження окремих будівельних операцій дозволить, не припиняючи будівництва, усунути відступ від затвердженого проєкту або внести відповідні зміни до проєкту; 10) відповідно до ст. 7 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», яка визначає зміст управління у сфері містобудівної діяльності, державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, пунктом 7 ч.1 передбачають таку управлінську дію, як анулювання (скасування) документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт. Скасування та анулювання зазначених документів, як адміністративні дії обумовлені також ч. 3 ст. 34 Закону [17]. У свою чергу, ч. 9 ст. 35 та ч. 7 ст. 36 Закону визначають випадки скасування повідомлення про початок підготовчих та будівельних робіт відповідно, внаслідок якого у забудовника виникає право на початок виконання цих робіт, набуте на підставі поданого повідомлення.

Таким чином, підводячи підсумки підрозділу зазначимо, що *серед адміністративних заходів запобігання правопорушенням у сфері будівництва одними з найпоширеніших є адміністративно-попереджувальні заходи, які застосовуються уповноваженими органами державної влади з метою забезпечення економічної безпеки, профілактики вчинення правопорушень й передбачають у встановлених законом випадках застосування обмежень до суб'єктів будівельної діяльності. Саме в цьому виявляється їх примусовий характер, хоча правопорушення при цьому відсутні.*

Адміністративно-попереджувальним заходам запобігання властиві певні особливості, які характеризують їх місце в єдиній системі заходів адміністративного примусу. Суть цих особливостей полягає в тому, що адміністративно-попереджувальні заходи тісно пов'язані із заходами припинення і заходами стягнення. Зв'язок адміністративно-попереджувальних запобіжних заходів із заходами адміністративного припинення виявляється, перш за все, у тому, що вони в багатьох випадках є попередниками заходів адміністративного припинення. У той же час застосування заходів припинення часто передує застосуванню адміністративних стягнень, оскільки забезпечує можливість притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

Разом з тим адміністративно-попереджувальні заходи запобігання у сфері будівництва виконують свої особливі охоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу, що і визначає їх самостійне місце в системі цих заходів. Наприклад, застосування заходів адміністративного припинення характеризується тим, що воно викликається реальною протиправною (в тому числі об'єктивно протиправною) ситуацією і починається в момент, коли ця ситуація досягла певного розвитку, коли використання запобіжних заходів стає вже неефективним або й зовсім непотрібним. На відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають явні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи і реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, адміністративно-попереджувальні заходи запобігання не переривають безпосередньо правопорушення, а відвертають його вчинення у майбутньому. На відміну від адміністративних стягнень, адміністративно-попереджувальні заходи запобігання не містять у собі функції покарання, й відповідно, не маючи карального характеру, не потребують встановлення вини порушника як обов'язкової умови застосування. При цьому, наприклад, огляд документації чи об'єкту будівництва може застосовуватися як адміністративно-попереджувальний захід і як захід, спрямований на припинення протиправного діяння, забезпечення можливості для вирішення питання про притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності (тобто як заходи адміністративного припинення).

Список використаної літератури:

1. Ткаля О. В. Проблеми поняття адміністративно-правових заходів. *Приватне право в умовах глобалізації: ключові проблеми модернізації сучасного права*: збірник наукових праць / за ред. П. М. Шапірка, І. Г. Оборотова. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 187–192.
2. Остапенко О. І., Остапенко Л. О. Адміністративно-правове забезпечення захисту права власності в Україні : навч. посіб. Львів, 2007. 149 с.
3. Дрозд, Ю. В. Співвідношення адміністративної відповідальності з іншими видами адміністративного примусу : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ., 2010. 18 с.
4. Савицький, О. В. Адміністративна відповідальність у сфері архітектурно-будівельної діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 191 с.
5. Берлач А. І. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2005. 472 с.
6. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. П. Голосніченка. К. : ГАН, 2005. 232 с.
7. Голосніченко І. П. Адміністративне право України: основні поняття. Загальна та основна частина : навч. посіб. Київ, 2005. 231 с.
8. Комзюк А. Т. Державно-владний аспект адміністративного примусу. *Вісник Академії правових наук.* Харків, 2000. № 4. С. 129–137.
9. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність: посібник. Львів, 1995. 176 с.
10. Личенко І. О. Адміністративно-деліктні аспекти захисту права власності : монографія. Львів, 2011. 216 с.
11. Брайченко С. М. Оскарження в адміністративному судочинстві заходів адміністративного примусу, які застосовуються міліцією: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 20 с.
12. Колпаков В. К. Адміністративне право: підручник. Київ, 1999. 736 с.
13. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ, 2007. 624 с.
14. Коломоєць Т. О., Лютіков П. С., Меліхова О. Ю. Адміністративне право України : підручник. Київ, 2012. 528 с.
15. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання: монографія. Харків: Нац.ун-ту внутр. справ. 2002. 336 с.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
17. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17 лют. 2011 р. № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#doc_info
18. Колпаков, В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
19. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2011 р. № 461. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2011-%D0%BF#doc_info
20. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квіт. 2017 р. № 257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#doc_info

Buha V. V. Administrative and preventive measures to prevent offenses in the field of construction

The article emphasizes that administrative coercive measures in the field of construction are used to prevent offenses, prevent the occurrence of negative consequences, and create a certain situation of preventing illegal actions; interruption of illegal behavior, termination of a started or already committed illegal act that encroaches on the established order of construction and construction works, ensuring proceedings in cases of administrative misdemeanors; punishment of persons who have committed administrative offenses. All factors affecting the implementation of administrative coercion measures in the field of construction are divided into indirect (general) and direct (main) factors based on the criterion of immediacy of their impact on the process.

Administrative and preventive measures for the prevention of violations in the field of construction in Ukraine are defined as the activities of executive authorities, local self-governments and public organizations regarding the formation of law-abiding behavior in offenders, the prevention of offenses that encroach on the order of construction (construction work, etc.), taking into account the circumstances and conditions that negatively affect individual or group illegal behavior of persons.

Administrative and preventive measures of prevention are characterized by certain features that characterize their place in the unified system of measures of administrative coercion. The essence of these features is that administrative preventive measures are closely related to termination

measures and enforcement measures. The connection of administrative preventive measures with measures of administrative termination is revealed, first of all, in the fact that in many cases they are precursors of measures of administrative termination. At the same time, the application of termination measures often precedes the application of administrative penalties, as it provides the possibility of bringing the offender to administrative responsibility.

At the same time, administrative and preventive measures of prevention in the field of construction perform their special protective functions, which distinguish them from other measures of administrative coercion, which determines their independent place in the system of these measures.

Key words: *construction, field of construction, interaction, offense, prevention, preventive measures, administrative coercion.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.24

І. В. Підпала
доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МОРЯКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА

Актуальність статті полягає в тому, що серйозною проблемою залишається якість підготовки спеціалістів, що випускаються, претендуючи на вакансії які є на флоті. За останнє десятиріччя є випадки, що ознаменувалися загальним падінням рівня безпеки мореплавства, що було обумовлено низькою професійною підготовкою членів екіпажів. Мали місце випадки придбання фальшивих дипломів про закінчення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів в багатьох країнах. У статті акцентовано увагу на важливості та необхідності здійснення професійної підготовки моряків. Здійснено аналіз національного та міжнародного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання професійної підготовки досліджуваної у статті категорії працівників. Наголошено, що сьогодні гострою є необхідність у розвитку та удосконаленні професійних навиків моряків, розробці програми сприяння найму моряків в залежності від їх кваліфікації, а також поновленню трудових стандартів моряків новими нормами. Зроблено висновок, що сучасна обстановка морської галузі вимагає кваліфікований склад екіпажу, залучення нових кадрів та збереження старих на морському флоті для цінності професії. Згідно цього виникає необхідність у розвитку та удосконаленні професійних навиків моряків, розробці програми сприяння найму моряків в залежності від їх кваліфікації та поновленню трудових стандартів моряків новими нормами, з метою забезпечення компетентними екіпажами, що будуть попереджувати аварії на морі, шляхом удосконаленого навчання і чіткого виконання вимог підготовки і дипломування моряків та несення вахти. Ці заходи дадуть змогу значно підвищити рівень кваліфікації екіпажів та посилити вимоги морської індустрії до навчання командного та рядового складу, забезпечити високий професійний рівень підготовки моряків, удосконалити регламент часу відпочинку та стандарти в відношенні здоров'я моряків. Так як на сьогоднішній день існує доволі широка міжнародно – правова база для підготовки і навчання спеціалістів для морських суден, котра дуже детально регулює обов'язки держав – учасниць, але задача світового товариства полягає в тому, щоб основоположні принципи безпеки мореплавства, і вчасності, навчання і підготовка спеціалістів для морських суден, здійснювались однаково ефективно у всіх країнах, маючих морський флот, та особлива увага приділялася здоров'ю членів екіпажів суден з метою поновлення і збереження контингенту моряків належного рівня.

Ключові слова: *професійна підготовка, моряки, національне законодавство, міжнародне законодавство.*

Постановка проблеми. На міжнародному ринку праці моряків для іноземних судновласників і їх комерційних суден під «зручними прапорами» Україна опинилася на третьому місці в десятці провідних країн-постачальників рядового і командного складу екіпажів морських торговельних суден. Серед цих країн – Філіппіни, Китай, Індія, Індонезія, Польща, Греція, Туреччина, Мьянма (Бірма). Зазначені 10 країн за даними Міжнародного дослідницького центру моряків у Кардифі забезпечують близько 70% потреби ринку робочої сили на світовому морському флоті, але склад морського флоту, за останню чверть століття суттєво змінився. З'явилися судна, оснащені сучасним електронним обладнанням і потребуючі спеціальної технічної підготовки екіпажу. Технологія роботи на борту судна постійно удосконалюється і входить обов'язковою складовою частиною в підготовку моряків. В процес навігаційного забезпечення залучене широке коло спеціалістів із числа технічного і командного складу.

© Підпала І. В., 2022

Тому, серйозною проблемою залишається якість підготовки спеціалістів, що випускаються, претендуючи на вакансії які є на флоті. За останнє десятиріччя є випадки, що ознаменувалися загальним падінням рівня безпеки мореплавства, що було обумовлено низькою професійною підготовкою членів екіпажів. Мали місце випадки придбання фальшивих дипломів про закінчення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів в багатьох країнах. Їх володарі ніколи не навчалися і не підвищували кваліфікацію по морським спеціальностям, не мали уявлення про покладення на них трудових обов'язків в складі екіпажів суден [1].

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із професійною підготовкою моряків, досліджувались у працях: В.В. Жернакова, Г.А. Капліної, І.І. Копайгори, О.І. Процевського, Б.С. Стичинського, Н.М. Хуторян, Л.С. Явича та інших учених. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, на сьогоднішній день у сфері професійної підготовки моряків залишається низка проблем, які потребують вирішення.

Саме тому метою статті є: розкрити сутність, особливості та призначення професійної підготовки моряків в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між рівнем освіти і кількістю аварійних морських випадків змусив звернути увагу міжнародного товариства на роль людського фактору. По даним Міжнародної морської організації (далі – ІМО), більш 80% аварій відбувається внаслідок людської помилки. Лондонський клуб H&I Club приводить цифру 65-40%. Погоджуючий комітет по забрудненню моря в Великобританії підтверджує, що в 182 випадках розливу нафти в британських водах 66% вини лежить на людині. Австралійський департамент по транспорту і зв'язку також підтвердив, що із всіх інцидентів, що пройшли в територіальних водах країни, в 75% винна людина. В цьому зв'язку набувають актуальності слова Генерального секретаря Міжнародної морської організації: «Все, що тут розроблено і розробляється, направлено на покращення використання людських ресурсів в морській індустрії, на створення культури безпеки мореплавства, коли нічого не повинно робитися без забезпечення безпеки і коли безпека повинна стати скоріше обліком життя на морі, чим вимушеним заходом» [2]. Безпека мореплавства, є основною умовою збереження людського здоров'я та життя, довкілля та майна на морі, відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного з загибеллю або травмуванням людей, заподіянням шкоди довкіллю або матеріальних збитків, що забезпечується заходами технічного, організаційного та правового характеру. Ці заходи впроваджуються шляхом встановлення вимог до конструкції, обладнання, постачання морських суден, різних видів державного нагляду за суднами, правил радіозв'язку та сигналізації, безпеки руху суден на найважливіших морських шляхах, системи навігаційної та гідрометеорологічної інформації, документального оформлення та розслідування аварійних морських подій, і вимагають одним з найважливіших та найвагоміших шляхів забезпечення безпеки в мореплавстві якісної професійної підготовки членів екіпажів морських суден та їхньої професійної придатності, що є необхідною основною умовою укладання з ними трудових контрактів [3].

Говорити про достатньо розроблену нормативну базу підготовки і навчання, а також підбору і розстановки спеціалістів для морських суден в міжнародному праві на сьогодні можливо. Аналізуючи трактування різними авторами понять підбору і розстановки кадрів, можна встановити: підбір кадрів направлений на заміщення визначених посад; суть розстановки кадрів, яка являється визначенням виду роботи і місця роботи; поняття підбору і розстановки кадрів, що охоплюють всі випадки, пов'язані з укладанням чи переукладанням трудового договору (підбір кадрів здійснюється не тільки зовні, але і із числа робітників даного підприємства); один із основних елементів підбору кадрів – їх вивчення з метою визначення відповідності ділових і моральних якостей даній посаді чи роботі; підбір і розстановка кадрів – це однопорядкові, нерозривні поняття. В зміст поняття підбору кадрів входить система організаційно – правових заходів по залученню робітників на підприємство, вибору із числа претендентів найбільш підходящих і укладення з ними трудового договору. Але не всі правові норми повністю реалізовані в законодавстві і на практиці [4]. Ефективність підготовки та дипломування моряків у першу чергу залежить від належної імплементації міжнародних вимог у цей процес та його організацію [4].

Наприклад, Рекомендація МОП № 137 «Про професійне навчання моряків» 1970 року визначає основні цілі політики в області професійного навчання моряків, а саме: підвищувати професійну кваліфікацію і вміння моряків в області навчання; заохочувати надходження на службу

в торгівельний флот достатньої кількості осіб, придатних для виконання морської роботи; забезпечувати початкову підготовку всіх ново набраних осіб на березі і на борту судна; надавати можливість професійного навчання і перенавчання, що відповідає сучасним і очікуваним потребам морського флоту в моряках різних категорій і рангів; надавати можливість навчанню, необхідного для того, щоб практично використовувати технічні нововведення в області експлуатації суден, судноводіння і безпеки на морі; надавати морякам можливість навчання для підвищення кваліфікації і просування по службі, аж до самих вищих посад на борту судна, і сприяти тим самим підвищенню ефективності їх праці, покращенню її продуктивності і отримання задоволення від роботи; забезпечувати, по можливості, направлення на роботу всіх, що навчаються, по закінчені ними курсу [5].

При цьому, в Україні необхідно практично проаналізувати структуру і зміст підготовки плавскладу, орієнтуючись насамперед на світовий досвід судноплавства, який акумульовано у вимогах Конвенції ПДНВ-78/95 з поправками. Слід спростити отримання необхідного рівня освіти для роботи на посадах вахтових штурманів і механіків. Необхідно скоротити термін отримання першого рівня освіти до стандартів Конвенції, категорично відмовившись від одноразового багаторічного навчання ще до початку реальної трудової діяльності. Повинна бути створена система безперервної морської освіти з тим, щоб відкрити всім бажаючим можливість продовження освіти. Слід шукати і активно впроваджувати нові форми підготовки плавскладу. Як приклад відзначимо систему чергування робота- навчання-робота, або суміщення на деякому етапі роботи та освіти. У цих випадках необхідно використовувати широкий спектр форм: дистанційного навчання [6].

Вищеперераховані фактори є основоположними при підготовці і навчанні спеціалістів для морських суден, і в міжнародних конвенціях вони проглядаються більш чітко, навіть якщо вони прямо не закріплені. Міжнародні вимоги, що стосуються кваліфікації командного складу торгівельних суден, спочатку були визначенні в Конвенції МОП № 53 «Про мінімальну кваліфікацію капітана та інших осіб командного складу торгівельних суден» 1936 року [7]. Конвенція вступила в силу 29 березня 1939 року, і Україною на сьогоднішній день не ратифікована. Згідно ст. 3 Конвенції ніхто не може бути допущений чи залучений до виконання функцій капітана чи шкіпера, вахтового помічника капітана, головного механіка чи вахтового механіка на судні, без свідоцтва про кваліфікацію, що посвідчує його здатність обіймати дану посаду і видане або затверджене відповідним органом влади території держави, де зареєстровано судно. Винятки допускаються тільки в випадку непередбаченої сили. Право на отримання свідоцтва про кваліфікацію мають особи, що досягли певного віку, маючі мінімальний професійний стаж та, які успішно склали іспити. При цьому національне законодавство повинно удосконалити щодо вимог: мінімальний вік і необхідний професійний стаж кандидатів, а також передбачити організацію і контроль необхідних іспитів [8].

Стаття 2 Конвенції МОП № 147 «Про мінімальні норми на торгівельних суднах» 1976 р. чітко визначає, що кожна держава – учасник Конвенції забезпечує, щоб моряки, найнятті на судно, зареєстроване на його території, мали достатню кваліфікацію або професійну підготовку для виконання обов'язків, згідно яких вони найнятті [9]. Підтвердженням цьому є діяльність ІМО та МОП, яка безпосередньо спрямована на розробку вимог щодо кваліфікації суднового екіпажу. Ці питання є надзвичайно актуальними в даний час, оскільки на світовому ринку спостерігається дефіцит кваліфікованих морських спеціалістів. Тому що, теоретичні знання і практичні навички, безумовно, є важливими складовими "людського фактору", і безпосередньо пов'язані з питаннями безпеки мореплавання. [10]. Ще раніше міжнародним документом, що проголосив принцип укомплектування екіпажів в належній кількості і певної кваліфікації, була Міжнародна конвенція «По охороні людського життя на морі», прийнята в Лондоні 1 листопада 1974 р. і відома як Конвенція СОЛАС – 74. Глава V Правила 14 «Укомплектування суден екіпажами» містить норму, згідно з якою уряди, що домовляються зобов'язуються в тому, щоб з точки зору охорони людського життя на морі всі судна були укомплектовані екіпажами в належному числі із належною кваліфікацією, а саме з врахуванням всіх вимог перед наймом на роботу [11].

Конвенція Організації об'єднаних націй (ООН) по морському праву 1982 р. в статті 94 встановила, що кожна держава в відношенні суден, що плавають під її прапором, повинна приймати міри для забезпечення безпеки на морі. Серед таких мір слід відмітити одну із найбільш важливих: кожне судно повинно очолю-

ватися капітаном і офіцерами відповідної кваліфікації в області судноводіння, навігації, зв'язку, суднових машин і обладнання, а екіпаж по кваліфікації і чисельності повинен відповідати типу, розмірам, механізмам і обладнанню судна [12].

В Кодекс торговельного мореплавства України включена стаття 50 «Мінімальний склад екіпажу». Згідно положенням цієї статті, мінімальний склад екіпажу, при якому допускається вихід судна в море, встановлюється нормативними документами Міністерства інфраструктури України залежно від типу, району плавання, призначення судна та відповідно до чинного законодавства України. Таким чином, кожне судно повинно мати на борту екіпаж, члени якого мають належну кваліфікацію і склад якого достатній по чисельності для забезпечення безпеки плавання судна, захисту морського середовища, виконання вимог по дотриманню робочого часу на борту судна, недопущення перевантаження членів екіпажу судна роботою [13].

На сьогодні в Україні діють « Правила визначення мінімального складу екіпажу, при якому допускається вихід судна в море», затверджене наказом № 575 Міністерства інфраструктури України від 10 листопада 2014 року. Дані Правила встановлюють порядок та умови визначення мінімального складу екіпажу судна тобто мінімальну кількість дипломованих осіб командного складу, дипломованих та не дипломованих членів суднової команди, які можуть у будь-який час експлуатації забезпечити безпечне управління судном, а саме: безпеку людей, судна, збереження вантажу, майна та захист навколишнього середовища, а також оформлення Свідоцтва про мінімальний склад екіпажу та контроль щодо укомплектування суден екіпажами [14].

Стаття 49 Кодексу торговельного мореплавства України в відповідності з міжнародними вимогами також встановлює, що до складу екіпажу судна входять капітан, інші особи командного складу і суднова команда. До командного складу судна, крім капітана, належать: помічники капітана, суднові механіки, електромеханіки, раціоспеціалісти, судновий лікар і боцман. До командного складу судновласник може віднести інших суднових спеціалістів. Суднова команда складається з осіб, які виконують службові обов'язки на судні та не належать до командного складу судна [15]. В склад такої команди, як правило, входять матроси, мотористи, обслуговуючий персонал (повара, буфетники і ін.) і інші особи, в залежності від призначення судна. Очолює суднову команду боцман. При цьому особи, що виконують обов'язки судових радіоспеціалістів Глобальної морської системи зв'язку під час лиха і для забезпечення безпеки (ГМСЗБ), повинні мати диплом, що відповідає вимогам ГМСЗБ, виданий від імені чи визнаний українською морською адміністрацією на підставі положень Регламенту радіозв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку [16].

Необхідно відмітити, що перелік посад, які відносяться до командного складу, наведений в КТМУ, не є вичерпним. Відповідні органи виконавчої влади можуть відносити до командного складу і інших спеціалістів. В державах, де перелік посад не визначений законом, віднесення осіб до командного складу може встановлюватися колективним договором чи звичаєм [17].

Ще в 1995 р. в розвиток Конвенції ПДМНВ – 78 прийнятий Кодекс по підготовці і дипломуванню моряків і несення вахти, який розшифровує компетентність спеціалістів по трьом ступеням: рівень керування, рівень експлуатації і допоміжний рівень. Примітно, що в Кодексі ПДМНВ – 95 для позначення рівня компетентності того чи іншого члена екіпажу судна вживається термін «відповідальність». Допускається, що під цим терміном розуміється сукупність обов'язків, знань, вмінь і навичок, а також рівень професійної підготовки відповідного спеціаліста. Таким чином, поняття відповідальності спеціаліста кожного рівня включає в себе комплекс вимог, яким спеціаліст повинен відповідати і тільки при наявності яких він може бути найнятий на роботу, а також обов'язок і готовність даного спеціаліста відповідати за скоєнні дії, поступки та їх наслідки [18].

На основі аналізу законодавства України, конвенцій і кодексів до таких вимог можна віднести: а) вимоги професійної підготовки (наявність диплому чи відповідності, мінімальний стаж роботи для виконання визначених функцій); б) вимоги досвіду роботи в визначеній посаді і кваліфікації для отримання права займати посаду більш високого рівня; в) наявність визначених посадових обов'язків, що регламентуються судновою роллю і іншими нормативними документами (наприклад, Статутом про дисципліну робітників морського транспорту і інше), які спеціаліст повинен виконувати.

Отже, вказані вимоги є елементами правоздатності моряків, як суб'єктів міжнародного морського трудового права. Тому слід погодитися з тим, що «першим і головним критерієм відповідності робітника займаній посаді чи викону-

ваної роботі є наявність у нього певних знань, навчального рівня чи стажу роботи по спеціальності, передбаченого в нормах права»[19]. На 65 сесії ІМО Комітет з безпеки на морі ухвалив, що підготовка управління та поведінка людини в надзвичайних ситуаціях є необхідною для ключового персоналу суден і повинна включати такі елементи: поведінка людини і його реакція; оптимізація використання ресурсів; розробка аварійних планів; вміння здійснювати керівництво; вміння справлятися зі стресовими ситуаціями [10].

При дипломуванні спеціалістів морських суден встановлено обов'язкові мінімальні вимоги, а саме: вимоги професійної підготовки. В числі найбільш важливих із них це: стан здоров'я, особливо в відношенні зору і слуху; досягнення певного віку; наявність спеціальних практичних і теоретичних знань; стаж роботи, який залежить від посади, на яку претендує спеціаліст; проходження спеціальної підготовки; здача відповідного іспиту, що відповідає вимогам держави прапора, під яким судно має право ходити [20]. Дані вимоги закладені у Конвенції ПДНВ-78, що була покликана, встановити мінімальні стандарти, яких держави зобов'язані дотримуватися. У багатьох країнах стандарти вищі за ті, які встановлені, однак і у багатьох державах (африканські та азійські країни) вони значно нижче вимог, установлених Конвенцією ПДНВ 78. Таким чином, дана Конвенція ПДНВ 78 сприяла загальному підвищенню рівня підготовки і навчання моряків в усьому світі, що полегшило виконання вимог перед працевлаштуванням кандидатів у члени морського екіпажу.

Висновок. Таким чином, сучасна обстановка морської галузі вимагає кваліфікований склад екіпажу, залучення нових кадрів та збереження старих на морському флоті для цінності професії. Згідно цього виникає необхідність у розвитку та удосконаленні професійних навиків моряків, розробці програми сприяння найму моряків в залежності від їх кваліфікації та поновленню трудових стандартів моряків новими нормами, з метою забезпечення компетентними екіпажами, що будуть попереджувати аварії на морі, шляхом удосконаленого навчання і чіткого виконання вимог ПДНВ. Ці заходи дадуть змогу значно підвищити рівень кваліфікації екіпажів та посилити вимоги морської індустрії до навчання командного та рядового складу, забезпечити високий професійний рівень підготовки моряків, удосконалити регламент часу відпочинку та стандарти в відношенні здоров'я моряків. Так як на сьогоднішній день існує доволі широка міжнародно – правова база для підготовки і навчання спеціалістів для морських суден, котра дуже детально регулює обов'язки держав – учасниць, але задача світового товариства полягає в тому, щоб основоположні принципи безпеки мореплавства, і вчасності, навчання і підготовка спеціалістів для морських суден, здійснювались однаково ефективно у всіх країнах, маючих морський флот, та особлива увага приділялася здоров'ю членів екіпажів суден з метою поновлення і збереження контингенту моряків належного рівня.

Список використаної літератури:

1. Яшин С. У пошуках дешевих робочих рук. Морський флот. Київ 1996. № 3. С. 29-30.
2. Бекяшев Д.К. Міжнародно-правове регулювання праці моряків: дисертація ... кандидата юридичних наук: 12,00.05, 2001. 221 с.
3. Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті, затверджене наказом Міністерства транспорту України від 20 листопада 2003 р. № 904 // *Офіційний вісник України*. 2003. № 52 (ч. 2). Ст. 2844.
4. Деміденко В.В., Шемякін О.Н., Балобанов О.О. та ін. Морське право України: навч. посібник. Одеса: АО «БАХВА», 1996. С. 10.
5. Рекомендація МОП № 137 « Про професійне навчання моряків» 1970. МОП. Конвенції та рекомендації. 1957-1990. Т. 1. Женева, 1991.
6. Кривощеков В.Е. Херсонская мореходка была (ХМУ) и остается (ХГМИ) первой: Информационный сборник.- 2-е изд., перераб. и доп. Одесса: прирост-кве, 2009. 69 с.
7. Міжнародна морська організація (ІМО): Досягнення, проблеми, майбутнє: 1ДНИИМФ 1995. С. 65.
8. Конвенція «Про мінімальну кваліфікацію капітана та інших осіб командного складу торговельних суден» N 53 від 24.10.1936, Конвенція, Міжнародний документ, Міжнародна організація праці, Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці.1919-1956. Т.І. – Женева: Міжнародне бюро праці,1991. С. 412-416.
9. Конвенція МОП № 147 про мінімальні норми на торгових судах 1976. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. Т. 2. М., 1998. С. 452.
10. Ерофеев В.Н. Сертификация – по мировым стандартам.// Порты Украины, №3, 2001. С. 71-75.
11. SOLAS 74 Гл. V. Безопасность мореплавания, Гір. 13
12. Конвенція ООН з морського права. 1982. Чинне міжнародне право в 3-х т. Т. 3.

13. Кодекс торговельного мореплавства України: за станом на 1 грудня 2020р. //Офіційний сайт Верховної ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua
14. Наказ Міністерства інфраструктури України від 10 листопада 2014 року N 575 «Про затвердження Правил визначення мінімального складу екіпажу, при якому допускається вихід судна в море»: URL: http://zakon.rada.gov.ua
15. Рез. С.В. Явич Ю.М. Систематизація нормативних актів, що регулюють працю плаваючого складу транспортних суден морського флоту. Морське право. Луганськ, 1969. С. 13.
16. Про внесення змін до Положення про порядок присвоєння звань особам командного складу морських суден Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 07.08.2013 № 567
17. Родин Е.Д. Правовое положение командного состава судов морского флота, основные права и обязанности судовых экипажей // Морской флот. Киев. 1977. № 7. С. 17.
18. Позолотин Л.А., Торский В.Г., Конвенция ПДМНВ 78/95 (с поправками) Кодекс ПДНВ – 95 Основные положения и коментарии, Одесса, 1998. с.5
19. Підпала І.В. Правові вимоги до кандидатів у члени морського екіпажу за нормами міжнародного та національного законодавства. *Вісник* національного університету ім. Т.Шевченка. 2011. № 88. С. 67-70.
20. Волкова О.В. Ринок праці: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007.624с.

Pidpala I. V. The essence, features and purpose of professional training of sailors in modern conditions

The relevance of the article lies in the fact that the quality of training of specialists who graduate, applying for vacancies in the fleet, remains a serious problem. Over the last decade, there have been cases marked by a general decline in the level of maritime safety, which was due to low professional training of crew members. There have been cases of the purchase of fake diplomas of graduation from higher and secondary special educational institutions in many countries. The article emphasizes the importance and necessity of professional training of seafarers. An analysis of national and international legislation, the norms of which are aimed at regulating the professional training of the category of workers studied in the article, was carried out. It was emphasized that today there is an urgent need to develop and improve the professional skills of seafarers, to develop a program to promote the employment of seafarers depending on their qualifications, as well as to renew the labor standards of seafarers with new norms. It was concluded that the modern situation of the maritime industry requires a qualified crew, attracting new personnel and keeping old ones in the navy for the value of the profession. According to this, there is a need to develop and improve the professional skills of seafarers, to develop a program to promote the employment of seafarers depending on their qualifications, and to renew the labor standards of seafarers with new regulations, in order to ensure competent crews that will prevent accidents at sea, through improved training and clear fulfillment of requirements training and certification of seafarers and watchkeeping. These measures will make it possible to significantly increase the qualification level of crews and strengthen the requirements of the maritime industry for the training of crew and rank-and-file staff, to ensure a high professional level of training of seafarers, to improve the regulation of rest time and standards regarding the health of seafarers. Since today there is a fairly broad international legal framework for the training and training of specialists for sea vessels, which regulates in great detail the obligations of the participating states, but the task of the world society is to ensure that the fundamental principles of maritime safety and timeliness of training and the training of specialists for sea vessels, were carried out equally effectively in all countries with a naval fleet, and special attention was paid to the health of ship crew members in order to renew and maintain a contingent of sailors of the appropriate level.

Key words: *professional training, seafarers, national legislation, international legislation.*

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.25

О. Є. Щоткевич
здобувач кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ

Метою статті є з'ясування змісту поняття форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин, розгляду існуючих щодо них наукових класифікацій. У статті з'ясовано, що зміст діяльності уповноважених суб'єктів визначає форми їх взаємодії. У свою чергу методи виступають складовими компонентами змісту її здійснення. Методи, забезпечуючи функціонування суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів та громадськості у системі взаємодії, визначаються особливостями адміністративно-правого статусу учасника взаємодії та відведеною роллю у ній. Визначено, що класифікаційні форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин відображають усю різноплановість та складну діалектику досліджуваного явища. В основі кожної класифікації знайшли відображення одиничні критерії або система критеріїв групування спільної діяльності суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів та громадськості. ЇЇ зміст становлять організаційні, охоронні, технічні заходи, підпорядковані завданням збереження життя, здоров'я фізичних осіб та власності. З таких позицій класифікаційна система форм взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин повинна враховувати специфіку діяльності активного учасника, характеристику сторін, що беруть участь у цій діяльності, особливості процесу взаємодії та причинно-наслідкового зв'язку між об'єктами, що породжують потребу взаємодіяти у суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів та громадськості. Підкреслено, що категорія «форма» взаємодії як спосіб організація та спосіб реалізації взаємообумовлених та взаємопов'язаних зв'язків забезпечує життєдіяльність системи взаємодії суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів та громадськості у сфері охорони громадського порядку і державного кордону, запобігання та протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням. Зроблено висновок, що форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин – це практична реалізація діяльності учасників взаємодії, що визначається суспільною сферою застосування, чітко окресленою метою та не виходить за межі їх компетенції. Сферою застосування суспільних відносин у взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю є охорона громадського порядку та державного кордону, запобігання та протидія адміністративним і кримінальним правопорушенням. Метою виступає виконання охоронних функцій як різновиду правоохоронної діяльності.

Ключові слова: *управління, обмін інформацією, публічний порядок, державний нагляд, контроль, безпека.*

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток приватної сфери надання охоронних послуг в Україні обумовив зростання клієнтської бази споживачів, поміж якої є і органи державної влади. Суб'єкти охоронної діяльності перебирають повноваження правоохоронних органів і громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону, розширюючи спектр надання послуг від вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, приватних детективів, приватних розвідувальних служб до охорони транспорту, цінностей, безпеки магазинів і бізнес-центрів, аеропортів, а також ядерних та військових об'єктів. Вони все частіше забезпечують охорону громадського порядку в районах, що раніше вважалися зарезервованим доменом поліції. Отримавши мандат від держави та користуючись її підтримкою, вони відіграють помітну роль у забезпеченні національної безпеки України, охороні громад-

© Щоткевич О. Є., 2022

ського порядку, здоров'я населення. Водночас відсутність загальних мінімальних стандартів охоронної діяльності спричинює випадки непрофесійної поведінки персоналу, неналежного державного контролю та громадського нагляду за наданням такого типу послуг, створюючи потенційні ризики для захисту основних прав і свобод людини і потребуючи переосмислення адміністративно-правових форм взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю.

Завдання взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин забезпечуються системою права та їх спільною діяльністю в охороні громадського порядку та державного кордону, запобіганні й протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням. Законом України «Про охоронну діяльність» взаємодія між суб'єктами охоронної діяльності та правоохоронними органами закріплена у формі проведення спільних нарад, консультацій, обміну інформацією з питань запобігання та протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням, незаборонених законодавством заходів, що не порушують права та обов'язки суб'єктів господарювання, і здійснення таких заходів належить до компетенції відповідного правоохоронного органу [1].

Форми взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з громадськістю законодавчо не врегульовані. У такому разі побудова моделі взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю потребує з'ясування змісту поняття форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин та розглянути існуючі щодо них класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу форм взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин присвячена незначна кількість робіт. Зокрема, це дослідження емпіричного трикутника «правоохоронні органи» – «суб'єкти охоронної діяльності» – «громадськість» або дуальних моделей, головним елементом яких виступають органи МВС, органи (підрозділи) НПУ. Існуючи наукові позиції на форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин належать Коваліву М. В., Фелику В. І., Кузьменко О.В., Кулікову В.А., Русецькому А. А. та ін.

Метою статті є з'ясування змісту поняття форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин, розгляду існуючих щодо них наукових класифікацій.

Виклад основного матеріалу. Під формами взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин Ковалів М. В. розуміє зовнішнє вираження сумісної діяльності працівників органів внутрішніх справ і населення у сфері охорони громадського порядку і протидії правопорушенням [2, с.180]. Як приклад, вчений наводить спільне патрулювання, рейди, обходи, огляди, спільне планування заходів щодо охорони громадського порядку, інструктування працівниками органів внутрішніх справ членів громадських формувань, обмін інформацією про оперативну обстановку (вчинення злочинів, викрадення речей, масові заворушення тощо), проведення спільних нарад, семінарів і зборів з правоохоронної тематики, спеціальна та правова підготовка громадян, які бажають виконувати правоохоронні функції. Формами взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин, на думку Коваліва М. В., є такі основні блоки:

− спільна організація і здійснення заходів у запобіганні та протидії адміністративним і кримінальним правопорушенням, охороні громадського порядку та державного кордону;

− узгодження самостійних дій у запобіганні та протидії адміністративним і кримінальним правопорушенням, а також охороні громадського порядку та державного кордону;

− безпосередня спільна діяльність суб'єктів охоронної діяльності, громадських формувань і працівників правоохоронних органів на виконання завдань правоохоронної спрямованості (консультативні комітети, громадські пункти охорони порядку, координаційні шкільні ради тощо);

− здійснення суб'єктами охоронної діяльності, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону заходів, ініційованих правоохоронними органами;

− допомога працівників правоохоронних органів суб'єктам охоронної діяльності, громадськості в проведенні заходів із запобігання та протидії правопорушенням, охороні громадського порядку та державного кордону;

− організація правового та спеціального навчання громадян, які мають бажання залучатися до надання охоронних послуг як суб'єкти або працівники суб'єктів охоронної діяльності

і виконання правоохоронних завдань у складі громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону [2, с.180].

Фелик В. І. під формами взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин розуміє спосіб існування змісту, об'єднання частин у ціле, узгодження та взаємодію певних елементів, тобто форма – це інтегроване утворення, особливості якого визначаються напрямами діяльності органу державного управління[3, с.170]. Дослідник відмічає, що для вирішення теоретичних та емпіричних завдань нагальним є пояснення сутності зазначеної категорії через виділення її ознак. Основними ознаками форм взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю, на його думку, є: 1) змістова обумовленість; 2) організаційна визначеність та оформленість; 3) зовнішня атрибутивність; 4) специфічність відображення; 5) видова багатоманітність [3].

Кузьменко О.В. форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин пояснює як зовнішньо виражені дії уповноважених суб'єктів, що здійснюються для виконання поставлених перед ними завдань в межах компетенції і передбачає настання юридичних наслідків [4]. Їх функціонування прямо чи опосередковано обумовлено юридичними приписами, що регулюють діяльність держави у сфері адміністративного управління та закріплено у ст. ст. 85, 106 та 117 Конституції України [5], інших законах України (зокрема, законах України «Про Кабінет Міністрів України» [6], «Про центральні органи виконавчої влади» [7], «Про місцеве самоврядування» [8]) та підзаконних актах (зокрема, наказі МВС від 25.11.2016 №1250 «Про затвердження взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України» [9]).

Для форм взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин, на думку Кузьменко О.В., характерним є: зовнішнє вираження адміністративно-управлінської діяльності та її уповноважених осіб; залежність від меж компетенції; обумовленість виконання завдань та здійснення функцій учасників взаємодії в межах власної компетенції; юридична регламентованість; вибір форми обумовленої особливостями та досягнення ефективності мети діяльності; наслідковість [4].

Куліков В.А. під формами взаємодії розуміє однорідні за характером і правовою природою групи адміністративних дій, в яких реалізується компетенція суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин у сфері підтримання публічної безпеки та порядку, а також запобігання і протидія адміністративним та кримінальним правопорушенням [10, с.12]. Форми взаємодії дозволяють реалізовувати функції адміністративної діяльності суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин. Попри численність та різноплановість завдань адміністративної діяльності форми взаємодії суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів та громадськості визначаються особливостями адміністративно-правового статусу останніх. Так, поліція наділена державно-владними повноваженнями, що обумовлює залучення її лише до форм взаємодії, передбачених правовими актами, а саме: законами, положеннями, статутами, наказами, інструкціями та іншими актами, що регламентують адміністративну діяльність [10, с.12]. Діяльність суб'єктів охоронної діяльності обмежена ліцензованим переліком надання послуг та умовами укладеного договору про їх надання, що визначає участь суб'єктів охоронної діяльності у взаємодії як таку, що не повинна порушувати договірних зобов'язань виконавця перед замовником. Громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону як юридичні особи здійснюють свої функції лише спільно з правоохоронними органами. На практиці це виявляється в тому, що встановлення, зміна чи припинення адміністративно-правових відносин тягнуть за собою настання для уповноважених осіб поліції, так само як для суб'єктів охоронної діяльності та громадських формувань з охорони громадського порядку і кордону, правових наслідків. У разі правової пропаганди, узагальнення передового досвіду, зазначає Куліков В. А., підстави для їх настання відсутні [10, с.12].

Русецький А. А. обстоює позицію, що адміністративно-правові форми забезпечують ефективність взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами і громадськістю, тому що є змістовним відображенням практичних аспектів її реалізації у сфері суспільних відносин [11, с.42]. Звідси форма, незалежно від сфери суспільних відносин, є зовнішнім відображенням змісту певної діяльності. Однак, як слушно зазначає Русецький А.А., традицією у законодавстві стало від-

сутність прямого визначення форм взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин [11, с.44]. Вони не повною мірою відображені у нормативно-правових актах, які визначають основні напрями діяльності суб'єктів охоронної діяльності, правоохоронних органів і громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону.

Висновки. Форми взаємодії суб'єктів адміністративної діяльності та учасників управлінських відносин – це практична реалізація діяльності учасників взаємодії, що визначається суспільною сферою застосування, чітко окресленою метою та не виходить за межі їх компетенції. Сферою застосування суспільних відносин у взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю є охорона громадського порядку та державного кордону, запобігання та протидія адміністративним і кримінальним правопорушенням. Метою виступає виконання охоронних функцій як різновиду правоохоронної діяльності. Межі компетенції визначаються правами та обов'язками, нормативно закріпленими за суб'єктами охоронної діяльності, правоохоронними органами та громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону.

Список використаної літератури:

1. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03.2012 № 4616-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text
2. Ковалів М.В. Форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості у сфері охорони громадського порядку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2011. №2. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2011/11kmvogp.pdf
3. Фелик В. І. Поняття та види форм профілактичної діяльності Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип.1-2. С.169-173.
4. Адміністративне право. Загальна частина: мільтимед. навч. посібник / Кузьменко О.В. та ін. *НАВС*: веб-сайт. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec7.html
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр#Text
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 №794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text
7. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 №3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text
8. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text
9. Про затвердження взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України: наказ МВС від 25.11.2016 №1250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1682-16]
10. Адміністративна діяльність Національної поліції: навчальний посібник для підготовки до іспиту / Калюк О.М., Константінов С.Ф., Кулікова В.А. та ін. ; за ред. В.А. Кулікова. Київ: «Освіта України», 2016. 230 с.
11. Русецький А.А. Адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів. *Європейські перспективи.* 2018. № 3. С. 42-47.

Shchotkevych O. Ye. Administrative and legal forms of interaction of security entities with law enforcement agencies and the public

The purpose of the article is to clarify the content of the concept of the form of interaction of subjects of administrative activity and participants in management relations, to consider the existing scientific classifications in relation to them. The article shows that the content of the authorized entities' activities determines the forms of their interaction. In turn, the methods are constituent components of the content of its implementation. Methods ensuring the functioning of security entities, law enforcement agencies and the public in the system of interaction are determined by the specifics of the administrative and legal status of a participant to interaction and the role assigned to him/her in it. It is determined that the classification forms of interaction between subjects of administrative activity and participants to administrative relations reflect the diversity and complex dialectic of the phenomenon under study. Each classification is based on single criteria or a system of criteria for grouping joint activities of security entities, law enforcement agencies and the public. Its content includes organizational, security, and technical measures subordinated to the tasks of preserving life, health of individuals, and property. From this perspective, the classification system of forms of interaction between subjects of administrative activity and participants in management relations should take into account the specifics of the active participant's activity, the characteristics of the parties involved in this activity, the peculiarities

of the interaction process and the cause-and-effect relationship between the objects that give rise to the need for interaction among security entities, law enforcement agencies and the public. The author emphasizes that the category of «form» of interaction as a way of organizing and implementing interdependent and interrelated relations ensures the vital activity of the system of interaction between security entities, law enforcement agencies and the public in the field of public order and state border protection, prevention and counteraction to administrative and criminal offenses. It was concluded that the forms of interaction between subjects of administrative activity and participants in management relations are the practical implementation of the activities of the participants of interaction, which is determined by the social scope of application, a clearly defined goal and does not go beyond their competence. The sphere of application of public relations in the interaction of subjects of security activities with law enforcement agencies and the public is the protection of public order and the state border, prevention and counteraction of administrative and criminal offenses. The goal is the performance of security functions as a type of law enforcement activity.

Key words: *management, information exchange, public order, state supervision, control, security.*

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.26

Ю. В. Мех
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ І ЦИВІЛЬНА СЛУЖБА З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню здійснення цивільного контролю і цивільної служби з охорони громадського порядку та державного кордону та санітарно-епідеміологічного стану. Зазначено, що цивільний контроль та цивільна служба в межах будь-якого виду суспільних відносин здійснюється з врахуванням загально-правового національного підходу до можливості громадян брати участь в діяльності щодо перевірки дотримання стану законності в найбільш значущих сферах людського буття. Акцентовано увагу на «участі громадян», що повною мірою відображає взаємодію громадськості та держави у сфері охорони громадського порядку, державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Запропоновано громадську участь характеризувати в якості залучення виключно громадян до реалізації разом з державними органами та органами місцевого самоврядування завдань у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя. Встановлено, шо громадська участь у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя може бути як самостійною, так і колективною через створення громадських формувань. Зазначено, що цивільний контроль та цивільна служба у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя характеризується через категорію «участь».

Визначено, що метою цивільного контролю в означеній сфері є охорона громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України, органам виконавчої влади у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань тощо.

Наведено приклади громадських формувань у сфері охорони громадського порядку, державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Ключові слова: *цивільний контроль, охорона громадського прядку, охорона державного кордону, санітарно-епідеміологічний стан, громадське формування.*

Постановка проблеми. У сучасному світі взаємодія громадськості та держави є тим визначальним фактором, який сприяє належному розвитку органів державної влади, громадянського суспільства та правової держави, оскільки враховує думку та інтереси населення як при прийнятті управлінських рішень, так і реалізації заходів, які мають безпосередній вплив на життя населення. В умовах введення на території України воєнного стану особливої уваги потребує пошук форм взаємодії громадськості та держави, що має на меті формування стійкості держави і суспільства у сфері безпеки держави, охорони громадського порядку, державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика здійснення цивільного контролю і цивільної служби з охорони громадського порядку та державного кордону та санітарно-епідеміологічного стану комплексно не розглядалась в науковій площині. Доктринальну основу цього дослідження сформували праці, що стосуються здійснення громадського контролю як явища змістовно тотожного цивільному контролеві, а саме праці В.Б. Авер'янова, Ю.П.Битяка, М.Ю. Віхляєва, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, Т.О. Коломоєць,

© Мех Ю. В., 2022

В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Д.В. Луценка, О.Б.Червякової та інших.

Метою статті є доктринальний аналіз сутності здійснення цивільного контролю і цивільної служби з охорони громадського порядку та державного кордону та санітарно-епідеміологічного стану.

Виклад основного матеріалу. Цивільний контроль та цивільна служба в межах будь-якого виду суспільних відносин здійснюється з врахуванням загально-правового національного підходу до можливості громадян брати участь в діяльності щодо перевірки дотримання стану законності в найбільш значущих сферах людського буття.

Конституційно встановлено передумови здійснення громадського контролю, що виражені у відповідних правомочностях громадян, типу: права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36), права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38), права направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів і ряд інших прав і свобод, які забезпечується сукупністю відповідних заходів [1].

Громадський контроль може виражатись у таких заходах, як: створення та функціонування громадських (експертних) рад в діяльності органів публічної влади; проведення громадської експертизи діяльності органів влади; проведення антикорупційної громадської експертизи; забезпечення можливості звернення громадян до владних повноважень тощо. Вказані форми громадського контролю повинні відповідати рівневі взаємодії між громадянами та публічними інституціями.

Загалом, правовою доктриною передбачено декілька рівнів можливої взаємодії держави та громадськості: 1) першим рівнем взаємодії виступає інформування, що полягає у процесі доведення інформації до громадськості; 2) другим рівнем є консультування, що передбачає процес вироблення та реалізації управлінських рішень влади та її політики на основі проведення консультацій з громадськістю; 3) третім рівнем взаємодії є участь, яка характеризується власною ініціативою громадськості у процесах вироблення і реалізації публічної політики, а також в її експертизі, моніторингу та оцінюванні, розробленні проектів нормативно-правових актів тощо; 4) четвертим рівнем є так зване державно-приватне партнерство, що характеризується не лише участю громадськості, але й обмінами ресурсів [2, с. 7-8]. Характеризуючи вказані рівні взаємодії, доцільно зупинитись на «участі», що повною мірою відображає взаємодію громадськості та держави у сфері охорони громадського порядку, державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Наразі чинним законодавством поняття «громадська участь у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя» не визначено. Академічний тлумачний словник української мови під поняттям «участь» розуміє виконання разом з ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність кого-, чого-небудь [3].

Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» участь являє собою долучення громадян і представників громадянського суспільства за власною ініціативою до розвитку самоврядування, формування та реалізації державної політики, а також її моніторингу та оцінки, що передбачає двосторонню взаємодію суб'єктів владних повноважень і громадян, розгляд та/або врахування отриманих пропозицій за прозорими процедурами [4]. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» розкриває громадську участь через право громадян на створення громадських об'єднань з метою участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприянні органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України, органам виконавчої влади у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань тощо [5]. Відповідно до статті 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» громадянам надається право брати участь у розробці, обговоренні та громадській експертизі

проектів програм і планів забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення та вносити пропозиції з цих питань до відповідних органів [6]. У контексті предмета дослідження громадську участь доцільно охарактеризувати в якості залучення виключно громадян до реалізації разом з державними органами та органами місцевого самоврядування завдань у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Аналізуючи положення законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» констатуємо, що така участь громадськості може бути як самостійною, так і колективною через створення громадських формувань. На законодавчому рівні зміст поняття «громадські формування» не визначено, натомість відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» № 153 від 15.02.2002 року [7], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» № 976 від 05.11.2008 року [8] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 03.11.2010 року [9] громадські формування є інститутами громадянського суспільства. Приблизний перелік громадських формувань конкретизований Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», згідно якого під громадськими формуваннями розуміють політичні партії та їх структурні утворення, громадські об'єднання (зокрема зі статусом юридичної особи), професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, місцеві осередки творчих спілок, постійно діючі третейські суди, організації роботодавців, їх об'єднання тощо [10].

Незважаючи на таке різноманіття організаційно-правових форм громадських формувань, доцільно відмітити важливі аспекти їх створення та функціонування, серед яких: а) засновниками можуть бути лише громадяни України, які досягли 18-річного віку); б) громадські формування позбавлені права займатися підприємницькою або іншою діяльністю з метою одержання прибутку; в) контроль зі сторони органів державної виконавчої влади (зокрема, Національної поліції, Державної прикордонної служби України тощо); г) діяльність на підставі статуту та реєстрація таких громадських формувань як умова їх створення; д) неможливість набуття членства окремими категоріями осіб (негромадяни України, особи, які мають непогашену судимість, які раніше були засуджені за умисні кримінальні правопорушення, хворі на хронічний алкоголізм і наркоманію, визнані в судовому порядку недієздатними чи обмежено дієздатними тощо).

Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування» розроблення основних установчих документів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону – Статутів здійснюється на основі Типового статуту. Крім того, закріплено обов'язкову умову, що під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку і державного кордону члени формування повинні мати особисте посвідчення та нарукавну пов'язку. Щодо нарукавної пов'язки, то вона має вигляд прямокутника розмірами 100 х 300 мм синього кольору, краї якої оброблені тканиною жовтого кольору, та має напис «ОХОРОНА ПОРЯДКУ». Пов'язка носиться на лівій руці посередині плечового суглоба [11].

Прикладами громадських формувань у сфері охорони громадського порядку, державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя є: громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Бусідо», громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Сєвєр», громадське формування з охорони громадського порядку «Улашанівська самооборона», громадське формування з охорони громадського порядку «Вовк» при Летичівській селищній раді, громадське формування з охорони громадського порядку «Дефендер», громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Корпус охорони Полісся» тощо.

До прикладу, відповідно до Статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Корпус охорони Полісся», затвердженого Рішенням Виконавчого комітету Новогуйвинської селищної ради Житомирського району Житомирської області № 318 від 16 вересня 2021 р., «Корпус охорони

Полісся» є зареєстрованим на добровільних засадах громадським об'єднанням із власним майном та печаткою, що має на меті сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України, органам виконавчої влади у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Громадське формування діє в межах Житомирської області (Житомирська міська ОТГ, Народницька сільська ОТГ та інші об'єднані територіальні громади). До виконання завдань Громадського формування «Корпус охорони Полісся» долучаються громадяни, які проживають на території відповідної громади. Вищим керівним органом громадського формування є Загальні збори членів формування, які скликаються не рідше одного разу на рік [12].

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного приходимо наступних висновків: 1) цивільний контроль та цивільна служба у сфері безпеки та оборони держави, охорони державного кордону та дотримання санітарно-епідеміологічного благополуччя характеризується через категорію «участь»; 2) метою цивільного контролю в означеній сфері є охорона громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України, органам виконавчої влади у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань тощо; 3) можливим є поділ цивільного контролю в означеній сфері на самостійний (окремих громадян) та колективний (шляхом створення громадських формувань).

Доцільним є прийняття Закону України «Про громадські формування», положення якого визначали б основні засади функціонування громадських формувань, їх види та форми взаємодії з суб'єктами публічної влади. На підзаконному рівні вагомим є прийняття порядку взаємодії з громадськими формуваннями в сфері безпеки та оборони держави.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Закон України від 02.10.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 14.09.2022).
2. Збірник звітів за результатами оцінки діяльності органів виконавчої влади за напрямком «взаємодія з громадськістю»: Збірка / Упоряд.: Любов Паливода К.: БФ «Творчий центр ТЦК». 2018. 72 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/uchastj
4. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text (дата звернення 14.09.2022).
5. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text (дата звернення 14.09.2022).
6. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text (дата звернення 14.09.2022).
7. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. № 153. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text (дата звернення 14.09.2022).
8. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text (дата звернення 14.09.2022).
9. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text (дата звернення 14.09.2022).
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text (дата звернення 14.09.2022).
11. Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 р. № 1872. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1872-2000-%D0%BF#Text (дата звернення 14.09.2022).
12. Про затвердження Статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Корпус охорони Полісся»: Рішенням Виконавчого комітету Новогуйвинської селищної ради Житомирського району Житомирської області № 318 від 16 вересня 2021 р. URL: https://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1618234994.pdf

Mekh Yu. V. Civil control and civil service for the protection of public order and the state border

The article is devoted to the study of the implementation of civil control and civil service for the protection of public order and the state border and the sanitary-epidemiological state. It is noted that civil control and civil service within any type of social relations is carried out taking into account the common-law national approach to the possibility of citizens to participate in activities related to checking compliance with the state of legality in the most significant spheres of human existence. Attention is focused on «citizen participation», which fully reflects the interaction of the public and the state in the sphere of public order protection, the state border and compliance with sanitary and epidemiological well-being.

It is proposed to characterize public participation as the involvement of citizens exclusively in the implementation, together with state bodies and local self-government bodies, of tasks in the field of state security and defense, protection of the state border, and compliance with sanitary and epidemiological well-being. It has been established that public participation in the field of state security and defense, protection of the state border and observance of sanitary and epidemiological well-being can be both independent and collective through the creation of public formations. It is noted that civil control and civil service in the field of state security and defense, protection of the state border and observance of sanitary and epidemiological well-being is characterized by the category of «participation».

It was determined that the purpose of civil control in the specified area is the protection of public order and the state border, assistance to local self-government bodies, law enforcement agencies, the State Border Guard Service of Ukraine, executive authorities in preventing and stopping administrative and criminal offenses, protecting the life and health of citizens, interests of society and the state from illegal encroachments, etc.

Examples of public formations in the sphere of protection of public order, the state border and observance of sanitary and epidemiological well-being are given.

Key words: *civil control, protection of the public sphere, protection of the state border, sanitary and epidemiological condition, public formation.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.27

І. А. Козак
здобувачка кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРО ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Актуальність статті полягає в тому, що відповідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені законами держави. Від реалізації такого положення значною мірою залежить належна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне й справедливе розв'язання соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб. У статті з'ясовано, що належне нормативне урегулювання норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.) та Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) забезпечуватиме виявлення та розслідування найбільш складних і латентних кримінальних правопорушень. Найбільш поширеною організаційною формою взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами є спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативних груп, а процесуальною – доручення слідчого оперативним працівникам, змістом яких є виконання слідчих (розшукових) дій. Одним, із головних недоліків роботи працівників оперативних підрозділів є те, що вони активно діють у процесі документування неправомірної вигоди на початку розслідування, а в подальшому практично припиняють оперативно-розшукові заходи. Встановлено, що причинами низького рівня використання оперативних знань та можливостей є: процесуальна обмеженість; низький рівень професійної підготовки слідчих; використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальних провадженнях за ст. 368 Кримінального кодексу України. Запропоновано нові шляхи оптимізації взаємодії між зазначеними суб'єктами та розглянуто алгоритми спільних дій щодо пошуку та фіксації фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами. Доведено, що важливим чинником ефективної взаємодії слідчих та оперативних працівників є швидка, повна й достовірна передача оперативної інформації слідчому. Як свідчать наукові дослідження й практика, нині питання про шляхи надходження цієї інформації, форми її передачі та критерії її відбору ще належним чином не відрегульовано. Враховуючи наведене, а також з метою забезпечення дієвості кримінальних проваджень про одержання неправомірної вигоди службовою особою, запропоновано внести зміни до п. 5 ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: *неправомірна вигода, службова особа, доказування, докази, кримінальне провадження, досудове розслідування, взаємодія, слідчий, оперативний працівник.*

Актуальність теми. Відповідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені законами держави. Від реалізації такого положення значною мірою залежить належна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне й справедливе розв'язання соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб. На вирішення цих завдань, задекларовані положення Стратегії національної безпеки України (2020 р.) спрямовані на забезпечення ефективного доступу до правосуддя, вдосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду кримінальних проваджень та виконання призначених судами покарань [1].

Одержання неправомірної вигоди – отримання (набуття, приймання) службовою осо-

© Козак І. А., 2022

бою такої вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи не учинення в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки своєму службовому становищу.

Виклад основного матеріалу. В. В. Ковальов, зазначає, що «взаємодія дозволяє поставити процес розкриття та розслідування злочину на вищий рівень – рівень колективної діяльності. Причому організація взаємодії в процесі розслідування завжди має конкретну мету, а об'єднання інтелектуальних і фізичних можливостей не підпорядкованих суб'єктів не самоціль, оскільки здійснюється для розв'язання конкретної слідчої ситуації. З урахуванням названого вчений, досліджуючи особливості взаємодії слідчого з працівниками експертної служби, сформулював наступне визначення: це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актах сумісна діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів з відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами та методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону» [2, с. 3, 7].

В. М. Тертишник пропонує розглядати взаємодію слідчих, оперативних працівників та співробітників експертних підрозділів як «засновану на законі та інших нормативних актах спільну діяльність, маючих різну компетенцію та спеціалізацію, а також різний рівень знань у галузі криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та процесу суб'єктів, спрямовану на досягнення загальної мети розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону» [3, с. 505]. Одразу можна помітити, що вчений обмежує кількість суб'єктів взаємодії при досудовому розслідуванні. Зазначене, на нашу думку, є неправильним. Адже, як уже вказувалося, кримінальне провадження є складним пізнавальним процесом, котрий часто потребує залучення до нього як інших слідчих, оперативних працівників, співробітників експертних підрозділів, інших правоохоронних органів, державних і недержавних установ, громадських об'єднань тощо. Тобто помічаємо, що перелік імовірних суб'єктів взаємодії значно більший.

Аналізуючи юридичну літературу, можна виокремити наявність кількох концептуальних підходів до визначення сутності форм взаємодії загалом. Так, І. В. Озерський вважає, що форма взаємодії передбачає структуру заходів, час і тривалість їх проведення, методи і специфіку взаємодії суб'єкта та об'єкта діяльності. Форма взаємодії виражає конкретні дії суб'єктів взаємодії організаційно-правового порядку [4]. М. П. Лукашевич та В. М. Туленков вважають, що «спосіб взаємодії складається, як правило, з таких аспектів: передача інформації; отримання інформації; реакція на отриману інформацію; перероблення інформації; одержання переробленої інформації; реакція на цю інформацію» [5, с. 151].

Інші науковці ототожнюють поняття форми взаємодії та способи співробітництва. Дану позицію підтримує І. М. Гуткін, який визначає форми взаємодії, як способи співробітництва, які забезпечують узгоджений характер діяльності, конкретні способи зв'язку, визначаючи серед форм взаємодії «взаємну інформацію взаємодіючих суб'єктів» [6, с. 275].

Отже, у вітчизняній науці немає одностайного підходу до розуміння категорії «форми взаємодії», але провідною все ж таки залишається думка про ототожнення понять «форма» та «спосіб» у контексті взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю [7, с. 191; 8, с. 142–143]. При цьому, більшість науковців виділяє дві основні форми взаємодії: організаційні (непроцесуальні) і процесуальні.

Організаційні форми взаємодії передбачають наявність способів зв'язку між слідчим та оперативними підрозділами, що забезпечує їх узгоджену участь у кримінальному провадженні. Вони відпрацьовані практикою, а також дістають правову регламентацію в нормативно-правових актах.

До організаційних форм взаємодії слідчого й оперативних працівників, тобто тих, які передбачені відомчими нормативними актами, належать: виконання в межах компетенції запитів органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів

України [9]; залучення в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до компетенції правоохоронних органів; одержувати в установленому законодавством порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи та матеріали, необхідні для виконання покладених на правоохоронні органи завдань; скликати наради, утворювати комісії та робочі групи; співпраця у сфері інформаційного обміну на стадіях збору, обробки та аналізу інформації, що є у розпорядженні та може свідчити про кримінальні правопорушення, або використовуватися для виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень; визначення контактних осіб для полегшення комунікації; проведення спільних заходів для обговорення питань, пов'язаних із реалізацією заходів у рамках співробітництва; підготовка методичних рекомендацій та інших інформаційних матеріалів, необхідних для спільної роботи тощо.

Для практичної діяльності особливий інтерес сьогодні становить діяльність слідчо-оперативної групи (СОГ) як форма комплексного використання сил і засобів у боротьбі зі злочинністю. Зазначене підтверджує проведене анкетування практичних працівників, за результатами якого встановлено, що найпоширенішими організаційними формами взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами є спільна узгоджена діяльність у складі СОГ, що підтверджують 76 % опитаних слідчих та оперативних працівників.

Слід звернути увагу, що в умовах реформування кримінального процесуального законодавства питанню процесуальної взаємодії нині приділяється багато уваги, однак сам термін «взаємодія» у чинному Кримінального процесуальному кодексі (КПК) України відсутній, у ч. 3 ст. 571 КПК України лише зазначається, що члени СОГ безпосередньо взаємодіють між собою [10].

Доручення як процесуальне рішення про взаємодію дається слідчим у тих випадках, коли він дійде висновку про необхідність дати завдання оперативним підрозділам щодо проведення СРД чи НСРД, спрямованих на пошук та фіксацію фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами. Слідчий, як правило, є ініціатором взаємодії: він визначає форму і доцільність її здійснення на кожному конкретному етапі розслідування, термін виконання доручень тощо.

Надання доручень оперативним підрозділам може бути обумовлене двома обставинами: необхідністю негайного (невідкладного) проведення НСРД та СРД, а також великим обсягом роботи, яку необхідно виконати [11, с. 137]. При цьому, нормами чинного КПК України не регламентовано, в якій саме формі слідчий має право надавати доручення оперативним підрозділам. Зокрема, у ч. 2 п. 3 ст. 40 КПК України визначено, що слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам.

У юридичній літературі висловлено різні думки щодо цього: одні фахівці вважають, що кожне доручення повинно надаватися в письмовій формі, інші допускають можливість як письмової, так і усної форми.

Однак, на нашу думку, з цього приводу доцільно погодитись з П. Каркачом, який зазначає, що письмова форма є єдино можливою під час процесуальної взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами, оскільки невиконання цієї вимоги КПК України може мати негативні наслідки. Так, наприклад, отримані докази не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, оскільки відповідно до ст. 86 КПК України їх слід визнати недопустимими [11, с. 137].

У зв'язку з викладеним, вважаємо за необхідне доповнити ч. 2 п. 3 ст. 40 КПК України такими словами «за письмовим дорученням слідчого» та викласти в такій редакції: «*доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам за письмовим дорученням слідчого».*

Інші причини, які впливають на ефективність взаємодії під час досудового розслідування фактів одержання службовою особою неправомірної вигоди, полягають у несвоєчасному і неповному інформуванні слідчого про результати проведення оперативно-розшукових заходів, проведення слідчих дій оперативним працівником без доручення слідчого, тривалий термін досудового розслідування та ін.

Дійсно важливим чинником ефективної взаємодії слідчих та оперативних працівників

є швидка, повна й достовірна передача оперативної інформації слідчому. Як свідчать наукові дослідження й практика, нині питання про шляхи надходження цієї інформації, форми її передачі та критерії її відбору ще належним чином не відрегульовано. Опитані нами слідчі підтвердили, що доказову інформацію вони отримують від оперативних працівників переважно: в усній формі (61 %) або у формі рапорту чи довідки (39 %). Натомість 23 % опитаних переконані, що оперативно-розшукова інформація, яка має значення для розслідування, до них взагалі не потрапляє, а 37,4 % вважають, що надходить запізно.

Відповідні тенденції підтверджують і результати вивчення кримінальних проваджень, оскільки, лише у близько третини випадках, здійснюється належне та ефективне оперативно-розшукове супроводження досудового розслідування. Враховуючи наведене, а також з метою забезпечення дієвості кримінальних проваджень, у т.ч. прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, вважаємо за необхідне запропонувати внести зміни до ч. 2 ст. 36 КПК України, а саме п'ятий пункт цієї статті викласти в такій редакції: *«доручати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій відповідним оперативним підрозділам з подальшим інформуванням слідчого щодо отриманих результатів»*

Поряд із цим, під час опрацювання емпіричних даних, одним із виявлених недоліків роботи працівників оперативних підрозділів було те, що вони активно діяли у процесі документування неправомірної вигоди на початку розслідування, а в подальшому практично припиняли оперативно-розшукові заходи. Так, лише 42,5 % опитаних повідомили, що оперативно-розшукові заходи не припинялись упродовж усього терміну кримінального провадження. Водночас, на думку самих оперативних працівників, причинами низького рівня використання оперативних знань та можливостей є: недостатня матеріально-технічна оснащеність (48,7 %); відсутність контролю з боку керівників (21,6 %); низький рівень професійної підготовки слідчих (39,8 %).

Нагадаємо, що кримінальне провадження за фактом одержання неправомірної вигоди службовими особами, передбачає початок проведення досудового розслідування, невідкладно після подання заяви, повідомлення про факти неправомірної вигоди або після самостійного виявлення кримінального правопорушення з будь-яких джерел, обставин, що можуть свідчити про його вчинення, після чого такі відомості вносяться до ЄРДР та розпочинається розслідування [12, с. 102]. Як свідчить аналіз оперативно-слідчої практики, найбільш ефективним приводом для проведення СРД у кримінальному провадженні щодо виявлення фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами, є наявність звернення із заявою, повідомленням особи про вимагання від неї предмета неправомірної вигоди.

У разі звернення до чергової частини правоохоронного органу заявника (ст. 60 КПК України) чи потерпілого (ст. 55 КПК України) із заявою, повідомленням про вчинення кримінального правопорушення уповноважена на прийняття та реєстрацію таких заяв і повідомлень, зобов'язана негайно прийняти таку заяву, повідомлення або скласти протокол про прийняття заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення та попередити заявника, потерпілого про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 383 КК України, а потерпілому, крім того, згідно з ч. 2 ст. 55 КПК України, вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки потерпілого. Однак, на нашу думку, прийняття заяви в особи про факт вимагання неправомірної вигоди повинно здійснюватися виключно слідчими, які безпосередньо спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень цього виду, оскільки під час прийняття заяви заявнику необхідно детально роз'яснити про те, що йому також відводиться активна роль у виявленні кримінального правопорушення. Зокрема, він повинен знати, що йому доведеться вести переговори і зустрічатись з корумпованими посадовцями під контролем правоохоронних органів, користуватися технічними засобами з метою фіксації їх злочинної діяльності [13, с. 85].

Необхідно звернути увагу, що до прийняття КПК України 2012 р. [10] факт вчинення досліджуваного виду кримінальних правопорушень фіксувався майже у 100 % випадках, в межах оперативно-розшукової діяльності. З прийняттям же нового КПК України наведені показники суттєво змінились, і на сьогодні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою фіксується в межах досудового розслідування майже у 100 % випадках. Саме у межах досудового розслідування можливим на сьогодні є закріплення доказів процесуальними засобами. Дані показники зумовлені тим, що на сьогодні результати

здобуті під час проведення ОРД враховуються фактично як підстави відкриття кримінального провадження, з таких причин:

– чіткий перелік оперативно-розшукових заходів до теперішнього часу в законодавчих актах належним чином не закріплено та, відповідно, не узгоджено з нормами КПК України;

– процедура щодо отримання інформації про тимчасове обмеження конституційних прав та відновлення таких прав не у повній мірі є прозорою та не відповідає Європейській практиці дотримання прав особи. Так, ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачено, що громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії [14]. У той же час постає питання, яким чином особі, конституційні прав якої було тимчасово порушено, дізнатися про такий факт? Безумовно, лише у випадках відкриття матеріалів кримінального провадження стороні захисту, у порядку ст. 290 КПК України. Натомість, положення КПК України дане питання певною мірою відповідає Європейській практиці, зокрема, ст. 253 КПК України передбачено, що особа, відносно якої проводилися НСРД, повідомляється про факт проведення таких НСРД через дванадцять місяців після їх проведення, але не пізніше строків направлення обвинувального акту до суду [14].

За таких умов, на нашу думку, з першу унормування потребує оперативно-розшукове законодавство в частині закріплення переліку оперативно-розшукових заходів та порядку повідомлення особи про проведення відносної неї таких заходів. Певним чином, це питання запропоновано вирішити в узагальненнях судової практики [15], зокрема вказується, якщо Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» здійснює посилання на положення КПК України щодо процесуального порядку прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, то й інші дії, що не врегульовані цим Законом, повинні здійснюватися у відповідності до положень КПК України, у т.ч. повідомлення щодо проведення відносної неї заходів, які тимчасово обмежують її конституційні права [15]. Врегулювання цих питань лише сприятиме використання результатів оперативно-розшукової діяльності як докази.

Як вже було зазначено, найбільш важливою СРД на початковому етапі досудового розслідування є затримання з доказами (про це зазначило 66,7 % опитаних слідчих). Слідчому у взаємодії із оперативними працівниками заздалегідь рекомендовано виїхати із заявником до ймовірного місця зустрічі з потенційним підозрюваним або місця передачі неправомірної вигоди. Затримання з доказами – це одна з важливих СРД для викриття корумпованих службових осіб. Отже, його підготовка має бути добре продумана. Слідчий у взаємодії з оперативним працівником розробляють тактичну операцію, вибирають місце, час, технічні засоби фіксації. Момент затримання з предметом неправомірної вигоди визначається конкретними обставинами кримінального провадження і проводиться в момент надання – одержання неправомірної вигоди або негайно після її передачі. Важливо, щоб під час затримання особа, яка одержала предмет неправомірної вигоди, не змогла позбавитись від речових доказів – предмета неправомірної вигоди, а також обов'язково необхідно вилучити засоби мобільного зв'язку. Оскільки відразу після затримання проводиться огляд предмета неправомірної вигоди і місця його передачі, за участі відповідних фахівців, рекомендується заздалегідь підготувати понятих. Наприклад, під час огляду упаковки і грошей можуть бути застосовані засоби для виявлення слідів рук, різних міток, які наносяться на предмети неправомірної вигоди (написи, цифри, знаки). Після затримання обов'язково проводяться особистий обшук й огляд одягу, взуття, фіксуються мікрочастинки ґрунту, волокон, вміст кишень, гаманця, у яких зберігалися гроші [13, с. 87–88].

Отже, викриття та затримання з доказами службових осіб, за одержання неправомірної вигоди є складним і трудомістким процесом, підвищення ефективності якого залежить передусім від чіткої та злагодженої взаємодії слідчих й оперативних підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) та СРД спрямованих на пошук та фіксацію фактів злочинної діяльності.

Таким чином, належне нормативне урегулювання норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.) та КПК України забезпечуватиме виявлення та розслідування найбільш складних і латентних кримінальних правопорушень. Найбільш поширеною організаційною формою взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами є спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативних груп, а процесу-

альною – доручення слідчого оперативним працівникам, змістом яких є виконання слідчих (розшукових) дій. Одним, із головних недоліків роботи працівників оперативних підрозділів є те, що вони активно діють у процесі документування неправомірної вигоди на початку розслідування, а в подальшому практично припиняють оперативно-розшукові заходи, зокрема, лише 42,5 % опитаних слідчих повідомили, що оперативно-розшукові заходи не припинялись упродовж усього терміну кримінального провадження. Водночас, на думку оперативних працівників, причинами низького рівня використання оперативних знань та можливостей є: процесуальна обмеженість (48,7 %); низький рівень професійної підготовки слідчих (39,8 %); використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальних провадженнях за ст. 368 КК України (21,6 %). Запропоновано нові шляхи оптимізації взаємодії між зазначеними суб'єктами та розглянуто алгоритми спільних дій щодо пошуку та фіксації фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2008. 22 с.
3. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. К.: А. С. К., 2004. 1056 с.
4. Озерський І. В. Взаємодія органів слідства та дізнання у боротьбі з організованою злочинністю (психолого-правовий аспект). Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: Президенту України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий наук. зб. / за ред. А. І. Комарової, М. О. Потебенька, В. П. Пустовойтенка та ін. Київ, 2001. Т. 25. С. 538–543.
5. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. 408 с.
6. Бондаренко М. О., Ляшенко Ю. І., Савченко Л. А. та ін. Словник-довідник для працівників органів державної податкової служби / за ред. М. Я. Дем'яненка, П. В. Мельника. Київ, 2001. 344 с.
7. Взаємодія міліції та громадськості в Україні / за заг. ред. О. Н. Ярмиша: навч. посіб. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 200 с.
8. Кожухар О. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами і підрозділами Національної поліції України: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2021. 286 с.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
11. Каракач П. Деякі питання взаємодії органів досудового розслідування і оперативних підрозділів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 8 (146). С. 135–142.
12. Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби з економічною злочинністю : наук.-практ. посіб. В. В. Коряк, В. І. Василинчук, В. Р. Сливенко, Г. В. Сальков ; заг. ред. О. М. Джужі. К., 2011. 185 с.
13. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : метод. рек. / В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, А. В. Савченко та ін. К., 2012. 184 с.
14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text
15. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (витяг). Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. К., 2014. 38 с.

Kozak I. A. Interaction of investigators and operative units in the criminal proceedings on receiving unlawful benefits by an official person

The relevance of the article is that according to Art. 19 of the Constitution of Ukraine, officials of state authorities and local self -government are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner provided by the laws of the state. The implementation of such a provision depends largely on the proper activity of the state apparatus, the functioning of enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, timely and fair solving of social problems, ensuring the realization of constitutional rights and freedoms of man and citizen, legitimate interests of legal entities. The article states that the proper regulation of the rules of the Law of Ukraine "On Operational Investigation Activity" (1992) and the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) will ensure

the identification and investigation of the most complex and latent criminal offenses. The most common organizational form of interaction between pre-trial investigation bodies and operational units is a joint coordinated activity in the investigation of investigative groups, and procedural-the assignment of investigative operatives whose content is the implementation of investigative (investigative) actions. One of the main shortcomings of the operational units of the operational units is that they are active in the process of documenting illegal benefits at the beginning of the investigation, and in the future they practically stop the operational search measures. It is established that the reasons for the low level of use of prompt knowledge and capabilities are: procedural limitation; low level of professional training of investigators; The use of materials of operational and search activity as evidence in criminal proceedings under Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine. New ways of optimizing the interaction between the subjects and the algorithms of joint actions to find and fix the facts of obtaining undue benefit by officials are proposed. It is proved that an important factor in the effective interaction of investigators and operatives is a fast, complete and reliable transmission of operational information to the investigator. According to scientific research and practice, the question of ways of receipt of this information, the forms of its transmission and the criteria for its selection have not yet been properly regulated. Considering the above, as well as in order to ensure the effectiveness of criminal proceedings on obtaining undue benefit by an official, it was proposed to amend paragraph 5 of Part 2 of Art. 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *unlawful benefit, official, proof, evidence, criminal proceedings, pre-trial investigation, interaction, investigator, operative.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.28

Н. В. Хортюк
аспірантка
Харківського національного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Актуальність статті полягає в тому, що соціальний захист військовослужбовців сьогодні є одним із пріоритетних завдань української держави. У зв'язку із цим, наразі, в Україні відбувається розбудова нової системи соціальних гарантій для військовослужбовців, яка в свою чергу проходить в умовах адаптації законодавства нашої країни до вимог і стандартів Європейського Союзу та НАТО. Втім, справедливим буде відзначити, що через запроваджені фрагментарні зміни, система соціальних гарантій військовослужбовців все ще не має комплексного характеру та переважно не відповідає викликам сьогодення. А відтак, ті виклики, які постали перед країною потребують науково-теоретичного переосмислення та законодавчого вдосконалення правового регулювання забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, зокрема нормами трудового законодавства України. У статті здійснено комплексний аналіз норм загального та спеціального трудового законодавства, норми якого спрямовані на регулювання соціальних гарантій військовослужбовців в Україні. Аргументовано, що нормативно-правові акти у відповідні сфері найбільш доцільно поділити на: загальні та спеціальні. Констатовано, що саме норми трудового права займають ключове місце в системі правових засад соціальних гарантій військовослужбовців. Зроблено висновок, що нормативно-правові засади соціальних гарантій військовослужбовців знаходять своє закріплення у сукупності нормативно-правових актах різної юридичної сили, які можуть бути систематизовані за такими критеріями: 1) за їх юридичною силою; 2) за галузевою належністю (загальні норми трудового законодавства та спеціальні норми, що регулюють соціальний захист та гарантії його реалізації військовослужбовців). Втім, незважаючи на таку розгалуженість нормативно-правових актів, в системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам трудової галузі права, адже саме за їх допомогою: 1) закріплюється правовий статус військових як суб'єктів трудового права та права соціального забезпечення; 2) формується нормативна основа для забезпечення рівності всіх категорій працівників у сфері соціального захисту; 3) визначаються особливості забезпечення соціальних гарантій для спеціальних суб'єктів трудового права, - військовослужбовців; 4) встановлюються гарантії оплати праці, робочого часу, часу відпочинку, тощо; 5) розкриваються ключові форми та методи реалізації соціальних гарантій; тощо.

Ключові слова: *трудове право, правові засади, правове регулювання, соціальні гарантії, військовослужбовці.*

Актуальність теми. Соціальний захист військовослужбовців сьогодні є одним із пріоритетних завдань української держави. У зв'язку із цим, наразі, в Україні відбувається розбудова нової системи соціальних гарантій для військовослужбовців, яка в свою чергу проходить в умовах адаптації законодавства нашої країни до вимог і стандартів Європейського Союзу та НАТО. Втім, справедливим буде відзначити, що через запроваджені фрагментарні зміни, система соціальних гарантій військовослужбовців все ще не має комплексного характеру та переважно не відповідає викликам сьогодення. А відтак, ті виклики, які постали перед країною потребують науково-теоретичного переосмислення та законодавчого вдосконалення правового регулювання забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, зокрема нормами трудового законодавства України.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти формування та реалізації соціальних гарантій військовослужбовців у своїх наукових працях розглядали: О. С. Верба, Є. І. Григоренко, П. І. Жигалкін, М. І. Іншин, В. І. Кириленко, В. І. Курило, Д. В. Лученко, С. П. Пасіка,

© Хортюк Н. В., 2022

В. Й. Пашинський, С. М. Прилипко, Ю, О. Прудов та багато інших.. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, справедливим буде констатувати, що в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання місця норм трудового права в системі правових засад соціальних гарантій військовослужбовців.

Саме тому **метою** статті є: встановити місце норм трудового права в системі правових засад соціальних гарантій військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що розглядати нормативно-правові акти, які визначають правові засади соціальних гарантій військовослужбовців найбільш доцільно в залежності від їх юридичної сили. В даному контексті, перш за все, слід приділити увагу Конституції України. Відповідно до статті 1 Основного Закону [1], наша країна є соціальною та правовою державою. «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [1]. Конституція України закріплює засади соціального захисту військовослужбовців. Так, відповідно до статті 17 Основного Закону «держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» [1]. Враховуючи те, що Конституція є основним законом держави, який виступає основою національного законодавства, втім положення цього нормативно-правового акту мають загальний характер, а тому потребують конкретизації у нормативно-правових актах, які займають нижче місце у системі юридичної ієрархії законодавства. Отже, основними нормативно-правовими актами, що містять засади соціальної відповідальності військовослужбовців є закони, у тому числі кодифіковані.

Кодекс законів про працю України [2] «регулює трудові відносини усіх працівників», закріплює основні трудові права працівників та основні соціально-трудові гарантії, як-то: «одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру»; «право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки»; «право на здорові і безпечні умови праці, на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників»; право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності»; «право на матеріальну допомогу в разі безробіття», у тому числі і для військовослужбовців (ст. 2) [2]. Кодекс законів України про працю фактично становить той фундамент, на якому базується усе галузеве законодавство у сфері праці, норми права у цьому кодифікованому правовому акті систематизуються й узагальнюються, і є основою для подальшої конкретизації у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Нормативно-правовими актами, що визначають головні засади соціальних гарантій працівників, у тому числі і військовослужбовців, із урахуванням особливостей їх трудо-правового статусу, є такі закони України: «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії»; «Про оплату праці»; «Про відпустки»; «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та інші. Саме зазначені нормативно-правові акти є тими, що визначають провідні положення, щодо закріплення соціальних гарантій для усіх осіб, хто виконує трудову функцію.

Так, Закон України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» [3] «визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією та законами України основних соціальних гарантій» [3], формує основну мету встановлення соціальних стандартів та нормативів, закріплює принципи формування та визначає сферу застосування державних соціальних стандартів та нормативів і механізм та гарантії їх реалізації. Закон України «Про оплату праці» [4] «визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах», у тому числі «з окремими громадянами та сфери державного і договірного регулювання оплати праці». Цей закон закріплює поняття «мінімальний розмір оплати праці», перелічує джерела коштів на оплату праці та систему її організації. Визначає основні права працівника на оплату праці та закріплює гарантії їх захисту. Саме тому зазначений нормативно-правовий акт має основоположне значення для формування правового, економічного і соціального підґрунтя грошового забезпечення військовослужбовців.

Закон України «Про відпустки» [5] встановлює державні гарантії права на відпустки, а також визначає умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, а також для виховання дітей, задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів, всебічного розвитку особи. Усім військовослужбовцям (за виключенням військовослужбовців строкової військової служби), як і іншим працівникам надаються «щорічні основні та додаткові відпустки». Окрім цього військовослужбовці мають право на додаткові відпустки у зв'язку із навчанням, соціальні відпустки, творчі відпустки, а також відпустки без збереження заробітної плати (грошового забезпечення військовослужбовців) й інші.

Основними (спеціальними) правовими актами, які закріплюють соціальні та правові гарантії військовослужбовців в нашій державі виступають такі закони України: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; «Про військовий обов'язок і військову службу»; «Про Збройні Сили України»; «Про Національну гвардію України»; «Про Службу безпеки України»; Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України; «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та деякі інші.

Основоположним нормативно-правовим актом, що визначає засади соціальних гарантій військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6]. Цей Закон «визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі» [6]. Даний нормативно-правовий акт також закріплює основні соціальні та правові гарантії військовослужбовців, зокрема такі: збереження страхового та трудового стажу; право на призначення пенсії на пільгових умовах; матеріальне та грошове забезпечення; право на соціальну та професійну адаптацію; продовольче та речове забезпечення; право на додаткову винагороду під час дії воєнного стану; право на відпустки; на охорону здоров'я, медичну допомогу та санітарно-курортне лікування; забезпечення житловими приміщеннями; право на освіту; пільги, зокрема, на безоплатний проїзд та компенсації, наприклад, «грошову компенсація за тимчасовий піднайом (найом) житла»; право на пенсійне забезпечення і допомогу; призначення і виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності; відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди; забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців [6].

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [7] закріплює гарантії щодо забезпечення військовозобов'язаних і резервістів військовою формою встановленого зразка (ст. 7); а також «матеріального забезпечення громадян України у зв'язку з призовом або прийняттям на військову службу» (ст. 21). Крім цього Закон [7] містить бланкетну норму щодо закріплення «гарантій правового і соціального захисту громадян України, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни» (ст. 40). Також засади соціальних гарантій військовослужбовців дублюються в інших, заздалегідь згаданих, нормативно-правових актах, які регулюють діяльність різних військових формувань.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [8] спрямований на захист ветеранів війни та визначає такі соціальні гарантії для цих осіб, як-то: організація соціального та інших видів обслуговування; «надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я» (ст. 1) [8]. Розділом ІІІ цього Закону [8] закріплені пільги ветеранам війни та гарантії їх соціального захисту, зокрема: «пільги учасникам бойових дій та особам, прирівняним до них» (ст. 12); «пільги особам з інвалідністю внаслідок війни» (ст. 13); «пільги для учасників війни» (ст. 14); «пільги сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України» (ст. 15); «інші виплати учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною» (ст. 151); «пільги для осіб, які

мають особливі заслуги перед Батьківщиною» (ст. 16) [8].

Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [9] визначає гарантії, які забезпечують гідне життя ветеранам військової служби, шляхом гарантування соціального захисту через реалізацію права на працю; створення умов для поліпшення здоров'я; надання пільг, компенсацій та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності та відпочинку; реалізацію цільових програм поліпшення житлових умов; організацію соціально-побутового обслуговування та пенсійного забезпечення [9].

Із аналізу законів, що встановлюють засади соціальних гарантій військовослужбовців, вбачається, що нормативно-правові акти, які регулюють діяльність різних військових формувань, фактично, або дублюють положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6], або містять бланкетні норми, які відсилають до положень зазначеного Закону, а отже, законодавство у сфері правового регулювання соціальних гарантій військовослужбовців потребує впорядкування і зведення його положень до внутрішньо погодженої системи.

Засади соціальних гарантій військовослужбовців також знаходять своє закріплення у відповідних підзаконних нормативно-правових актах (акти Президента України; акти Кабінету Міністрів України; акти центральних органів виконавчої влади - відповідних міністерств та відомств), які ґрунтуються на міжнародних правових актах, Конституції України та законах України. Серед підзаконних нормативно-правових актів у досліджуваній царині вважаємо за необхідне виокремити наступні: указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» [10], який, зокрема, визначає окремі засади соціальних гарантій військовослужбовців, зокрема, гарантії грошового та матеріального забезпечення, гарантування права на відпустку тощо; указ Президента України «Про деякі заходи із забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та ветеранів війни» [11];указ Президента України «Про додаткові заходи із забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців Збройних Сил України» [12]; указ Президента України «Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії» [13].

Серед актів Кабінету Міністрів України важливо виокремити наступні постанови: «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями»; «Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями»; «Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві»; «Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян»; «Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил… грошової компенсації вартості за неотримане речове майно»; «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб»; «Про організацію надання соціальних послуг»; «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». Тож, вказані акти Кабінету Міністрів України визначають та закріплюють основні засади соціального захисту військовослужбовців та правові механізми реалізації належних їм соціальних гарантій.

Перелік актів центральних органів виконавчої влади, як правило це накази Міністерства оборони України, які містять засади нормативного регулювання соціальних гарантій значний, тому ми приділимо увагу лише основним. Серед таких підзаконних нормативно-правових актів, на нашу думку, слід виокремити: накази Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації роботи із забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей у Міністерстві оборони України»; «Про затвердження Інструкції про порядок надання стоматологічної допомоги в закладах охорони здоров'я та медичних підрозділах Збройних Сил України»; «Про встановлення тарифних розрядів за посадами осіб офіцерського складу Збройних Сил України». Підзаконні нормативно-правові акти централь-

них органів виконавчої влади приймаються на основі Конституції України та в межах, передбачених нормативно-правовими актами вищої юридичної сили, тобто підзаконні акти їх конкретизують.

Висновки. Таким чином, нормативно-правові засади соціальних гарантій військовослужбовців знаходять своє закріплення у сукупності нормативно-правових актах різної юридичної сили, які можуть бути систематизовані за такими критеріями: 1) за їх юридичною силою; 2) за галузевою належністю (загальні норми трудового законодавства та спеціальні норми, що регулюють соціальний захист та гарантії його реалізації військовослужбовців).

Втім, незважаючи на таку розгалуженість нормативно-правових актів, в системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам трудової галузі права, адже саме за їх допомогою: 1) закріплюється правовий статус військових як суб'єктів трудового права та права соціального забезпечення; 2) формується нормативна основа для забезпечення рівності всіх категорій працівників у сфері соціального захисту; 3) визначаються особливості забезпечення соціальних гарантій для спеціальних суб'єктів трудового права, - військовослужбовців; 4) встановлюються гарантії оплати праці, робочого часу, часу відпочинку, тощо; 5) розкриваються ключові форми та методи реалізації соціальних гарантій; тощо.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України* від 13.07.1996 № 128.
2. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної ради УРСР від 17.12.1971 /Дод. До № 50/.
3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. *Урядовий кур'єр* від 07.11.2000.
4. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 25.04.1995 № 17. Ст. 121.
5. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Голос України* від 17.12.1996.
6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Голос України* від 10.01.1992.
7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Голос України* від 12.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text
8. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 09.11.1993 № 45, ст. 425.
9. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР. *Голос України* від 16.04.1998.
10. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. *Урядовий кур'єр* від 17.12.2008 № 237.
11. Про деякі заходи із забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та ветеранів війни: указ Президента України від 13.10.2021 № 532/2021. Офіційне інтернет-представництво Президента України: https://www.president.gov.ua/documents/5322021-40397
12. Про додаткові заходи із забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців Збройних Сил України: указ Президента України від 30.12.2021 №688/2021. Офіційне інтернет-представництво Президента України: https://www.president.gov.ua/documents/6882021-41089
13. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії: указ Президента України від 01.02.2022 № 36/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України: https://www.president.gov.ua/documents/362022-41285

Khortiuk N. V. The place of norms of labor law in the system of legal foundations of social guarantees of military personnel

The relevance of the article lies in the fact that the social protection of military personnel is one of the priority tasks of the Ukrainian state today. In this regard, Ukraine is currently developing a new system of social guarantees for military personnel, which, in turn, is taking place under the conditions of adaptation of our country's legislation to the requirements and standards of the European Union and NATO. However, it would be fair to note that due to the implemented fragmentary changes, the system of social guarantees for military personnel still does not have a comprehensive nature and mostly does not meet the challenges of today. Therefore, the challenges facing the country require a scientific-theoretical rethinking and legislative improvement of the legal regulation of social guarantees for military personnel, in particular, the norms of the labor legislation of Ukraine.

In the article, a comprehensive analysis of the norms of general and special labor legislation, the norms of which are aimed at regulating the social guarantees of military personnel in Ukraine, is carried out. It is argued that it is most expedient to divide normative legal acts in the relevant sphere into: general and special. It was established that labor law norms occupy a key place in the system of legal foundations of social guarantees for military personnel. It was concluded that the normative-legal foundations of social guarantees of military personnel are consolidated in a set of normative-legal acts of different legal force, which can be systematized according to the following criteria: 1) according to their legal force; 2) by industry affiliation (general norms of labor legislation and special norms regulating social protection and guarantees of its implementation for military personnel). However, despite such a wide range of legal acts, the key place in the system of relevant foundations is given to the norms of the labor field of law, because it is with their help: 1) the legal status of the military as subjects of labor law and social security law is fixed; 2) a regulatory basis is formed to ensure the equality of all categories of workers in the field of social protection; 3) the specifics of providing social guarantees for special subjects of labor law, - military personnel, are determined; 4) guarantees of wages, working hours, rest time, etc. are established; 5) the key forms and methods of implementing social guarantees are revealed; etc.

Key words: *labor law, legal principles, legal regulation, social guarantees, military personnel.*

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.29

В. Ю. Терехов
адвокат,
кандидат юридичних наук
ORCID ID: 0000-0003-1923-8302

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Автором узагальнено сучасні тенденції реформи правоохоронних органів в Україні, серед яких ключове місце займає демілітаризованість, децентралізованість та політична незалежність. Зазначено, що важливими інструментами у сучасному реформуванні правоохоронних органів, з огляду на прийняття Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України до 2027 року та Державної антикорупційної програми до 2025 року, є налагодження взаємодії суспільства і правоохоронних органів, підвищення правової культури, розмежування компетенції правоохоронних органів, усунення дублювання їх повноважень, зменшення штатної чисельності співробітників правоохоронних органів, політика превенції та загальна цифрова трансформація. Здійснено аналіз існуючої нормативно-правової бази щодо реалізації реформи правоохоронної системи України, під час якого виявлено низку прогалин у законодавстві, які стосуються діяльності муніципальних органів правопорядку, добровільних помічників дільничних офіцерів поліції, формування військової поліції з метою створення оптимальної моделі військової юстиції. Сформовано основні кроки реалізації реформи системи органів внутрішніх справ, серед яких акцент зроблено на перехід на європейську модель діяльності системи Міністерства внутрішніх справ України як цивільного органу, створенню національної поліції, що має у пріоритеті превентивну, а не каральну функцію та надає поліцейські послуги, зменшенню контролю з боку центрального апарату в бік місцевих громад та органів самоврядування, пріоритету довіри населення як основного критерію оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Встановлено нові аспекти державної політики у антикорупційній сфері, які полягають у реформуванні антикорупційних органів, зокрема, удосконаленні кадрових процедур у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі та Національному антикорупційному бюро України, прозорості конкурсів з проведенням оцінки доброчесності та професійної етики, удосконаленні механізмів внутрішнього контролю, впровадженні єдиних етичних принципів та єдиних критеріїв і стандартів доброчесності для перевірки співробітників. Констатовано, що передбачені заходи реформування системи правоохоронних органів неможливі без реформи прокуратури, необхідними шляхами до якої має стати введення виборності посад керівників місцевих та обласних прокуратур із обмеженням строків перебування на посадах, удосокналення конкурсних засад призначення та звільнення генерального прокурора, запровадження механізму затвердження та/або погодження Генеральним прокурором міжвідомчих актів органів правопорядку з питань проведення досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності, законодавче врегулювання підстав притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: *сучасні тенденції, реформа, модернізація, правоохоронна система, органи внутрішніх справ, антикорупційні органи, прокуратура.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції реформи правоохоронних органів не можливі без системних змін у якості державних інститутів та відсутності бюрократизації і корумпованості у владі.

Ці проблеми залишаються актуальними протягом останнього десятиліття, незалежно від зміни стратегій реформування органів публічної влади та спроб реформування правоохоронної системи. Необхідно також враховувати, що євроінтеграційні процеси постійно вимагають реформи правоохоронної системи в Україні. Першопричини будь-якої реформи це незадовільні результати діяльності, недоліки того чи іншого державного органу, низький рейтинг цих органів у суспільства. Тому постає питання, що

© Терехов В. Ю., 2022

повинно стати основою для реформування правоохоронних органів сьогодні.

Стан опрацювання. Умови модернізації правоохоронної системи України у своїх працях аналізували такі науковці як: М. Ковалів, С. Єсімов, Ю. Лозинський, О. Явтушенко, Д. Лазарева, С. Зінченко, М. Голомша, С. Фурса, Є. Фурса, наголошуючи на доцільності перетворення репресивної моделі правоохоронних органів у демократичну європейську модель.

Окремі аспекти реалізації поліцейської діяльності, взаємодії поліції із громадянами та ефективності громадського контролю, очікування суспільства від появи військової поліції в умовах реформування правоохоронної системи України досліджували: М. Лошицький, Т. Борець, Н. Лебедєва, А. Ткачов, Н. Собенко, Д. Осмоловський, М. Самофалов, О. Марценюк.

Питання здійснення антикорупційної реформи задля зменшення корупції в органах державної влади та функціональних і організаційних перетворень прокуратури у світлі реформ вивчали В. Боняк, О. Нестерцова-Собакарь, В. Сенько, Є. Крапивін, А. Кубаєнко, М. Хавронюк.

Метою статті є аналіз існуючої нормативно-правової бази та стану реалізації реформи у правоохоронній сфері, визначення сучасних тенденцій та пріоритетів при розробці положень концепції реформування системи правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Загалом, для правоохоронних органів важливим є дотримання балансу між обов'язком держави захистити суспільні інтереси та необхідністю захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина, зміна принципів діяльності системи Міністерства внутрішніх справ України, зважаючи на Європейську інтеграцію України, як цивільного органу європейського зразка, що у подальшому знайшло своє відображення у положеннях Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року [1, с.178-180]. Тобто, реформування сфери внутрішніх справ пов'язано з розвитком правового забезпечення поліцейської діяльності та децентралізацією управління.

Реформа поліції пройшла під егідою процесу деполітизації, демілітаризації та децентралізації правоохоронних органів, зменшенні чи ліквідації контролюючих функцій з боку центрального апарату і в передачі їх місцевим громадам та органам самоврядування. Зокрема, визначення статусу поліцейського як публічного службовця, який надає послуги щодо забезпечення безпеки і правопорядку, необхідності створення муніципальної поліції (варти, охорони) залучення громадськості та місцевих органів влади до процедури конкурсного відбору та призначення на керівні посади в територіальних підрозділах національної поліції [2, с.359-361]. Тож пріоритетною стає не каральна, а превентивна функція, яка направлена на попередження скоєння правопорушень [3, с. 228-229].

Приблизно у 2015-2018 рр. активно обговорювалися ідеї про необхідність наступних заходів у частині реалізації плану децентралізації. Загалом у цей період, спільно з поліцією, місцеві жителі створюють громадські формування з охорони правопорядку, поліцейські станції, офіси безпеки громади, запроваджують муніципальну варту, інститут «шерифів» та громадських помічників тощо. Водночас законодавці не можуть урегулювати діяльність муніципальних органів правопорядку. Офіційно посади «шерифа» в Україні також не існує, його роль беруть на себе інспектори сільрад, члени громадських формувань, помічники дільничних або люди, які виконують громадську роботу з інформування населення [4].

Ще один важливий крок у реформі Національної поліції – започаткування проекту «Поліцейський офіцер громади» для забезпечення кожної територіальної громади окремим офіцером, який працюватиме на території громади, житиме там і звітуватиме не тільки перед керівництвом, але й перед самою громадою, інтегрування поліції у суспільство впроваджується у життя завдяки суспільній активності [5].

В Україні планують дільничних інспекторів поступово замінювати поліцейськими громади, які будуть працювати за принципом шерифа. Така нова форма як поліцейський офіцер громади, може з часом прийти на заміну дільничним офіцерам поліції. Поліцейський громади буде працювати як шериф: постійно перебувати в громаді, співпрацювати з нею і отримувати від неї частину фінансування [6].

Діяльність добровільних помічників дільничних офіцерів поліції регламентувалася спочатку Указом Президента України №1119/2005 «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» [7], а пізніше наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 року № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» [8], який втратив

чинність у 2017 р. згідно нового наказу Міністерства внутрішніх справ України №650 від 28.07.2017 року «Про затвердження інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» [9], де правове регулювання діяльності саме громадських помічників дільничних офіцерів поліції відсутнє.

Актуальним сьогодні рішенням в умовах повномасштабного вторгнення рф – є розробка закону «Про військову поліцію» як формування з правоохоронними функціями, що входитиме до системи Міноборони України з метою створення оптимальної моделі військової юстиції [10]. Орган буде утворено на основі Військової служби правопорядку у Збройні Сили України.

Ще одна важлива окремо виділена сфера для реформування – діяльність антикорупційних органів. У 2022 році Україна набула статусу кандидата на вступ до Євросоюзу. Єврокомісія дала Україні сім рекомендацій [11], серед яких питання продовження антикорупційної реформи у контексті необхідності призначення нових керівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури і Національного антикорупційного бюро України через прозорі конкурси за конкретними показниками (тестування, письмове завдання, оцінка доброчесності та професійної етики, наявність ефективних розслідувань).

Сьогодні, згідно п.4.5. Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку [12], серед пріоритетів реформування у антикорупційній сфері на 2023-2027 р. можна назвати: удосконалення механізмів внутрішнього контролю та запобігання корупції; постійний моніторинг, впровадження єдиних етичних принципів, застосування єдиних критеріїв і стандартів доброчесності для перевірки співробітників усіх органів правопорядку та прокуратури.

Додаємо сюди необхідність удосконалення процесу проведення незалежного оцінювання роботи антикорупційних органів та розробки механізмів притягнення до відповідальності з огляду на те, що на практиці не відбувалася зовнішня незалежна оцінка (аудит) ефективності діяльності Національного антикорупційного бюро України у зв'язку з недоліками законодавчого регулювання та спробами політизації процесу визначення осіб, які проводитимуть оцінку. А для Спеціалізованої антикорупційної прокуратури така процедура не запроваджена законодавчо [13], а також наявність великої кількості дрібних справ при невеликій кількості детективів [11].

Серед низки запропонованих проектів Концепцій реформування системи правоохоронних органів України завжди планувалася і реформа прокуратури України [2, с.354].

Прийняття у 2014 році Закону України «Про прокуратуру» [14, с.36] та внесення ним змін до процесуального законодавства суттєво реформували механізм реалізації прокуратурою України її функції, зокрема, представництва інтересів громадянина або держави в суді.

Реформування органів прокуратури важливе і з точки зору їх значення у визначенні стратегії кримінального переслідування у кримінальних провадженнях, ключової ролі у притягненні винних у вчиненні кримінальних правопорушень осіб до відповідальності [15].

Детально шляхи реформування прокуратури можна відмітити в Указі Президента України 2023 року «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» [12].

Висновки.

1. Сучасними тенденціями до реформування системи правоохоронних органів в Україні мають стати: демілітаризованість, децентралізованість та політична незалежність. У прийнятій Державній антикорупційній програмі до 2025 року та Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України до 2027 року, важливими інструментами у сучасному реформуванні правоохоронних органів були визначені: налагодження взаємодії суспільства і правоохоронних органів, підвищення правової культури, розмежування компетенції правоохоронних органів, усунення дублювання їх повноважень, зменшення штатної чисельності співробітників правоохоронних органів, підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення, розвиток системи кібербезпеки, взаємодія з інститутами громадянського суспільства у сфері протидії злочинності, політика превенції, а також загальна цифрова трансформація, оновлення операційних процесів за допомогою ІТ-систем відповідно до стандартів ЄС та ін.

2. Сьогодні реформа системи органів внутрішніх справ реалізовується завдяки наступним крокам: 1) переходу на європейську модель діяльності системи Міністерства внутрішніх справ України як цивільного органу; 2) створенню національної поліції як органу публічної влади, що має у пріоритеті превентивну, а не каральну функцію та надає поліцейські послуги;

3) зменшенню контролю з боку центрального апарату в бік місцевих громад та органів самоврядування та залученню громадськості до конкурсних процедур завдяки створенню незалежного органу – поліцейської комісії для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі; 4) пріоритету довіри населення як основного критерію оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції; 5) впровадженню проєкту «Поліцейський офіцер громади», які будуть працювати замість дільничних інспекторів за принципом виборної посади шерифа.

3. Водночас потребують нормативного врегулювання питання діяльності муніципальних органів правопорядку, а саме: статусу «муніципальної поліції», «муніципальної варти», законопроекти про які потребують нагального прийняття, діяльності добровільних помічників дільничних офіцерів поліції (народних патрульних), ефективного інструменту призначення на посади та розгляду дисциплінарних скарг, а також прийняття закону «Про військову поліцію» як формування з правоохоронними функціями, що входитиме до системи Міноборони України з метою створення оптимальної моделі військової юстиції.

4. Основними тенденціями до реформування антикорупційних органів мають стати: 1) нові процедури кадрових призначень керівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України шляхом прозорості конкурсів, які мають містити як тестування кандидатів, так і окремі письмові завдання, проведення оцінки доброчесності та професійної етики, наявність у кандидатів ефективних результатів розслідувань); 2) удосконалення механізмів внутрішнього контролю, постійний моніторинг, впровадження єдиних етичних принципів, застосування єдиних критеріїв і стандартів доброчесності для перевірки співробітників; 3) удосконалення проведення незалежного оцінювання роботи антикорупційних органів та розробки механізмів притягнення до відповідальності з огляду на відсутність належного законодавчого закріплення цих процедур.

5. Серед положень Концепції реформування системи правоохоронних органів України заплановано і реформу прокуратури України, зокрема, змін до Закону України «Про прокуратуру». Необхідними шляхами такої реформи мають стати: 1) введення виборності посад керівників місцевих та обласних прокуратур із обмеженням строків перебування на посадах; 2) передбачення конкурсних засад призначення та звільнення генерального прокурора; 3) забезпечення координаційної ролі відносно органів правопорядку під час реалізації ними повноважень щодо протидії злочинності; 4) визначеність функцій прокурорів з організації досудового розслідування, процесуального керівництва досудовим розслідуванням, нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування; 5) запровадження механізму затвердження та/або погодження Генеральним прокурором міжвідомчих актів органів правопорядку з питань проведення досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності; 6) законодавче врегулювання підстав притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Лошицький М.В. Концептуальні засади реалізації поліцейської діяльності в умовах реформування правоохоронної системи України. Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні [Текст] : матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.) / [ред. кол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С.177-181.
2. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
3. Явтушенко О. Д. Правоохоронна діяльність в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В.В. Копєйчикова. 2019. С. 227-230.
4. Хто й як дбає про безпеку у громадах. URL: https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/khto-j-yak-dbae-pro-bezpeku-u-gromadakh
5. Поліцейський офіцер громади. Офіційний веб-портал. URL: https://www.npu.gov.ua/diyalnist/reforma-policiyi/policejskij-oficer-gromadi
6. МВС планує замінити дільничних на «шерифів». 2020. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/08/05/novyna/suspilstvo/mvs-planuye-zaminyty-dilnychnyx-sheryfiv
7. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України №1119/2005 від 19 липня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119/2005#Text
8. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Мініс-

терства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 року №550. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10#Text
9. Про затвердження інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України №650 від 28 липня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text
10. Собенко. Н. В Україні розробляють закон про військову поліцію. Суспільне новини. 2023. URL: https://suspilne.media/555189-v-ukraini-rozroblaut-zakon-pro-vijskovu-policiu/
11. Крапивін Є., Хавронюк М. Реформа правоохоронних органів та антикорупційна реформа – перепустка до ЄС? 2023. URL: https://pravo.org.ua/blogs/reforma-pravoohoronnyh-organiv-ta-antykoruptsijna-reforma-perepustka-do-yes/
12. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. Офіційний вісник Президента України. 2023 р. № 12. Ст. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text
13. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text
14. Нестерцова-Собакарь О. В., Сенько В. В. Статус прокурора у цивільному судочинстві. *Науковий вісник ДДУВС.* 2017. № 4. С. 34-40. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/05/NV_4_2017.pdf
15. Крапивін Є. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку: що про нього відомо і якою є державна політика у цій сфері? URL: https://pravo.org.ua/blogs/kompleksnyj-strategichnyj-plan-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-shho-pro-nogo-vidomo-i-yakoyu-ye-derzhavna-polityka-u-tsij-sferi/

Terekhov V. Yu. Modern trends in reforming law enforcement agencies

The author summarizes the current trends in the reform of law enforcement agencies in Ukraine, among which demilitarization, decentralization, and political independence occupy a key place. It is noted that important tools in the modern reform of law enforcement agencies, in view of the adoption of the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law Enforcement Agencies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine until 2027 and the State Anti-Corruption Program until 2025, are establishment of interaction between society and law enforcement agencies, improvement of legal culture, demarcation of competence of law enforcement agencies, elimination of duplication of their powers, reduction of staffing of law enforcement officers, prevention policy and general digital transformation. An analysis of the existing legal framework regarding the implementation of the reform of the law enforcement system of Ukraine was carried out, during which a number of gaps in the legislation were identified, which relate to the activities of municipal law enforcement agencies, voluntary assistants of precinct police officers, the formation of the military police in order to create an optimal model of military justice. The main steps for the implementation of the reform of the system of internal affairs bodies were formed, among which the emphasis was placed on the transition to the European model of the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a civil body, the creation of a national police force that has a preventive rather than punitive function as a priority and provides police services, reducing control from the side of the central apparatus towards local communities and self-governing bodies, the priority of public trust as the main criterion for evaluating the effectiveness of police bodies and units. New aspects of state policy in the anti-corruption sphere have been established, which consist in the reform of anti-corruption bodies, in particular, the improvement of personnel procedures in the Specialized Anti-Corruption Prosecutor`s Office and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the transparency of competitions with the assessment of integrity and professional ethics, the improvement of internal control mechanisms, the implementation of uniform ethical principles and uniform criteria and integrity standards for employee screening. It was established that the envisaged measures to reform the system of law enforcement agencies are impossible without the reform of the prosecutor`s office, the necessary ways to which should be the introduction of elective positions for the heads of local and regional prosecutor`s offices with a limit on the terms of office, improvement of the competitive basis for the appointment and dismissal of the prosecutor general, the introduction of a mechanism for approval and/or approval by the Prosecutor General of interdepartmental acts of law enforcement agencies on pre-trial investigation and investigative activities, legislative regulation of the grounds for bringing the prosecutor to disciplinary responsibility.

Key words: modern trends, reform, modernization, law enforcement system, internal affairs bodies, anti-corruption bodies, prosecutor`s office.

УДК 343.163:343.132(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.30

Д. Г. Іллящук
здобувач Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний університет бізнесу і права»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України дозволяє розглядати процесуальне керівництво як одну із форм прокурорського нагляду, що не у повну мірі відповідає оновленим положенням Конституції України в частині функціональної спрямованості діяльності такого суб'єкта сторони обвинувачення, позаяк процесуальне керівництво, в поєднанні з іншими повноваженнями (Закон «Про прокуратуру»), дозволяє спрямувати досудове розслідування щодо отримання нових або перевірки вже наявних доказів у кримінальному провадженні, посилюючи таким чином процесуальний статус прокурора саме як сторони обвинувачення. Водночас, надання прокуророві такого широкого спектру повноважень при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, зумовлює відповідальність щодо правових наслідків процесуальних рішень сприяючи реалізації правозахисної функції держави. Відтак, кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування здійснюється ним від імені суспільства і в публічних інтересах з метою забезпечення верховенства права; виконання законів органом, який здійснює таке розслідування; їх охорони, захисту; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Надано поняття кримінальної процесуальної діяльності прокурора щодо забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування – це самостійна процесуальна наглядова діяльність за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (виконанням ним повноважень процесуального керівника), спрямована на створення необхідних умов (забезпечення) для здійснення прав і свобод особи шляхом сприяння реалізації, охорони (запобігання правопорушенням), захисту та відновлення у разі їх порушення при проведенні процесуальних дій в рамках кримінального провадження, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (процесуальне керівництво досудовим розслідуванням).

Сутність прокурорського нагляду за додержанням законів полягає в тому, що саме прокурор як суб'єкт збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, доказів, а також формування обвинувачення шляхом організації та здійснення досудового розслідування, яке він має підтримувати в майбутньому судовому розгляді, зобов'язаний дбати про неухильне дотримання вимог закону дізнавачами, слідчими, детективами та працівниками оперативних підрозділів з метою формування належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів на засадах публічності, професійності, ініціативності, самостійності, дискреційності повноважень.

Верховенство права й законність у кримінальній процесуальній діяльності прокурора складають зміст забезпечення прав особи у досудовому розслідуванні як загального та окремого, адже законність є одним із структурних компонентів нормативного змісту верховенства права.

Ключові слова: *прокурор, кримінальне судочинство, кримінальна процесуальна діяльність, процесуальний порядок, сторона обвинувачення, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд.*

© Іллящук Д. Г., 2022

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні є одним з пріоритетних завдань як держави загалом, так і органів правопорядку зокрема. Сучасна світова спільнота активізує процеси з посилення ролі прав і свобод людини та громадянина, що безпосередньо пов'язано з проблемою їх порушення і притягнення осіб, які вчиняють ці діяння, до відповідальності. Тому, якісне оновлення системи кримінальної юстиції, інституції якої здатні забезпечити охорону прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю, захист інтересів суспільства та держави, у тому числі передбаченими законом кримінологічними засобами діяльності є на часі та актуальним. Реформування системи кримінальної юстиції вплинуло на органи, які здійснюють досудове розслідування, формують та підтримують обвинувачення. Важливою складовою цієї системи є прокуратура, правовий статус якої зазнав суттєвих змін у результаті конституційної реформи в Україні.

На сьогодні, прокуратура визнається Конституцією України не як державний орган, діючий за своїм статутом у системі однієї із видів державної влади (законодавчої, виконавчої чи судової), а як орган Української держави, що з конституційно-правових позицій – це єдино централізована структура, яка має сприяти реалізації правової політики держави в усіх напрямках суспільних відносин. Адже конституція України у розділі VII визначає прокуратуру як єдину систему функціонального призначення, яка здійснює законність не для тотального контролю і виділяє її як провідну державну організацію, що здатна оцінювати та поєднувати інтереси держави з правами і свободами громадянина, коли йдеться про правовий порядок і відповідальність його порушників [1, с. 16].

Враховуючи те, що Україна однією з головних стратегічних цілей задекларувала входження в європейський простір, демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, формування громадянського суспільства і побудова правової, демократичної, соціальної держави вимагають політичної, соціальної, економічної, культурної модернізації сучасного українського суспільства та вдосконалення державної влади. І одне з найскладніших завдань цієї суспільно-політичної реформи полягає в зміні взаємовідносин влади і людини, налагодження між ними дієвого зворотного зв'язку. Особливо актуальним у цьому плані є вивчення європейського та світового досвіду функціонування органів прокуратури [2, с. 141].

Відповідно до ст. 131–1 Основного закону на прокуратуру покладено здійснення: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляд за негласними слідчими (розшуковими) діями та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [3]. Водночас, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» прокуратура становить єдину систему, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, а саме: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Більше того, така функція у ч. 1 ст. 25 Закону викладена зовсім іншим чином: «Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4] та КПК України [5]»; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 1, 2) [6].

Як зазначає І. В. Рогатюк, кримінально-процесуальна діяльність прокурора – це врегульована кримінальним процесуальним законодавством діяльність спеціально уповноваженого державою суб'єкта, що здійснюється в чітко визначених законодавством межах, у відповідній процесуальній формі та з метою забезпечення реалізації завдань кримінального провадження [7, с. 46]. У свою чергу, як вірно зауважує, О. М. Толочко, така діяльність включає в себе й функції органів прокуратури визначені Основним законом, а також форми і методи виконання процесуальних функцій залежать від стадії кримінального процесу, на якій здійснюється діяльність прокурора. Наприклад, у досудовому кримінальному провадженні прокурор діє передусім як організатор розслідування кримінальних правопорушень, відповідає за строк і якість їх розслідування та передачу матеріалів кримінальних проваджень до суду. Він процесуально керує досудовим розслідуванням.

У судовому провадженні прокурор як рівноправна сторона процесу підтримує державне обвинувачення, а в разі прийняття судом незаконного або необґрунтованого рішення – має право оскаржувати його та відстоювати свою думку у вищому суді [8].

Кримінально-процесуальні функції – це окремі види та напрями кримінально-процесуальної діяльності [9]. Це визначення для багатьох процесуалістів є базовим, вихідним, вони по суті його розвивають і конкретизують. Так, В. Т. Маляренко зазначає, що процесуальна функція – певний напрям, особливим чином відмежована сторона, вид кримінально-процесуальної діяльності [10]. За Л. Д. Удаловою, кримінально-процесуальна функція – це частина кримінально-процесуальної діяльності, яка реалізується у правовідносинах [11]. О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль вказують, що даним поняттям охоплюються види та напрями діяльності суб'єктів кримінального процесу, обумовлені їх роллю, призначенням та метою участі у справі [12]. Л. М. Лобойко вважає, що процесуальні функції у кримінальному судочинстві – це види (компоненти, частини) кримінально-процесуальної діяльності, які розрізняються за особливими безпосередніми цілями, що досягаються у підсумку провадження у справі [13].

Кожна функція, слушно зазначає М. А. Погорецький, прямо чи посередньо, безпосередньо чи опосередковано випливає із завдань та цілей процесу [14, с. 14]. Тому виділення тих чи інших функцій та можливість їх здійснення конкретними суб'єктами процесу залежать не від волі та бажання останніх, а від законодавця, котрий, враховуючи низку факторів, у тому числі й закони психології, нормативно закріпив відповідну структуру судочинства, яка відображає реальний стан речей, прав і законні інтереси суб'єктів процесу та цілі, досягнути яких вони прагнуть. Інакше кажучи, кримінально-процесуальна функція – це об'єктивна категорія, яка відображена у чинному законі та визначає процесуальне становище даного суб'єкта. Тому характер процесуальної функції, яку здійснює суб'єкт, не залежить від його конкретної позиції у даному кримінальному проваджені.

Повертаючись до питання про поняття кримінально-процесуальних функцій, слід наголосити, що правильним за своєю суттю є визначення, яке дав М. М. Михеєнко. Щоправда, як і деякі інші автори, він не розкриває, що саме розуміється під напрямом процесуальної діяльності. Узагальнюючи різні погляди щодо поняття кримінально-процесуальних функцій, можна зробити висновок, що з ним найчастіше за все пов'язують діяльність певних суб'єктів, спрямовану на досягнення відповідних завдань і цілей кримінального судочинства. Такий підхід вважається вірним. Але при цьому слід мати на увазі, що неможливо поширювати поняття процесуальної функції на кримінальний процес в цілому, так само, як і на окремі процесуальні рішення та дії, оскільки це позбавило б дане поняття сенсу. Процесуальна функція, слушно вважає В. Г. Дрозд, поняття часткове щодо кримінального процесу в цілому, оскільки є однією з його сторін; і у той же час поняття загальне по відношенню до окремих процесуальних дій та рішень, бо функція є обґрунтованою єдністю цілі, сукупністю процесуальних дій та, у відповідних випадках, рішень [15].

Характеризуючи процесуальні функції, мабуть, більш правильно говорити про основні напрями, тобто такі, які в своїй сукупності безпосередньо та у найбільш концентрованій формі виражають сутність кримінального судочинства, сприяють реалізації його завдань.

Таким чином, варто наголосити, що нормативно-визначеним функціям прокурора відповідають напрями кримінальної процесуальної діяльності, а саме:

наглядовий у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України);

обвинувальний, який розпочинається з повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування й до винесення обвинувального вироку судом.

Таким чином, елементами функціональної структури кримінальної процесуальної діяльності прокурора в досудовому провадженні є функції: обвинувачення; процесуального керівництва досудовим розслідуванням; представництво інтересів держави у суді. Кожна стадія кримінального процесу має свою мету і завдання. Прокурор виступає учасником всіх стадій кримінального процесу, виконує певну роль в досягненні цілей кожної стадії. Саме тому, кримінальна процесуальна функція – це роль учасника кримінального процесу в досягненні цілей певного етапу кримінального процесу [16, с. 517].

Загалом, оптимізація функціонального призначення прокуратури, у тому числі й шляхом прийняття нового КПК України, була обумов-

лена низкою об'єктивних чинників, серед яких, зокрема, і зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування інституту прокурорського нагляду. Так, відповідно до ст. 15.b Статуту Ради Європи: «прокуратура має виконувати ключову роль у національних системах кримінального судочинства, а також у міжнародній співпраці з кримінально-правових питань» [17]. Необхідність реформування прокуратури згодом була підтверджена і в Резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1244 (2001), № 1513 (2001) та № 1346 (2003).

Саме тому логічним кроком щодо удосконалення кримінального судочинства, у тому числі в частині кримінальної процесуальної діяльності прокуратури, стало прийняття 13 квітня 2012 р. нині чинного КПК України, який набрав чинності 20 листопада 2012 р. У редакції КПК України закріплено окремі демократичні положення. Насамперед, це стосується реального *забезпечення прав громадян шляхом закріплення принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні*. Зокрема, надання сторонам рівних можливостей щодо збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, доказів, а також реалізації інших процесуальних прав (ст. 22, 93 КПК України) [5].

Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень. Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [5].

Виходячи з таких повноважень прокурора, видається за необхідне такого суб'єкта сторони обвинувачення визначити як особу, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру» та діє в межах своїх повноважень з метою забезпечення виконання функцій держави, застосування Закону України про кримінальну відповідальність та виконання завдань кримінального провадження. Таке поняття закріпити у п. 15 ч. 2 ст. 3 КПК України.

Водночас, надання прокуророві такого широкого спектру повноважень при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, зумовлює відповідальність щодо правових наслідків процесуальних рішень сприяючи реалізації правозахисної функції держави. Відтак, кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування здійснюється ним від імені суспільства і в публічних інтересах з метою забезпечення верховенства права; виконання законів органом, який здійснює таке розслідування; їх охорони, захисту; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Правозахисна функція є пріоритетним напрямом у функціонуванні сучасної української держави; вона базується на сучасному законодавчому забезпеченні, відображає закономірності розвитку українського суспільства, а також зовнішні чинники, що визначають стратегічний розвиток України. Правозахисна функція сучасної держави- це передусім діяльність держави із захисту прав і свобод людини і громадянина, утвердження законності і правопорядку в усіх сферах суспільного і політичного життя [18, с. 257]. Базовим орієнтиром правозахисної функції української держави є визнання пріоритету людини, її прав і свобод у сукупності з державними гарантіями їх захисту, що передбачає відповідні обов'язки держави з їх забезпечення. Реалізація правозахисної функції держави забезпечується органами прокуратури під час кримінального переслідування особи шляхом процесуального керівництва досудовим розслідуванням та здійснюючи нагляд за додержанням законів під час прийняття рішень та проведення оперативно-розшукових заходів [2, с. 70].

Важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін. Наприклад, у відомому звіті Венеціанської комісії (2011 р.) на підставі аналізу правових систем європейських держав у пошуках спільних елементів, характерних як для «верховенства права», так і «правової держави», пропонується щонайменше 6 необхідних елементів, яких необхідно дотримуватися не лише формально, але й по суті. Ними є: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у прийнятті рішень; 4) доступ до право-

суддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом [19, с. 10].

У законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин. У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу; це явище у повному обсязі може існувати тільки за демократичних правових режимів, які здатні забезпечити прийняті закони, адекватні сутності права. Наприклад, У справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) ЄСПЛ розглядав скаргу, яка стосувалася умов тримання та поводження із заявником у «коридорі смерті» у СІЗО Івано-Франківської області, зокрема: «… У своїй заяві (№ 38812/97) заявник скаржився на обмеження права на побачення з родиною, а також на те, що йому не дозволяли мати зустрічі з адвокатом та відсилати й отримувати листи, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. Можливо, враховуючи, що це було лише друге рішення по суті проти України (від 23 квітня 2003 року), у ньому ЄСПЛ доволі детально виклав свою попередню прецедентну практику щодо концепції «відповідно до закону», зокрема, як підставу виправданості втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції» [20].

Варто підтримати науковців, які відмічають що: «…наглядові прокурорські правові засоби це лише прийоми і способи, тобто правовий інструментарій, за допомогою якого прокурор реалізує свої повноваження, а не самі його повноваження, визначені законом…» [21, с. 70]. Що ж до меж реалізації наданих прокурору прав, то вони визначають лише рамки в яких прокурор реалізує свої права і обов'язки і не розкривають змісту самих його повноважень. Для зняття всіх цих протиріч законодавець зобов'язаний доповнити ч. 1 ст. 3 КПК України чітким визначенням терміну «повноваження прокурора». Це буде сприяти значному підвищенню ефективності прокурорського нагляду у досудовому розслідуванні [22].

Науковці-правники виділяють такі основні форми процесуального керівництва: наглядова – головна, при здійсненні якої предметом є насамперед законність рішень, що приймаються слідчим (повний прокурора доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування); керівна – прокурор організовує, планує, координує процес досудового розслідування, надає вказівки та доручення дізнавачу, детективу, слідчому, оперативним підрозділам та органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (вказівки прокурора є обов'язковими для виконання); погоджувальна – погодження або відмова в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України; затвердження, внесення змін чи відмова у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; відмовна – скасування незаконних чи необґрунтованих постанов слідчого; виконавча –самостійне проведення процесуальних дій [23, с. 250–251]:

Мета діяльності та особлива роль прокурора у кримінальному процесі безумовно породжують специфіку правового статусу даного суб'єкта кримінального провадження. Вбачається, що повнота дослідження питань, які становлять предмет даної роботи, може бути забезпечена шляхом використання дедуктивного методу наукового пізнання: просування від найбільш загальних теоретико-методологічних положень до конкретних проблем доктринального та прикладного характеру. Тож, керуючись вищезазначеним, доцільно перш за все звернутися до загальнотеоретичних підходів щодо визначення процесуального статусу (положення) прокурора у кримінальному провадженні [24, с. 8].

Положеннями чинного законодавства не закріплюються належні механізми, які б забезпечували можливості реального впливу на прокурора, що, зловживаючи своїми повноваженнями, перешкоджає діяльності оперативного підрозділу чи органу досудового розслідування. На противагу, у переважній більшості зарубіжних країн контрольні повноваження прокуратури щодо органів досудового розслідування обмежуються встановленням зовнішнього контролю за її діяльністю з боку інших державних органів. В окремих країнах можливості впливу прокуратури на органи досудового розслідування, суди обмежуються інституційною побудовою такого органу в державі [25].

Підсумовуючи проведене дослідження, слід констатувати, що Закон України «Про прокуратуру» був би об'єктивнішим якби розкривав основні терміни з питань організації прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих оперативно-розшукової діяльності, зокрема і органами Наці-

ональної поліції України. Доцільно в цьому визначити поняття та сутність прокурорського нагляду у даній сфері, цілі, завдання, об'єкт, предмет і межі прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій органами Національної поліції України.

Таким чином, аналіз положень ст. 36 КПК України дозволяє розглядати процесуальне керівництво як одну із форм прокурорського нагляду, що не у повну мірі відповідає оновленим положенням Конституції України в частині функціональної спрямованості діяльності такого суб'єкта сторони обвинувачення, позаяк процесуальне керівництво (ч. 2 ст. 36 КПК України), в поєднанні з іншими повноваженнями (Закон «Про прокуратуру»), дозволяє спрямувати досудове розслідування щодо отримання нових або перевірки вже наявних доказів у кримінальному провадженні (прокурор уповноважений починати досудове розслідування, мати повний доступ до його матеріалів, документів та інших відомостей; приймати процесуальні рішення; надавати вказівки та доручення; брати участь у проведенні процесуальних дій, або особисто їх проводити), посилюючи таким чином процесуальний статус прокурора саме як сторони обвинувачення. Водночас, надання прокуророві такого широкого спектру повноважень при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, зумовлює відповідальність щодо правових наслідків процесуальних рішень сприяючи реалізації правозахисної функції держави. Відтак, кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування здійснюється ним від імені суспільства і в публічних інтересах з метою забезпечення верховенства права; виконання законів органом, який здійснює таке розслідування; їх охорони, захисту; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Виходячи з цього, кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування – це самостійна процесуальна наглядова діяльність за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (виконанням ним повноважень процесуального керівника), спрямована на створення необхідних умов (забезпечення) для здійснення прав і свобод особи шляхом сприяння реалізації, охорони (запобігання правопорушенням), захисту та відновлення у разі їх порушення при проведенні процесуальних дій в рамках кримінального провадження, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (процесуальне керівництво досудовим розслідуванням). Таке поняття необхідно закріпити у п. 15-1 ч. 2 ст. 3 КПК України.

Список використаної літератури:

1. Карпунцов В., Селіванов О. Нове праворозуміння функцій прокуратури у реалізації правової політики держави. *Вісник прокуратури*. 2015. № 1 (163). С. 16-21.
2. Курбатова І. С. Прокурор у кримінальному судочинстві: теоретичні та прикладні проблеми реалізації державою конституційних прав людини і громадянина: монографія. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.
3. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
7. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
8. Толочко О. М. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні: структурно-функціональний аспект. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 4 (32). С. 49–55.
9. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. Київ, 1992. 431 с.
10. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
11. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
13. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій. Київ : Істина, 2005. 456 с.

14. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
15. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 448 с.
16. Шульган І. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як окрема функція органів прокуратури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 516–520.
17. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи: висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 верес. 1995 р. № 190 (1995). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590.
18. Аракелян М. Нова парадигма правозахисної функції сучасної демократичної держави. *Право України.* 2012. № 11-12. С. 252-258.
19. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
20. Справа «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97). Страсбург 29 квітня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text
21. Колесник Г. Р. Прокурорський нагляд у досудовому розслідуванні за КПК України 2012 року: функціональна характеристика, повноваження, форми реалізації. *Форум права*. 2016. № 5. С. 68–72.
22. Козаченко А.О. Прокурор як суб'єкт кримінальної-процесуальної діяльності в кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 6. С. 254–260. URL: nvppp.in.ua/vip/2022/6/43.pdf
23. Організація та діяльність органів прокуратури України: навч. посіб. П. М. Каркач, В. В. Кривобок, В. С. Бабкова та ін.; за ред. П. М. Каркача. Харків : Право, 2019. 500 с.
24. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016 228 с.
25. Демідов І. І. Основні підходи до розуміння поняття прокурорського нагляду за проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 1. С. 356–360.

Illiashchuk D. H. Peculiarities of the prosecutor's criminal procedural activity regarding ensuring the rights of a person in criminal proceedings

In the article, the analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine allows us to consider procedural management as one of the forms of prosecutorial supervision, which does not fully correspond to the updated provisions of the Constitution of Ukraine in terms of the functional orientation of the activities of such an entity of the prosecution, since procedural management, in combination with other powers (Law «On the Prosecutor's Office»), allows to direct a pre-trial investigation regarding the acquisition of new or verification of already existing evidence in criminal proceedings, thus strengthening the procedural status of the prosecutor precisely as a party to the prosecution. At the same time, giving the prosecutor such a wide range of powers in supervising the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of procedural guidance presupposes responsibility for the legal consequences of procedural decisions, contributing to the implementation of the state's human rights function. Therefore, the criminal procedural activities of the prosecutor regarding ensuring the rights of a person at the stage of pre-trial investigation are carried out by him on behalf of society and in public interests in order to ensure the rule of law; enforcement of laws by the body conducting such an investigation; their protection, protection; ensuring a prompt, complete and impartial investigation.

The concept of the prosecutor's criminal procedural activity regarding ensuring the rights of a person at the stage of pre-trial investigation is provided - it is an independent procedural supervisory activity for compliance with laws during the conduct of a pre-trial investigation in the form of procedural leadership (by him exercising the powers of a procedural leader), aimed at creating the necessary conditions (ensurement) for the implementation rights and freedoms of a person by promoting implementation, protection (prevention of offenses), protection and restoration in the event of their violation during procedural actions within the framework of criminal proceedings, ensuring the adoption of legal and impartial procedural decisions (procedural management of pre-trial investigations).

The essence of the prosecutor's supervision over the observance of the laws is that it is the prosecutor as the subject of collecting and submitting to the court petitions, complaints, things, documents, evidence, as well as forming an accusation by organizing and conducting a pre-trial investigation, which he must support in the future court proceedings. proceedings, is obliged to ensure strict compliance with the requirements of the law by inquirers, investigators, detectives and employees of operative units in order to form proper, admissible, reliable and sufficient evidence on the basis of publicity, professionalism, initiative, independence, discretion of powers.

The rule of law and legality in the prosecutor's criminal procedural activities make up the content of ensuring the rights of a person in pre-trial investigation as general and separate, because legality is one of the structural components of the normative content of the rule of law.

Key words: *prosecutor, criminal justice, criminal procedural activity, procedural order, prosecution, procedural management, prosecutorial supervision.*

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.31

О. В. Раздольська
аспірант кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПОЛІЦІЄЮ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті проаналізовано особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина поліцією під час провадження в справах про адміністративні правопорушення. Обґрунтовано позицію про важливість забезпечення дотримання відповідного, базового інституту правничої системи до правоохоронної діяльності, крізь призму зокрема й тих положень законодавства України, що регламентують неухильність дотримання органами правопорядку засад і принципів правової державності.

Автором обґрунтовується, що права і свободи людини і громадянина, як базовий теоретико-правовий інститут співвідноситься із правоохоронною діяльністю органів правопорядку як форма та зміст діяльності з забезпечення правопорядку в суспільства. Водночас, провадження справ у адміністративних правопорушеннях є формою притягнення до окремого виду юридичної відповідальності за вчинення суспільно шкідливих діянь, що визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення як такі, за які передбачається адміністративна відповідальність.

Додатково обґрунтовано те, що Кодекс України про адміністративні правопорушення як цілісний і кодифікованих нормативно-правовий акт у галузі притягнення до відповідності осіб, за вчинення відповідних діянь, містить не лише систематизовані та зведені нормативно-правові підстави, що регламентують порядок і процедуру притягнення до такого виду відповідальності, а й регулює основні принципи такого процесу, встановлює певні обмеження та «межі» відповідної діяльності в співвідношенні з інститутом прав і свобод людини і громадянина, котрі зокрема мають конституційний і загальнообов'язковий характер.

Перспектива подальших наукових пошуків полягає в установленні основних й найбільш системно обмежуваних прав і свобод людини і громадянина, що утискаються в процесі реалізації правоохоронної функції відповідними уповноваженими підрозділами під час провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *права людини, правова охорона, відповідальність, адміністративні правопорушення, дотримання прав.*

Актуальність тематики. Права і свободи людини і громадянина в Україні, визначають зміст і спрямованість державної політики, гарантують успішність та прогрес у питаннях розбудови правовий державності, безпосередньо впливають на становлення та укріплення основних демократичних процесів в Україні, як державі європейського зразка.

Особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина під час застосування поліцейських заходів, перш за все полягають в тому, що на сучасному етапі функціонування української державності, основні перешкоди до досягнення балансу та правопорядку в суспільстві утворює збройна агресія росії проти України, що в свою чергу ускладнює роботу органів правопорядку загалом та зокрема, поліції. Слід звернути увагу на те, що поліція, як орган державної влади, з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, має права щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, якщо їх дії кваліфікуються як правопорушення, тобто діяння, що за своїми право-конструктивними особливостями підпадає під ознаки протиправного й караного (в адміністративний, кримінальний чи інший спосіб).

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення функціонування принципу дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції.

Метою статті є аналіз проблемних питань забезпечення функціонування принципу дотри-

© Раздольська О. В., 2022

мання прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу статті. Важливим елементом стабільного існування держави є суспільний лад. Правоохоронні органи докладають значних зусиль щодо його підтримки на належному рівні. Держава несе відповідальність перед окремим громадянином і перед суспільством у частині зміцнення правопорядку, протидії протиправним діянням, серед яких за масовістю одне з центральних місць займають правопорушення, пов'язані з появою у громадських місцях осіб у стані алкогольного сп'яніння. Істотна роль у вирішенні цієї проблеми належить поліції, оскільки, будучи спеціальним суб'єктом управління, саме поліція здійснює захист життя, здоров'я, права та свободи громадян України, охороняє громадський порядок і забезпечує громадську безпеку у державі, реалізує державно-владні повноваження щодо застосування заходів адміністративного впливу. Ефективність та законність застосування зазначених заходів залежить від чіткої нормативної регламентації підстав, порядку та процедури їх реалізації [1]. Саме факти спроб і реальних порушень прав і свобод людини і громадянина на адміністративно-правовому рівні й створюють обставини за яких поліція й відповідні посадові особи вимушені реагувати на ці події, вживаючи різноманітних заходів адміністративного впливу, одним із яких на тлі встановлення реального факту порушення норм і засад адміністративного законодавства є початок провадження справи про адміністративне правопорушення, котре й має на меті реалізацію повноваження поліції та обов'язку поліцейського щодо забезпечення правопорядку в суспільстві та державі.

Крім цього, оскільки сам адміністративний контекст діяльності поліції, як контекст і процес правоохорони, може набувати досить різноманітних форм і проявів, котрі в свою чергу мають бути врегульовані виключно крізь призму міри дозволеного законодавством України в діяльності поліції, тоді як громадянин у даному випадку ладний вчиняти все, що йому прямо не забороняє законодавство, що часто спричиняє низку нерозумінь мір дозволеного та можливого під час складання протоколу про адміністративне правопорушення й саме у цьому, на нашу думку, полягає проблематика дотримання прав і свобод людини і громадянина в указаному виді поліцейської діяльності та в контексті системи правоохорони загалом.

Водночас, не можна зазначати про те, що адміністративне провадження стосується лише поліції, оскільки сама собою адміністративна галузь та механізм притягнення до адміністративної відповідальності різних осіб є досить різноманітним і полікомпетентним. Так, адміністративний процес охоплює значну кількість окремих проваджень, як зазначає С.Ю. Бенькowський, тільки за останні роки з'явилися провадження в справах про одержання громадянами субсидій, про ліцензування діяльності підприємств, оформлення спеціальних економічних зон, приватизацію громадянами житла, землі тощо [2, с. 12]. В цьому розрізі належить зазначити, що здійснення поліцейськими провадження в справах про адміністративні правопорушення, що є підвідомчі виключно Національній поліції України також є важливим запобіжником дотримання прав і свобод людини і громадянина в такій діяльності, оскільки саме від компетенції конкретного працівника залежить безпосереднє визначення міри та можливості (а можливо й правомірності) притягнення до адміністративної відповідальності тих чи інших осіб.

У правовій літературі виділяють чотири стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення: порушення справи про адміністративне правопорушення; розгляд справи; оскарження постанови у справі та перегляд постанови; виконання постанови [3, с. 434]. Відповідно, належить вказати, що форм і методів забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина на всіх указаних стадіях може бути безліч, із урахуванням окремих особливостей функційної реалізації всіх указаних стадій. Проте, на нашу думку, загально правові форми та методи забезпечення дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина все ще залишається не багато. Один із найбільш ефективних у даному розрізі може бути забезпечення високоякісного добору поліцейських до служби в поліції, оскільки освіченість та високі професійні стандарти є запорукою дотримання прав і свобод людини і громадянина відповідного принципу в діяльності не залежно від стадії.

Крім цього, належить звернути увагу на тому, що один із найбільш ефективних способів, був і залишається – забезпечення належного громадського, відомчого та позавідомчого контролю за здійснюваною діяльністю, що в умовах полі суб'єктності забезпечення відповідного процесу, також дозволяє дещо спростити ці процедури. Так, до прикладу, законодавством передбачається процедура оскарження вине-

сеної постанови або ж крім цього, існує інститут понятого та свідка, покази та свідчення якого можуть бути використані в процесі провадження справи про адміністративне правопорушення та винесення відповідного рішення конкретним поліцейським.

Крім цього, громадський контроль в даному контексті також застосовується як один із найбільш результативних інститутів громадянського суспільства, що дієво впливає на дотримання й неможливість порушення прав і свобод людини і громадянина поліцейським, навіть за умови наявності такої мети.

З огляду на різноманітність адміністративним проваджень у юридичній науці прийнято їх класифікувати на юрисдикційні та неюрисдикційні. Кожне із цих проваджень має свої особливості, характерні риси, які залежать від виду справи, правового статусу суб'єктів, які беруть участь у процесі, тощо. Водночас кожному адміністративному провадженню притаманні загальні риси, такі як складання протоколів, застосування запобіжних заходів, опитування свідків, прийняття рішення, винесення постанови, її оскарження тощо [4]. Саме це, на нашу думку й має бути висвітлено як поліцейським так і громадянам – що процеси пов'язані зі складанням протоколу про адміністративне правопорушення пов'язане з використанням типової форми бланку такого документу та поліцейський не може власноруч і на свій розсуд міняти його конструкцію, підмінюючи при цьому поняття та терміни викладені в ньому. Окремим питанням є можливість чи неможливість застосування запобіжних заходів, що чітко межують з питанням піднятим у попередньому підрозділі дисертації – щодо поліцейських заходів (у даному випадку, заходів примусу), котрі також можливі в застосуванні лише за серії певних обставин і можуть складатись також із заперечувальної частини самої особи, до якої вони потенційно застосовуватимуться.

У чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення слід виділити три процесуальні форми провадження у справах про адміністративні правопорушення: спрощена процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення, звичайна процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення, ускладнена процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення (або адміністративне розслідування), яка не має легітимного закріплення в законі [5; 6, с. 8].

Спрощена процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення характерна визнанням адміністративної вини конкретної особи та незначною складністю конструкції адміністративного правопорушення, що в свою чергу хоч і унеможливлює забезпечення належного контролю за дотриманням принципу прав і свобод людини і громадянина та в умовах добровільної згоди притягуваної до адміністративної відповідальності особи, не несе суттєвих ризиків.

Звичайна процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення характерна всіма притаманними компонентами та включає в себе запобіжні заходи в процесі написання протоколу про адміністративне правопорушення, дослідження всіх обставин справи поліцейським, а також винесення відповідного рішення та процесів його оскарження, що в свою чергу та на нашу думку створює базові обставини до застосування законодавства України виключно в належний і правомірний спосіб поліцейським, а також відкриває можливості громадянину (-нці) якого (яку) притягують до відповідальності оскаржити відповідне рішення та різноманітними законними способами досягти правомірності поведінки поліцейського та дотримання ним принципу прав і свобод людини і громадянина.

Найбільш небезпечним явищем у системі процесів щодо провадження в справах про адміністративні правопорушення, на нашу думку є ускладнена процесуальна форма провадження у справі про адміністративне правопорушення (або адміністративне розслідування), яка не має легітимного закріплення в законі та є за своїм змістом науковим явищем, що широко досліджується вченими та практиками, проте широко застосовується в правозастосовній діяльності поліцейських підрозділів. Важливо розуміти, що лише унормовані та чітко визначені правовідносини можуть врегулювати соціальні взаємини так, щоб останні були зрозумілими та доступними способами укладені та відповідали стандартам демократії та забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина.

У свою чергу О.Ю. Луньов відзначав, що під адміністративним процесом варто розуміти порядок діяльності всіх органів державного управління щодо здійснення їх компетенції, порядок вирішення всіх справ, що виникають у процесі управління, і застосування норм матеріального адміністративного права. Учений зазначив: «Широке

коло питань, за допомогою яких вирішуються завдання щодо поліпшення роботи органів державного управління, входить у поняття адміністративного процесу» [7, с. 27]. Відповідно, дещо виходячи за межі поняття та явища провадження в справах про адміністративні правопорушення дана позиція може врегульовувати ту частину оптимізації дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина, де має місце інституційний аспект забезпечення недопущення їх порушення (порядок добору поліцейського та система контролю (внутрішня чи зовнішня).

В свою чергу, на думку О.В. Кузьменко, провадження у справах про адміністративні правопорушення являє собою нормативно врегульовану діяльність уповноважених суб'єктів із застосування адміністративної відповідальності за скоєний адміністративний проступок, а також попередження адміністративних правопорушень [8]. Не менш важливим на нашу думку є визначення процесу притягнення до адміністративної відповідальності крізь призму профілактичного процесу, оскільки в цей момент поліцейськими також може бути допущено низку порушень прав і свобод людини і громадянина через власну необережність, розголошення персональних даних чи інші форми порушення з метою поліпшення системи правопорядку в суспільстві.

Висновки. У статті проаналізовано особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина поліцією під час провадження в справах про адміністративні правопорушення. Обґрунтовано позицію про важливість забезпечення дотримання відповідного, базового інституту правничої системи до правоохоронної діяльності, крізь призму зокрема й тих положень законодавства України, що регламентують неухильність дотримання органами правопорядку засад і принципів правової державності.

Автором обґрунтовується, що права і свободи людини і громадянина, як базовий теоретико-правовий інститут співвідноситься із правоохоронною діяльністю органів правопорядку як форма та зміст діяльності з забезпечення правопорядку в суспільства. Водночас, провадження справ у адміністративних правопорушеннях є формою притягнення до окремого виду юридичної відповідальності за вчинення суспільно шкідливих діянь, що визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення як такі, за які передбачається адміністративна відповідальність.

Додатково обґрунтовано те, що Кодекс України про адміністративні правопорушення як цілісний і кодифікованих нормативно-правовий акт у галузі притягнення до відповідності осіб, за вчинення відповідних діянь, містить не лише систематизовані та зведені нормативно-правові підстави, що регламентують порядок і процедуру притягнення до такого виду відповідальності, а й регулює основні принципи такого процесу, встановлює певні обмеження та «межі» відповідної діяльності в співвідношенні з інститутом прав і свобод людини і громадянина, котрі зокрема мають конституційний і загальнообов'язковий характер.

Перспектива подальших наукових пошуків полягає в установленні основних й найбільш системно обмежуваних прав і свобод людини і громадянина, що утискаються в процесі реалізації правоохоронної функції відповідними уповноваженими підрозділами під час провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Список використаної літератури:

1. Булачек В.Р. Провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з появою осіб у п'яному вигляді у громадських місцях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/98.pdf
2. Беньковський С.Ю. Правові засади та принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення : дис. .... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. – Х., 2009. – 219 с.
3. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О.І. Остапенко, М.В. Ковалів, С.С. Єсімов, Л.С. Гулак., Н.Я. Отчак, Л.О. Остапенко інші. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2021. 618 с.
4. Фазикош О.В. Особливості провадження в справах про адміністративні правопорушення та його принципи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Випуск 35. Частина І. Том 3. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14853/1/
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8973-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/
6. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Баб'як Н.В. Сутність адміністративного розслідування правопорушень. *Law & Sciences*. 2018. № 2. С. 4–9.
7. Лунєв О.Ю. Питання адміністративного процесу. *Правознавство*. № 2/1962. № 2. С. 27–33.
8. Кузьменко О.В. Курс адміністративного процесу: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 208 с.

Razdolska O. V. Characteristics of observance of human rights and freedoms by the police during administrative offense cases

The article analyzes the peculiarities of the observance of the rights and freedoms of a person and a citizen by the police during proceedings in cases of administrative offenses. The position on the importance of ensuring compliance with the relevant, basic institution of the legal system for law enforcement activities is substantiated, through the prism of those provisions of the legislation of Ukraine, which regulate the strict observance of the principles and principles of legal statehood by law enforcement agencies.

The author substantiates that the rights and freedoms of a person and a citizen, as a basic theoretical and legal institution, are correlated with the law enforcement activities of law enforcement agencies as the form and content of activities to ensure law and order in society. At the same time, proceedings in administrative offenses are a form of bringing to a separate type of legal responsibility for committing socially harmful acts, which are defined by the Code of Ukraine on administrative offenses as those for which administrative responsibility is assumed.

It is additionally substantiated that the Code of Ukraine on Administrative Offenses as a complete and codified legal act in the field of bringing persons to compliance for the commission of relevant acts contains not only systematized and consolidated legal grounds that regulate the order and procedure of bringing such type of responsibility, but also regulates the main principles of such a process, establishes certain restrictions and "limits" of the relevant activity in relation to the institution of human and citizen rights and freedoms, which in particular have a constitutional and universally binding nature.

The prospect of further scientific research consists in establishing the basic and most systemically limited rights and freedoms of a person and a citizen, which are suppressed in the process of implementation of the law enforcement function by the relevant authorized units during proceedings in cases of administrative offenses.

Key words: *human rights, legal protection, responsibility, administrative offenses, observance of rights.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.32

М. П. Коваль
кандидат юридичних наук,
суддя П'ятого апеляційного адміністративного суду,
ORCID ID: 0009-0005-4781-6431

МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню питання структури методології пізнання правових явищ. Відзначено важливу роль методології, яка дозволяє визначити засоби дослідження, логічні та епістемологічні засади, на яких ґрунтується науковий процес, а також яка є фактором усебічної та об'єктивної гносеології правових явищ.

Розглянуто такі елементи методології сучасного правознавства як: методи пізнання (що являють собою логічні прийоми опрацювання інформації), підходи (той елемент методології, що визначає ракурс пізнання), принципи пізнання (ті незаперечні вимоги, що ставляться до наукового пізнання). Логічні засоби пізнання є основними інструментами наукового дослідження. Сукупність методологічних підходів характеризує особливості методології пізнання конкретного явища.

Відзначено пропедевтичні аспекти гносеології: засоби пізнання окремого правового явища пов'язані з загальними засобами їх пізнання, що пояснюється видовими характеристиками понять; хоча гносеологічні засоби, що використовуються для пізнання окремого правового явища, і не дають повного уявлення про методологію, однак, їх опис дозволяє отримати уявлення про структуру методології загалом; методологія пізнання адміністративного судочинства (як і методологія правознавства загалом) – це систематизований та впорядкований набір засобів пізнання однойменного явища – адміністративного судочинства.

Наголошено, що окремого розгляду потребує питання місця світогляду у методології пізнання правових явищ.

Встановлено, що наукове дослідження є складним і багатогранним процесом, а його фундаментальною основою є використання логічних засобів пізнання. Їх застосування робить можливим систематизацію знань, розширення розуміння та розвиток нових теорій. Сукупність методологічних підходів є тією частиною методології, що визначає особливості пізнання конкретного явища. Вона визначає, що саме буде вивчатися, що потрібно встановити в результаті дослідження, які методи і прийоми будуть використані. Методологічні принципи формують основу для створення системного та обґрунтованого підходу до дослідження, забезпечуючи високу якість та надійність отриманих результатів.

Ключові слова: *дослідницький підхід, метод, методологія, принцип об'єктивності, принцип пізнання правових явищ.*

Постановка проблеми. Однією з важливих особливостей наукового пізнання є методологія, що обумовлено сутністю та призначенням останньої. Методологія дозволяє не тільки отримати певні знання про об'єкт гносеології, але й зробити можливим процес перевірки отриманої інформації.

Методологія відіграє важливу роль в науковому пізнанні державно-правових явищ, визначаючи способи, засоби і прийоми дослідження, а також логічні та епістемологічні засади, на яких ґрунтується науковий процес. Однією з ключових особливостей методології є її здатність структурувати і систематизувати знання, будучи фактором їх доступності для аналізу та інтерпретації. Методологія також визначає, які засоби дослідження слід використовувати для отримання достовірних результатів.

Методологія визначає основні кроки, які вчені повинні виконати для досягнення наукових результатів, що може включати в себе визначення дослідницького питання, формулювання гіпотези, збір та аналіз даних, а також формулювання висновків. Методологія визначає межі для перевірки і підтвердження наукових висновків, включаючи в себе вимоги до вірогідності результатів, апробацію дослідницьких засобів, що гарантують надійність і достовірність отри-

© Коваль М. П., 2022

маних знань. Методологія визначає для вчених межі логічного та системного мислення, допомагаючи уникнути систематичних помилок та необґрунтованих висновків.

Відтак, методологія є важливою складовою наукового пізнання, будучи фактором усебічної та об'єктивної гносеології державно-правових явищ, що обумовлює необхідність опису методології конкретного наукового дослідження, у тому числі й адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової правничої літератури дозволяє дійти висновку, що проблематика методології правових досліджень загалом і адміністративного судочинства зокрема, є недостатньо висвітленою. Науковці переважно звертаються до питання методології лише у контексті предмета власного дослідження та обмежуються дескрипцією обраних гносеологічних засобів. Так, у цьому контексті згадаємо праці таких вітчизняних науковців, як В. Авер'янов, Л. Анохіна, О. Бачеріков, Ю. Битяк, І. Бойко, А. Бондаренко, І. Бородін, І. Винокурова, П. Едер, А. Зеленов, В. Кампо, О. Капинос, О. Капля, А. Карнарук, Н. Коваленко, Ю. Кравцов, Р. Куйбіда, Є. Курінний, В. Малихіна, А. Манжула, Р. Миронюк, О. Міщенко, В. Олашин, Р. Ониско, О. Пасенюк, В. Пчелін, В. Решота, О. Свида, М. Смокович, О. Соколенко, В. Стефанюк, Т. Тур та ін.

Водночас, слід вказати на відсутність робіт, у яких би комплексно розкривалось питання розуміння методології сучасного правознавства, наводився перелік методологічних засобів тощо, що є фактором відсутності єдиного підходу до інтерпретації досліджуваної категорії та еклектизму гносеологічних засобів.

Хоча, слід вказати на те, що у 2008 році О. Меленко було проведене дисертаційне дослідження за тематикою методології правознавства, однак предмет пізнання був обмежений науковим доробком Б. Кістяківського. У роботі зроблено висновок, що «важливими особливостями обстоюваної ним методології правознавства є: 1) не обмеженість методології лише методологічними проблемами права, а включення до неї також наукознавчих проблем самої правової науки; 2) тісне переплетення методологічного знання з предметним знанням, виконання останнім методологічної функції і входження його в арсенал методологічного знання; 3) дослідження методологічних проблем правознавства у контексті відповідних проблем соціально-гуманітарних наук у цілому та на міждисциплінарній основі» [1, с. 16], однак не йдеться про чітку структуру самої методології.

Згадаємо і дисертаційне дослідження М. Кельмана, у якому автор серед іншого сформулював дефініцію поняття методології правознавства, описавши власне бачення відмінності цього поняття від «методології права», а також «з врахуванням сучасних тенденцій розвитку науки та її методології аргументовано доцільність виокремлення чотирьох рівнів структурної організації методології правознавства – філософсько-світоглядного, загальнонаукового, спеціальнонаукового, окремонаукового» [2, с. 13]. Хоча з останнім важко погодитись, особливо ураховуючи відсутність чіткого розмежування спеціальнонаукового та окремонаукового рівнів у контексті пізнання саме правових явищ, а також беручи до уваги інший погляд (з яким ми повною мірою погоджуємось) відносно того, що для методології правознавства характерна відсутність власних пізнавальних засобів, тобто тих, які використовуються лише для гносеології правових явищ і процесів, оскільки зазвичай йдеться переважно про логічні методи або окремі підходи пізнання, які застосовуються для гносеології правових явищ.

Саме тому слід погодитись з вітчизняними вченими А. Кучуком та В. Пекарчуком відносно того, що «на сьогодні, ураховуючи специфіку права як явища соціокультурного, існує необхідність у переосмисленні сутності та ролі методології у вивченні правових явищ і процесів» [3, с. 30].

Відтак, наведене додатково аргументує актуальність обраної тематики дослідження.

Мета статті. Висвітлення структурного аспекту методології пізнання адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Перед викладенням результатів дослідження вкажемо на окремі пропедевтичні аспекти, які у свою чергу є методологічним інструментарієм інтерпретації нашої позиції.

По-перше, відзначимо, що засоби пізнання окремого правового явища пов'язані з загальними засобами їх пізнання, що пояснюється видовими характеристиками понять. Маємо на увазі, зокрема, загальне і часткове. Загальне – це те, що є спільним для всіх явищ, що належать до одного виду. Часткове – це те, що відрізняє одне явище від іншого, що належить до того ж самого виду. Особливості пізнання окремих правових явищ обумовлені їх природою.

Загальні засоби пізнання правових явищ є необхідними для пізнання правових явищ (у цьому сенсі їх можна інтерпретувати як загальний набір методологічного інструментарію), в тому числі і окремого. Однак, для пізнання окремого правового явища слід використовувати частину з цього загального набору методологічного інструментарію, оскільки не всі засоби можуть бути застосовані, виходячи зі специфіки предмета гносеології. Необхідно використовувати ті засоби пізнання, які є можливими для епістемології цього конкретного явища.

Тому розглядаючи методологію вивчення адміністративного судочинства, ми отримаємо знання про окремі методологічні засоби сучасного правознавства.

По-друге, вкажемо на те, що хоча гносеологічні засоби, що використовуються для пізнання окремого правового явища, і не дають повного уявлення про методологію сучасного правознавства (у контексті переліку засобів пізнання), однак їх опис дозволяє отримати уявлення про структуру методології.

По-третє, зауважимо, що ми розглядаємо структуру як організовану або систематизовану упорядкованість, розташування або розподіл елементів чого-небудь. Зважаючи на те, що термін «структура» використовується у багатьох контекстах і може мати різні значення в залежності від галузі знань, наголосимо, що методологія пізнання адміністративного судочинства (як і методологія правознавства загалом) – це систематизований та впорядкований набір засобів пізнання однойменного явища – адміністративного судочинства.

Вирішуючи питання структурних елементів методології сучасного правознавства, на нашу думку, слід ураховувати правила, сформульовані ще відомим філософом Рене Декартом. Відтак, почнемо з методів наукового пізнання правових явищ.

У цілому слід зазначити, що переважна більшість науковців вказує саме на методи як складову методології. При цьому, доволі часто також вказується на сприйняття цього структурного елементу як такого засобу, що безпосередньо виконує гносеологічну функцію [4, с. 9-12].

Важко заперечити той факт, що будь-яке наукове дослідження виконується з використанням логічних засобів пізнання. Йдеться про такі логічні прийоми як аналіз та синтез, а також дедуктивний та індуктивний методи, абстрагування, порівняння тощо.

Логіка вивчає закони і форми мислення, а також способи досягнення істинних знань. Логічні засоби пізнання є основними інструментами наукового дослідження. Вони дозволяють науковцям правильно збирати, аналізувати та інтерпретувати наукові дані, робити обґрунтовані висновки та узагальнення.

Аналіз – це процес розчленування цілого на складові частини. Синтез – це процес об'єднання частин у ціле. Ці два логічні прийоми є необхідними для будь-якого наукового дослідження. Аналіз дозволяє ученому ознайомитися з об'єктом дослідження у всій його складності, а синтез – сформувати цілісне уявлення про нього.

Дедуктивний метод та індуктивний метод є основними методами наукового дослідження. Дедуктивний метод дозволяє вченому робити висновки про окремі явища на основі знань про загальні закономірності. Індуктивний метод дозволяє вченому робити висновки про загальні закономірності на основі вивчення конкретних явищ.

Використання логічних засобів пізнання дозволяє вченим досягти таких цілей наукового дослідження, як: пізнання об'єктів і явищ, їх сутності; встановлення закономірностей розвитку об'єктів і явищ; вироблення наукових теорій і законів; вирішення практичних проблем. Відтак, логічні засоби пізнання є невід'ємною частиною наукового дослідження. Вони дозволяють ученим збирати, аналізувати та інтерпретувати наукові дані, робити обґрунтовані висновки та узагальнення, досягати нових знань про об'єкти і явища навколишнього світу.

Відзначимо, що ці логічні засоби використовуються дослідником у певному ракурсі; науковець концентрує свою увагу на окремому «сегменті» предмета, на певному його аспекті, який і визначає значною мірою конкретний «набір» методів пізнання.

Відповідно, слід вказати на наступний елемент методології правознавства – це методологічний підхід. Одразу зауважимо, що у науковій правничій літературі відсутня єдність поглядів щодо розуміння змісту цього поняття. Однак, найбільш вдалою, на нашу думку, є дефініція, запропонована І. Сердюком, на думку якого методологічний підхід необхідно розуміти як «єдність філософського, (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і, з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта, різниться за своїм змістом» [5, с. 57].

Хоча ми і не погоджуємось з окремим аспектом наведеного визначення, зокрема, мова йде про світоглядне, теоретичне і методологічне знання. Так, залишаються незрозумілими критерії розмежування теоретичного і методологічного. Однак, сутнісний аспект методологічного підходу вітчизняним науковцем все ж таки визначений правильно.

Подібне сприйняття вказаного поняття обґрунтовує і А. Кучук, розглядаючи його як «сукупність вихідних позицій, положень і напрямів дослідження правових явищ» [6, с. 123], що відображає систему «вихідних положень і методів, які у взаємозв'язку з предметом обумовлюють напрям пізнання його конкретного аспекту» [7, с. 11].

При цьому вкажемо на те, що оскільки методологічний підхід визначає інтенцію дослідника, то вибір цього гносеологічного інструментарію визначається предметом пізнання. Саме тому, наприклад, методологія пізнання адміністративного судочинства буде відрізнятися від методології конституційного судочинства чи іншого правового явища.

Сукупність методологічних підходів характеризує особливості методології пізнання конкретного явища, оскільки вона визначає: що саме буде предметом дослідження (окремого етапу дослідження); метою і завданням дослідження (окремого етапу дослідження). Сукупність методологічних підходів визначає, що саме потрібно встановити під час окремого етапу дослідження.

Застосування гносеологічного інструментарію, який визначає окремий ракурс дослідження, обумовлює потребу визначення тих основоположних засад, які дозволять отримати повні знання про досліджуваний предмет та які будуть відповідати вимогам об'єктивності. Саме тому складовою частиною методології мають бути методологічні принципи. При цьому очевидним є той факт, що принципи мають бути однаковими для будь-якого наукового пізнання. Більш того, вкажемо, що, на нашу думку, принципи значною мірою і забезпечують науковий рівень отриманих знань про предмет гносеології.

Серед цих принципів слід вказати, зокрема, на наступні: 1) принцип об'єктивності, який вказує на необхідність вивчення предмета пізнання таким чином, щоб отримані результати були незалежними від особистих поглядів та впливу дослідника; вимагається об'єктивний аналіз фактів; 2) принцип всебічності дослідження, що покликаний забезпечити глибокий та комплексний аналіз обраного об'єкта дослідження. Цей принцип означає включення різних аспектів, вимірів та взаємодій, щоб отримати повний образ об'єкта. Врахування всебічності допомагає уникнути однобічності та забезпечує більш повне розуміння явища чи проблеми.

Водночас, вкажемо також на те, що окремого розгляду потребує питання місця світогляду у методології пізнання правових явищ. Так, додамо, що окремі аспекти цієї проблематики висвітлено у низці робіт М. Корнієнка [8-9].

Висновки. Таким чином, наукове дослідження є складним і багатогранним процесом, але його фундаментальною основою є використання логічних засобів пізнання. Їх застосування у наукових дослідженнях робить можливим систематизацію знань, розширення розуміння та розвиток нових теорій. Ці методи є необхідними для розв'язання складних проблем та висунення висновків, які базуються на об'єктивних фактах та доказах.

Сукупність методологічних підходів є тією частиною методології, що визначає особливості пізнання конкретного явища. Вона визначає, що саме буде вивчатися, що потрібно встановити в результаті дослідження, які методи і прийоми будуть використані.

Методологічні принципи формують основу для створення системного та обґрунтованого підходу до дослідження, забезпечуючи високу якість та надійність отриманих результатів.

Список використаної літератури:

1. Меленко О.В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б.О. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 21 с.
2. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку:. дис. д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2013. 449 с.
3. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27-31.
4. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. Вип.1 (42). С. 9-12.
5. Сердюк І.А. Інтерпретація поняття методологічний підхід у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4. С. 52-58.
6. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

7. Кучук А.М. Феномен правового полі центризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 36 с.
8. Корнієнко М.В. Принцип верховенства права як джерело адміністративного права. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2020. № 1. С 123-131.
9. Корнієнко М.В. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод як джерело адміністративного права. *Право і суспільство.* № 3. 2020. С. 145-153.

Koval M. P. Administrative Justice Knowledge Methodology: Structural Aspect

The article is devoted to the issue of the methodology structure of legal phenomena knowledge. The significant role of the methodology allowing determining the means of research, as well as the logical and epistemological foundations on which the scientific process is based and being a factor of comprehensive and objective epistemology of legal phenomena, is noted.

Such elements of the modern jurisprudence methodology as: methods of cognition (which are logical methods of processing information), approaches (the element of the methodology that determines the angle of cognition), principles of cognition (those indisputable requirements for scientific cognition) are considered. Logical means of cognition are the main tools of scientific research. The set of methodological approaches characterizes the peculiarities of the methodology of knowledge of a specific phenomenon.

The propaedeutic aspects of epistemology are mentioned: the means of cognition a particular legal phenomenon are in connection with the general means of their knowledge, that is explained by the specific characteristics of concepts; although the epistemological tools used to learn about a particular legal phenomenon do not give a complete picture of the methodology, their description allows us to get an idea of the structure of the methodology in general; the methodology of knowledge of administrative justice (as well as the methodology of jurisprudence in general) is a systematized and ordered set of means of knowledge of the administrative justice phenomenon.

It is emphasized that the issue of the worldview place in the methodology of knowledge of legal phenomena requires separate consideration.

It has been established that scientific research is a complex and multifaceted process, and its fundamental basis is the use of logical means of cognition. Their application makes it possible to systematize knowledge, expand understanding and develop new theories. The set of methodological approaches is that part of the methodology that determines the specifics of cognition of a specific phenomenon. It determines what exactly will be studied, what should be established as a result of the research, what methods and techniques will be used. Methodological principles form the basis for making a systematic and well-founded approach to research, ensuring high quality and reliability of the obtained results.

Key words: *research approach, method, methodology, principle of objectivity, principle of knowledge of legal phenomena.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.33

О. М. Лавошник
аспірантка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

ГЕНДЕРНИЙ ВПЛИВ НА КАР'ЄРНЕ ЗРОСТАННЯ: ДОСВІД ЄС

Стаття досліджує ключові аспекти впливу гендерної нерівності на можливості кар'єрного розвитку в країнах Європейського Союзу. У статті аналізується, як гендерні стереотипи та нерівність впливають на доступ жінок і чоловіків до вищих посад, можливості професійного зростання та загальну участь у ринку праці. Особлива увага приділяється таким аспектам, як роль соціальних і культурних стереотипів, законодавчі ініціативи щодо рівної оплати праці та гендерної рівності, а також ефективність заходів щодо подолання гендерних бар'єрів у професійному розвитку.

Порівнюються політики країн ЄС щодо рівноправності на робочому місці, включаючи законодавчі ініціативи, які спрямовані на зменшення гендерного розриву в оплаті праці, участі в управлінні та просуванні по службі. Автор зазначає, що збільшення частки жінок на ринку праці не гарантує їм автоматичного доступу до керівних посад в організаціях або відповідного рівня заробітної плати. У різних галузях чоловіки і жінки часто займають різні позиції, які супроводжуються відмінностями в оплаті праці.

Стаття також аналізує, як новітні підходи до підтримки гендерної рівності можуть сприяти кар'єрному зростанню, створюючи більш справедливі умови для професійного розвитку. Особлива увага приділяється досвіду провідних країн ЄС, які впровадили ефективні моделі вирішення проблеми гендерної дискримінації на робочих місцях, таких як квоти для жінок у вищому керівництві, гнучкі форми зайнятості та заходи для гармонізації професійного та особистого життя.

Автор робить висновок, що галузева і професійна сегрегація залишаються основними перешкодами на шляху до рівного ставлення до жінок і чоловіків у сфері зайнятості. У результаті дослідження пропонується розглядати гендерну рівність як один із ключових факторів для сталого економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

Ключові слова: *гендер, кар'єрне зростання, професійна сегрегація, ринок праці, зайнятість, трудові відносини, професійний розвиток, права працівників, оплата праці.*

Вступ. Гендерний вплив на кар'єрне зростання є актуальною темою як у наукових дослідженнях, так і в практичній площині соціальних та економічних відносин. У сучасному світі питання гендерної рівності набуває дедалі більшого значення, особливо у контексті розвитку кар'єри та доступу до можливостей професійного зростання. Попри зусилля, спрямовані на подолання гендерної нерівності, жінки все ще стикаються з багатьма перешкодами на шляху до рівних можливостей в кар'єрному розвитку, особливо в таких сферах, як бізнес, наука, технології та управління.

Європейський Союз (далі – ЄС) приділяє значну увагу забезпеченню рівних можливостей для жінок і чоловіків у сфері праці та кар'єри. Одна з головних стратегій ЄС полягає в активному впровадженні політик, спрямованих на забезпечення гендерної рівності в зайнятості та створення умов для збалансованого кар'єрного зростання незалежно від статі. Гендерний розрив у кар'єрних можливостях залишається гострою проблемою навіть у країнах з високим рівнем соціального захисту та гендерної рівності.

Мета статті дослідити особливості гендерного впливу на кар'єрне зростання в ЄС, аналізуючи законодавчі ініціативи, політики та практики, спрямовані на досягнення рівності між жінками та чоловіками у контексті кар'єрних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Держави-члени Європейського Союзу зобов'язані враховувати мету рівності між чоловіками та жінками при розробці та впровадженні

© Лавошник О. М., 2022

законів, нормативних актів, адміністративних положень, політики та заходів, що стосуються зайнятості, просування по службі та професійного навчання, а також умов праці. Однак, хоча гендерні розриви в участі на ринку праці в ЄС скорочуються, секторальна та професійна сегрегація і гендерний розрив в оплаті праці продовжують зберігатися.

Зростання участі жінок на ринку праці не означає, що вони автоматично отримали доступ до відповідальних посад в організаціях і до рівня оплати праці, який відповідає цим посадам. У різних секторах жінки та чоловіки виконують різну роботу, часто з різним рівнем оплати праці. Жінки часто недопредставлені на високооплачуваних посадах, і це явище відоме як ефект «скляної стелі». Хоча дослідження показують, що на більшій частині території ЄС жінки і чоловіки зараз складають рівну кількість у багатьох професіях, таких як юриспруденція і медицина, і однаково займають керівні посади молодшого і середнього рівня, на вищих щаблях більшості професій і організацій все ще домінують чоловіки. Дані, надані національними центрами Європейської обсерваторії промислових відносин (база даних містить безліч записів, починаючи з 1997 року до сьогодні, включаючи новини та тематичні статті, порівняльні дослідження, тематичний та галузевий аналіз тощо) (далі – ЄОПВ), підтверджують, що значний ґендерний розрив все ще зберігається на вищих щаблях в організаціях, навіть у тих секторах, де переважно працюють жінки, зокрема, в освіті, охороні здоров'я та соціальних послугах. Відповідно, вищі керівні посади обіймають переважно чоловіки, які також займають більшість найвищих академічних та наукових посад. Хоча різноманітність даних, наданих різними національними центрами, ускладнює проведення прямих порівнянь, тим не менш, з вибірки відповідей зрозуміло, що деякі країни, такі як Фінляндія та Норвегія, мають вищий рівень представництва жінок на керівних та вищих управлінських посадах, ніж інші країни. Тим не менш, навіть найкращі приклади показують, що «скляна стеля» ще не подолана. Наприклад, незважаючи на законодавство Норвегії, цільового рівня квот ще не досягнуто [1].

Питання, що впливають на ґендерні відмінності у виборі кар'єри та кар'єрні моделі, є різноманітними та складними, але ключовою проблемою залишається триваюча галузева та професійна сегрегація. Така сегрегація охоплює як горизонтальну сегрегацію, коли жінок не допускають до керівних посад, так і вертикальну сегрегацію, коли жінок сегрегують до ґендерно-стереотипних ролей або функцій. Незважаючи на значне збільшення участі жінок на ринку праці ЄС за останні два десятиліття, а також значні свідчення «підвищення кваліфікації», рівень галузевої, професійної або посадової сегрегації продовжує зберігатися. Участь жінок зросла в деяких секторах, але не в інших; як наслідок, жіноча зайнятість все ще сильно сконцентрована в обмеженій кількості професій. Підсумовуючи: незважаючи на покращення в останні роки, гендерні стереотипи залишаються очевидними в багатьох професіях; як галузева, так і професійна сегрегація залишаються основними перешкодами на шляху до рівного ставлення до жінок і чоловіків у сфері зайнятості; ті професії, в яких переважають жінки, часто також є найнижче оплачуваними; чоловіки і жінки приблизно порівну представлені у висококваліфікованих, неробочих і елементарних професійних групах. Однак, майже 40% всієї жіночої зайнятості припадає на низькокваліфіковані, неробочі професії, в той час як на чоловічу зайнятість припадає лише близько 14%. Дані, надані національними центрами ЄОПВ в цьому дослідженні, підтверджують цю загальну картину. При виборі секторів економіки з найбільшою різницею між рівнями зайнятості чоловіків і жінок вражає схожість у більшості країн-членів ЄС [2].

Також важливо зазначити, що дані опитування робочої сили ЄС вказують на те, що сімейні або особисті обов'язки залишаються серед основних причин, чому жінки працездатного віку обирають роботу з неповним робочим днем; це пов'язано з тим, що жінки все ще виконують більшу частину роботи по дому та для сім'ї. Це, безумовно, впливає на моделі роботи жінок, ускладнюючи адаптацію жінок до типової чоловічої моделі традиційної кар'єри. Однак дані національних центрів ЄОПВ свідчать про те, що у відповідних країнах відбуваються зміни в домінуючій моделі кар'єри. Багато центрів повідомили, що для чоловіків домінуючою моделлю кар'єри були два ключові елементи - безперервна служба та регулярне просування по службі, принаймні до недавнього часу. Центри також підтвердили, що багато жінок стикаються з труднощами у пристосуванні своєї роботи до такої моделі і тому перебувають у невигідному становищі. Незважаючи на низку теоретичних аргументів щодо позитивної трансформації кар'єрних моделей у міру того, як ринки праці

стають більш гнучкими, організаційні кар'єри стає все важче підтримувати, а індивідуальна відповідальність за управління кар'єрою стає все більш поширеною, було мало доказів на підтримку таких тверджень. Більшість національних центрів стверджували, що зміни радше розмили традиційну модель кар'єри, аніж трансформували її. Винятком у цьому випадку є Данія, де акцент на «гнучкості» зробив перехід до більшої мобільності робочих місць більш безпечним.

Досліджуючи порушене питання, маємо зазначити, що декілька національних центрів (Австрія, Чеська Республіка та Італія) назвали ставлення до жінок і роботи постійною проблемою в своїх країнах. В Австрії дослідження, проведене Інститутом організаційних досліджень та організаційної поведінки, показало, що нерівне ставлення до жінок у кар'єрі явно не пов'язане з відмінностями у навичках чи кваліфікації [3]. У дослідженні проаналізовано кар'єру випускників австрійського бізнес-університету з однаковою формальною кваліфікацією та особистісними характеристиками за 10-річний період. Вражає те, що, хоча в дослідженні брали участь лише жінки без дітей і зі стартовою заробітною платою, рівною заробітній платі чоловіків, загальний розрив у доходах жінок і чоловіків за цей 10-річний період склав 70 000 євро. Ірландський національний центр ЄОПВ також надав дані, які свідчать про те, що низка структурних, інституційних та світоглядних факторів, які перетинаються, є бар'єрами для жінок на шляху до вищих керівних посад. Ключовими факторами є нечіткі критерії відбору для просування по службі, що, в свою чергу, залишає значний простір для розсуду вищого керівництва; використання неформальних мереж або «клубів старих хлопців», які допомагають підтримувати кандидатів у просуванні по службі; а також той факт, що чоловіки-високопосадовці діють як «вартові» на шляху жінок до вищого керівництва. Хоча жінки мають однакову кваліфікацію, освіту і підготовку, а також однакову кількість робочих місць, їхній прогрес на вищих керівних посадах просто не можна порівняти з чоловічим. Аналогічно, відповідь Італійського національного центру показує, що опитування та дослідження життєвих історій жінок продовжують підкреслювати труднощі, пов'язані з їхнім кар'єрним просуванням; це особливо стосується випадків, коли професійне просування залежить від робочого часу, присвяченого не виконанню термінових або несподіваних дедлайнів, а набуттю авторитету в очах колег і начальства - фактор, який вважається головною перешкодою для кар'єрного розвитку жінок [4].

Незважаючи на зростаючу важливість і увагу до питання гендерної рівності в європейських дебатах, а також значну кількість політичних ініціатив і правового регулювання, факти свідчать про те, що гендерна рівність у кар'єрі все ще далека від досягнення. Хоча нещодавні зміни в організації праці, гнучкість ринку праці та організаційна реструктуризація мали певний вплив на кар'єру, вони не вплинули на традиційну модель кар'єри як таку. Водночас, хоча традиційна модель залишається домінуючою в багатьох країнах, в інших спостерігається її ерозія, внаслідок чого і чоловіки, і жінки опиняються у більш нестабільному та невизначеному трудовому майбутньому. Винятком із цієї загальної тенденції є впровадження політики «гнучкої зайнятості», що спостерігається в Данії [6]. Багато профспілок активно проводять кампанії на тему рівності в кар'єрі та підвищують обізнаність своїх членів і їхню здатність піднімати ці питання перед роботодавцями. З іншого боку, роботодавці, здається, не поспішають вирішувати питання гендерної дискримінації в кар'єрі. Проте, схоже, ситуація змінюється. У Великій Британії, наприклад, зменшення професійної сегрегації розглядається як важливий крок у вирішенні проблеми дефіциту кваліфікованих кадрів; як наслідок, існує чітке економічне обґрунтування для боротьби з професійною сегрегацією.

Однак, хоча деякі інноваційні спроби вирішити проблеми, що призводять до гендерної дискримінації в кар'єрі, безсумнівно, були зроблені, занадто часто ці заходи відбуваються ізольовано Інші дані, отримані від національних центрів ЄОПВ, свідчать про те, що на рівні компаній не відбулося значних змін, наприклад, як це спостерігається в Австрії, Франції, Ірландії та Італії. Порівняльне дослідження виявляє постійні проблеми зі ставленням до жінок на робочому місці. Лише 30% керівників - жінки, навіть у секторах економіки з високим рівнем зайнятості жінок; загалом, чим вища керівна посада, тим менше жінок на ній [5].

Водночас країни, які мають законодавство з цього питання, стикаються з труднощами у дотриманні гендерних квот. Так, у двох країнах, Австрії та Великій Британії, відзначили проблему низхідної професійної мобільності серед жінок при поверненні на роботу після декретної відпустки, незважаючи на законодавство, спря-

моване на захист жінок від цієї форми дискримінації. Такі висновки підтверджуються іншими міжнародними дослідженнями з питань гендеру та кар'єрного розвитку, які показують, що жінки стикаються з проблемами довіри до себе, блокуванням професійної мобільності, дискримінацією та усталеними стереотипами [1]. Такі стереотипи включають переконання, що успішні менеджери мають чоловічі риси; що жінки не мають бажання або мотивації керувати іншими; що заміжні жінки або матері не підходять для роботи, яка вимагає закордонних поїздок і тривалого робочого дня; що чоловіки більш емоційно стабільні, ніж жінки, і є інтелектуально вищими; і що інші працівники, особливо чоловіки, не захочуть працювати на жінку.

Висновки. Дослідження в галузі управління кар'єрою, незалежно від статі, свідчать про те, що рівень знань на рівні компанії може бути особливо низьким: небагато керівників вищої ланки твердо віддані діяльності з управління кар'єрою; небагато компаній навчають своїх лінійних керівників підтримувати кар'єрний розвиток своїх співробітників; і на практиці найбільше зусиль у сфері управління кар'єрою приділяється відносно невеликій групі дуже високопоставлених співробітників. Основна проблема полягає в тому, щоб забезпечити втілення законодавства на практиці на рівні компаній. Ще одне тісно пов'язане з цими висновками питання стосується наявності систематичних даних про вплив статусу зайнятості на практику на робочому місці. Те, чи збираються дані чи ні, часто є корисним показником відносної важливості питання, що розглядається. Якщо не здійснювати моніторинг та оцінку існуючих практик, часто буде недостатньо доказів для того, щоб дати поштовх до змін. Однак роботодавці демонструють велике небажання йти шляхом збору систематичних даних з цього питання.

Особливого значення цим висновкам надає величезна кількість жінок, зайнятих неповний робочий день в ЄС, а отже, і частка жінок, чиї кар'єрні можливості можуть зазнати негативного впливу. Збереження низько кваліфікованої, низькооплачуваної роботи з неповним робочим днем, в якій переважають жінки, є основним фактором, що зумовлює збереження проблем гендерної рівності в кар'єрі. Водночас, існує думка, що деякі робочі місця, особливо вищі керівні посади, кваліфіковані робочі місця на виробництві та ключові посади у сфері послуг, не підходять для гнучкої та неповної зайнятості, і ця думка сприймається надто легко. Замість того, щоб впроваджувати політику, яка могла б поширити неповну зайнятість або механізми розподілу обов'язків на керівні посади та зайнятість чоловіків, неповна зайнятість залишається майже виключно обмеженою роботою на нижніх щаблях професійної та організаційної ієрархії та зайнятістю жінок. Зрештою, це є основною перешкодою для просування жінок на більш високі, відповідальні та високооплачувані посади.

Таким чином, досвід країн ЄС демонструє необхідність впровадження системних реформ, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для кар'єрного зростання та подолання гендерного розриву в оплаті праці.

Список використаної літератури:

1. Helen Newell. Gender and career development. URL: https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2007/gender-and-career-development
2. Eurostat, EU Labour Force Survey, Summer 2006.
3. Mayrhofer, W. et al, 'Graduates' career aspirations and individual characteristics', Human Resource Management Journal, 2005. Vol. 15. No. 1.
4. Patton W., McMahon M. Career Development and Systems Theory / W. Patton, M. McMahon. URL: https://www.sensepublishers.com/media/1934-careerdevelopment-and-systemsth eory.pdf.
5. Arthur, M. B., Khapova, S. N., & Wilderom, C. P. Career success in a boundaryless career world. Journal of Organization Behavior, 2005. Vol. 26, pp. 177-202.
6. Savickas M. Career construction: Developmentl theory of vocational behavior. San Francisco:Jossey-Bass, 2002.
7. Blustein D. L. A new perspective for career development, counseling, and public policy. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2006.

Lavoshnyk O. M. Gender impact on career development: EU experience

The article explores the key aspects of the impact of gender inequality on career development opportunities in the European Union. The article analyzes how gender stereotypes and inequality affect women's and men's access to senior positions, professional growth opportunities, and overall participation in the labor market. Particular attention is paid to such aspects as the role of social and cultural stereotypes, legislative initiatives on equal pay and gender equality, and the effectiveness of measures to overcome gender barriers in professional development.

The author compares the policies of the EU countries on equality in the workplace, including legislative initiatives aimed at reducing the gender gap in pay, participation in management and promotion. The author notes that an increase in the share of women in the labor market does not guarantee them automatic access to leadership positions in organizations or the corresponding level of salary. In different industries, men and women often occupy different positions, which are accompanied by differences in pay.

The article also analyzes how the latest approaches to supporting gender equality can promote career growth by creating fairer conditions for professional development. Particular attention is paid to the experience of leading EU countries that have implemented effective models for addressing gender discrimination in the workplace, such as quotas for women in senior management, flexible forms of employment, and measures to harmonize professional and personal life.

The author concludes that sectoral and professional segregation remain the main obstacles to equal treatment of women and men in employment. As a result of the study, it is proposed to consider gender equality as one of the key factors for sustainable economic development and increased competitiveness in the labor market.

Key words: *gender, career development, professional segregation, labor market, employment, labor relations, professional development, employee rights, remuneration.*

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.34

С. М. Гаврилко
викладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0007-7811-5982

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ»

У статті розкрито теоретичний зміст поняття представницької демократії та продемонстровано закономірності й тенденції її еволюції. Як приклад, нами обрано західноукраїнські землі, зокрема Галичину та Буковину, які з 1772 та 1774 р. відповідно стали частиною імперії Габсбургів, де поширювалися ідеї представницької демократії в класичному її розумінні. Встановлено, що в умовах загальноєвропейської революції 1848-1849 рр. відбулися реальні зміни в австрійському законодавстві, які дали початок впровадження представницької демократії. У грудні 1848 р. імператор «дарував» першу конституцію, яка передбачала створення двопалатного парламенту та частково обмежувала владу монарха. В 1860-х рр. відбулося утвердження конкретних правових ідей, наявність яких дозволяє говорити про існування класичного принципу представницької демократії і залучення українців до його реалізації. Аналіз змісту австрійської конституції 1867 р. з точки зору відповідності принципам представницької демократії, дає підстави стверджувати про наявність верховенства права, закріплення інституту виборності, визначення набору політичних прав і свобод громадян, в тому числі й на підставі національної приналежності. Одночасно, відносно формальними були реалізовані такі функції представницької демократії, як багатопартійність, а також наявність системи стримування і противаг між законодавчою, виконавчою та судової гілками влади. Однак, в останній третині XIX ст. було нівельовано і ці недоліки, адже в 1890-х рр. виникло десятки політичних партій різного ідеологічного спрямування. Також у 1896, а потім в 1907 р. запроваджено загальне виборче право. Єдиним недоліком була відсутність чіткої системи стримування і противаг. Нами доведено, що становлення представницької демократії в Австрійській та Австро-Угорській імперії було поступовим процесом, який включав прийняття важливих нормативних актів та еволюцію від абсолютної до конституційної монархії з елементами представницької демократії.

Ключові слова: *представницька демократія, реформи, парламентаризм, норми права, демократія, плюралізм, верховенство права.*

Постановка проблеми. Правова традиція українців характеризується тривалою історією розвитку представницької демократії, яка набула особливої популярності в XIX ст. В той час, умови для розвитку представницької демократії були створені в Західноукраїнських землях, які перебували у складі Австро-Угорщини, правова система якої впродовж останньої третини XVIII ст. – 1960-х рр. еволюціонувала в бік розвитку конституціоналізму й закріплення представницьких органів влади. Під впливом австрійської правової системи у Галичині та Буковині функціонували крайові сейми, також кожна провінція делегувала своїх депутатів до імперського парламенту – Рейхсрату. Це формувало певну політичну культуру і традицію представницького правління, що стало важливим досвідом для майбутнього розвитку української державності.

Зокрема, прийняття конституції 1867 р. закріпило основи конституційної монархії в Австро-Угорщині та заклало підґрунтя для участі українського населення в політичному житті імперії. Зростання політичної активності українців, створення національних партій, а також обрання українських депутатів до Рейхсрату свідчило про сприйняття українським суспільством ідеї представницької демократії.

Політичні процеси впродовж XIX – початку XX ст. мали суттєвий вплив на формування політичної культури українського населення, його готовність до участі в демократичних інституціях та боротьбі за свої права. Аналіз історичного розвитку представницької демо-

© Гаврилко С. М., 2022

кратії в Україні, зокрема на Західноукраїнських землях, дозволяє зрозуміти закономірності розвитку демократичних інститутів і традицій в умовах політичної залежності від імперій. Це також дає змогу виявити особливості політичної модернізації, які є актуальними для розуміння сучасних процесів демократизації в Україні.

Отже, дослідження історичних передумов і розвитку представницької демократії в Україні є важливим для визначення основних векторів політичної еволюції та формування демократичних традицій. Це дозволяє усвідомити роль історичної спадщини у формуванні сучасних політичних інститутів і правової культури, а також підкреслити значення історичного досвіду для сучасних процесів державотворення і розбудови демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських правників та істориків права впродовж останніх тридцяти років нагромаджено значний масив наукових праць в яких конкретизовано правовий статус західноукраїнських земель, конкретизовано правові підстави формування представницьких органів влади, описано участь українців у роботі станових, крайовий сеймів та імперського парламенту. Одночасно, ідея представницької демократії в конкретний історичний період не досліджувалася, бракує також праць в яких показано рівень сприйняття населенням ідей народовладдя.

Загальною методологічною основою нашого дослідження стали праці українських вчених – О.Аркуші, Т.Андрусяка, Р.Бедрія, М.Вегеша, М.Головатого, Н.Гриб, Л.Ілина, Я.Капущака, А.Королька, М.Пиртко, В.Харути, Ф.Шульженка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування теоретичного змісту поняття представницької демократії та демонстрації закономірностей і тенденцій її еволюції. Як приклад, нами обрано західноукраїнські землі, що перебували в складі імперії Габсбургів.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з сучасного розуміння поняття представницької демократії, як форми державного правління, за якої громадяни делегують свої політичні права представникам, обраним на виборчих засадах, для прийняття рішень від їхнього імені [9, с. 63], варто вказати на декілька закономірностей й правових ідей, що виникають в умовах існування такого типу демократії. По-перше, представницька демократія відрізняється від прямої демократії, де громадяни самостійно беруть участь у прийнятті всіх рішень. По-друге, ключовим чинником існування представницької демократії є наявність інституту виборності, коли громадяни обирають своїх делегатів, які потім формують представницькі органи влади. Останні володіють правом законодавчої ініціативи, здійснюють контроль за діяльністю органів виконавчої влади. По-друге, представницька демократія існує в умовах наявності верховенства права, адже вона заснована на дотриманні правових норм і конституції. Законодавчий процес відбувається відповідно до встановлених процедур, які захищають права і свободи громадян. По-третє, в умовах прямої демократії існує принцип відповідальності перед виборцями. Як наслідок, громадяни можуть впливати на політичний розвиток держави через участь у виборах, протестах або інших формах громадянської активності. По-четверте, важливим елементом представницької демократії є багатопартійність, які опирається на різні соціальні та політичні сили, забезпечуючи широкий спектр поглядів у суспільстві. По-п'яте, ефективність представницької демократії можлива тільки у випадку поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. По-шосте, між згаданими гілками влади існує принцип стримування і противаги у вигляді взаємного контролю і відповідальності одна перед одною.

Отже, представницька демократія є найпоширенішою формою правління у сучасному світі, що дозволяє поєднувати масову участь громадян у політиці з ефективним управлінням державою. Однак, дискусійним, серед науковців залишається питання стосовно моменту поширення представницької демократії чи утвердження її окремих елементів в правових системах країн, визначення рівня сприйняття населенням власного права участі в політичному правовому житті країни.

На нашу думку, саме західноукраїнські землі, зокрема Галичина та Буковина, які з 1772 та 1774 р. відповідно стали частиною імперії Габсбургів, можуть бути прикладом поширення ідеї представницької демократії в класичному її розумінні. Закономірно, що українська державно-правова традиція багата на ідеї народовладдя, які можна вважати традиційними, але саме австрійське законодавство започаткувало ідею виборності та відповідальності за конкретні правові дії. Власне і для світової державно-правової думки, саме XIX ст. стало часом утвердження ідеї представницької демократії, як основної парадигми правового розвитку суспільства. Для прикладу, в античний період,

в Афінах було започатковано пряму демократію, однак вона мала елементи представництва через вибраних магістратів і радників. Попри це, повноцінної системи представництва, як сучасної демократії, ще не існувало. Тотожно і в Римській республіці де існувала система змішаного правління (поліархії), спостерігається поєднання елементів монархії, аристократії та демократії. Римляни обирали консулів і представників у Сенат, що стало важливим кроком до ідеї представництва [4, с. 85].

Цікаво, що окремі елементи представництва проявлялися і в епоху Середньовіччя, де попри поділ влади між королем та місцевими феодалами, почали появлятися окремі елементи представництва у вигляді рад і зібрань, таких як англійський Великий Королівський Суд (Curia Regis). Наступним кроком стало формування перших парламентів (кортеси в Іспанії, 1137 р., Англійський парламент, 1215 р., Генеральні штати у Франції, 1302 р.) [3, с. 79]. Ці органи стали першим легальним місцем коли окремі групи суспільства могли представляти свої інтереси перед монархом. У XVII ст. появляються перші нормативні акти, якими фіксуються конкретні форми представницької демократії. Так, 1648 р. одним із рішень Вестфальського миру, який став підсумком Тридцятилітньої війни, було започатковано принцип національного суверенітету, що став основою сучасних національних держав. Згодом, в 1689 р. з прийняттям «Білль про права» в Британії, запроваджується обмеження влади монарха, за парламентом закріплюється право контролювати фінанси та законодавство.

Часом активних нововведень, які пришвидшили процес утвердження представницької демократії, варто вважати епоху Просвітництва, зокрема XVIII ст. Для світової державно-правової думки прийнято вважати, що саме в конституції США 1787 р. вперше було розроблено систему розподілу влади з чітко визначеними повноваженнями представницького органу – Конгресу. Ця практика стала зразком для багатьох країн. Однак, варто зауважити, що вперше в світовій історії державності, ідея поділу влади була задекларована в «Договорах і Постановленнях Прав і вольностей Війська Запорозького» або так званій «Конституції Пилипа Орлика» 1710 р. [2, с. 13]. Закономірно, що принцип поділу влади в Козацькій державі був формальним, але Конституція стала, за словами авторитетних українських вчених Т.Анрусяка та Ф. Шульженка – першим в історії права нормативним документом в якому закріплено верховенство закону в державі [10, с. 192].

Також, в період Просвітництва, зокрема час Великої французької революції, відбулося впровадження принципів «свобода, рівність, братерство», які стали основоположними поняттями концепцій народного суверенітету та прав людини.

Паралельно з подіями Великої французької революції, в імперії Габсбургів реалізуються реформи в дусі освіченого абсолютизму. Як зауважує дослідник австрійських реформ М.Пиртко, в останній третині XVIII ст. «освічений абсолютизм укріпив ідею правової держави» [8, с. 187]. Однак, об'єктивно, слід вказати, що хоча реформи Йосиф II спрямовувалися на модернізацію державного управління, вони, все ж не стали умовою існування повноцінних представницьких органів. Станові сейми, які почали свою діяльність не володіли реальними політичними правами.

Тільки в умовах загальноєвропейської революції 1848-1849 рр. відбулися реальні зміни в австрійському законодавстві, які дали початок впровадження представницької демократії. У грудні 1848 р. імператор «дарував» першу конституцію, яка передбачала створення двопалатного парламенту та частково обмежувала владу монарха. Однак, вже навесні 1849 р. імператор Франц Йосиф I відновив абсолютну монархію [5, с. 26].

Тільки в 1860-х рр. відбулося утвердження конкретних правових ідей, наявність яких дозволяє говорити про існування класичного принципу представницької демократії і залучення українців до його реалізації. Ключовими нормативними актами, що запровадили принцип представництва влади були Жовтневий диплом (20 жовтня 1860 р.) та Лютневий патент (26 лютого 1861 р.). Імператор Франц Йосиф I цими документами намагався попередити зростання відцентрових тенденцій і задовольнити політичні вимоги багатьох народів імперії, які публічно виступали за розвиток власних національно-політичних прав. Так, «Жовтневий диплом» передбачав часткове відновлення автономних прав земель, а також створення загальноімперського парламенту – Рейхстагу. Останній формувався з числа делегатів від провінційних сеймів. Більшість дослідників, вважають саме «Жовтневий диплому» першим кроком до обмеженої представницької системи. Половинчастість «Жовтневого диплому», яка полягала в декларативному

визначенні повноважень парламенту, призвела до загострення національних рухів, і як наслідок, була причиною прийняття «Лютневого патенту» в якому чітко визначалося створення двопалатного парламенту, а також крайових сеймів [6, с. 35]. Останні, були створені в Галичині та Буковині. Наступна трансформація системи представницької демократії відбулася в березні – грудні 1867 р. Так, 15 березня 1867 р. було укладено так званий «австро-угорський компроміс», який передбачав перетворення імперії Габсбургів у дуалістичну Австро-Угорську державу, в кожній частині якої існували власні представницькі органи влади. В австрійській частині монархії існували парламент та крайові сейми, тоді, як в Угорській – тільки Державні збори. Сформовану систему правовідносин було закріплено грудневою конституцією 1867 р.

Якщо аналізувати зміст австрійської конституції 1867 р. з точки зору відповідності принципам представницької демократії, то можна стверджувати про наявність верховенства права, закріплення інституту виборності, визначення набору політичних прав і свобод громадян, в тому числі й на підставі національної приналежності. Практика функціонування Галицького крайового сейму засвідчує, що українські посли регулярно проводили зустрічі зі своїми виборцями і звітували про виконану роботу, внесені законодавчі ініціативи. Українські дослідники Я.Капущак та І.Королько наводять приклади, що український посол Галицького сейму Й. Гурик, в 1890 та 1891 рр. проводив регулярні зустрічі зі своїми виборцями – представниками четвертої (селянської) курії в Станіславові [7, с. 11].

Одночасно, відносно формальними були реалізовані такі функції представницької демократії, як багатопартійність, а також наявність системи стримування і противаг між законодавчою, виконавчою та судової гілками влади. В першому випадку, політичні партії виникли у імперії Габсбургів в 1880-1890-х рр. і як правило організовували власні виборчі штаби, формували окремі політичні фракції в парламенті та сеймах. Одночасно, навіть в умовах багатопартійності, ідея представницької демократії була не досконалою з огляду на куріальну систему виборів, в основі якої був майновий ценз.

Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. відбулося декілька реформ виборчої системи в Австро-Угорщині. Так, 1873 р. було запроваджено процедуру прямих і безпосередніх виборів депутатів до імперського парламенту (до цього часу парламент формувався з числа депутатів крайових сеймів). У 1882 р. був знижений виборчий ценз для участі в парламентських виборах, що дозволило залучити більше виборців. У 1896 р. була введена окрема «п'ята курія», представників якої можна було обирати на основі загального виборчого права [1]. В кінцевому випадку, 1907 р. було запроваджено загальне виборче право для чоловіків, що значно розширило базу виборців і надало можливість більш широкому колу громадян брати участь у виборах до імперського парламенту.

Стосовно системи стримування і противаг, то в конституційній монархії він мав декларативний характер, адже вся повнота влади й надалі зберігалася за імператором.

Отже, становлення представницької демократії в Австрійській та Австро-Угорській імперії було поступовим процесом, який включав прийняття важливих нормативних актів та еволюцію від абсолютної до конституційної монархії з елементами представницької демократії.

Висновки. Таким чином, українці Галичини та Буковини, будучи залученими до представницьких органів влади Австро-Угорської імперії у XIX – на початку XX ст., здобули значний практичний і теоретичний досвід участі в політичному житті багатонаціональної держави. Участь у виборах до Галицького крайового сейму та Райхсрату (австрійського парламенту) дозволила українцям не лише набувати навичок політичної боротьби, але й інтегруватися у складну систему представницької демократії. Серед важливих практичних здобутків була здатність організовувати політичні партії та громадські організації, а також формувати політичні альянси з іншими національними групами, наприклад, чехами (на загальноімперському рівні) та євреями (крайовому рівні), для досягнення спільних цілей.

На теоретичному рівні українці засвоїли концепції парламентаризму, багатопартійної системи та основи правового регулювання взаємин між владою та підданими. Досвід представницької демократії досліджуваного періоду, може бути актуальним і для сучасності, адже запозичення досвіду парламентського контролю за виконавчою владою та забезпечення пропорційного представництва різних соціальних і національних груп є умовою розвитку соціальної правової держави.

Список використаної літератури:

1. Аркуша О. Виборча система в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття. URL: https://zaxid.net/viborcha_sistema_v_galichini_u_drugiy_polovini_hih__na_pochatku_hh_stolittya_n1264478
2. Бедрій Р. Б. Розподіл влад за Конституцією Пилипа Орлика. *300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення*. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. С.12-15. URL: http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14615-2011-01-18-07-09-04.html
3. Вегеш М.М. Історичні форми та емпіричні моделі демократії. URL: http://surl.li/tiiwiw.
4. Головатий М.Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.
5. Гриб Н.П. Історико-правові джерела щодо застосування австрійських конституцій у Галичині (1848-1918 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 1 С. 25-29. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28281/1/%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9A%D0%9E-%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%94%D0%96%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%90.pdf
6. Ілин Л. М. Джерела до вивчення нормотворчої діяльності Галицького крайового сейму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2017. № 4. С. 34-38.
7. Капущак Я. Ю., Королько А. З. Українська громада міста Станиславова у виборчому русі в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2019. № 32. С. 9–23.
8. Пиртко М.С. державно-правові реформи в Австрії у 40–90 роках XVIII ст. Дис. канд. юрид. наук: 081 «Право». Львів, 2021. 256 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_pyrtko.pdf.
9. Харута В. Ф. Народне вето як інститут безпосередньої демократії: дисертація. У.: УжНУ, 2020. 128 с.
10. Шульженко Ф.П., Андрусяк Т.Г. Історія політичних і правових вчень. К.: Юрінком Інтер, 2002. 304 с.

Havrylko S. M. Theoretical content and evolution of the concept of "representative democracy"

The article reveals the theoretical content of the concept of representative democracy and demonstrates the patterns and trends of its evolution. As an example, we have chosen the western Ukrainian lands, in particular, Galicia and Bukovina, which in 1772 and 1774 respectively became part of the Habsburg Empire, where the ideas of representative democracy in its classical sense were spread. It is established that in the context of the European revolution of 1848-1849, there were real changes in Austrian legislation which gave rise to the introduction of representative democracy. In December 1848, the emperor "granted" the first constitution, which provided for the establishment of a bicameral parliament and partially limited the power of the monarch. The 1860s saw the establishment of specific legal ideas, the presence of which allows us to speak of the existence of the classical principle of representative democracy and the involvement of Ukrainians in its implementation. An analysis of the content of the Austrian Constitution of 1867 in terms of compliance with the principles of representative democracy gives grounds to assert the existence of the rule of law, the consolidation of the institution of election, and the definition of a set of political rights and freedoms of citizens, including on the basis of nationality. At the same time, such functions of representative democracy as multi-party system and the existence of a system of checks and balances between the legislative, executive and judicial branches of power were relatively formalized. However, in the last third of the nineteenth century, these shortcomings were leveled, as dozens of political parties of various ideological orientations emerged in the 1890s. Also, in 1896 and then in 1907, universal suffrage was introduced. The only drawback was the lack of a clear system of checks and balances. We have proved that the formation of representative democracy in the Austrian and Austro-Hungarian empires was a gradual process that included the adoption of important regulations and the evolution from absolute to constitutional monarchy with elements of representative democracy.

Key words: *representative democracy, reforms, parliamentarism, rules of law, democracy, pluralism, rule of law.*

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.35

Р. М. Губа
викладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0004-0807-436X

ФІЛОСОФСЬКІ, СВІТОГЛЯДНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ПЕРІОДУ КОЗАЧЧИНИ

Актуальність статті полягає в тому, що державно-правова думка XVI-XVII ст. формувалася під впливом специфічних соціально-політичних умов та культурно-правових традицій, що визначали її філософські, світоглядні та правові засади. Філософський цей період характеризувався поєднанням елементів православної традиції, впливу середньовічної політичної думки, зокрема ідей романтизму та народних уявлень про справедливість і право. Світоглядним підґрунтям козацької державності було прагнення до свободи, рівності та автономії, які відображалися в козацьких правових звичаях і суспільних інституціях. Правові засади державно-правової думки в середовищі козацтва включали елементи звичаєвого й магдебурзького права, а також практик, успадкованих від Київської Русі. Козацтво виступало як носій і захисник прав і свобод, відстоюючи ідею народного суверенітету в межах свого самоврядування. При цьому поняття суверенітету асоціювалося не з сучасним розумінням незалежності, а широким самоврядуванням в межах конкретних адміністративних меж. Як наслідок, XVI-XVII ст. були часом зародження автономістичних ідей. Формування Запорозької Січі як військово-політичного утворення стало ключовим моментом у розвитку автономістичних настроїв, що відображали прагнення до самоуправління і захисту власних інтересів. У статті розкрито філософські, світоглядні і правові підстави формування державно-правової думки українців у XVI – XVII ст. і прожемонстровано як ці ідеї вплинули на концепції відродження національної держави XIX – початку XX ст. Нами пропонується вважати першим мислителем, що здійснив теоретичне осмислення ідеї автономізму київського єпископа Й. Верещинського. Його ідея автономії не була виняткова політичною ілюзією, а містила послідовний набір теоретичних підходів до організації влади в Речі Посполитій. Так, мислитель звернув увагу на потенційний занепад Речі Посполитої в разі пасивної та недалекоглядної політики щодо Наддніпрянської України, тобто ігнорування прав і вимог козаків. Й. Верещинський запропонував об'єднати території на яких проживали козаки в Задніпровське князівство, що на правах широкої автономії входило до складу Речі Посполитої. Окрім того, мислитель ідеалізував роль Києва як столиці майбутньої держави. Доведено, що ідеї Й. Верещинського були популярними серед мислителів початку XVII ст. і працях цілого ряду тогочасних філософів, зокрема С. Пекаліда, М. Пашковського, С. Саковича та ін. вони отримали продовження. Встановлено, що впродовж XVII – початку XVIII ст. розвиток ідей автономізму асоціювався з існуванням держави Гетьманщини і системи договорів, які заключали з московським царем, польським королем чи турецьким султаном, і які визначали повноваження гетьмана, старшини, рядових козаків, регулювали сферу фінансів, господарства, судочинства. Тобто реалізувався класичний варіант автономії, який при цьому не мав чіткого правового вираження. У XIX ст. відбулася активізація державно правової думки і паралельно з ідеєю автономізму формується концепція федералізму, яка безпосередньо являла собою набір правових ознак з організації влади. На нашу думку, перша половина XIX ст.

Ключові слова: *автономізм, державно-правова думка, Й. Верещинський, ідея держави, Гетьманщина.*

Постановка проблеми. Державно-правова думка XVI-XVII ст. формувалася під впливом специфічних соціально-політичних умов та культурно-правових традицій, що визначали її філософські, світоглядні та правові засади. Філософський цей період характеризувався поєднанням елементів православної традиції, впливу середньовічної політичної думки,

© Губа Р. М., 2022

зокрема ідей романтизму та народних уявлень про справедливість і право. Світоглядним підґрунтям козацької державності було прагнення до свободи, рівності та автономії, які відображалися в козацьких правових звичаях і суспільних інституціях.

Правові засади державно-правової думки в середовищі козацтва включали елементи звичаєвого й магдебурзького права, а також практик, успадкованих від Київської Русі. Козацтво виступало як носій і захисник прав і свобод, відстоюючи ідею народного суверенітету в межах свого самоврядування. При цьому поняття суверенітету асоціювалося не з сучасним розумінням незалежності, а широким самоврядуванням в межах конкретних адміністративних меж. Як наслідок, XVI-XVII ст. були часом зародження автономістичних ідей. Формування Запорозької Січі як військово-політичного утворення стало ключовим моментом у розвитку автономістичних настроїв, що відображали прагнення до самоуправління і захисту власних інтересів.

Ідеї самостійності та суверенітету в цей час були присутні, проте вони ще не набули повного розвитку. Суверенітет у сучасному розумінні не був домінуючою категорією, оскільки політична культура козаччини орієнтувалася на боротьбу за автономію в межах більш масштабних державних утворень, таких як Річ Посполита. Разом із тим, ідея політичної незалежності поступово укріплювалася через збройні конфлікти, особливо під час Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, яка значно підвищила популярність ідеї створення самостійної держави. У цей період правові й політичні уявлення козацтва про державність тісно переплітались з практичними потребами захисту власних територій і інтересів, що й сприяло розвитку конкретних державно-правових ідей.

Як наслідок, науково актуальним є питання розвитку державно-правових ідей в середовищі козацької старшини чи мислителів того часу, а також пошуку асоціативної залежності з концепціями національної держави, що розвивалися в XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Г. Корольова, І. Куташева, Р. Михно, В. Нічик, Я. Сонько, Я. Стратія, В. Щербак та ін.

Метою дослідження є розкриття філософських, світоглядних і правових підстав формування державно-правової думки українців у XVI – XVII ст. і з'ясувати, як ці ідеї вплинули на концепції відродження національної держави XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Багато сучасних дослідників саме період козаччини вважають часом формування перших структурованих і теоретично обґрунтованих правових ідей, які передбачали шляхи відновлення державності. Закономірно, що більшість науковців спільні в своїй думці, що ці ідеї були автономістичного спрямування, що цілком закономірно на існуючі в той час суспільно-політичні відносини та загальні ідеї романтизму. Власне, в роботах українських правників та істориків права Г.Корольова [], І.Куташева [3-4], Р.Михна [5], Я.Сонько [7], В.Щербака [10] та ін. конкретизовано, що саме в середовищі козацтва зародилася ідея забезпечення власних соціальних і національних прав, яка відтак трансформувалася в ідею національно-територіальної автономії.

На нашу думку, першим мислителем, що здійснив теоретичне осмислення ідеї автономізму був київський єпископ Й. Верещинський. Його ідея автономії не була виняткова політичною ілюзією, а містила послідовний набір теоретичних підходів до організації влади в Речі Посполитій. Так у трактатах «Вірний шлях до більш швидкого й легкого заселення пустощів у руських областях Польського королівства, рівно ж до більш розумного захисту всієї української сторони від ворогів св. Хреста», «Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних» [8], «Громадський обов'язок заснувати лицарську школу в Україні для чоловічої молоді з земель Польської корони, а також заснувати Орден хрестоносців за мальтійським статутом на Задніпров'ї, в сусідстві з бусурманами і Москвою, для більш придатної оборони королівства Польського від всякої небезпеки» та «Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї» [1], єпископ описав ідею козацької військово-політичної автономії в межах Речі Посполитої.

Загальні ідеї запропоновані Й.Верещинським можна звести до трьох ключових ідеологем. По-перше, мислитель звернув увагу на потенційний занепад Речі Посполитої в разі пасивної та недалекоглядної політики щодо Наддніпрянської України, тобто ігнорування прав і вимог козаків. Особливу увагу Й.Верещинський звертає на економічний потенціал українських земель – потребу їх господарського

освоєння, а також їх роль як буфера в боротьбі проти турецько-татарських нападів. Ключовою умовою розвитку Наддніпрянщини Й.Верещинський вважав залучення українських козаків. Саме ідеї київського єпископа були основою до створення реєстрового козацтва. Окрім цього, він наголошує на важливості постійного управління Військом Запорізьким авторитетним гетьманом, який мав би керувати козацьким кошем з укріплених районів.

По-друге, Й.Верещинський запропонував об'єднати території на яких проживали козаки в Задніпровське князівство, що на правах широкої автономії входило до складу Речі Посполитої. За формою організації державної влади це мала бути монархія у вигляді спадкового князівства. Однак, з огляду на автономний статус князівства, влада князя обмежувалася волею короля. Безпосереднім обов'язком князя Задніпровського князівства було організації козаків для служби на користь короля. В контексті розвитку української козацької автономії Й.Верещинський детально прописує владні повноваження і соціальний статус козаків, яких він пропонував прирівняти у правах до шляхти. Все вільне населення князівства, було зобов'язане платити податки на користь держави [5, с. 397].

По-третє, Й.Верещинський окрему увагу приділяв правовому статусу столиці Задніпровського князівства і Запорізької січі. В першому випадку, він ідеалізує роль і значення Києва як столиці. У трактаті «Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних», він вказує на необхідності «забезпечити Київ виключним правом і вольностями, Магдебурським правом … щоб кожне місто мало свої окремі упривілейовані герби», щоб «оборона надійніша в кожній коронній потребі бути могла, а столиця колись князівства Київського з величезними валами вже б на вічні часи ними охоронилася, і до того за ними, певна річ, як Бог на небі, не тільки вся земля Руська, але і вся Корона Польська, як за найліпшим муром, у безпеці від Москви завжди була» [8].

Стосовно Війська Запорозького Й. Верещинський пропонує зберегти за ним інститут гетьманства, самоврядування, традиційні військові звичаї, козацьке звичаєве право, судочинство та взагалі розташування на Лівобережжі. Козацтво мало виконувати роль шляхти при правителю.

Загальну оцінку державницьких поглядів Й.Верещинського описав І.Куташев, заявивши, що мислитель бачив «Україну з центром у Києві як окрему націю, окремий народ, котрий перебуває на правах автономності від Польського королівства» [3, с. 424].

Найбільш цікавим є те, що ідеї Й.Верещинського були популярними серед мислителів початку XVII ст. і працях цілого ряду тогочасних філософів, зокрема С.Пекаліда, М.Пашковського, С.Саковича та ін. вони отримали продовження. Найбільш цікавими є ідеї С.Пекаліда – польського філософа, що був особистим літописцем князів Острозьких. Власне, у трактаті «Острозька війна», в якому описується придушення князем Острозьким козацького повстання під проводом С.Наливайка, дається детальний опис двох можливих форм державності в Україні. Так, С.Пекалід вказує на можливість існування князівської України (в цьому випадку він повторює концепцію Й.Верещинського – авт.) та концепції козацької України (в цьому випадку висловлюється оригінальна ідея національної держави – авт.). Серед українських вчених домінуючою є думка, що С. Пекалід розглядав державу як «очолювану королем природну організацію людей, що складається з різних станів, кожний з яких посідає відповідне місце у соціально-політичній ієрархії. Король уявляється символом державної єдності, запорукою її внутрішнього спокою і зовнішньої безпеки, тобто королівська влада визначалася гуманістом як вища політична цінність, оскільки була втіленням національної і державної єдності» [6, с. 162-163]. В цьому випадку варто говорити про дві складові – ідею природнього права і відповідно договірної концепції держави, а також ідею сильного правителя – монарха.

Ідеалізацію правителя в творі С. Пекаліда можна пояснити тим, що він був придворним писарем князів Острозьких, а також захоплювався численними збройними виступами козаків. Він зокрема возвеличує так звані «справедливі війни», які ведуться за волю і свободу народу [4, с. 180]. Закономірно, що образом ідеального правителя для С. Пекаліда був князь Костянтин Острозький.

Концепцію козацької автономії розвивав також К. Сакович. Він, відсилаючись до ідеї природнього права і права кожного народу на створення власної держави, запропонував концепцію української удержави в складі Речі Посполитої. Більше того, мислитель довів спадкоємність і взаємозв'язок козацької і Київської (Давньоруської) держави.

Пояснюючи право українського народу на власну державу, К.Сакович апелює до постулату природного права кожного народу жити вільно. На його думку, свободу мають ті, що боронять вітчизну. Козаки для К. Саковича – спадкоємці традицій Київської держави, її політичних цінностей та військової доктрини. Ідеалом правителя для К.Саковича був гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, описуючи постать якого він зауважив: «як мужність запорожців королі пізнали, то їм за герб такого рицаря признали. Вітчизні він готовий завжди послужити і за її свободу голову зложити. А треба, то землею він пройде, водою, до всього має вправність і прудкий до бою» [1, с. 300]. В цьому випадку С.Пекалід та К.Сакович сформували ідеологему монаршої влади в Україні та концепцію національного елітаризму, яку на початку XX ст. активно розвивав В.Липинський.

Отже, перше теоретичне обґрунтування ідеї автономізму відбулося на межі XVI – XVII ст. українськими публіцистами, які ідеалізували козацькі звичаї, цінності та підходи до організації влади – зокрема роль гетьмана, як монарха. Цікаво, що ці ідеали лягли в основу двох світоглядних ідей українського державотворення – федералістсько-автономістської та консервативно-монархістської. У першому випадку, було запозичено ідею боротьби за права і свободи, а в другому – обрано інститут гетьманства, як традиційну форму організації влади.

Впродовж XVII – початку XVIII ст. розвиток ідей автономізму асоціювався з існуванням держави Гетьманщини і системи договорів, які заключали з московським царем, польським королем чи турецьким султаном, і які визначали повноваження гетьмана, старшини, рядових козаків, регулювали сферу фінансів, господарства, судочинства. Тобто реалізувався класичний варіант автономії, який при цьому не мав чіткого правового вираження. У XIX ст. відбулася активізація державно правової думки і паралельно з ідеєю автономізму формується концепція федералізму, яка безпосередньо являла собою набір правових ознак з організації влади. На нашу думку, перша половина XIX ст.

Висновки. Таким чином, в кінці XVI – XVII ст. в середовищі українських світської і духовної інтелігенції сформувалися перші правові ідеї, які апелювали до ідеї суверенітету, як умови забезпечення широкої автономії і сукупності національних, соціальних і релігійних прав. Одним із перших хто розробив цілісну концепцію української держави ,як автономії Речі Посполитої був Й.Верещинський. Пізніше, його ідеї підтримали і розвинули С.Пекалід та К.Сакович, а форма організації влади так званого Задніпровського князівстві стала праобразом державної організації Гетьманщини часів Б.Хмельницького.

Список використаної літератури:

1. Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї. Ізборник 2. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: http://litopys.org.ua/ suspil/sus23.htm
2. Корольов Г. Козацький автономізм XVIII ст.: характер і тенденції. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2010. 17. С. 110-117.
3. Куташев І. Політична думка доби становлення козацької держави. *Наукові* записки. 2005. Вип. 30. Кн. 2. С. 420–434. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychna.pdf
4. Куташев І. Політичні ідеї періоду становлення Козацької держави. Політичні ідеї періоду становлення Козацької держави. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 176-186. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychni-1.pdf
5. Михно Р.І. Витоки ідеї "автономізму" як парадигми відродження національної держави. *Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 12. С. 395–399.
6. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). К., 1990.
7. Сонько Я.В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-право-вий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «*Юридичні науки*». 2019. Т. 30(69). № 5. С. 30–35.
8. Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних. Ізборник 1. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm
9. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т., 14 кн. Т. II. Кн. 1. К., 2001.
10. Щербак В.О. Становлення ідеї козацької автономії. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 91 : Історичні науки. С. 4-8.

Huba R. M. Philosophical, ideological and legal foundations of state and legal thought of the Cossack Period

The relevance of the article lies in the fact that the state-legal opinion of the XVI-XVII centuries. Was formed under the influence of specific socio-political conditions and cultural and legal traditions, which determined its philosophical, worldview and legal foundations. Philosophically, this period was characterized by a combination of elements of the Orthodox tradition, the influence of medieval political thought, in particular the ideas of romanticism, and folk ideas about justice and law. The ideological basis of Cossack statehood was the desire for freedom, equality and autonomy, which were reflected in Cossack legal customs and social institutions. The legal foundations of state-legal thought among the Cossacks included elements of customary and Magdeburg law, as well as practices inherited from Kyivan Rus. The Cossacks acted as a carrier and defender of rights and freedoms, defending the idea of national sovereignty within the limits of their self-government. At the same time, the concept of sovereignty was associated not with the modern understanding of independence, but with broad self-government within specific administrative boundaries. As a result, the XVI-XVII centuries. were the time of origin of autonomist ideas. The formation of the Zaporizhzhya Sich as a military-political entity became a key moment in the development of autonomist attitudes that reflected the desire for self-government and the protection of one's own interests. The article reveals the philosophical, ideological and legal foundations of the formation of the State and legal thought of Ukrainians in the XVI – XVII centuries and demonstrates how these ideas influenced the concepts of the revival of the national state in the nineteenth - early twentieth centuries. His idea of autonomy was not a purely political illusion, but contained a consistent set of theoretical approaches to the organization of power in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Thus, the thinker drew attention to the potential decline of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the event of a passive and short-sighted policy toward Naddnipriansh chyna, i.e., ignoring the rights and demands of the Cossacks. J. Vereshchynsky proposed to unite the territories inhabited by the Cossacks into the Principality of Zadniprovia, which was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth on the basis of broad autonomy. In addition, the thinker idealized the role of Kyiv as the capital of the future state. It is proved that the ideas of J. Vereshchynsky were popular among the thinkers of the early seventeenth century and were continued in the works of a number of philosophers of that time, in particular S. Pekalid, M. Pashkovsky, S. Sakovych and others. It is established that during the seventeenth and early eighteenth centuries, the development of the ideas of autonomy was associated with the existence of the Hetmanate State and the system of treaties concluded with the Moscow Tsar, the Polish King or the Turkish Sultan, which defined the powers of the Hetman, officers, ordinary Cossacks, and regulated the sphere of finance, economy, and justice. In other words, the classic version of autonomy was realized, but it did not have a clear legal expression. In the nineteenth century, state and legal thought intensified and, in parallel with the idea of autonomy, the concept of federalism was formed, which was directly a set of legal features of the organization of power. In our opinion, the first half of the nineteenth century.

Key words: *autonomy, state and legal thought, Y. Vereshchynsky, idea of the state, Hetmanate.*

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.36

В. І. Яремак
викладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0000-7891-3473

ФОРМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено форми цифровізації громадського контролю, окреслено стан та перспективи цього процесу в Україні в умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства. Наголошено, що цифрова трансформація у сфері взаємодії суспільства і держави – це неминучий і водночас важливий процес сьогодення, оскільки першочерговими цілями цифровізації взаємодії держави й суспільства є власне пришвидшення процесу надання адміністративних послуг, мінімізація людського чинника в ухваленні державних рішень, забезпечення транспарентності такої взаємодії. Упровадження різноманітних цифрових сервісних послуг у діяльність держави ставить в пріоритет також нові можливості для ефективного здійснення громадського контролю. Цифровізація громадського контролю можлива за такими напрямами: отримання суб'єктом громадського контролю інформації про діяльність підконтрольного об'єкта; проведення суб'єктом громадського контролю аналізу діяльності підконтрольного об'єкта задля визначення її відповідності суспільним інтересам; вжиття суб'єктом громадського контролю заходів щодо коригування виявлених відхилень. До основних загроз цифровізації, зокрема й у сфері громадського контролю, зараховано: відсутність рівного доступу до державних послуг, культурних цінностей, різноманітних платформ і сервісів, розміщених у цифровому просторі, з огляду на недостатню обізнаність населення щодо особливостей їхнього використання, відсутність навичок роботи з ними і нерідко відсутність доступу до мережі Інтернет; несанкціонований збір і використання персональних даних громадян; практику передачі баз персональних даних користувачів різних цифрових сервісів у цілях, що не відповідають інтересам самих користувачів; створення систем рейтингової оцінки користувачів цифрових сервісів за різними критеріями для їх подальшого використання з метою, що не відповідає інтересам самих користувачів; маніпулювання громадською думкою й поведінкою громадян з використанням інструментів цифрового простору; створення умов для розголошення державної та іншої охоронюваної законом таємниці з використанням інструментів цифрового простору; поширення протиправного виготовлення, використання й обігу цифрових документів, цифрового шахрайства, цифрового екстремізму, а також інших специфічних форм злочинності в цифровій сфері тощо. Зроблено висновок, що інститут громадського контролю є дієвим інструментом впливу громадянського суспільства на управління справами держави. Саме тому впровадження інформаційних технологій у процес реалізації громадського контролю призвело до виникнення нової категорії – цифрового громадського контролю, під яким варто розуміти впровадження сучасних інформаційних технологій у процес громадського контролю. Це нова форма контролю за діяльністю державної влади суб'єктами громадського контролю за допомогою можливостей цифрового світу.

Ключові слова: *громадський контроль, цифровізація, штучний інтелект, правова держава, громадянське суспільство, права людини, цифрова трансформація, суспільні інтереси, громадські ініціативи, громадські обговорення.*

Вступ. У 2020 році Кабінетом Міністрів України одним із ключових напрямів діяльності держави було задекларовано «цифровізацію окремих сфер суспільного й політичного життя» [1, с. 29]. До передумов цифровізації можна віднести глобалізацію, яка стирає кордони між державами, активний розвиток інтернет-технологій, зростання обчислювальної потужності процесорів, поширення мобільних пристроїв, розвиток соціальних мереж тощо. Важливим у розвитку цифровізації є усвідомлення її важливості та значущості для громадян.

© Яремак В. І., 2022

В контексті інтересу до персональних комп'ютерів та мобільних пристроїв, а також розширенням мережі Інтернет. При цьому, цифрова трансформація у сфері взаємодії суспільства і держави – це також неминучий і водночас важливий процес сьогодення, оскільки першочерговими цілями цифровізації взаємодії держави й суспільства є власне пришвидшення процесу надання адміністративних послуг, мінімізація людського чинника в ухваленні державних рішень, забезпечення транспарентності такої взаємодії.

Упровадження різноманітних цифрових сервісних послуг у діяльність держави створює також нові можливості для ефективного здійснення громадського контролю.

Утім, не варто забувати й про певні ризики, які несе цифровізація взаємодії суспільства і держави щодо порушення фундаментальних прав і свобод людини і громадянина. Адже частішають випадки порушення таємниці персональних даних клієнтів різних цифрових сервісів, внаслідок чого ці дані стають небезпечним інструментом у руках правопорушників. До основних загроз цифровізації, зокрема й у сфері громадського контролю, можна зарахувати: відсутність рівного доступу до державних послуг, культурних цінностей, різноманітних платформ і сервісів, розміщених у цифровому просторі, з огляду на недостатню обізнаність населення щодо особливостей їхнього використання, відсутність навичок роботи з ними і нерідко відсутність доступу до мережі Інтернет; несанкціонований збір і використання персональних даних громадян; практику передачі баз персональних даних користувачів різних цифрових сервісів у цілях, що не відповідають інтересам самих користувачів; створення систем рейтингової оцінки користувачів цифрових сервісів за різними критеріями для їх подальшого використання з метою, що не відповідає інтересам самих користувачів; маніпулювання громадською думкою й поведінкою громадян з використанням інструментів цифрового простору; створення умов для розголошення державної та іншої охоронюваної законом таємниці з використанням інструментів цифрового простору; поширення протиправного виготовлення, використання й обігу цифрових документів, цифрового шахрайства, цифрового екстремізму, а також інших специфічних форм злочинності в цифровій сфері тощо.

Наявність перелічених загроз обов'язково має враховуватися і під час проєктування нових напрямів цифровізації громадського контролю, і при забезпеченні функціонування наявних.

Безумовно, цифрова економіка – це надзвичайно складний процес, який заторкує більшість сфер діяльності суспільства. Характеризуючись багатофункціональною адаптивністю до різних соціально-економічних процесів, інформація створює систему сукупних кореляцій між елементами продуктивних сил та виробничих відносин. Під впливом цифрової економіки просторовий розрив між робочим місцем (у фізичному сенсі), місцем роботи (в юридичному сенсі) та місцем проживання може досягати сотні тисяч кілометрів, що було неможливо у так звану «докомп'ютерну епоху». Ця перевага є особливо актуальною сьогодні, коли в умовах пандемії цифрові технології буквально врятували від закриття багато підприємств та установ, які зуміли перейти на віддалений режим роботи. З огляду на це, на порядку денному стоїть завдання формування на законодавчому рівні пріоритетних напрямів, сфер цифровізації громадського контролю, на основі яких мають розроблятися чіткі правила цифрової трансформації діяльності держави [1, с. 37]. Здійснюючи цифрову трансформацію, держава бере на себе зобов'язання щодо правового супроводу цього процесу і насамперед захисту основоположних конституційних прав і свобод людини та громадянина від негативних наслідків цифровізації. Це положення знайшло відображення в нормах Основного Закону, у ч. 1 ст. 17 якого йдеться про те, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [2]. Проте найвищою цінністю для держави є, безумовно, людина, її невіддільні права і свободи як людини і громадянина. Відповідно, процес цифровізації громадського контролю має будуватися на балансі приватних і публічних інтересів, підтримці сформованих суспільних цінностей і забезпеченні та захисті прав людини.

Метою статті є аналіз цифровізації громадського контролю крізь призму взаємодії держави й суспільства.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Окремі аспекти цифровізації діяльності органів публічної влади та їхню взаємодію з інститутами громадянського суспільства досліджували такі вітчизняні вчені: М. Адаменко, О. Барабаш, Н. Бондарчук, Р. Бутинська, В. Дрешпак, О. Карпенко, М. Кириченко, О. Кивлюк, О. Крайнік, М. Максименюк, Ю. Мохова, Н. Петренко, В. Нікітенко, Т. Сергієнко, С. Сидо-

ренко, О. Соснін, Д. Свириденко, Т. Ткачук, Р. Олексенко, О. Пунченко, А. Череп, Н. Хлібороб, А. Шевченко, А. Ярошенко та ін. Утім, попри наявність значної кількості наукових доробків у сфері застосування інформаційних технологій у системі публічного управління, і надалі є потреба в дослідженні діяльності органів публічної влади і їхньої взаємодії з громадянами в умовах цифровізації, а також у розробці практичних рекомендацій у цій сфері.

Виклад матеріалу. Для дослідження проблеми цифровізації громадського контролю насамперед варто визначити дефініцію терміна «цифровізація» як процесу і застосувати його у практиці цифровізації громадського контролю.

Термін «цифровізація» доволі часто вживається в сучасному лексиконі. У Кембриджському словнику ділової англійської мови щодо сфери інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІТ-сфера) слово *digital* визначається як застосування системи, здатної використовуватися комп'ютером та іншим електронним пристроєм, у якому інформація відправляється та приймається в електронному вигляді як послідовність чисел 1 і 0, а також як щось, що стосується комп'ютерних технологій та Інтернету [3]. Це слово відображено і в багатьох юридичних джерелах, сповна ним послуговуються і на практиці.

Поняття «цифровізація» (з англ. *digitalization*) похідне від іменника «цифра» або прикметника «цифровий» (*digital*) й означає «впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)» [4].

Вважаємо, що першовідкривачем терміну «Цифрова економіка» є Дон Тапскотт, який у книзі Digital Economy (Цифрова економіка, хоча є автори, які роблять переклад – «Електронноцифрове суспільство»), що вийшла у світ 1994 року, визначає цифрову економіку як «економіку, що базується на використанні інформаційних комп'ютерних технологій» [5]. Д. Тапскотт перераховує десять технологічних зрушень, які будуть супроводжувати розвиток нової економіки та зроблять світове панування більш ефективним: необхідність впровадження розрахованого на багато користувачів доступу до мережі Інтернет, об'єднання різних даних у вигляді аудіо, відео, тексту в мультимедіа, переходу до відкритого програмного забезпечення, а також появи різних аспектів віртуальної реальності та штучного інтелекту [6]. Прикладом такої цифровізації є перехід від аналогового телебачення до цифрового телемовлення, перехід від звичайних мобільних телефонів до смартфонів.

Отже, цифровізація передбачає впровадження цифрових технологій у різні сфери життєдіяльності суспільства крізь призму їхнього впливу на процес ухвалення важливих рішень. При цьому відбувається менше залучення до цього процесу людини і віддання переваги технологічним (інформаційним) інструментам. Саме через упровадження цифрових технологій зміст діяльності людини докорінно змінився, особливо за допомогою штучного інтелекту (далі – ШІ).

ШІ та інформаційні технології загалом також торкнулися сфери діяльності держави. Так, у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні умовами розвитку інформаційного суспільства визначено: забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної інформаційної політики із застосуванням принципів державно-приватного партнерства; розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури та її інтеграцію до світової інфраструктури; вільний доступ до інформації і знань, крім обмежень, установлених законом; удосконалення законодавства з питань регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері; впровадження новітніх технологій у систему виробництва і споживання та розвиток високотехнологічного машинобудування тощо [7].

Цифровій трансформації також присвячено Державну стратегію регіонального розвитку до 2027 року від 5 серпня 2020 року. Стратегію розробило Міністерство розвитку громад та територій України за участю Міністерства цифрової трансформації України. Стратегія сприятиме економічному зростанню України та розвитку інформаційного суспільства, а також забезпеченню доступу до високошвидкісного Інтернету всіх населених пунктів, розвитку сфери надання публічних послуг та цифровій трансформації регіонів [8].

Як бачимо, сьогодні цифровізація має всеосяжний характер, заторкує всі основні сфери життя суспільства, підвищується рівень доступності нових технологій для пересічних громадян. На думку вчених, цифрова (електронна) економіка – це економіка, характерною особли-

вістю якої є максимальне задоволення потреб усіх її учасників за рахунок використання інформації, у тому числі персональної [9]. Саме в цих умовах дедалі більшої ролі набуває процес цифровізації громадського контролю. Упровадження цифровізації в діяльність суспільства і держави сприятиме формуванню ефективної публічної політики, з метою побудови демократичної держави [10, с. 106]. Цілком закономірним розвитком цього процесу є перехід до цифрового громадського контролю. Якісні зміни, що відбуваються у сфері діяльності держави, зумовлені цифровізацією, забезпечують високий ступінь доступності інформації, як наслідок, громадський контроль за діяльністю органів публічної влади має ставати більш оперативним і результативним.

Інститут громадського контролю є дієвим інструментом впливу громадянського суспільства на діяльність держави. Саме тому впровадження інформаційних технологій у процес реалізації громадського контролю призвело до виникнення нової категорії – цифрового громадського контролю, під яким варто розуміти впровадження сучасних інформаційних технологій у процес громадського контролю. Це нова форма контролю за діяльністю органів державної влади та їхніх посадових осіб суб'єктами громадського контролю за допомогою можливостей цифрового світу.

Цифровізація громадського контролю можлива за такими напрямами: отримання суб'єктом громадського контролю інформації про діяльність підконтрольного об'єкта; проведення суб'єктом громадського контролю аналізу діяльності підконтрольного об'єкта задля визначення її відповідності суспільним інтересам; вжиття суб'єктом громадського контролю заходів щодо коригування виявлених відхилень.

На сьогодні накопичено великий досвід щодо використання сучасних інформаційних технологій задля здійснення громадського контролю за діяльністю держави. При цьому варто зазначити, що єдиної державної платформи для здійснення громадського контролю не існує і контрольна діяльність реалізується за допомогою використання численних напрямів цифрових платформ і сервісів, що спеціалізуються на окремих об'єктах і формах громадського контролю. Зокрема, на сайті Міністерства юстиції України створено ресурс під назвою «Публічні обговорення проєктів нормативно-правових актів». Цей ресурс дає змогу ознайомитися з текстами проєктів нормативно-правових актів, вносити свої пропозиції змін до проєктів, проводити незалежну антикорупційну експертизу [11]. За наслідками таких обговорень формується Звіт про результати публічних обговорень проєктів нормативно-правових актів.

Згідно з Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів [12].

Дієвими у сфері громадського контрою є й так звані «Громадські ініціативи», які працюють для розвитку громадської активності і свідомості місцевих громад [13]. Основними напрямами їхньої роботи є сприяння участі громадян у формуванні місцевих і національних політик; розвиток партнерств та мереж на місцевому, регіональному й національному рівні; розвиток організацій громадянського суспільства тощо. Кращими практиками у цій сфері вирізняється європейська громадянська ініціатива, яка є демократичною можливістю європейців долучатися до ухвалення політичних рішень [14]. Така ініціатива має закріплену процедуру, згідно з якою для її висування на розгляд органів Євросоюзу необхідно заручитися підтримкою щонайменше одного мільйона підписів громадян зі семи чи більше країн Європейської спільноти [15].

Формування й реалізація громадянської ініціативи залежить від таких чинників: зовнішнє середовище, інституціональний клімат, наявність соціального капіталу, ступінь зрілості й самосвідомості громадянина [16, с. 296]. Такі ініціативи закріплено на рівні чинного законодавства.

Також у сфері цифровізації громадського контролю в Україні діє муніципальна онлайн-платформа «Соціально активний громадянин», яка охоплює чотири напрями, спрямовані на взаємодію влади з територіальною громадою та участь громадян в управлінні містом. Це, наприклад, Сервіс подачі електронних петицій [17].

Інформаційні системи, які використовуються для цілей громадського контролю, можна

умовно розділити на дві категорії. До першої належать інформаційні системи, призначені для безпосередньої реалізації різних форм громадського контролю, що дають змогу надсилати запити і звернення до органів публічної влади, проводити громадську антикорупційну експертизу. До другої категорії належать інформаційні системи, що мають допоміжне значення для реалізації громадського контролю, дають змогу отримувати інформацію про підконтрольні об'єкти, ознайомлюватися з проєктами нормативно-правових актів й обговорювати їх. При цьому громадський контроль, по суті, не здійснюється, але підвищується рівень обізнаності населення про діяльність органів державної влади.

Зазначені приклади онлайн-платформ і сервісів підтверджують тезу про те, що цифровізація громадського контролю – це активний і динамічний процес, найперспективнішою формою якого є проведення громадських обговорень і слухань з питань діяльності органів державної влади, публічне обговорення проєктів нормативно-правових актів.

З метою залучення до громадського обговорення великої кількості учасників, підтримання громадянської активності необхідно створювати і просувати спеціалізовані інтернет-платформи, приклади яких наведено вище. Саме така форма громадського контролю дасть змогу забезпечити оперативне інформування громадянського суспільства про проблеми функціонування державного апарату, а також забезпечити максимальне залучення населення до вирішення проблем суспільного значення.

Висновки. У результаті застосування інформаційних технологій відбувається формування нових реалій суспільного життя й функціонування державного апарату. Цей процес не тільки зумовлює виникнення нових можливостей для суспільно-державного партнерства, а й породжує досить серйозні ризики для забезпечення прав людини й державного суверенітету. Адже цифровізація усіх сфер життя суспільства спрямована на якісну трансформацію економіки, управління, соціальної сфери, але з огляду на поспішність цього процесу часто на другий план відходять питання забезпечення й захисту прав громадян. Сьогодні цифрова трансформація держави йде повним ходом (Цифрова адженда України – 2020), проте законодавство не встигає адаптуватися до нововведень, що породжує правові прогалини й невідповідності, які становлять небезпеку для окремих громадян і суспільства загалом. Наочним підтвердженням цієї тези може слугувати відсутність Цифрового кодексу або іншого нормативно-правового акта, що регулював би цифровий простір у його сучасному розумінні. Тож багато аспектів цифровізації і досі є поза межами правового регулювання.

Список використаної літератури:

1. Хлібороб Н. Цифрова трансформація публічних послуг: правове регулювання в контексті європейських принципів. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 1 (32). С. 28–40.
2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України.
3. Cambridge dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org
4. Адаменко М. Цифровізація. Термінологія. *Блог Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого.* 2022. 22 лют. URL: https://oth.nlu.org.ua/?p=5614
5. Бутинська Р. Цифровізація та її вплив на ринок праці в Україні. *Освіта і наука сьогодення: міжгалузеві проблеми та розвиток науки :* матер. конф. (Кембридж, Велика Британія). 2022. 17 груд. DOI: 10.36074/logos-09.12.2022.17.
6. Johnston H., Land-Kazlauskas Ch. Organizing on-demand: Representation, voice, and collective bargaining in the gig economy. Geneva : ILO, 2019.
7. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577
8. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки : затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 (в ред. постанови КМУ від 13.08.2024 № 940). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text
9. Міхровська М. С. Цифрова термінологія в публічному управлінні: від оцифровування до цифрового урядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 142–144. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2021/40.pdf
10. Милосердна І. М., Краснопольська Т. М. Процес цифровізації в політиці: межі пізнання та особливості трансформації. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 106–113. http://app.nuoua.od.ua/archive/70_2022/17.pdf
11. Публічні обговорення проєктів нормативно-правових актів. *Офіц. вебсайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/section_352

12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text
13. Громадські ініціативи України : вебсайт. URL: https://ngonetwork.org.ua/
14. Dehousse F., Verhoeven D. The European citizens' initiative: next big thing or new false good idea? Egmont : The Royal Institute for International Relations Academia Press, 2013. 31 p.
15. Only 1 % of Europeans supported a European Citizens. *NewEurope*. URL: http://neurope.eu/only-1-europeans-supportedeuropean-citizens-initiative
16. Матвійчик А. Громадянська ініціатива як чинник самоорганізації громадянського суспільства в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 288–298. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/matviichuk_hromadianska.pdf
17. Соціально активний громадянин : вебсайт. URL: https://citizen.omr.gov.ua/discussion/

Yaremak V. I. Forms of digitalization of public control:a general theoretical characterization

The article examines the forms of digitalization of public control, outlines the state and prospects of this process in Ukraine in the context of the development of the rule of law and civil society. It is emphasized that the digital transformation in the sphere of interaction between society and the state is an inevitable and at the same time important process of today, since the primary goals of digitalization of interaction between the state and society are the actual acceleration of the process of providing administrative services, minimizing the human factor in the adoption of state decisions, and ensuring the transparency of such interaction. The introduction of various digital services into the activities of the state also prioritizes new opportunities for effective public control. Digitization of public control is possible in the following areas: obtaining by the subject of public control information about the activity of the object under control; the subject of public control conducts an analysis of the activity of the controlled object in order to determine its compliance with public interests; taking measures by the subject of public control to correct detected deviations. The main threats of digitalization, in particular in the field of public control, include: lack of equal access to public services, cultural values, various platforms and services located in the digital space, given the insufficient awareness of the population about the peculiarities of their use, lack of skills in working with them and often lack of access to the Internet; unauthorized collection and use of personal data of citizens; the practice of transferring personal data bases of users of various digital services for purposes that do not correspond to the interests of the users themselves; creation of rating systems for users of digital services according to various criteria for their further use with a purpose that does not correspond to the interests of the users themselves; manipulation of public opinion and behavior of citizens using tools of the digital space; creation of conditions for disclosure of state and other secrets protected by law using tools of the digital space; spread of illegal production, use and circulation of digital documents, digital fraud, digital extremism, as well as other specific forms of crime in the digital sphere, etc. It was concluded that the institution of public control is an effective tool of influence of civil society on the management of state affairs. That is why the introduction of information technologies into the process of implementing public control led to the emergence of a new category - digital public control, which should be understood as the introduction of modern information technologies into the process of public control. This is a new form of control over the activities of state authorities by subjects of public control using the capabilities of the digital world.

Key words: *public control, digitalization, artificial intelligence, rule of law, civil society, human rights, digital transformation, public interests, public initiatives, public discussions.*

УДК 347.94
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.37

Т. М. Білогубка
викладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0003-5559-5128

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ

У статті досліджено правові позиції Верховного Суду крізь призму проблем захисту права власності на нерухоме майно в Україні. Зазначено, що судова практика у сфері захисту права власності на нерухоме майно уособлює модель, яка ґрунтується на таких ключових засадах: 1) право власності на нерухоме майно не повинно бути пов'язане з його фізичним утриманням; 2) володіння нерухомим майном безпосередньо пов'язане лише з державною реєстрацією. Ці правила сформульовані Великою Палатою Верховного Суду. Наголошено, що вітчизняна судова практика не відкидає можливості застосування віндикаційного позову у разі негативних дій з нерухомим майном, оскільки будь-яке заволодіння чужим майном (і рухомим, і нерухомим) може розглядатися з різних поглядів: як позбавлення власника володіння зазначеним майном, так і позбавлення його доступу користуватися належним йому майном. Утім, на нашу думку, варто стверджувати, що власник позбавляється можливості доступу до належного йому об'єкта нерухомості через позбавлення його фактичного володіння зазначеним об'єктом. А оскільки в цьому разі для захисту порушеного права власності потрібен факт відібрання майна у фактичного власника і передача його власникові (а не заборона на вчинення дій, що створюють перешкоди в користуванні відповідним майном), то ці цілі можуть бути досягнуті шляхом пред'явлення власником нерухомості до фактичного власника саме віндикаційного (а не негаторного) позову. Ця ситуація схиляє нас до думки про те, що не варто брати до уваги зміст застосовуваного власником нерухомості способу захисту порушеного права, потрібно давати чітку юридичну кваліфікацію судом вимоги, пред'явленої власником до особи, яка заволоділа (користується) чужим нерухомим майном. Зроблено висновок, що судова практика свідчить про те, що в разі порушення права власності на нерухоме майно, що супроводжується відповідним юридичним оформленням прав у вигляді реєстраційних записів у Єдиному державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, власники відповідного майна дедалі частіше вдаються до такого способу захисту, як визнання права власності на спірну нерухомість. Утім, суттєве скорочення кількості спорів, пов'язаних із застосуванням власниками неправомірно відчужуваного майна такого способу захисту, як вимога про визнання відповідних правочинів недійсними, що спостерігається останніми роками.

Ключові слова: *права людини, право власності, право володіння, право користування право, розпорядження, захист права власності, способи захисту, нерухоме майно, віндикаційний позов, негаторний позов, законодавство.*

Вступ. Загальновідомим є факт, що будь-яке майно – і рухоме, і нерухоме – може перебувати у власності двох або кількох осіб і належати їм на праві спільної власності. При цьому під правом власності варто розуміти право володіння, користування й розпорядження, а під захистом права власності – сукупність засобів або способів, передбачених цивільним законодавством тієї чи іншої країни. При цьому, ці засоби та способи мають бути спрямовані на захист і відновлення порушених прав або захист майнових інтересів. Захист права власності як система правових норм і правил спрямована на забезпечення повного й безперешкодного здійснення правомочностей власника, що слугує гарантією стабільності цивільного обороту й ефективності економіки України загалом [1, с. 115].

Залежно від характеру порушень, які виникають у сфері власності та змісту захисних механізмів, що надаються, у цивільному праві

© Білогубка Т. М., 2022

використовуються різні способи і засоби, що юридично забезпечують інтереси власника. Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) установлено такі способи захисту права власності: 1) ст. 392 – це визнання права власності; ст. 387, 388 – це витребування майна із чужого незаконного володіння, зокрема від добросовісного набувача; ст. 391 – це усунення перешкод у здійсненні права користування й розпорядження майном; ст. 386 – це заборона вчинення дій, які порушують право власності, або вчинення певних дій для запобігання такому порушенню; ст. 393 – це визнання незаконним правового акта, що порушує права власника; ст. 1212, 1213 – це зобов'язання повернути потерпілому безпідставно набуте майно. Існують й інші цивільно-правові способи захисту [2].

Специфіка регулювання майнових правовідносин в Україні значною мірою визначається історичним розвитком інституту приватної власності. Конституція України (ст. 13, 41) передбачає принцип рівності всіх суб'єктів права власності, а саме – кожен має право «володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [3].

Дослідники у галузі цивільного права зазвичай виокремлюють такі способи захисту права власності: речово-правові; зобов'язально-правові; ті, що не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, але випливають з різних інститутів цивільного права [4, с. 26]. ЦК України виокремлює декілька підстав набуття права власності – це договір та інший правочин (ст. 11 ЦК України) [2]. Основним моментом при цьому є державна реєстрація права власності у відповідному реєстраційному записі в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Запис в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно є певним юридичним фактом, який пов'язаний із правом власності. Тобто, особа зможе набути право власності на нерухоме майно та сповна його реалізовувати тільки після державної реєстрації права власності на нерухоме майно. При цьому важливим є ухвалення рішення щодо державної реєстрації права власності на нерухоме майно, внесення й подальшого збереження (наявності) відповідного реєстраційного запису в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

З цього приводу варто навести постанову Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18 в якій йдеться про важливість факту державної реєстрації права власності на нерухоме майно (пункт 43) [5].

Зазначимо, що для захисту власника речі, який є суб'єктом абсолютних відносин, від неправомірних дій будь-яких осіб здавна використовують такі традиційні (класичні) речово-правові способи захисту права власності, як віндикаційний і негаторний позов.

Згідно з чинним законодавством (ст. 387 ЦК України) віндикаційний позов – власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним [2].

Метою віндикаційного позову є відновлення права володіння на об'єкт права власності. Також варто назвати основні характеристики означеного позову, це, зокрема, подання його власником або титульним володільцем; він стосується індивідуально визначених речей. Змістом позову є вимога про повернення речі у власність першого власника, якщо річ знаходиться у чужому незаконному володінні.

Ст. 391 ЦК України визначено зміст негаторного позову, а саме: власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном [2].

Щодо характеристик негаторного позову. По-перше, за цим позовом законний власник може звертатися за захистом свого порушеного права та , вимагати від незаконного власника припинити протиправні дії щодо свого майна, які не пов'язані із порушенням володіння. По-друге, основною ознакою негаторного позову є те, що він подається власником або титульним володільцем щодо стосовно майна, яке знаходиться у незаконного власника (володільця).

Виокремлені способи захисту права власності врегульовані на рівні ЦК України і знайшли широке застосування у вітчизняній судовій практиці. Наприклад, стосовно віндикаційного позову Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) у своїх постановах наводить низку роз'яснень, що визначають практику вирішення відповідних спорів.

Так, як ми вище зауважили, метою віндикаційного позову є відновлення права володіння на об'єкт права власності. У випадку незаконного позбавлення власника правом володіння нерухомим майном необхідно внести запис про державну реєстрацію такого права власності на нерухоме майно (п. 114 постанови ВП ВС від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16 [6].

Також судова практика містить й інші роз'яснення: 1) відомості державного реєстру прав на нерухомість презюмуються правильними, доки не доведено протилежне, тобто державна реєстрація права за певною особою не є безспірним підтвердженням наявності в цієї особи права, але створює спростовувану презумпцію права такої особи (п. 6.13 постанови ВП ВС від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19) [7]; 2) суб'єкт, за яким зареєстроване право власності, визнається фактичним володільцем нерухомого майна. При цьому державна реєстрація права власності на нерухоме майно створює спростовувану презумпцію наявності в суб'єкта і права володіння цим майном (як складової права власності) (п. 62 постанови ВП ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц) [8]; 3) якщо позивач вважає, що його право порушене тим, що право власності зареєстровано за відповідачем, то належним способом захисту може бути позов про витребування нерухомого майна, оскільки його задоволення, тобто рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння, є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру прав (постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19) [9]; 4) рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого володіння є підставою для внесення запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно, зареєстроване у цьому реєстрі за відповідачем, до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно незалежно від того, чи таке витребування відбувається у порядку віндикації (ст. 387–388 ЦК України), чи у порядку, визначеному для повернення майна від особи, яка набула його за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави (ст. 1212–1215 ЦК України), чи в порядку примусового виконання обов'язку в натурі (п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК України) (п. 38 постанови ВП ВС від 06.07.2022 у справі № 914/2618/16) [10]; 5) для витребування майна оспорювання рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, ланцюга договорів, інших правочинів щодо спірного майна й документів, що посвідчують відповідне право, визнання права власності на спірне майно не є ефективним способом захисту прав (п. 10.7–10.10 постанови ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13) [11]; 6) під час розгляду справи за позовною вимогою про застосування належного способу захисту (зокрема, у спорі за віндикаційним позовом) відмова в позові з тих мотивів, що державний акт, рішення про державну реєстрацію, відомості чи запис про державну реєстрацію права на майно не визнані недійсними, або що вони не оскаржені, відповідні позовні вимоги не пред'явлені, не допускається (п. 154 постанови ВП ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц) [8]; 7) судове рішення про витребування з незаконного володіння відповідача нерухомого майна є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно виключно у разі, якщо право власності на це майно зареєстроване саме за відповідачем, а не за іншою особою. При цьому позивач не позбавлений права звернутись до актуального володільця спірного майна з позовом про його витребування (п. 10.28–10.31 постанови ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13) [11]; 8) при оцінці добросовісності / недобросовісності набувача майна треба враховувати, що прилюдні торги в межах здійснення виконавчого провадження мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якого гарантує невідворотність результатів торгів та «юридичне очищення» майна, придбаного у такий спосіб (п. 6.52–6.53 постанови ВП ВС від 02.11.2021 у справі № 925/1351/19) [12].

Що стосується негаторного позову, то вітчизняна судова практика також у традиційній їй формі роз'яснює зміст цього способу захисту права власності на нерухоме майно. Зокрема, ідеться про такі: 1) вимога про витребування земельної ділянки лісогосподарського призначення з незаконного володіння (віндикаційний позов) у порядку ст. 387 ЦК України є ефективним способом захисту права власності (п. 49–56 постанови ВП ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц) [8]; 2) позов про розірвання договору оренди земельної ділянки належить до зобов'язально-правових способів захисту, оскільки між сторонами існують договірні правовідносини (п. 88–94 постанови ВП ВС від 02.11.2022 у справі № 922/3166/20) [13] та ін.

Водночас, як свідчить судова практика, означені традиційні речово-правові способи захисту права власності в багатьох випадках виявляються неефективними, коли йдеться про різні види порушень права власності на нерухоме майно. Адже, як відомо, право власності на нерухоме майно, як новостворюване, так і таке, що набувається за правочином, виникає з моменту державної реєстрації права власності на нерухоме майно. Тому ми солідарні з дум-

кою багатьох вчених, що «єдиним безперечним доказом права власності на нерухомість може бути лише та обставина, що право власника на відповідний об'єкт зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно» [1, с. 116]. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» регламентує положення згідно якого державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – державна реєстрація прав) – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (п. 1 ч. 1 ст. 2)[14].

З огляду на цю обставину, традиційні способи захисту права власності можуть виявитися ефективними лише у разі порушення права власності на нерухомість, пов'язаних із заволодінням чужим майном або створенням власнику певних перешкод у користуванні відповідною нерухомістю, які не супроводжуються будь-якими юридичними діями з оформлення прав на чуже майно. Щодо подібних випадків у юридичному науковому середовищі побутує думка щодо неможливості застосування віндикаційного позову з метою захисту права власності на нерухоме майно. Так, вітчизняний дослідник Д. Ніколов зазначає, що «у речових правовідносинах, об'єктом яких є нерухомість, такому способу захисту, як віндикаційний позов, взагалі немає місця» [15, с. 67]. Також автор переконаний, що «позбутися володіння в сенсі фактичного, "фізичного" володіння річчю можна лише стосовно рухомого майна або до об'єктів "нерухомості в силу закону", які дійсно можливо витребувати з чужого незаконного володіння» [15, с. 68]. «При незаконному ж позбавленні власника можливості доступу до своєї земельної ділянки (або свого житлового будинку тощо), захист його інтересів забезпечується за допомогою негаторного, а не віндикаційного позову» – уважає Д. Ніколов [15, с. 69].

Вітчизняна судова практика не відкидає можливості застосування віндикаційного позову у разі порушення права власності на нерухомість, оскільки будь-яке заволодіння чужим майном (і рухомим, і нерухомим) може розглядатися з різних поглядів: як позбавлення власника володіння зазначеним майном, так і позбавлення його доступу користуватися належним йому майном. Утім, на нашу думку, варто стверджувати, що *власник позбавляється можливості доступу до належного йому об'єкта нерухомості через позбавлення його фактичного володіння зазначеним об'єктом*. А оскільки в цьому разі для захисту порушеного права власності потрібен факт відібрання майна у фактичного власника і передача його власникові (а не заборона на вчинення дій, що створюють перешкоди в користуванні відповідним майном), то ці цілі можуть бути досягнуті шляхом пред'явлення власником нерухомості до фактичного власника саме віндикаційного (а не негаторного) позову.

Ця ситуація схиляє нас до думки про те, що не варто брати до уваги зміст застосовуваного власником нерухомості способу захисту порушеного права, потрібно давати чітку юридичну кваліфікацію судом вимоги, пред'явленої власником до особи, яка заволоділа (користується) чужим нерухомим майном.

Судова практика у сфері захисту права власності на нерухоме майно уособлює модель, яка ґрунтується на таких ключових засадах: 1) право власності на нерухоме майно не повинно бути пов'язане з його фізичним утриманням; 2) володіння нерухомим майном безпосередньо пов'язане лише з державною реєстрацією. Ці правила сформульовані Великою Палатою Верховного Суду, зокрема в постанові від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц зазначено: «Враховуючи специфіку речей в обороті, володіння рухомими та нерухомими речами відрізняється: якщо для володіння першими важливо встановити факт їх фізичного утримання, то володіння другими може бути підтверджене, зокрема, фактом державної реєстрації права власності на це майно у встановленому законом порядку» (п. 43 постанови) [5].

З огляду на вищезазначене, варто розглянути висновки Верховного Суду, які є найбільш вагомими у справах про захист права власності, а саме:

1) *Об'єкт нерухомого майна, що зазнав перетворень внаслідок дій набувача, може бути витребуваний з чужого незаконного володіння.* Дане положення міститься у висновку Верховного Суду, відображеного у постанові від 10.05.2018 у справі № 29/5005/6381/2011 [16]. Верховним Судом у цьому випадку було наголошено, що «об'єкт нерухомого майна, створений з прив'язкою до вже наявної нерухомості з використанням її функціональних елементів, не вважається новоствореним об'єктом». Інша думка Верховного Суду з цього питання міститься у постанові від 06.07.2016 у справі

№ 6-1213цс16 [17]. Проте раніше існував зовсім інший підхід, який полягав у незастосуванні віндикації реконструйованого майна, оскільки вважалося, що індивідуально визначений об'єкт нерухомого майна припинив своє існування.

2) *У спорах про захист речових прав власника нерухомого майна строки позовної давності не застосовуються.* Така думка Верховного Суду стосується того, що «позови про усунення перешкод у здійсненні права користування й розпорядження майном, а також позови про витребування майна з чужого незаконного володіння можуть бути пред'явлені протягом періоду порушення права власності, яке визначається триваючим». Її наведено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц щодо застосування негаторного способу захисту [5], а також у постановах від 06.03.2018 у справі № 904/9159/16 [18] та від 22.03.2018 у справі № П/9901/135/18 [19]. Така судова практика існувала ще з 2016 року з моменту прийняття постанови Верховного Суду України від 05.10.2016 у справі № 916/2129/15 [20].

3) *Звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття права власності на нього може здійснюватися лише в позасудовому порядку.* Така правова позиція окреслена в постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 760/14438/15-ц, в якій Верховний Суд фактично позбавив можливості іпотекодержателів задовольнити свої майнові вимоги до боржника в судовому порядку шляхом визнання за ними права власності на обтяжену іпотекою нерухомість. У разі звернення стягнення на предмет іпотеки в позасудовому порядку, відповідно до ст. 36 Закону України «Про іпотеку», кредитор не матиме можливості в майбутньому пред'явити до боржника майнові вимоги. Однак на практиці вартість предмета іпотеки не завжди відповідає сумі заборгованості боржника, що не дозволяє кредиторові задовольнити свої майнові вимоги в повному обсязі [21].

4) *Дотримання всіх умов набувальної давності не приводить до виникнення права власності на землю.* До такого висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 11.04.2018 у справі № 742/2916/15-ц. У цій справі Верховний Суд відзначив, що громадяни, які добросовісно, відкрито й безперервно користуються земельною ділянкою 15 років, але не мають документів, які свідчили б про наявність у них прав на цю земельну ділянку, не мають жодних переваг. Аналіз ст. 119 Земельного кодексу України дає підстави для висновку, що для таких осіб не передбачено жодних переваг, їм належить лише право на звернення до відповідного суб'єкта владних повноважень з клопотанням про передачу земельної ділянки у власність чи користування. Вказана норма Земельного кодексу України не передбачає обов'язкової передачі земельної ділянки у власність чи користування таким особам у разі дотримання передбаченої законом процедури звернення, адже зі змісту статті вбачається, що передача землі здійснюється на розсуд органів, уповноважених ухвалювати відповідне рішення [22].

На сьогодні судам часто доводиться стикатися із ситуаціями, коли процес заволодіння чужим нерухомим майном (шляхом вчинення фіктивних чи інших неправомірних правочинів з нерухомістю, підробки документів тощо) супроводжується юридичним оформленням нібито виниклих прав на відповідну нерухомість. У результаті належний власник нерухомого майна опиняється в становищі особи, яка втратила (формально-юридично) право власності на належний йому об'єкт нерухомості, і, навпаки, відповідач, до якого власник змушений звертатися з відповідними вимогами, числиться (знову ж таки формально-юридично, згідно з даними Державного реєстру речових прав на нерухоме майно) суб'єктом права власності на спірну нерухомість.

У подібних випадках реальний захист права власності, обмежений використанням власником виключно речово-правових способів захисту (віндикаційного й негаторного позовів) виявляється неможливим. Адже, пред'являючи чи то віндикаційний, чи негаторний позов, особа (позивач) повинна володіти правом власності на відповідне майно, яким стосовно до нерухомості може слугувати лише відповідний реєстраційний запис у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Такий реєстраційний запис фактично є, проте він засвідчує право власності відповідача на спірну нерухомість, що унеможливлює задоволення віндикаційного або негаторного позову. Тому в подібних випадках особа, яка неправомірно втратила титул власника (належний власник), змушена вдаватися до інших (загальних) способів захисту порушеного суб'єктивного цивільного права.

Свого часу у вітчизняній судовій практиці у справах, пов'язаних із захистом права власності на нерухоме майно, переважали спори за вимогами власників щодо визнання правочинів,

вчинених з їхнім майном, недійсними й повернення незаконно відчуженого майна як наслідків недійсних правочинів. Причому найчастіше на вимогу власника визнавали недійсними низку правочинів. Така судова практика стала загрозою майновому обороту. Для вирішення таких проблем вдавалися до неприпустимості визнання за позовом власника недійсними всіх угод, укладених із його майном, маючи на увазі те, що вимога реституції може бути заявлена останнім лише за першим правочином. Можливість такого підходу випливає з буквального тлумачення норми, що міститься в ч. 1 ст. 216 ЦК України, згідно з якою У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування [2]. Утім, такий механізм практично неможливий, з огляду на те, що сторони такого договору не вчиняли жодних дій, спрямованих на його виконання. Зважаючи на цю обставину, суд має винести рішення «лише про визнання договору фіктивним (недійсним), без застосування наслідків, передбачених чинним законодавством, оскільки у сторін їхні права й законні інтереси не припинялися після укладення договору». Із цього правила випливає, що застосування реституційних наслідків недійсності правочину обмежується лише першим правочином. В останнього (у низці правочинів) набувача майно може бути витребуване власником тільки за віндикаційним позовом (але не в порядку реституції).

Судова практика в цьому питанні свідчить про те, що «якщо за оплатним договором майно придбано в особи, яка фактично не мала права його відчужувати, власник має право звернутися з позовом про витребування такого майна з незаконного володіння особи, яка незаконно його набула» [10]. При цьому, метою позову про витребування майна з чужого незаконного володіння (незалежно від того, на підставі приписів яких статей ЦК України позивач заявив цю вимогу) є відновлення права власності на майно позивача, якого він був незаконно позбавлений. Так, щодо нерухомого майна означене відновлення означає обов'язкове внесення запису про державну реєстрацію права власності на таке майно за позивачем (п. 37 постанови ВП ВС від 06.07.2022) [10].

У випадку державної реєстрації права власності на майно, рішення суду є підставою для реєстрації переходу права власності до покупця. Також, якщо власником заявлено позов про визнання недійсним правочину купівлі-продажу й повернення майна, переданого покупцеві, і під час вирішення цього спору буде встановлено, що покупець відповідає вимогам, які пред'являються до добросовісного набувача, у задоволенні позовних вимог про повернення майна має бути відмовлено [23].

Така правова позиція заслуговує на увагу, оскільки, як виявилося в подальшому, виражений у ній підхід визначив розвиток вітчизняного цивільного законодавства щодо захисту прав добросовісних набувачів нерухомого майна. Визнання правочину недійсним (правочин з відчуження чужого майна не уповноваженою власником особою є нікчемним на підставі ст. 215 ЦК України [2]) могло спричинити той наслідок, що кожна зі сторін такого правочину була зобов'язана повернути іншій все одержане за правочином. Уведення в реституційні відносини фігури добросовісного набувача не цілком відповідало названому законоположенню і не враховувало двостороннього характеру реституції. З іншого боку, не можна було не враховувати, що власник, пред'являючи замість нормального (для конкретної ситуації) віндикаційного позову до фактичного власника неправомірно відчуженого майна вимогу про визнання недійсними всіх учинених правочинів і відібрання майна в останнього набувача (нехай і як наслідок недійсності відповідних правочинів), звісно ж, переслідував мету обійти законоположення, що захищають добросовісного набувача.

Надання ж рішенню суду про відмову в задоволенні позовних вимог власника про застосування наслідків недійсності правочинів у вигляді повернення майна (з мотиву добросовісності його набуття) значення підстави для державної реєстрації права власності за добросовісним набувачем на той час було покликане компенсувати прогалину, наявну в чинному тоді законодавстві. Адже, зберігши за собою майно у фактичному володінні внаслідок відхилення судом вимоги власника про його повернення, у той час добросовісний набувач набував статусу давнього власника, який міг набути право власності на відповідну нерухомість лише після спливу строку набувальної давності, закінчення якого могло слугувати підставою для реєстрації його права власності [24].

Окрім того, рішенням Конституційного Суду України від 28.04.2021 № 2-р(II)/2021 у справі

№ 3-95/2020(193/20) визнано, що ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 ЦК України не суперечать ч. 2 ст. 58 Конституції України, та вказано, що, «Оцінюючи домірність припису частини третьої статті 13 Кодексу, Конституційний Суд України констатує, що заборону недопущення дій, що їх може вчинити учасник цивільних відносин з наміром завдати шкоди іншій особі, сформульовано в ньому на розвиток припису частини першої статті 68 Основного Закону України, згідно з яким кожен зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [25].

Перша вимога (про визнання правочину недійсним), особливо в ситуації, коли є підстави вважати правочин нікчемним як такий, що суперечить закону (як це є в нашому випадку), не може бути кваліфікована як зобов'язально-правовий спосіб захисту, який конкурує з речово-правовим способом (віндикаційним позовом). Адже в цьому випадку маємо справу з правочином як з юридичним фактом, що є підставою виникнення зобов'язальних правовідносин. Визнання правочину недійсним якраз й означає, що він не може слугувати юридичним фактом, який породжує відповідні зобов'язальні правовідносини. Саме тому правом на пред'явлення вимоги про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину наділена будь-яка зацікавлена особа, до яких, безумовно, належить і власник неправомірно відчуженого майна.

Другу вимогу (про повернення майна власнику) аж ніяк не можна кваліфікувати як вимогу про застосування наслідків нікчемного правочину навіть у тому випадку, коли правовою підставою позову (у відповідній частині) власник називає п. 1 і п. 2 ст. 215 ЦК України. Адже згідно з названими нормами у випадку недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій усе майно одержане за правочином, а в разі неможливості його повернути в натурі – відшкодувати його вартість у грошовому еквіваленті.

Що ж стосується вимоги власника про повернення його неправомірно відчуженого майна, зверненої до останнього набувача (фактичного власника) цього майна, то з погляду її правової кваліфікації вона є не чим іншим, як віндикаційною вимогою, тому вона й повинна розглядатися судом за правилами про віндикаційний позов, враховуючи правила, спрямовані на захист добросовісного набувача. При цьому, звичайно ж, власник як зацікавлена особа має право звернутися до обох сторін правочину щодо відчуження його майна та вимагати повернути сторонами одна одній майна одержаного за правочином, при цьому не побоюючись так званої конкуренції такої реституційної вимоги з віндикаційним позовом, маючи на увазі, що надалі власник зможе витребувати своє майно безпосередньо в особи, яка неправомірно його відчужувала, зокрема шляхом пред'явлення до останньої віндикаційного позову.

Висновки. Отже, судова практика свідчить про те, що в разі порушення права власності на нерухоме майно, що супроводжується відповідним юридичним оформленням прав у вигляді реєстраційних записів у Єдиному державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, власники відповідного майна дедалі частіше вдаються до такого способу захисту, як вимога про визнання права власності на спірну нерухомість. Утім, суттєве скорочення кількості спорів, пов'язаних із застосуванням власниками неправомірно відчужуваного майна такого способу захисту, як вимога про визнання відповідних правочинів недійсними, що спостерігається останніми роками.

Список використаної літератури:

1. Ратушна С. Право спільної власності на землю в зарубіжних країнах. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32), vol. 2. P. 115–121. URL: http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1579
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Конституція України : Закон 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
4. Спєсівцев Д. С. Визнання права власності на нерухомість у контексті вимоги закону про його державну реєстрацію: еволюція правозастосовного підходу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 3 (32). С. 26–30.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц (провадження № 14-181цс18). *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75296538
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16 (провадження № 14-208цс18). *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81574015
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19 (прова-

дження № 12-80гс20). *LigaZakon*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/94803669
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц (провадження № 14-2цс21). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101829985?utm_=
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19 (провадження № 14-212цс21). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105624089?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.07.2022 у справі № 914/2618/16 (провадження № 12-25гс21). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/107064709?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13 (провадження № 12-158гс19). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/90355803
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.11.2021 у справі № 925/1351/19 (провадження № 12-35гс21). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101829977?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.11.2022 у справі № 922/3166/20 (провадження № 12-36гс21). *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/107510192?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
14. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text
15. Ніколов Д. П. Правові проблеми захисту володіння земельною ділянкою під об'єктом нерухомості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Сер. : Право. 2021. Вип. 68. С. 67–74. URL: https://visnyk-jurisuzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/13.pdf
16. Постанова Верховного Суду від 10.05.2018 у справі № 29/5005/6381/2011. *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74221294
17. Постанова Верховного Суду від 06.07.2016 у справі № 6-1213цс16. *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/58986639
18. Постанова Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 904/9159/16. *LigaZakon.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS181941?an=1&ed=2018_03_06
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.03.2018 у справі № П/9901/135/18. *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73125046
20. Постанова Верховного Суду від 05.10.2016 у справі № 916/2129/15. *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/62058323
21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 760/14438/15-ц. *LigaZakon.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/73438185?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
22. Постанова Верховного Суду від 11.04.2018 у справі № 742/2916/15-ц. *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73627618
23. Крат В. Трохи про давність і удаваність. URL: https://t.me/glossema/155
24. Крат В. Застосування позовної давності в сфері недійсності правочинів: аналіз судової практики. *Проблеми законності :* зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 134. С. 15–23. URL: http://plaw.nlu.edu.ua/article/download/73131/75769/168748
25. Рішення Конституційного Суду України від 28.04.2021 № 2-р(II)/2021 у справі № 3-95/2020(193/20). *Офіц. вебсайт Конституційного Суду України*. URL: https://ccu.gov.ua/docs/3558

Bilohubka T. M. Problems of judicial protection of real estate ownership in Ukraine: legal positions of the Supreme Court

The article examines the legal positions of the Supreme Court through the prism of problems of protecting the right to property ownership in Ukraine. It is noted that judicial practice in the field of protection of the right to property ownership represents a model based on the following key principles: 1) ownership of real property should not be related to its physical maintenance; 2) ownership of real estate is directly related only to state registration. These rules are formulated by the Grand Chamber of the Supreme Court. It is emphasized that domestic judicial practice does not reject the possibility of applying a vindication lawsuit in case of negative actions with immovable property, since any seizure of someone else's property (both movable and immovable) can be considered from different points of view: both depriving the owner of possession of the specified property and depriving his access

to use the property belonging to him. However, in our opinion, it is worth asserting that the owner is deprived of the possibility of access to the real estate object belonging to him due to the deprivation of his actual ownership of the specified object. And since in this case the fact of seizing the property from the actual owner and transferring it to the owner is required to protect the violated property right (and not a ban on taking actions that create obstacles in the use of the relevant property), then these goals can be achieved by presenting the property owner to the actual owner of the vindictive (and not negatory) claim. This situation leads us to the opinion that it is not necessary to take into account the method used by the owner of the real estate to protect the violated right, it is necessary to give a clear legal qualification by the court of the claim presented by the owner to the person who took possession of (uses) someone else's real estate. It was concluded that judicial practice shows that in the event of a violation of the right to ownership of immovable property, which is accompanied by the appropriate legal registration of rights in the form of registration entries in the Unified State Register of Property Rights to immovable property, the owners of the relevant property increasingly resort to this method of protection, as recognition of ownership of disputed real estate. However, a significant reduction in the number of disputes related to the use by owners of illegally alienated property of such a method of protection as the requirement to recognize the relevant deeds as invalid, which has been observed in recent years.

Key words: *human rights, property right, possession right, right to use right, order, protection of property right, methods of protection, immovable property, vindication claim, negative claim, legislation.*

УДК 351:342.9:330.131
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.38

Ю. О. Чорний
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0007-0839-4672

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано принципи публічного адміністрування у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки. Висловлено гіпотезу, що система принципів публічного адміністрування у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки складається зі сукупності: загальноправових (конституційних) принципів медичного забезпечення; спеціальних принципів публічного адміністрування медичного забезпечення, які містяться у законодавстві про охорону здоров'я; галузевих принципів публічного адміністрування медичного забезпечення, зосереджених у нормах транспортного законодавства. Обґрунтовано підхід, відповідно до якого встановлено тісний зв'язок правових принципів та норм права, адже останні виражають волю приписів, визначених у принципах права. Доведено, що правові принципи та норми права належать до фундаментальних елементів правової системи, які тісно взаємопов'язані та доповнюють одне одного. Зазначено, що не зважаючи на те, що вони володіють різними функціями та характеристиками, разом правові принципи та норми права формують цілісну правову систему. Підкреслено, що загальноправові принципи медичного забезпечення транспортної безпеки мають характерні властивості, які відрізняють їх від двох інших груп принципів, а саме: універсальний характер, розповсюдження регулюючого впливу на всі галузі транспортних відносин, вища імперативність, об'єктивізація в усіх сферах транспортного права та галузях транспорту. Наголошено на необхідності змістовного уточнення спеціальних та галузевих принципів медичного забезпечення транспортної безпеки. Констатовано, що визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, скоріше, варто віднести не до принципів охорони здоров'я, а до принципів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я; своєю чергою, принцип відповідності завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, скоріше, пов'язаний з відповідністю сфери охорони здоров'я стандартам, визначеним державою.

Ключові слова: *адміністративне право, охорона здоров'я, принципи права, норми права, медичне забезпечення, транспортна безпека.*

Постановка проблеми. Правові принципи відіграють визначальну роль публічному адмініструванні сферою медичного забезпечення транспортної безпеки. Вони визначають правові рамки, в яких функціонує система адміністрування цим процесом, гарантують дотримання прав учасників транспортних відносин, медичних працівників та інших зацікавлених сторін, а також створюють умови для ефективного надання медичної допомоги в екстремальних ситуаціях.

Саме створення необхідних умов для здійснення управлінської діяльності в окремо визначеній сфері суспільних відносин, й слугує головним призначенням правових принципів. Від того, наскільки цілеспрямований та всеохоплюючий характер буде мати система принципів публічного адміністрування, залежатиме ефективність їхнього впливу на визначення напрямів, меж та способів здійснення державної влади у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки. Тож, правові принципи слугують своєрідним дороговказом для органів публічного адміністрування, надаючи їй цілеспрямованості, забезпечуючи законність, ефективність та неупередженість їхньої діяльності.

Проте, не зважаючи на удавану ясність та однозначність вирішення питання про правову природу, зміст та значення принципів права, питання їхньої ідентифікації залишається відкритим вже тривалий час. Провідні фахівці у різних галузях права та державного управління повсякчас здійснюють спроби, спрямовані на вироблення теоретико-правових

© Чорний Ю. О., 2022

підходів щодо з'ясування сутності правових принципів, формулювання їх поняття в контексті окремих сфер публічного управління, визначення характерних ознак, націлених на ідентифікацію принципів публічного адміністрування з-поміж інших споріднених правових категорій.

У цьому зв'язку, виправданою виглядає точка зору Д. Бойчука, який переконаний, що незважаючи на розвиненість тематики принципів права в науковій літературі, питання щодо їх сутності та видів натепер не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого аналізу [1, с. 186].

Таким чином, перед автором цього дослідження стоїть важливе завдання, спрямоване на розкриття змісту принципів публічного адміністрування у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки та їх класифікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз правових принципів належить до категорії фундаментальних правових проблем, яка є достатньо розробленою на теоретичному рівні серед теоретиків права, а також фахівців інших галузей права, таких як: Д. Бойчук, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, Л.В. Могілевський, О. Г. Мурашин, С. Погребняк, П. М. Рабінович, О. О. Уварова, М. В. Цвік, В. Г. Чорна. Разом з тим, аналіз принципів медичного забезпечення ранспортної безпеки належить до числа малодосліджених напрямів науки адміністративного права, чим і обумовлюється вибір запропонованої теми дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу принципів медичного забезпечення транспортної безпеки та надання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Звернення до довідкової літератури дає можливість дійти висновку, що термін «принцип» має латинське походження та означає основне, вихідне положення теорії, вчення тощо; керівна ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд, що визначає норму поведінки; основа устрою, дії будь-якого механізму… [2, с. 409]. При цьому, сприйняття принципів в якості основоположних ідей, керівних правил тощо, послужило концептуальною основою для формування наукових підходів щодо їхнього розуміння та підкреслення провідного значення у системі засобів правового регулювання суспільних відносин.

Відтак, виваженою, з точки зору важливості для науки адміністративного права, необхідності подальшого розвитку теорії принципів права, виглядає позиція С. Погребняка, який відмічає що принципи права є історично більш давньою категорією, ніж права людини та такі принципи сприяють легітимації відповідних груп прав людини. Для утвердження інституту прав людини, зокрема, у правосвідомості населення дія принципів права вбачається надзвичайно важливою [3, с. 71].

У Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка, принципи визначаються в якості засадничих положень, вихідних ідей, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішньодержавного і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; а по-друге – внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [4, с. 110]. Сформульоване Ю.С. Шемшученком визначення принципів, дає можливість зробити два важливих висновки. По-перше, автор сприймає їх у двох аспектах – правовому (принципи створюють правові засади для функціонування й організації державної влади та публічного адміністрування), та неправовому (принципи закріплюються у свідомості людей, як базові моральні та етичні правила); по-друге, вищенаведене визначення принципів містить важливі для науки адміністративного права ознаки, які дозволяють ідентифікувати принципи в якості правового явища, а саме: універсальність, всезагальність, імперативність, організуюча спрямованість тощо.

Водночас, обраний автором предмет наукового пошуку зумовлює необхідність дослідження принципів медичного забезпечення транспортної безпеки у трьох аспектах, які, власне, і визначають три ланки системи зазначених принципів. Відтак, вважаємо за доцільне висловити гіпотезу, що система принципів публічного адміністрування у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки складається зі сукупності: загальноправових (конституційних) принципів медичного забезпечення; спеціальних принципів публічного адміністрування медичного забезпечення, які містяться у законодавстві про охорону здоров'я; галузевих принципів публічного адміністрування медичного забезпечення, зосереджених у нормах транспортного законодавства. Отже, в рамках окресленої тріади принципів автором побудований їх подальший аналіз.

Загальноправові (конституційні) принципи. Чільне місце у визначенні підходів щодо розуміння правової природи загальноправових принципів належить фахівцям у галузі теорії права. Зокрема, П.М. Рабінович робить акцент на здатності правових принципів виражати сутність, базові властивості та загальне спрямування розвитку правових норм у межах всієї системи права або окремих її галузей чи інститутів [5, с. 26]. Сформульована П.М. Рабіновичем теорія щодо визначення характерної властивості правових принципів, яка полягає у їх здатності спрямовувати, націлювати норми права на регулювання суспільних відносин, виглядає слушною. Зазначений підхід доволі вдало підкреслює взаємозв'язок та взаємозалежність правових принципів та норм права, а також їх спільну мету, яка полягає у націленні на здійснення регулюючого, організуючого впливу на суспільні відносини.

На перший погляд, виокремлена П.М. Рабіновичем характерна ознака правових принципів, вимагає розкриття їх вичерпного переліку, але, в той же час, зазначене завдання ускладнюється іншою властивістю загальноправових принципів, яка полягає у їх загальному регулюючому впливі, без зосередження на певній сфері суспільних відносин, що виключає їхню прикладну спрямованість.

Зокрема, М. С. Кельман та О. Г. Мурашин переконані у неможливості виокремлення вичерпного переліку загальноправових принципів, що обумовлюється їх універсальним характером та «відсутністю їхньої статичності та чіткості змісту». Разом з тим, намагання зазначених вище учених дослідити загальноправові принципи у їх сукупності, дозволило виокремити такі фундаментальні основоположні правила, як: принцип поваги до прав людини; принцип свободи; принцип гуманізму; принцип справедливості; принцип рівності; принцип законності в процесі створення і реалізації правових норм; принцип демократизму; принцип єдності юридичних прав і обов'язків; загальна обов'язковість норм права з поєднанням переконання та примусу для забезпечення його виконання; відповідність права загальнолюдським цінностям; відкритість законів; логічність і несуперечливість норм права; принцип взаємної відповідальності держави та особи [6, с. 225].

Представляється, що використаний авторами цього висновку підхід вбачається нами обґрунтованим, оскільки підкреслює тісний зв'язок правових принципів та норм права, адже останні виражають волю приписів, визначених у принципах права. Правові принципи та норми права належать до фундаментальних елементів правової системи, які тісно взаємопов'язані та доповнюють один одного. Хоча вони й володіють різними функціями та характеристиками, разом вони формують цілісну правову систему.

У наукових джерелах правова природа загальноправових принципів розкривається з позиції їх універсальності, як фундаментальних правил, спрямованих на створення правових засад функціонування усіх галузей права (зокрема, гуманізм, пріоритет прав людини та громадянина, законність, справедливість, рівність людей перед законом і судом тощо), вони визначають загальну спрямованість і найбільш істотні риси його змісту [7, с. 73]. Законодавче вираження загальноправові принципи здобули у нормах Конституції України від 28 червня 1996 року [8], аналіз яких свідчить, що серед них слід назвати: верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність; транспарентність; рівність і недопущення дискримінації.

У цьому контексті, виваженою виглядає позиція М.В. Цвіка, який твердить, що головне призначення загальноправових принципів полягає у тому, що вони виступають своєрідними «нервовими центрами права», вимогами, яким повинні відповідати і підкорятися усі правові норми, щодо яких принципи мають пріоритет [9, с. 58]. Іншими словами, норми права націлені на деталізацію загальних ідей, закладених у правових принципах, і надання їм конкретної форми.

Таким чином, стає очевидним той факт, що загальноправові принципи медичного забезпечення транспортної безпеки мають характерні властивості, які відрізняють їх від двох інших груп принципів, а саме: універсальний характер, розповсюдження регулюючого впливу на всі галузі транспортних відносин, вища імперативність, об'єктивізація в усіх сферах транспортного права та галузях транспорту.

При цьому, між загальноправовими принципами та спеціальними принципами окремої галузі права, одночасно існує тісний взаємозв'язок та ряд відмінностей. У цьому контексті, варто погодитися з висновком М.І. Козюбри, який підкреслює, що на відміну від спеціальних (галузевих) принципів, загальноправові принципи відрізняються більшою стабільністю, оскільки залишаються незмінними протягом тривалого часу [10, с. 70].

У цьому зв'язку, варто погодитися із позицією, висловленою О.О. Уваровою, яка переконана, що завдання формулювання поняття принципів потребує встановлення, через яку родову категорію вони можуть бути охарактеризовані, оскільки «будь-яка юридична категорія має право на існування, але кожна з них має відшукати собі відповідний її сутності методологічний ряд, попередньо пройшовши через процес аналітичного розкладу і за можливістю отримати диференційовану назву» [11, с. 27]. Зазначений висновок дає підстави для аналізу другої ланки принципів медичного забезпечення транспортної безпеки, яку утворюють спеціальні принципи публічного адміністрування медичного забезпечення, які містяться у законодавстві про охорону здоров'я.

Відтак, аналіз галузевих принципів права, які слугують фундаментальною основою публічного адміністрування у сфері медичного забезпечення транспортної безпеки, має відбуватися у контексті відповідної галузевої належності, що також випливає з позиції, висловленої В.Г. Чорною, яка обстоює думку про те, що принципи є самостійною правовою конструкцією права, однак форма і зміст повинні мати наповнення, що базується на основоположних закономірностях, які сприяють розвитку суспільства й держави та визначають місце особи в правовій державі. «Принцип визначає вибір засобу публічного адміністрування» [12, с. 96].

Таким чином, обраний нами напрямок наукового пошуку зобов'язує автора здійснити аналіз галузевих правових принципів, які визначають фундаментальні підходи до публічного адміністрування у галузі медичного забезпечення транспортної безпеки.

За допомогою методу наукового аналізу, який передбачає можливість вивчення правового явища, шляхом його дослідження від загального до часткового, вважаємо за доцільне охарактеризувати наукові підходи до розуміння принципів публічного адміністрування сфери охорони здоров'я, що створить передумови для їх подальшого аналізу, в контексті медичного забезпечення транспортної безпеки.

Отже, основоположним нормативним правовим актом, в якому закріплені принципи публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, слугує Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», у статті 4 якого визначено засадничі положення державної політики у галузі охорони здоров'я, до числа яких віднесено: 1) визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України; 2) дотримання прав і свобод людини та громадянина в сфері охорони здоров'я і забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; 3) гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення; 4) рівноправність громадян, демократизм та загальнодоступність медичної і реабілітаційної допомоги та інших послуг в сфері охорони здоров'я; 5) відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість; 6) орієнтація на сучасні стандарти здоров'я, медичної та реабілітаційної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом в сфері охорони здоров'я; 7) попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний, медичний та реабілітаційний підхід до охорони здоров'я; 8) багатоукладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції; 9) децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі [13].

Висновки. Аналіз вищевказаних правоустановлень дозволяє дійти висновку, що більшість із них націлені на дублювання загальноправових принципів, визначених Конституцією України та міжнародними правовими актами у сфері охорони здоров'я, зокрема, такі як: дотримання прав і свобод людини у сфері охорони здоров'я, рівноправність громадян, гуманістична спрямованість охорони здоров'я тощо.

Інші принципи, викладені у коментованому законодавчому акті, на нашу думку, потребують змістовного уточнення. Наприклад, визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, скоріше, варто віднести не до принципів охорони здоров'я, а до принципів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я; своєю чергою, принцип відповідності завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, скоріше, пов'язаний з відповідністю сфери охорони здоров'я стандартам, визначеним державою, а не рівню соціально-економічного й куль-

турного розвитку суспільства, адже останній носить достатньо умовний характер та не передбачає державної стандартизації.

Таким чином, принципи охорони здоров'я, визначені у статті 4 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відтворюють засади публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я лише частково. Причина цього факту, на нашу думку, полягає у наявній підміні понять у змісті зазначених принципів, адже нормотворець під час їх формулювання зробив акцент саме на охороні здоров'я, як важливому конституційному праві громадян, а не на медичному забезпеченні, як центральної функції держави.

Список використаної літератури:

1. Бойчук Д. Щодо питання про принципи права людини на захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 183–187.
2. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Т.4. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпко. Київ, 1998. 910 с.
3. Погребняк С. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини. *Вісник* Академії правових наук України. 2009. № 1 (56). С. 71–77.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 730 с.
5. Рабінович П. М. Праворозуміння: сутність, класифікації, нездоланність плюралізму. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2007. № 5. С. 25-35.
6. Загальна теорія держави і права: підручник. М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
7. Могілевський Л.В. Система трудового права України: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2016. 414 с.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права. / Антологія української юридичної думки. В 10-ти томах. Т. 10: *Юридична наука* незалежної України. К.: Юридична книга, 2005. 658 с.
10. Загальна теорія права: підручник. За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте. 2015. 392 с.
11. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія / О. О. Уварова. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
12. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 517 с.
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

Chornyi Yu. O. Principles of public administration in the field of medical support of transport security

The hypothesis is expressed that the system of principles of public administration in the field of medical transport safety consists of a set of: general legal (constitutional) principles of medical provision; special principles of public administration of medical provision contained in the legislation on health care; sectoral principles of public administration of medical provision, concentrated in the norms of transport legislation. The approach is substantiated, according to which a close connection between legal principles and norms of law is established, since the latter express the will of the prescriptions defined in the principles of law. It is proved that legal principles and norms of law belong to the fundamental elements of the legal system, which are closely interconnected and complement each other. It is noted that despite the fact that they have different functions and characteristics, together legal principles and norms of law form a holistic legal system. It is emphasized that the general legal principles of medical support for transport safety have characteristic properties that distinguish them from the other two groups of principles, namely: universal nature, the spread of regulatory influence on all areas of transport relations, higher imperativeness, objectification in all areas of transport law and transport sectors. The need for substantive clarification of special and sectoral principles of medical support for transport safety is emphasized. It is stated that the recognition of health care as a priority area of activity of society and the state should rather be attributed not to the principles of health care, but to the principles of public administration in the field of health care; in turn, the principle of compliance with the tasks and level of socio-economic and cultural development of society is rather related to the compliance of the health care sector with the standards set by the state.

Key words: *administrative law, healthcare, principles of law, legal norms, medical care, transport safety.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.39

Н. В. Гринь
здобувачка кафедри публічного та приватного права
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

У статті досліджуються особливості правового регулювання зайнятості осіб з інвалідністю в контексті європейського досвіду та стандартів. Проаналізовано ключові міжнародні та європейські нормативно-правові акти, такі як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (UNCRPD), Директива ЄС про рівність у сфері зайнятості (2000/78/ЕС) та Європейський стовп соціальних прав, що встановлюють основні права осіб з інвалідністю на рівний доступ до праці, справедливу оплату та гідні умови зайнятості. Особливу увагу приділено принципам недискримінації та необхідності забезпечення «розумного пристосування» робочих місць для осіб з інвалідністю.

У статті розглядаються різні підходи до впровадження інклюзивних політик зайнятості в державах-членах ЄС, а також механізми підтримки, такі як фінансові стимули для роботодавців, квотування робочих місць, послуги державних служб зайнятості та програми професійної реабілітації. Здійснено аналіз успішних практик європейських країн щодо забезпечення соціального захисту та створення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, а також визначено чинники, що сприяють їх інтеграції в ринок праці.

Дослідження наголошує на важливості залучення громадських організацій, соціальних партнерів та інших стейкхолдерів до процесу створення та моніторингу політик у сфері зайнятості осіб з інвалідністю. Розглянуто роль профспілок та роботодавців у забезпеченні трудових прав, а також необхідність удосконалення інституційного середовища для ефективної реалізації правових гарантій.

Окремо проаналізовано виклики, пов'язані з нерівномірним впровадженням стандартів зайнятості осіб з інвалідністю в різних країнах ЄС та недоліками в національних системах соціального захисту. Зроблено акцент на проблемах гендерної нерівності, зокрема, на обмежених можливостях жінок з інвалідністю у сфері праці та необхідності розробки комплексних підходів для їх підтримки.

Ключові слова: *особа з інвалідністю, зайнятість, сталий розвиток, гендер, трудові відносини, профспілка, роботодавець, працівник, ринок праці.*

Вступ. Незважаючи на значний прогрес у політиці, участь людей з інвалідністю на ринку праці залишається постійним викликом для них. Ця проблема загострилася через економічну невизначеність та невизначеність у сфері зайнятості, спричинену пандемією COVID-19, яка посилила нерівність, що існувала раніше. Європейська Комісія у своїй щорічній Стратегії сталого зростання до 2021 року наголосила на тривалій відсутності справедливості в суспільстві, підкресливши, що люди з інвалідністю є однією з груп, які непропорційно постраждали від пандемії, особливо в контексті зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Дані Євростату підкреслюють значний розрив у зайнятості між людьми з інвалідністю та без неї: рівень зайнятості людей з інвалідністю становить 50,8% порівняно з 75% для тих, хто не має інвалідності. Ця нерівність наражає людей з інвалідністю на підвищений ризик довготривалого безробіття та маргіналізації на ринку праці. Крім того, хоча рівень зайнятості серед чоловіків загалом перевищує рівень зайнятості серед жінок, жінки з інвалідністю отримали вигоду від нещодавніх тенденцій фемінізації ринку праці, що дещо зменшило цей розрив [1].

Однак люди з інвалідністю залишаються вразливими до бідності або соціальної ізоляції: 28,4% з них перебувають у групі ризику порівняно з 18,4% осіб без інвалідності. Навіть працюючи, вони часто стикаються з поганими умовами праці та низькою інтенсивністю роботи,

© Гринь Н. В., 2022

що підвищує ризик бідності на робочому місці [7]. Освітні бар'єри ще більше ускладнюють ці проблеми: молоді люди з інвалідністю вдвічі частіше залишають школу, ніж їхні однолітки. Обмежений доступ до інклюзивної, якісної освіти обмежує їхню здатність здобувати навички та забезпечувати стабільну зайнятість.

ЄС поступово надавав пріоритет інклюзії та правам людей з інвалідністю, розробляючи всеосяжну політичну основу для вирішення їхніх проблем. Директива про рівність у сфері зайнятості (2000) забороняє дискримінацію у сфері зайнятості та вимагає розумних пристосувань для працівників з інвалідністю. Спираючись на це, Європейська стратегія з питань інвалідності (2010-2020) узгодила зусилля ЄС з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю, досягнувши значних успіхів у ініціативах, пов'язаних з працевлаштуванням. За даними Європейської Комісії (2020a), 75% запланованих заходів у сфері зайнятості були успішно реалізовані, включаючи ефективне використання коштів ЄС, інформаційні кампанії в приватному секторі та покращення статистичної звітності щодо інвалідності та зайнятості.

Європейський Парламент неодноразово закликав до більш надійних та інклюзивних стратегій, особливо у відповідь на виклики, що виникли під час пандемії. Він наголошував на необхідності обов'язкових цілей щодо різноманітності робочих місць, заходів для подолання міжсекторальної дискримінації та механізмів моніторингу ефективності політики за активного залучення людей з інвалідністю.

Необхідно наголосити на тому, що визнаючи прогалини та існуючі бар'єри, нова Європейська стратегія з питань інвалідності на 2021-2030 роки знаменує собою важливий крок вперед [3]. Вона спрямована на активізацію зусиль, спрямованих на сприяння працевлаштуванню та соціальній інтеграції людей з інвалідністю, забезпечення відповідності політики різноманітним потребам людей та захист їхніх прав на рівність і гідність на робочому місці. Ця стратегія підкреслює важливість вирішення проблем, пов'язаних з COVID-19, посилення зобов'язань щодо різноманітності на робочому місці та забезпечення того, щоб права людей з інвалідністю займали центральне місце в політиці та законодавчих ініціативах ЄС.

Визнаючи взаємозв'язок між інвалідністю, зайнятістю та соціальною справедливістю, ЄС продовжує розробляти комплексні рамки для сприяння активній участі людей з інвалідністю на ринку праці та в суспільстві.

Зусилля щодо покращення результатів на ринку праці для людей з обмеженими можливостями набрали обертів із запровадженням ключових ініціатив, таких як пакет до 2022 року в рамках нової Європейської стратегії з питань інвалідності. Ця стратегія наголошує на розробці інноваційних показників інвалідності, щоб краще зрозуміти умови працевлаштування людей з інвалідністю. Доповнюючи ці заходи, Європейський стовп соціальних прав підтверджує зобов'язання щодо рівності та інклюзивності, висвітлюючи ключові принципи, які забезпечують справедливе ставлення, підтримку доходів, доступні послуги та робоче середовище, адаптоване до потреб людей з обмеженими можливостями [3].

Керівні принципи щодо працевлаштування в рамках Компонента підкреслюють важливість створення адаптованого робочого середовища, надання цільової фінансової підтримки та забезпечення рівного ставлення. Звіти Європейського семестру 2020 року підкреслюють невикористаний потенціал людей з обмеженими можливостями як учасників економічного зростання, але також виявляють високий рівень безробіття, ризики бідності та перешкоди для отримання освіти [4].

Скоординований підхід із залученням різних учасників має вирішальне значення для успішної інтеграції людей з інвалідністю на ринок праці. Державні служби зайнятості відіграють ключову роль у державах-членах, використовуючи як інтеграційні, так і цільові моделі для задоволення різноманітних потреб цієї групи. Інтеграція об'єднує послуги з інвалідністю в існуючі структури, тоді як цільові моделі працюють у координації з основними системами для надання спеціалізованої підтримки. Ефективність цих моделей залежить від міцних структур, які задовольняють вищі потреби в підтримці шукачів роботи з обмеженими можливостями [2].

Організації громадянського суспільства та неурядові організації є невід'ємною частиною навчання з працевлаштування, послуг підтримки та адвокації, часто через ініціативи, що фінансуються ЄС. Ці групи значно сприяють підвищенню обізнаності та покращенню результатів працевлаштування, як це видно в Ірландії, де понад десять груп захисту прав інвалідів беруть активну участь у таких зусиллях. Проте рівні залученості різняться, і деякі країни, як-от Словенія, демонструють обмежену участь. Посилення ролі цих організацій може покра-

щити надання послуг і моніторинг політики [8].

Необхідно зазначити, що соціальні партнери, включаючи профспілки та організації роботодавців, також впливають на політику працевлаштування інвалідів, хоча їхня участь, як правило, менш виражена. Їхній внесок включає забезпечення дотримання трудового законодавства, формування політичних пропозицій та ведення переговорів щодо колективних договорів для забезпечення кращих умов праці. Ступінь їхнього залучення часто залежить від національних виробничих відносин і рамок формування політики, а також політичних пріоритетів цих зацікавлених сторін.

Незважаючи на прогрес у законодавстві та політиці, люди з інвалідністю стикаються зі значними перешкодами для участі на ринку праці. Ці перешкоди виникають через складну взаємодію організаційних, особистих і контекстуальних факторів, які відрізняються залежно від особи, місця роботи та національного контексту. Наприклад, демографія робочої сили показує, що багато людей отримують інвалідність пізніше в своїй кар'єрі, що ще більше ускладнює динаміку зайнятості.

Проблеми включають недоступні робочі місця, обмежені можливості кар'єрного зростання та суспільні упередження. Більше того, незважаючи на те, що ініціативи, які сприяють різноманітності на робочому місці, досягли прогресу, люди з інвалідністю продовжують відчувати нижчий рівень зайнятості та менше можливостей залишитися або повернутися до роботи порівняно з їхніми однолітками без інвалідності. Вирішення цих проблем вимагає тонкого розуміння інституційних, економічних і соціальних детермінант, які обмежують їхню участь на ринку праці [5].

Для покращення результатів на ринку праці для людей з інвалідністю необхідний багатогранний підхід. Це включає підвищення доступності робочого місця, сприяння інклюзивній організаційній культурі та підтримку політики, яка сприяє справедливим можливостям. Посилення співпраці між ДСЗ, неурядовими організаціями, соціальними партнерами та політиками матиме вирішальне значення для подолання системних бар'єрів, які залишаються. Вирішуючи ці виклики комплексно, ЄС може створити ринок праці, який справді відображає принципи справедливості та інклюзивності для всіх.

Перехід до соціальної моделі інвалідності та підходу, що ґрунтується на правах людини, все більше відображається в політиці та механізмах державної підтримки, спрямованих на те, щоб люди з інвалідністю мали доступ до ринку праці, утримували його та поверталися на нього нарівні з іншими. Ці заходи мають життєво важливе значення для надання людям з обмеженими можливостями можливості користуватися своїм фундаментальним правом на працю та економічну незалежність. Усвідомлюючи важливість цього питання, Eurofound провів обширний аналіз політичних заходів у державах-членах ЄС, пропонуючи вичерпний огляд стратегій, які використовуються для досягнення справедливих результатів на ринку праці для людей з обмеженими можливостями.

Дослідження Eurofound [9] виявило 154 приклади політичних заходів, які впроваджуються урядами, органами державної влади та соціальними партнерами в усіх країнах-членах ЄС. Ці заходи поділяються на чотири ключові групи:

– підтримка створення робочих місць (попит і пропозиція): Ці ініціативи, що становлять 29% заходів, включають зусилля зі створення робочих місць і створення умов для кращої інтеграції на ринок праці;

-підтримка осіб з обмеженими можливостями (сторона пропозиції): Ці заходи, що становлять 35% заходів, зосереджені на особистій допомозі, адаптації на робочому місці, професійній реабілітації та підтримці підприємництва та самозайнятості;

– підтримка організацій працевлаштування (сторона попиту): вони становлять 21% заходів, включають стимули для роботодавців і допомогу в адаптації робочого місця;

– підтримка інституційного середовища: Ці ініціативи, що становлять 15% заходів, зосереджені на створенні сприятливих рамок через регулятивну та інституційну підтримку.

В цьому контексті необхідно приділити увагу регіональним тенденціям. Так, розподіл заходів політики виявляє значні регіональні відмінності. Країни Північної Європи та ліберальні держави загального добробуту надають пріоритет підтримці організацій, які працевлаштовують, тоді як країни Середземномор'я та континентальної Європи більше зосереджуються на інституційних структурах та створенні робочих місць. Навпаки, країни Східної Європи роблять акцент на пропозиції робочої сили та створенні робочих місць, але демонструють обмежену підтримку на організаційному та інституційному рівнях [6].

Континентальна Європа демонструє збалансовану політичну спрямованість у всіх вимірах,

тоді як північні та середземноморські країни схиляються до втручання у створення робочих місць і пропозиції робочої сили. Ліберальні держави добробуту зосереджують зусилля на організаційному рівні, а Східна Європа демонструє обмежений розвиток організаційної та інституційної підтримки. Утримання працівників, які отримали порушення під час кар'єри, залишається серйозною проблемою, часто пов'язаною з передчасним виходом із робочої сили. Вирішення цієї проблеми потребує сталої довгострокової політики, яка підтримує постійну зайнятість і зосереджується на ранньому втручанні під час захворювання або інвалідності.

Висновки. Цей аналіз підкреслює важливість адаптованих інклюзивних політичних заходів для підтримки людей з обмеженими можливостями в доступі до ринку праці та процвітанні на ньому. Вирішуючи проблеми як з боку попиту, так і з боку пропозиції та сприяючи співпраці між урядами, державними установами, роботодавцями та громадянським суспільством, Європа може наблизитися до досягнення справді інклюзивного ринку праці. Ці зусилля узгоджуються з більш широкими цілями соціальної справедливості, економічного зростання та реалізації прав людини для всіх.

Таким чином, європейський досвід демонструє ефективність комплексного підходу, що поєднує правові гарантії, фінансові стимули для роботодавців, програми професійної реабілітації та активну участь громадських організацій у моніторингу й реалізації політик. Для України адаптація цього досвіду є вкрай актуальною та необхідною.

Українська правова система потребує вдосконалення з урахуванням ключових положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та директив ЄС. Це передбачає зміцнення правових гарантій, створення умов для «розумного пристосування» на робочих місцях та усунення бар'єрів для працевлаштування. Важливим завданням є впровадження програм професійної реабілітації, що сприятимуть підвищенню кваліфікації осіб з інвалідністю та їх успішній інтеграції у ринок праці. Суттєвим є також створення фінансових стимулів для роботодавців, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, зокрема надання податкових пільг, субсидій та підтримки для малого й середнього бізнесу.

Окрему увагу слід приділити підвищенню рівня обізнаності суспільства щодо прав осіб з інвалідністю та необхідності їх інклюзії у робочі процеси. Інформаційні кампанії допоможуть подолати стереотипи та сприятимуть формуванню толерантного ставлення у суспільстві. Необхідно також запровадити системний моніторинг і оцінку ефективності політик зайнятості осіб з інвалідністю з активною участю громадських організацій та профспілок.

Забезпечення гідних умов праці та соціального захисту осіб з інвалідністю стане важливим кроком до створення інклюзивного ринку праці в Україні, що відповідатиме міжнародним стандартам та сприятиме соціальній інтеграції осіб з інвалідністю.

Список використаної літератури:

1. Unless otherwise stated, Eurostat data cover the 27 EU Member States and the UK and are taken from EU-SILC 2019.
2. Giermanowska, E., Racław, M. and Szawarska, D. (2020), Employing people with disabilities – Good organisational practices and socio-cultural conditions, Palgrave, Cham, Switzerland.
3. European Commission (2021), Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030, COM(2021)101 final, Brussels.
4. O'Donnell, J., Long, S. and Richardson, P. (2016), Assistive technology for people with disabilities and older people: A discussion paper, Enable Ireland and Disability Federation of Ireland, Dublin.
5. Policy Impact Lab (2018), Study on employment models within the social economy and their role in including persons with disabilities into the labour market and society, EASPD, Brussels.
6. Sostero, M., Milasi, S., Hurley, J., Fernandez-Macias, E. and Bisello, M. (2020), Teleworkability and the COVID-19 crisis: A new digital divide? European Commission, Seville.
7. Eurofound (2020b), 'How to use the surge in teleworking as a real chance to include people with disabilities', blog post, 17 August.
8. Government of Ireland (2019b), Remote work in Ireland – Future Jobs 2019, Dublin.
9. Eurofound (2019), How to respond to chronic health problems in the workplace?, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Gryn N. V. Legal regulation of employment of persons with disabilities: the European dimension

The article examines the peculiarities of legal regulation of employment of persons with disabilities in the context of European experience and standards. The author analyzes the key international and European legal acts, such as the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities

(UNCRPD), the EU Employment Equality Directive (2000/78/EC) and the European Pillar of Social Rights, which establish the fundamental rights of persons with disabilities to equal access to work, fair pay and decent working conditions. Particular attention is paid to the principles of non-discrimination and the need to ensure "reasonable accommodation" of workplaces for persons with disabilities.

The article examines different approaches to the implementation of inclusive employment policies in EU member states, as well as support mechanisms such as financial incentives for employers, job quotas, public employment services and vocational rehabilitation programs. The study analyzes the successful practices of European countries in ensuring social protection and creating equal opportunities for people with disabilities, and identifies the factors that facilitate their integration into the labor market.

The study emphasizes the importance of involving public organizations, social partners and other stakeholders in the process of creating and monitoring policies in the field of employment of persons with disabilities. The role of trade unions and employers in ensuring labor rights, as well as the need to improve the institutional environment for the effective implementation of legal guarantees are considered.

The challenges associated with the uneven implementation of employment standards for persons with disabilities in different EU countries and shortcomings in national social protection systems are analyzed separately. The author emphasizes the problems of gender inequality, in particular, the limited opportunities of women with disabilities in the field of labor and the need to develop comprehensive approaches to support them.

Key words: *person with disabilities, employment, sustainable development, gender, labor relations, trade union, employer, employee, labor market.*

УДК 342.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.40

Є. М. Василенко
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті визначено, що основу правового регулювання гарантій діяльності Державного бюро розслідувань складає спеціальний Закон України «Про Державне бюро розслідувань», що визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань. Розкрито, що в площині нормативно-правового регулювання гарантій діяльності Державного бюро розслідувань виділяється Кодекс України про адміністративні правопорушення, положеннями якого визначається внутрішньо-дисциплінарна та адміністративна відповідальність рядового і начальницького складу, та посадових і службових осіб Державного бюро розслідувань за вчинення адміністративних правопорушень. Підкреслено, що в межах нормативного регулювання гарантій законності діяльності Державного бюро розслідувань існують відповідні міжнародні стандарти, зокрема, загальні стандарти захисту прав людини та стандарти побудови функціональності правоохоронної системи правової держави. Визначено, що найбільш практично-функціональну роль відіграють організаційно-розпорядчі та підзаконні-правові акти Державного бюро розслідувань. Низка внутрішніх документів встановлює гарантії діяльності Державного бюро розслідувань. Умовно, внутрішні акти Державного бюро розслідувань слід поділити на певні категорії, зокрема: 1) внутрішньо-функціональні акти; 2) акти у сфері реалізації внутрішньо-кадрової політики; 3) акти щодо внутрішнього співробітництва у правоохоронній системі; 4) акти у сфері міжнародного співробітництва. Комплексний сучасний аналіз нормативно-правових актів, які визначають гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань дозволив сформувати ієрархічну систему актів, яка складається із: – Конституції України; – спеціального Закону України «Про Державне бюро розслідувань»; – законів, що закріплюють правовий статус, гарантії діяльності, та особливості взаємодії в межах виконання законних повноважень; законів, що визначають специфіку діяльності в умовах воєнного стану в Україні; – міжнародних стандартів; – підзаконних та організаційно-розпорядчих актів Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: *адміністративна юрисдикція, адміністративне право, адміністративні процедури, гарантії, законність, контроль, моніторинг, принципи, розслідування.*

Актуальність теми. Державне бюро розслідувань відіграє ключову роль у боротьбі з корупцією, розслідуванні тяжких злочинів, скоєних посадовими особами, та підтриманні правопорядку, що вимагає надійного нормативного підґрунтя для його діяльності.

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Державного бюро розслідувань, мають забезпечувати чіткі механізми контролю за дотриманням конституційних прав під час досудового розслідування. Також відповідне законодавство повинно відповідати принципам верховенства права, що включає недопущення зловживань службовим становищем, конфліктів інтересів чи надмірного тиску. Окрім того, в умовах реформування правоохоронної системи України, що відбувається у світлі євроінтеграційних процесів, гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань мають узгоджуватися з міжнародними стандартами.

Відповідні фактори зумовлюють актуальність наукового аналізу нормативно-правових актів, які визначають гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань.

Огляд останніх досліджень. Діяльність Державного бюро розслідувань була предметом наукового аналізу таких вчених, як: О. Дрозд, О. Ільченко, О. Кваша, О. Климчук, О. Левківська, І. Літвінова, О. Марченко, Є. Рєпіна, Є. Скулиш, С. Слінько, О. Степанов, Р. Труба, О. Усатий, А. Францевич, Т. Ященко та інших.

© Василенко Є. М., 2022

При цьому, новітні суспільно-політичні виклики в Україні негативно впливають на діяльність державних правоохоронних органів, що обумовлює необхідність актуальних наукових досліджень у цій площині.

Мета статті полягає у тому, щоб здійснити комплексний сучасний аналіз нормативно-правових актів, які визначають гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань.

Виклад основних положень. Державне бюро розслідувань у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законами України, а також іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на їх основі [1].

Конституція України містить декілька очевидних положень, які визначають гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань, зокрема [2]:

– стаття 3 передбачає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави;

– стаття 6 передбачає, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України;

– стаття 19 передбачає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2].

Якщо визначати законодавчі акти, на перший план виступає спеціальний Закон України «Про Державне бюро розслідувань», що визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) [1].

Правовий статус службовців ДБР, окрім спеціального закону, визначають інші законодавчі акти, зокрема:

– Закон України «Про державну службу» визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях [11]. Оскільки більшість працівників ДБР є державними службовцями, на них поширюються вимоги цього акту;

– Закон України «Про запобігання корупції», що визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Відповідно, Суб'єктами, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», є особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, та посадові та службові особи Державного бюро розслідувань [12];

– Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», що встановлює систему особливих заходів державного захисту працівників правоохоронних органів (в тому числі, і ДБР) від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб [13];

– Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», яким гарантується забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, як здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [14] тощо.

Інструментально-функціональну характеристику компетенції ДБР визначають декілька законодавчих актів, це, зокрема: – Кримінальний процесуальний кодекс України [3]; – Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5]; – інші законодавчі акти. При цьому, законодавча характеристика цих актів не відноситься до предмету адміністративного права,

адже стосується предмету кримінально-процесуального права.

Важливу роль відіграють інші закони, що закріплюють гарантії діяльності Державного бюро розслідувань та особливості взаємодії в межах виконання законних повноважень, серед яких можливо виділити: – Закон України «Про Національну поліцію» [4]; – Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [6]; – Закон України «Про прокуратуру» [7].

Окремо у цій площині слід виділити Кодекс України про адміністративні правопорушення, положеннями якого визначається внутрішньо-дисциплінарна та адміністративна відповідальність рядового і начальницького складу, та посадових і службових осіб Державного бюро розслідувань за вчинення адміністративних правопорушень. Також, Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 185-13 передбачає відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб Державного бюро розслідувань. Зокрема, Ненадання інформації Національному антикорупційному бюро України, Бюро економічної безпеки України, Державному бюро розслідувань, Службі безпеки України на запит їх посадових осіб, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, або невиконання інших законних вимог посадових осіб зазначених органів - тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною першою, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу від чотирьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

В умовах воєнного стану в Україні неможливо оминути і спеціальні закони. Зокрема, Законом України «Про національну безпеку України» визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [8]. Також важливим є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», що визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [10].

В межах нормативного регулювання гарантій законності діяльності Державного бюро розслідувань існують відповідні міжнародні стандарти. Законна діяльність Державного бюро розслідувань має узгоджуватися із:

– засадами Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [16];

– положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15];

– іншими міжнародними стандартами, відповідно до яких будується функціональність правоохоронної системи правової держави.

Міжнародні норми також стосуються окремих напрямків забезпечення законної діяльності Державного бюро розслідувань. Серед яких виділяється Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року, що застосовується для запобігання, розслідування та кримінального переслідування за корупцію та до призупинення операцій (заморожування), арешту, конфіскації та повернення доходів від злочинів, визнаних корупційними [17]. Також слід виділити Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб 1996 року [18], що є рекомендаційним документом, однак встановлює концепцію формування загальних принципів державної служби, в тому числі у діяльності Державного бюро розслідувань.

Важливу роль відіграє підзаконне регулювання. Наприклад, Указ Президента України від 29 січня 2021 року № 40/2021 «Про державну охорону Державного бюро розслідувань» закріплює обов'язковість забезпечення здійснення державної охорони будинку Державного бюро розслідувань та прилеглих до нього територій [19].

Також важливу роль відіграють постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, до яких відносяться [20]:

– Постанова від 5 серпня 2020 р. № 743 «Про затвердження Положення про проходження

служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань» [21];

– Постанова від 27 травня 2020 р. № 564 «Питання присвоєння спеціальних звань рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань та їх співвідношення з іншими спеціальними, а також військовими званнями і класними чинами» тощо [20].

Найбільш практично-функціональну роль відіграють організаційно-розпорядчі та підзаконні-правові акти Державного бюро розслідувань. Низка внутрішніх документів встановлює гарантії діяльності Державного бюро розслідувань. Умовно, внутрішні акти Державного бюро розслідувань слід поділити на певні категорії, зокрема:

1) внутрішньо-функціональні акти, наприклад:

– Наказ Державного бюро розслідувань від 27.04.2020 № 147 «Про затвердження Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань», у якому визначено механізм організації та забезпечення здійснення внутрішнього контролю в центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань [22];

– Наказ Державного бюро розслідувань від 15.12.2020 № 839 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку для осіб рядового і начальницького складу центрального апарату Державного бюро розслідувань», що визначають розпорядок дня осіб рядового та начальницького складу центрального апарату Державного бюро розслідувань, вимоги до організації служби та запроваджуються з метою вдосконалення організації, зміцнення службової, виконавської дисципліни, забезпечення раціонального використання робочого часу, високої ефективності та якості служби в Державному бюро розслідувань [23] тощо;

2) акти у сфері реалізації внутрішньо-кадрової політики, наприклад:

– Положення про наставництво у Державному бюро розслідувань (у редакції наказу Державного бюро розслідувань від 11.08.2022 року № 402) [24] тощо;

3) акти щодо внутрішнього співробітництва у правоохоронній системі, наприклад:

– Наказ від 05.11.2021 № 593/809 «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Державного бюро розслідувань, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України» [25] тощо;

4) акти у сфері міжнародного співробітництва, наприклад:

– Наказ від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4.09.2020 за № 849/35132 «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції - Інтерпол» [26] тощо.

Усе вищевикладене дає підстави зробити наступні висновки:

– основу правового регулювання гарантій діяльності Державного бюро розслідувань складає спеціальний Закон України «Про Державне бюро розслідувань», що визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань;

– важливу роль нормативно-правового регулювання відіграють закони, що закріплюють правовий статус, гарантії діяльності та особливості взаємодії в межах виконання законних повноважень Державного бюро розслідувань

– в площині нормативно-правового регулювання гарантій діяльності Державного бюро розслідувань виділяється Кодекс України про адміністративні правопорушення, положеннями якого визначається внутрішньо-дисциплінарна та адміністративна відповідальність рядового і начальницького складу, та посадових і службових осіб Державного бюро розслідувань за вчинення адміністративних правопорушень;

– в умовах воєнного стану в Україні виникає спеціальне нормативно-правове регулювання, що впливає на гарантії діяльності Державного бюро розслідувань, змінюючи напрям пріоритетності впливу на сектор національної безпеки та оборони;

– в межах нормативного регулювання гарантій законності діяльності Державного бюро розслідувань існують відповідні міжнародні стандарти, зокрема, загальні стандарти захисту прав людини та стандарти побудови функціональності правоохоронної системи правової держави (в тому числі, етичні принципи державних службовців, протидія корупції тощо);

– найбільш практично-функціональну роль відіграють організаційно-розпорядчі та підзаконні-правові акти Державного бюро розслідувань. Низка внутрішніх документів встановлює гарантії діяльності Державного бюро розслідувань. Умовно, внутрішні акти Державного бюро

розслідувань слід поділити на певні категорії, зокрема: 1) внутрішньо-функціональні акти; 2) акти у сфері реалізації внутрішньо-кадрової політики; 3) акти щодо внутрішнього співробітництва у правоохоронній системі; 4) акти у сфері міжнародного співробітництва.

Загалом, комплексний сучасний аналіз нормативно-правових актів, які визначають гарантії законності діяльності Державного бюро розслідувань дозволяє сформувати ієрархічну систему актів, яка складається із: – Конституції України; – спеціального Закону України «Про Державне бюро розслідувань»; – законів, що закріплюють правовий статус, гарантії діяльності, та особливості взаємодії в межах виконання законних повноважень; законів, що визначають специфіку діяльності в умовах воєнного стану в Україні; – міжнародних стандартів; – підзаконних та організаційно-розпорядчих актів Державного бюро розслідувань.

Список використаної літератури:

1. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.
2. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. No 22. Ст. 303.
6. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-18. Відомості Верховної Ради. 2014. No 47. Ст. 2051.
7. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* Української РСР. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
13. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#n6
14. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
16. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
17. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
18. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб 1996 року. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text
19. Указ Президента України від 29 січня 2021 року № 40/2021 «Про державну охорону Державного бюро розслідувань». *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40/2021#Text
20. Правові засади. Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://dbr.gov.ua/normativno-pravovi-akti
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743 «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань». *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-п#Text
22. Наказ від 27.04.2020 № 147 «Про затвердження Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань». Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/

diyalnist/npa/147-vid-27.04.2020.PDF
23. Наказ від 15.12.2020 № 839 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку для осіб рядового і начальницького складу центрального апарату Державного бюро розслідувань». Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/2022/rozporyadok-dlya-rns.pdf
24. Положення про наставництво у Державному бюро розслідувань (у редакції наказу Державного бюро розслідувань від 11.08.2022 року № 402). Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/polozhennya-pro-nastavnictvo-u-dbr.pdf
25. Наказ від 05.11.2021 № 593/809 «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Державного бюро розслідувань, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України». Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-05.11.2021-n-593809.PDF
26. Наказ від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4.09.2020 за № 849/35132 «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції - Інтерпол». Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2020. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/interpol-vid-17.08.2020.PDF

Vasylenko Ye. M. Regulatory and legal acts determining guarantees of the legality of the activities of the state bureau of investigation

The article defines that the basis of the legal regulation of guarantees of the activities of the State Bureau of Investigations is the special Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigations", which defines the legal basis of the organization and activities of the State Bureau of Investigations. It was revealed that the Code of Ukraine on Administrative Offenses stands out in the field of regulatory and legal regulation of guarantees of the activities of the State Bureau of Investigations, the provisions of which determine the intra-disciplinary and administrative responsibility of the rank and file, as well as officials and officials of the State Bureau of Investigations for committing administrative offenses. It is emphasized that there are relevant international standards, in particular, general standards for the protection of human rights and standards for building the functionality of the law enforcement system of the legal state within the framework of the regulatory regulation of guarantees of the legality of the activities of the State Bureau of Investigation. It was determined that the most practical and functional role is played by the organizational and administrative and by-laws of the State Bureau of Investigation. A number of internal documents establish guarantees for the activities of the State Bureau of Investigation. Conventionally, the internal acts of the State Bureau of Investigation should be divided into certain categories, in particular: 1) internal-functional acts; 2) acts in the field of internal personnel policy implementation; 3) acts on internal cooperation in the law enforcement system; 4) acts in the field of international cooperation. A comprehensive modern analysis of normative legal acts, which determine guarantees of the legality of the activities of the State Bureau of Investigation, allowed to form a hierarchical system of acts, which consists of: - the Constitution of Ukraine; – the special Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation"; – laws establishing the legal status, guarantees of activity, and peculiarities of interaction within the scope of the exercise of legal powers; laws defining the specifics of activities under martial law in Ukraine; – international standards; – by-laws and organizational and administrative acts of the State Bureau of Investigation.

Key words: *administrative jurisdiction, administrative law, administrative procedures, guarantees, legality, control, monitoring, principles, investigation.*

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.41

А. І. Винокуров
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ВИНА ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 354 КК УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що для ефективної протидії корупції на всіх рівнях важливо побудувати дієві кримінально-правові норми, що дозволять захистити відповідні групи суспільних відносин від протиправних посягань корупціонерів. До числа корупційних кримінальних правопорушень відноситься і такий акт деліктної поведінки як підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Необхідність проведення якісного аналізу питання кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Відповідна робота дозволить виявити недоліки, наявні у чинній редакції ст. 354 КК України, та виробити можливі шляхи їх усунення. Метою статті є дослідження вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації. У статті аналізується така обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації як вина. Наголошується на тому, що корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, несуть високий ступінь суспільної небезпеки, тому для протидії названій групі деліктів важливо проводити систематичну роботу з модернізації чинного Кримінального кодексу України. Зазначається, що для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації, важливо проаналізувати склади злочинів, передбачених ст. 354 КК України та, на підставі відповідного аналізу, розробити перспективні шляхи модернізації згаданої норми закону про кримінальну відповідальність. Розглядаються позиції вітчизняних вчених та позиції суду щодо змісту ознаки вини у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтею 354 Кримінального кодексу України. Зазначається, що з огляду на той факт, що діяння у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації відноситься до злочинів із формальним складом, – суб'єктивна сторона даного кримінального правопорушення виражається виною у формі умислу, вид умислу – прямий.

Ключові слова: *вина, корупція, кримінальне правопорушення, Кримінальний кодекс, підкуп працівника, суб'єктивна сторона.*

Актуальність теми. Корупція – поширена проблема, що негативно впливає на розвиток будь-якої держави світу. Саме корупція – головний ворог демократії, який, у випадку вжиття неефективних заходів із протидії цьому явищу загальними та спеціальними суб'єктами, перетворює вказаний політичний режим на фікцію.

Для ефективної протидії корупції на всіх рівнях важливо побудувати дієві кримінально-правові норми, що дозволять захистити відповідні групи суспільних відносин від протиправних посягань корупціонерів. До числа корупційних кримінальних правопорушень відноситься і такий акт деліктної поведінки як підкуп працівника підприємства, установи чи організації.

Станом на сьогоднішній день в Україні спостерігається тривожна картина щодо поширення делікту, передбаченого ст. 354 КК України. Зокрема, лише у період з січня 2019 по грудень 2021 рр. (включно) [1] на території нашої держави зареєстровано 136 випадків підкупу працівника підприємства, установи чи організації.

Наведений вище факт свідчить про необхідність проведення якісного аналізу питання кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Відповідна робота дозволить виявити недоліки, наявні у чинній редакції ст. 354 КК України, та виробити можливі шляхи їх усунення. В контексті даного питання вкрай важливо роз-

© Василенко Є. М., 2022

глянути таку обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину або кримінального проступку як вина.

Стан дослідження. На науковому рівні питанню кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації приділяли свою увагу ряд науковців, серед яких Ю. В. Александров, В. В. Березнер, В. С. Березняк, О. Г. Білоконь, В. І. Борисов, Р. В. Вереша, А. А. Вознюк, С. В. Гізимчук, В. К. Грищук, Ю. В. Гродецький, О. І. Донченко, О. О. Дудоров, Р. А. Каторкін, О. О. Кваша, М. В. Лошицький, М. І. Мельник, К. К. Овод, Р. С. Орловський, В. І. Осадчий, В. Ф. Примаченко, Є. О. Письменський, Я. В. Ризак, В. В. Топчій, Ю. А. Турлова, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Ю. О. Чернега, В. В. Шаблистий, О. С. Юнін, О. Н. Ярмиш та ін. Втім, відповідні роботи, як правило, стосувались аналізу об'єктивної сторони вказаного складу кримінального правопорушення, тоді як дослідження суб'єктивної сторони загалом та такої її обов'язкової ознаки як вина, зокрема, майже не проводились.

Метою статті є дослідження вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, склад будь-якого кримінального правопорушення складається з чотирьох обов'язкових ознак: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

Таким чином, суб'єктивна сторона – обов'язкова ознака будь-якого складу кримінального правопорушення, тому її відсутність свідчить про те, що відповідне діяння не відноситься до числа деліктів. Означений факт вкотре свідчить про важливість дослідження складових елементів цієї обов'язкової ознаки в контексті дослідження складу кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації.

І. І . Митрофанов у своїх роботах виокремлює наступне значення цієї обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення:

1) у деяких випадках дозволяє відмежувати одне злочинне діяння від іншого. Наприклад, диверсія (ст. 113 КК) відрізняється від умисного знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194 КК) за такою ознакою суб'єктивної сторони як мета. У першому випадку винний прагне ослаблення держави, в іншому – у суб'єкта повинна бути відсутня така мета [2, с. 198].

Отже, у цілому ряді випадків саме особливості побудови суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення дозволяють відмежувати суспільно небезпечне діяння від суміжних злочинів та кримінальних проступків.

2) істотно впливає на ступінь суспільної небезпеки вчиненого і, як наслідок, на вид і розмір (строк) остаточного покарання. Наприклад, умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК) карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, у той час як вбивство через необережність (ст. 119 КК), що відрізняється від умисного вбивства в основному за формою вини, карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк [2, с. 198].

Дійсно, як було вказано вище, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це внутрішня сторона злочину або кримінального проступку. Саме суб'єктивна сторона – лакмусовий папірець, що демонструє рівень асоціальності суб'єкта кримінального правопорушення. Відтак, ретельне дослідження цієї обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення дозволяє судам обрати найбільш доцільний вид покарання, необхідний для подальшого виправлення засудженого за вчинення делікту.

3) дає можливість у деяких випадках визначити причини, що спонукали винного до вчинення злочину. Аналіз психологічних факторів, які лежать в основі злочину, мети, якої прагне досягти винний, сприяє розумінню природи виникнення і становлення антисуспільних установок особи, що є причиною вчинення нею суспільно небезпечного діяння [2, с. 198].

Встановлення детермінантів кримінальних правопорушень дозволяє суб'єктами протидії злочинності розробити комплекс ефективних заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності.

Єдиною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення виступає вина. У ст. 62 Конституції України зазначається, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [3].

Наведені вище положення Основного закону нашої держави вкотре демонструють важливість встановлення відповідного складового елемента суб'єктивної сторони.

Визначення вини закріплено у чинному КК України. Так, у ст. 23 КК України зазначається,

що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [4].

Таким чином, вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення може виражатись у одній із двох форм – умислі або необережності. Відповідна диференціація закріплена на законодавчому рівні.

Згідно ст.ст. 24-25 КК України умисел поділяється на прямий (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання) та непрямий (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання), а необережність – на кримінальну протиправну самовпевненість (особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення) та кримінальну протиправну недбалість (особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити) [4].

Перелічені форми та види вини відрізняються між собою за інтелектуальним та (або) вольовими моментами. При цьому, саме умисна форма вини свідчить про стійку протиправну установку суб'єкта, а отже – на більш високий рівень суспільної небезпеки такої особи [5, с. 178].

Розглянемо безпосередньо ознаку вини складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 354 КК України. Для цього проаналізуємо позиції вітчизняних вчених а також матеріали судових рішень, що викладені у Єдиному державному реєстрі судових рішень щодо вирішення зазначеного питання.

Як зазначає І. Ковальова, суб'єктивна сторона злочину (ч. 3, ч. 4 ст. 354 КК) характеризується прямим умислом. Якщо неправомірну вигоду отримує безпосередньо третя особа, цей факт має усвідомлюватися працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на їх користь [6, с. 125].

Таким чином, на думку вченої, суспільно небезпечні діяння, передбачені ч. 3-4 ст. 354 КК України, можуть бути вчинені лише з умисною формою вини, вид умислу – прямий.

Думається, викладена вище позиція виглядає цілком обґрунтованою. Дійсно, важко уявити ситуацію, за якої б особа, яка приймає відповідну пропозицію (або здійснює будь-яке інше суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 3 ст. 354 КК України) та свідомо бере на себе обов'язок вчинити (чи утриматись від вчинення) певні діяння з використанням свого становища на підприємстві, установі чи організації, реалізує це з необережною формою вини. Той факт, що суб'єкт кримінального правопорушення бере на себе згадане вище зобов'язання перед іншою особою в обмін на отримання неправомірної вигоди свідчить про те, що він:

1) усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (адже винний протиправно отримує певну вигоду, свідомо використовуючи власне становище);

2) бажає здійснити відповідний делікт.

Поширеною на науковому рівні є позиція, відповідно до якої прямим умислом особи, яка одержує неправомірну вигоду, охоплюється те, що: 1) предмети, переваги, пільги, послуги тощо, які одержуються, мають вигідний характер; 2) їх одержання є неправомірним; 3) одержуються зазначені предмети, переваги, пільги, послуги тощо за виконання чи невиконання нею дії, тобто є винагородою; 4) названі дії пов'язані з використанням особою своїх прав чи обов'язків за договором і 5) ці дії повинні бути здійснені в інтересах вигодонадавача, чи в інтересах вказаної ним третьої особи [7, с. 10].

Отже, юридичний аналіз змісту ч.ч. 3, 4 ст. 354 закону про кримінальну відповідальність а також позиції вітчизняних науковців дають підстави вказати на те, що суб'єктивна сторона закріплених у них злочинів характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий.

Цікавими в контексті дослідження такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони підкупу працівника підприємства, установи чи організації як вина видаються роздуми К. К. Овод, яка на дисертаційному рівні зазначає, що вина вигодонадавача і вигодонабувача виражається у формі прямого умислу, оскільки склади злочинів як надання, так і одержання неправомірної вигоди є формальними. Зміст вини сторін підкупу при цьому полягає в усвідомленні ними суспільної небезпечності їх взаємоспрямованих діянь як таких, що містять ознаки корупції [7, с. 10].

Таким чином, на думку вченої, суб'єктивна сторона складу будь-якого кримінального правопорушення, закріпленого у ст. 354 КК України,

характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. При цьому, вагомим аргументом на користь цієї тези слугує той факт, що з об'єктивної сторони вказаний делікт відноситься до числа злочинів з формальним складом.

Останній факт є доволі важливим, адже у науці кримінального права наразі більшість науковців схиляються до думки, що суб'єктивна сторона у злочинах з формальним складом характеризується виною виключно у формі умислу, вид умислу – прямий. Так, наприклад, В. Куц та О. Бондаренко вдало наголошують на тому, що для злочинів з формальним складом характерною є вина у виді прямого умислу. Але не тому, що суб'єкт не має психічного ставлення до наслідків діяння. Навпаки, зазначають вчені, саме наявність такого ставлення до наслідків визначає зміст ставлення до діяння. До речі, саме тому законодавча формула умислу є універсальною і не потребує змін та «уточнень» [8, с. 39].

З огляду на той факт, що у кримінальних правопорушеннях із формальним складом наявність суспільно небезпечних наслідків є факультативною, інтелектуальний момент його вини полягає в усвідомленні того, що він апріорі заподіює шкоди тим чи іншим групам суспільних відносин, вчиняючи своє діяння. При цьому, у такому випадку вольовий момент полягає у бажанні суб'єкта вчинити відповідний делікт.

При наданні неправомірної вигоди особа усвідомлює, що: 1) вигода, яку вона пропонує, обіцяє чи надає, якщо вона навіть не носить майнового характеру, є предметом підкупу; 2) її пропозиція, обіцянка чи надання носить неправомірний характер; 3) одержувачем зазначеної вигоди є особа, яка не є службовою чи особою, яка надає публічні послуги, але є особою, яка працює на юридичну особу за договором; 4) неправомірна вигода є винагородою за виконання чи невиконання працівником певної дії; 5) така дія пов'язана з використанням становища працівника чи договором, за яким працює особа і 6) дія повинна бути здійснена в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах вказаної ним третьої особи [7, с. 10].

Отже, враховуючи той факт, що кримінальне правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації відноситься до числа злочинів із формальним складом, відповідно до домінуючої у науці кримінального права позиції суб'єктивна сторона такого делікту характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий.

Для підтвердження (або ж спростування) останньої тези звернемось до матеріалів судової практики. Для цього проаналізуємо матеріали судових рішень, винесених українськими судами за період із 01.01.2019 по 31.12.2021 за вказаною нормою закону про кримінальну відповідальність. У Єдиному державному реєстрі судових рішень викладено 29 вироків по справам щодо вчинення суб'єктами кримінальних правопорушень злочинів у вигляді підкупу працівників підприємств, установ чи організацій (ст. 354 КК України). При цьому, у 27 із них (тобто у 93 % випадків) зазначається, що суб'єкт кримінального правопорушення вчинив названий делікт «умисно» (наприклад, у вироках Жовтневого районного суду м. Дніпра від 07.02.2019 по справі № 201/416/19к [9], Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 28.03.2019 по справі № 336/1435/19 [10] тощо), зі «злочинним (протиправним) умислом» або «умисними протиправними діями» (наприклад, у вироку Зарічного районного суду м. Суми від 02.04.2019 по справі № 591/1988/19 [11]).

Таким чином, у понад 90 % судових рішень, винесених за ст. 354 КК України, наголошується на тому, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації виражалася виною у формі умислу. У решті ж випадків (2 вироки) інформація про те, що суб'єктивна сторона цього делікту виражається у формі умислу прямо випливає з матеріалів справи (наприклад, у вироку Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 08.07.2019 по справі № 473/2747/19 зазначається наступне: «...в подальшому, ОСОБА_5, діючи за попередньою змовою з ОСОБА_7, ОСОБА_6, *реалізовуючи спільний намір, спрямований на незаконне збагачення* (курсив наш – прим.), використовуючи становище, яке вказані особи займають в установі, без фактичного огляду осіб та проведення бактеріоскопічних і бактеріологічних лабораторних досліджень, у медичні карти огляду осіб для визначення спроможності займатися відповідним видом діяльності за станом здоров`я, виданих на ім`я ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_9, ОСОБА_13, ОСОБА_14, ОСОБА_15, ОСОБА_16, ОСОБА_17, ОСОБА_18, ОСОБА_19, ОСОБА_20, ОСОБА_21, ОСОБА_22, внесли відомості про відсутність кишкових інфекцій та патогенного стафілококу, які завірили штампом та печаткою Вознесенського міськрайонного відділу лабораторних

досліджень Державної установи «Миколаївський обласний лабораторний центр Міністерства охорони здоров`я України...» [12].

Отже, проаналізувавши всі наявні у Єдиному державному реєстрі судових рішень вироки, винесені українськими судами за період за період із 01.01.2019 по 31.12.2021 за ст. 354 КК України, нами не виявлено жодного випадку констатації в діях винного необережної форми вини (у понад 90 % випадків прямо називається умисна форма), що підтверджує викладену вище тезу про те, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення у вигляді підкупу працівника підприємства, установи чи організації може характеризуватись виною лише у формі умислу.

Що стосується виду умислу, то судами зазначений аспект розкривається лише у поодиноких випадках. Так, із 29 випадків прямої вказівки судами на умисну форму вини в діях винного у вчиненні підкупу підприємства, установи чи організації, лише у 3 розкривається вид умислу – прямий. Зокрема, відповідна вказівка на вид умислу наявна у вироку Роменського міськрайонного суду Сумської області від 09.03.2021 по справі № 585/602/21 [13], Острозького районного суду Рівненської області від 27.07.2021 по справі № 567/799/21 [14], Шевченківського районного суду м. Львова від 18.05.2020 по справі № 466/5962/19 [15].

Отже, на підставі аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 354 КК України, наукових позицій, висунутих вітчизняними вченими, та матеріалів судової практики можна дійти висновку про те, що вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони підкупу працівника підприємства, установи чи організації характеризується умислом, вид умислу – прямий.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є аналіз зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації.

Список використаної літератури:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2
2. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «*Законодавство України*»/*Верховна Рада України*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
5. Шаблистий В.В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2013. № 1. С. 177-184.
6. Ковальова І. Суб'єктивна сторона підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 122-126.
7. Овод К. К. Кримінально-правова характеристика підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 19 с.
8. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36-40.
9. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпра від 07.02.2019 по справі № 201/416/19к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79660915
10. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 28.03.2019 по справі № 336/1435/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80797835
11. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 02.04.2019 по справі № 591/1988/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80882981
12. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 08.07.2019 по справі № 473/2747/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82862558 Вирок Роменського міськрайонного суду Сумської області від 09.03.2021 по справі № 585/602/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95392280
13. Вирок Острозького районного суду Рівненської області від 27.07.2021 по справі № 567/799/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98585107
14. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 18.05.2020 по справі №

466/5962/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89279633

15. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Випуск 3–2. С. 214–219.

Vynokurov A. I. Guilt as a feature of the subjective side of the criminal offense under art. 354 of the Criminal Code of Ukraine

The relevance of the article is that for effective counteraction to corruption at all levels it is important to build effective criminal law norms that will protect the relevant groups of social relations from the unlawful encroachments of corrupt individuals. The number of corruption criminal offenses also includes such an act of tortious behavior as bribery of an employee of an enterprise, institution or organization. The need to conduct a qualitative analysis of the issue of criminal liability for bribery of an employee of an enterprise, institution or organization. The relevant work will allow to identify the shortcomings present in the current version of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine, and to develop possible ways to eliminate them. The purpose of the article is to study guilt as a mandatory sign of the subjective side of the composition of a criminal offense in the form of bribery of an employee of an enterprise, institution or organization. The article analyzes such a mandatory feature of the subjective side of the criminal offense of bribery of an employee of an enterprise, institution or organization as guilt. The author emphasizes that corruption criminal offenses and criminal offenses related to corruption pose a high degree of public danger, and therefore, in order to counteract this group of torts, it is important to carry out systematic work on modernization of the current Criminal Code of Ukraine. It is noted that in order to effectively prevent criminal offenses in the form of bribery of an employee of an enterprise, institution or organization, it is important to analyze the corpus delicti under Article 354 of the Criminal Code of Ukraine and, based on the relevant analysis, to develop promising ways to modernize the said provision of the law on criminal liability. The article examines the positions of national scholars and the court's position on the content of the element of guilt in criminal offenses under Article 354 of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that given the fact that the act of bribery of an employee of an enterprise, institution or organization is a crime with a formal composition, the subjective side of this criminal offense is expressed by guilt in the form of intent, the type of intent is direct.

Key words: *guilt, corruption, criminal offense, Criminal Code, bribing an employee, subjective side.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.42

А. В. Гаврилюк
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Актуальність статті полягає в тому, що міжнародне співробітництво за участі Національної поліції України, на сьогодні, не має якоїсь конкретизованої моделі реалізації, що, як правило, установлюється окремими нормативними документами (договорами, угодами, тощо), укладеними між Україною та іншими державами, правоохоронними органами та іншими міжнародними організаціями. Разом із цим, існує певна повторюваність процедур та заходів, які використовуються в межах такою співпраці, а відтак вони складають форми міжнародного співробітництва, кожна з яких має свої унікальні властивості. Метою статті є виділити коло та надати характеристику формам міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України. У статті запропоновано авторське визначення поняття форм міжнародного співробітництва за участі Національної поліції. До переліку відповідних форм віднесено: 1) організацію обміну інформацією з питань запобігання, протидії та попередження правопорушень; 2) направлення поліцейських для виконання визначених міжнародними угодами завдань та функцій; 3) проведення спільних операцій та робота міжнародних слідчих (оперативних) груп; 4) організацію проведення круглих столів, конференцій, тренінгів, інших наукових та науково-практичних заходів. Надано їм змістовну характеристику. Визначено, що форми міжнародного співробітництва за участі Національної поліції – це врегульовані адміністративно-правовими нормами групи публічно-правових, організаційно-управлінських дій та операцій, що вчиняються спеціально уповноваженими підрозділами МВС, органами та підрозділами Національної поліції, направлені на реалізацію механізму і цілей міжнародного співробітництва у відповідній сфері. Наголошено, що в статті 4 Закону України «Про Національну поліцію» з приводу форм зазначено наступне: поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції.

Ключові слова: *форми, правові форми, міжнародне співробітництво, Національна поліція України.*

Актуальність теми. Міжнародне співробітництво за участі Національної поліції України, на сьогодні, не має якоїсь конкретизованої моделі реалізації, що, як правило, установлюється окремими нормативними документами (договорами, угодами, тощо), укладеними між Україною та іншими державами, правоохоронними органами та іншими міжнародними організаціями. Разом із цим, існує певна повторюваність процедур та заходів, які використовуються в межах такою співпраці, а відтак вони складають форми міжнародного співробітництва, кожна з яких має свої унікальні властивості.

Стан дослідження проблеми. Варто зауважити, що окремі проблемні питання, присвячені формам діяльності Національної поліції у різних напрямах, у своїх наукових працях розглядали: В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук, О.В. Джафарова, Ю.М. Кириченко, О.М. Музичук, В.В. Сокуренко, К.Є Солянік, М.М. Тищенко, О.Ф. Фрицький, В.В. Чорнобаєв, В.А. Шаповал, Р.В. Шаповалова, Ю.А. Шпак тощо. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є дослідження форм в контексті міжнародного співробітництва саме за участі Національної поліції України.

Саме тому метою статті є виділити коло та надати характеристику формам міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що етимологічно слово «форма» (походить від латинського

© Гаврилюк А. В., 2022

«forma») означає зовнішній вигляд, зовнішнє окреслення, видимість чого-небудь. Як зауважує у своїй дисертації Д.М. Приймаченко у загальнонаукових тлумаченнях форма найчастіше пов'язується з поняттям змісту, наприклад: форма – це будь-яке зовнішнє вираження якого-небудь змісту, або зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; внутрішня організація змісту [1, с.1328; 2, с.243].

В адміністративно-правовій літературі форми, як правило, вживаються у контексті категорій «державне управління», «публічне управління», «регуляторна діяльність», «виконавча-розпорядча діяльність» тощо. Наприклад, Ю.П. Битяк та В.В. Зуй, розглядаючи форми державного управління, зазначають, що це зовнішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів та посадових осіб (службовців), що використовуються в процесі державної виконавчої діяльності і спрямовані на реалізацію функцій управління [3, с.91; 4, с.66-67]. Н.С. Андрійченко розуміє адміністративно-правові форми як відмінні за своїми наслідками способи зовнішнього вираження здійснюваних суб'єктами дій, визначених законом і спрямованих на реалізацію функцій держави [5, с.88]. В.В. Маліков вказує, що в адміністративному праві форми – це шляхи здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єктив в ході його діяльності. На його думку, саме форми показують, як на практиці здійснюється діяльність суб'єкта, тому вони обов'язково містять перелік конкретних дій, порядок здійснення яких регулюється спеціальними нормативно-правовими актами та здійснюються у чіткій послідовності [6, с.144].

Отже, форми міжнародного співробітництва за участі Національної поліції – це врегульовані адміністративно-правовими нормами групи публічно-правових, організаційно-управлінських дій та операцій, що вчиняються спеціально уповноваженими підрозділами МВС, органами та підрозділами Нацполіції, направлені на реалізацію механізму і цілей міжнародного співробітництва у відповідній сфері. В статті 4 Закону України «Про Національну поліцію» з приводу форм зазначено наступне: поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції. Поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [7]. Водночас, науковці пропонують більш широкий підхід до переліку досліджуваних форм співробітництва. Так, А.В. Калайда пише, що форми міжнародного співробітництва органів та підрозділів Національної поліції України включають в себе: наукове співробітництво; обмін з метою підвищення кваліфікації (перепідготовки) особового складу; участь у миротворчих операціях (місіях); науково-технічна співпраця; експертне супроводження; супроводження у кримінальних провадженнях; розвиток комунікацій у сфері кіберзахисту; обмін інформацією про злочини [8, с.24-25]. О.О. Воронятніков доводить, що реалізація міжнародного співробітництва за участі Національної поліції України відбувається за реалізації спеціальних форм перелік яких наступний: 1) обмін інформацією щодо кримінальних правопорушень, які готуються, або вже вчинені; 2) обмін інформацією про осіб, зниклих безвісти, осіб підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, а також осіб, що ухиляються від кримінального переслідування або відбування покарання; 3) обмін інформацією про нові способи вчинення кримінальних правопорушень та нові методи боротьби з кримінальними правопорушеннями; 4) обмін текстами нормативно-правових актів та результатами наукових досліджень; 5) обмін досвідом у галузі кримінально-правових наук; 6) обмін найкращими практиками у сфері безпеки та поліцейської діяльності; 7) обмін інформацією та досвідом у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з дитячою експлуатацією через мережі; 8) навчання та обмін інформацією у сфері знешкодження вибухонебезпечних предметів; 9) співробітництво та координація в міжнародних організаціях з відповідних тем [9, с.241].

А.В. Іванов до форм міжнародного співробітництва правоохоронних органів в цілому, у тому числі, поліції в рамках боротьбі зі злочинністю відносить: 1) обмін інформацією – один з найважливіших елементів міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинність. Держави активно обмінюються інформацією про злочинців, їхні дії та місцеперебування, щоб спільно виявляти, розслідувати та покарати злочинців; 2) спільне проведення розслідувань: деякі злочини мають транскордонний характер і вимагають спільного розслідування з боку кількох держав. Спільне проведення розслідувань дозволяє ефективніше виявляти та припиняти

злочинні угруповання; 3) екстрадиція злочинців – процес передачі злочинців з однієї держави до іншої для судового переслідування; 4) створення спільних міжнародних організацій: деякі злочини, такі як тероризм, наркоторгівля та транснаціональна злочинність, потребують спільних зусиль багатьох держав для ефективного протидії; 5) підписання та ратифікація міжнародних конвенцій; 6) спільні оперативні дії та спеціальні операції: для ефективної боротьби зі складними злочинними угрупованнями можуть бути проведені спільні оперативні дії, спрямовані на затримання та припинення їхньої діяльності; 7) обмін кращими практиками та досвідом; 8) фінансова та технічна підтримка: міжнародні організації та розвинуті країни можуть надавати фінансову та технічну підтримку іншим державам у впровадженні програм та заходів з протидії злочинності; 9) створення спільних міжнародних баз даних: об'єднання зусиль у сфері збору, обробки та аналізу інформації про злочинність може забезпечити більш ефективну боротьбу з цим явищем; 10) дипломатичні переговори та міжнародні угоди: заключення дипломатичних угод та вирішення міжнародних спорів шляхом переговорів може сприяти зменшенню злочинності та покращенню правопорядку на міжнародному рівні [10, с.681].

Наведені визначення вчених мають раціональне зерно, проте не відображають, на наш погляд, весь спектр форм, які застосовуються при реалізації міжнародного співробітництва саме за участі НПУ. Вважаємо, що перелік останніх включає в себе:

– організація обміну інформацією з питань запобігання, протидії та попередження правопорушень. Це одна з найбільш широких та розповсюджуваних форм, яка застосовується у міжнародного співробітництві всіх видів та сфер. В рамках неї відбувається взаємний обмін відомостями про транснаціональні злочини, осіб та злочинні групи, які їх вчиняють, а також інші факти об'єктивної дійсності, що можуть бути використані в боротьбі із правопорушеннями, забезпечення безпеки і правопорядку. Приклад реалізації даної форми регульовано спільним Наказом МВС, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції - Інтерпол». Згідно із його положеннями, інформаційна система Інтерполу – це структуровані матеріальні засоби і програмне забезпечення організації: банки даних, системи зв'язку, розвинуті безконтактні технології й інші засоби, що використовуються для обробки інформації в цілях міжнародного співробітництва [11];

– направлення поліцейських для виконання визначених міжнародними угодами завдань та функцій. Дана форма співробітництва менш розповсюджена, адже потребує наявності адміністративного механізму реалізації, як на території України, так і іншої сторони. Наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 03.03.1999 передбачає наступну домовленість Сторін: з метою використання досвіду в боротьбі з організованою злочинністю надавати одна одній можливість взаємної підготовки працівників органів державної безпеки і охорони громадського порядку своїх держав для підвищення професійних знань і знайомства з технічними та іншими засобами, які використовуються в боротьбі зі злочинністю тощо [12]. Інший приклад реалізації даної форми передбачено Наказом МВС «Про затвердження Порядку направлення офіцерів зв'язку до Європейського поліцейського офісу» від 29.10.2019 №905. Завданням офіцерів зв'язку в Європолі є підтримка і координація взаємодії між компетентними органами України, Європолом та компетентними органами держав – членів Європейського Союзу у сферах, віднесених до компетенції Європолу. Функціональні обов'язки офіцерів зв'язку та координацію їх діяльності здійснює центральний орган управління поліції, який забезпечує реалізацію повноважень Національної поліції України як Національного контактного пункту Європолу в Україні [13];

– проведення спільних операцій та робота міжнародних слідчих (оперативних) груп. Реалізація даної форми передбачає пряме виконання правоохоронних завдань і функцій працівниками поліцейських органів різних держав спільно. Наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 03.03.1999 встановлює можливість проводити за попередньою домовленістю спільні операції по ліквідації міжнародних наркоугруповань, а також контрольовані

поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [12]. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 передбачає, що сторони міжнародного документу мають право створювати та забезпечувати функціонування спільних слідчих груп робота яких спрямовуватиметься на протидію визначених кримінальних правопорушень [14];

– організація проведення круглих столів, конференцій, тренінгів, інших наукових, науково-практичних заходів. Дана форма використовується для формування нових теоретичних положень боротьби із злочинністю та протидії правопорушенням на підставі міжнародного обміну досвідом, найкращими практиками та теоретико-юридичними напрацюваннями. Як і обмін інформацією дана модель співробітництва застосовується активніше за інші, адже передбачає лише науково-виховну діяльність, яка не потребує значного адміністративно-правового врегулювання та організації. Як правило, її проведення покладається на відомчі заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які готують працівників для органів та підрозділів Національної поліції України.

Висновки. Таким чином, саме у визначених формах на сьогоднішній день реалізується міжнародне співробітництво за участі Національної поліції України. Виділені моделі не типові та у ракурсі інших наукових позицій є лише однією з багатьох точок зору. Водночас, на наш погляд, саме у визначених формах максимально повно розкривається зміст, значення та особливості міжнародного поліцейського співробітництва, адже вони є найбільш актуальними та застосовуваними, що підтверджується положеннями багатьох міжнародних нормативно-правових актів про взаємодію з міжнародними організаціями та окремими державами.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТ „Перун”. 2003. 1440 с.
2. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис… д-ра. юрид. наук : Дніпропетровськ: Академія митної служби України. 2007. 468 с.
3. Адміністративне право України (Загальна частина): Навчальний посібник. Ю.П. Бітяк, В.В. Зуй. Х.: ТОВ «Одіссей», 1999. 224 с.
4. Грохольський В.Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: дис… д-ра. юрид. наук :Харків: Харківський національний університет внутрішні справ. 2004. 415 с.
5. Андрійченко Н.С. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб’єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Суми, 2020. 234 с.
6. Маліков В.В. Адміністративно-правовіформи забезпечення громадського порядку. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 28. Т. 2. С. 144–147.
7. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №40-41. Ст.379.
8. Калайда А.В. Адміністративно-правові засади міжнародного співробітництва органів та підрозділів Національної поліції України: дис… канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2021. 214 с.
9. Воронятніков О.О. Міжнародне співробітництво національної поліції України у сфері боротьби зі злочинністю. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль, 16-17 квіт. 2021 р. Тернопіль : Університетська думка, 2021. С. 239-242.
10. Іванов А.В. Міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю. 2024. №4. С.680-683.
11. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: наказ від 17.08.2020 №№613/380/93/228/414/510/2801/5. *Офіційний вісник України*. 2020. №74. Ст.2362.
12. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю: угода, міжнародний документ від 03.03.1999. *Офіційний вісник України*. 2004. №11. Ст.706.
13. Про затвердження Порядку направлення офіцерів зв’язку до Європейського поліцейського офісу: наказ, порядок від 29.10.2019 №905. *Офіційний вісник України*. 2019. №91. Ст.3015.
14. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: угода, міжнародний документ від 14.12.2016. *Офіційний вісник України*. 2017. №62. Ст.1901.

Havryliuk A. V. To the characteristics of key forms of international cooperation with the participation of the National Police

The relevance of the article lies in the fact that international cooperation with the participation of the National Police of Ukraine, to date, does not have any specific implementation model, which, as a rule, is established by separate regulatory documents (treaties, agreements, etc.) concluded between Ukraine and other states, law enforcement agencies and other international organizations. At the same time, there is a certain repetition of procedures and measures used within the framework of such cooperation, and therefore they constitute forms of international cooperation, each of which has its own unique properties. The purpose of the article is to identify a range and provide a characteristic of the forms of international cooperation with the participation of the National Police of Ukraine. The article proposes the author's definition of the concept of forms of international cooperation with the participation of the National Police. The list of relevant forms includes: 1) organization of information exchange on issues of prevention, counteraction and deterrence of offenses; 2) sending police officers to perform tasks and functions specified by international agreements; 3) conducting joint operations and the work of international investigative (operational) groups; 4) organization of round tables, conferences, trainings, other scientific and scientific-practical events. They are given a substantive description. It was determined that the forms of international cooperation with the participation of the National Police are a group of public-legal, organizational-managerial actions and operations regulated by administrative and legal norms, carried out by specially authorized units of the Ministry of Internal Affairs, bodies and units of the National Police, aimed at implementing the mechanism and goals of international cooperation in the relevant field. It was emphasized that Article 4 of the Law of Ukraine "On the National Police" states the following regarding the forms: police officers may be sent to international organizations, foreign states as representatives of the police in order to ensure coordination of cooperation on issues falling within the powers of the police.

Key words: *forms, legal forms, international cooperation, National Police of Ukraine.*